

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

DOKTORA TEZİ

**ARKEOLOJİK SİT ALANLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE KORUMA
SORUNLARI: MANİSA – SARDİS ÖRNEĞİ**

Evren TANDOĞAN

PEYZAJ MİMARLIĞI ANABİLİM DALI

**ANKARA
2020**

Her hakkı saklıdır

ÖZET

Doktora Tezi

ARKEOLOJİK SİT ALANLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE KORUMA SORUNLARI: MANİSA – SARDİS ÖRNEĞİ

Evren TANDOĞAN

Ankara Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Elmas ERDOĞAN

Sahip oldukları değerler ile geçmişin izlerini bugüne taşıyan arkeolojik sit alanları bulundukları coğrafyanın hafıza mekanları olarak kabul edilen alanlardır. Bulundukları konum ve sahip oldukları fiziki, coğrafi, kültürel özellikleri ile farklı dinamiklere sahip olan arkeolojik alanların her biri kendi özelinde ele alınması gereken alanlardır. Kuruldukları günden bugüne kadar tarihi süreçlere tanıklık etmiş olan arkeolojik alanlarda malzemenin niteliğine, zamana, doğal ve atmosferik koşullara bağlı olarak görülen sorunların yanı sıra demografik büyüme ve buna bağlı olarak gelişen imar, sanayi hareketleri nedeni ile geriye döndürülmesi mümkün olmayan tahribatlar da söz konusu olmaktadır. Arkeolojik alanların korunması ve bu koruma anlayışının sürekliliğinin sağlanması bu alanların gelecek nesillere aktarılması açısından bir zorunluluktur.

Bu araştırma kapsamında Manisa İli, Salihli İlçesi sınırları içinde bulunan Sardis Arkeolojik Sit Alanına ilişkin doğal ve kültürel değerlerin belgelenerek bir envanter oluşturulması, alanda bulunan, tarihi ve kültürel yapıların, arkeolojik kazı alanlarının, geleneksel yerleşimin, tarımsal üretim yapılan alanlarının bütünsellik içinde ele alınarak değerlendirilmesi, sürdürülebilirlik kavramı çerçevesinde alanın kültürel miras alanı olarak korunması ve değerlendirilmesine yönelik olarak önerilerin geliştirilmesi amaçlanmıştır.

Bu kapsamda; Sardis arkeolojik sit alanı ve yakın çevresinde gerçekleştirilen arazi - etüt çalışması ve literatür araştırmasından elde edilen veriler değerlendirilerek, saptanan sorun - olanaklar ortaya konmuş; alanının özgün niteliğinin korunması, alanda tespit edilen sorunların iyileştirilmesi ve olanakların geliştirilmesi yanı sıra peyzaj tasarımı ve alanda turizm faaliyetlerinin gelişmesine yönelik öneriler geliştirilmiştir.

Ağustos 2020, 471 sayfa

Anahtar Kelimeler: Arkeolojik sit, antik yerleşmeler, koruma, kültür varlıkları, peyzaj mimarlığı, peyzaj tasarımı, tarihi çevre koruma, Sardis Antik Kenti

ABSTRACT

Ph.D. Thesis

THE EVALUATION OF ARCHEOLOGICAL SITES AND CONSERVATION ISSUES CASE OF MANİSA - SARDIS

Evren TANDOĞAN

Ankara Üniversitesi
Graduate School of Natural and Applied Sciences
Department of Landscape Design

Supervisor: Prof. Dr. Elmas ERDOĞAN

Archaeological sites which bear the traces of past with their values, are considered as memory places of their geography. Each of archeological sites must be handled separately according to their different dynamics which are their locations, physical, geographical and cultural characteristics qualities. In addition to the problems seen in the archeological areas that have witnessed historical processes since the day they were founded, depending on the nature of the material, time, natural and atmospheric conditions ; there are also destructions that cannot be reversed due to the public improvements (zoning) and industrial movements related to demographic growth. Protect the archeological sites and ensure the continuity of this conservation approach are imperatives to transfer these areas to future generations.

Within the scope of this research, regarding the Sardis Archeological Site throughout the borders of Salihli district of Manisa Province, is aimed to; creating an inventory by documenting natural and cultural values; a holistic evaluation of historical and cultural structures in the area, archaeological excavation sites, traditional settlement and agricultural production areas; within the framework of concept of sustainability, developing suggestions for the protection and evaluation of this area as a cultural heritage site.

In this context; the datas obtained from the field survey and literature research carried out in the Sardis archaeological site and its immediate surroundings were evaluated and the problems-possibilities determined based on the results were revealed; in addition to preserving the original quality of the area, eliminating the problems which identified in the site and improving the possibilities, suggestions for landscape design and development of tourism activities in the area have been developed.

August 2020, 471 pages

Key Words: archaeological sites, antique settlements, conservation, cultural assets, landscape architecture, landscape design, the conservation of historical environment, Sardis ancient city.

TEŞEKKÜR

“Arkeolojik Sit Alanlarının Değerlendirilmesi ve Koruma Sorunları: Manisa – Sardis Örneği” konulu doktora tez çalışmam süresince beni yönlendiren, sabrını ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Peyzaj Mimarlığı bölümü öğretim üyelerinden değerli hocam ve danışmanım Prof. Dr. Elmas ERDOĞAN’a, bu konuda çalışmamı desteklediği ve her yönüyle bana akademik hayatımda örnek olduğu için sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Süreç boyunca çalışmama sağladıkları katkıları ile araştırmamı yönlendiren tez izleme komitesi üyeleri Prof. Dr. Mükerrrem ARSLAN (Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi)’a ve Prof. Dr. Nazan KUTER (Çankırı Karatekin Üniversitesi Orman Fakültesi)’e, arkeolojik kazı çalışmaları kapsamında beni de ekibe dahil ederek arazi çalışmalarımı destekleyen ve alan ile ilgili materyalleri sağlamamda yardımcı olan Prof. Dr. Nicholas D. CAHILL’e teşekkür ederim.

Doktora çalışmamı, 2012-19 yıllarında KA.BA Eski Eserler Koruma ve Değerlendirme – Mimarlık Ltd.’deki işim ile eş zamanlı yürütmemde beni destekleyen KA.BA ailesine, ilgi ve desteklerini hissettiren tüm arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Tüm çalışmaların boyunca bana teknik ve lojistik destek veren, sonsuz sevgi ve moral, güç kaynağı sevgili oğluma, eşime ve anneme teşekkür ve şükranlarımı sunarım.

Evren TANDOĞAN
Ankara, Ağustos 2020

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI

ETİK.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
TEŞEKKÜR	iv
SİMGELER DİZİNİ	viii
ŞEKİLLER DİZİNİ	ix
1.GİRİŞ	1
1.1 Literatür Özetleri	5
2. KURAMSAL TEMELLER.....	11
2.1 Sit alanı.....	11
2.1.1 Arkeolojik sit	13
2.1.1.1 Kentsel arkeolojik sit	17
2.1.2 Doğal (tabii) sit	18
2.1.3 Tarihi sit	22
2.1.4 Kentsel sit.....	23
2.1.5 Kırsal sitler	27
2.1.6 Tarımsal sit.....	28
2.1.7 Karmaşık sit.....	31
2.2 Koruma İle İlgili Temel Kavramlar.....	31
2.2.1 Kültürel çevre koruma.....	32
2.2.1.1 Kültürel çevre korumada karşılaşılan sorunlar	35
2.2.1.2 Arkeolojik sitler ve koruma sorunları.....	37
2.2.2 Onarım (Restorasyon) teknikleri / yöntemleri	41
2.2.2.1 Ayıklama (Liberation)	42
2.2.2.2 Temizlik (Cleaning).....	44
2.2.2.3 Sağlamaştırma (Consolidation)	48
2.2.2.4 Birleştirme (Integration)	54
2.2.2.5 Tamamlama (Imitation)	55
2.2.2.6 Bütünleme (Reintegration).....	56
2.2.2.7 Yenileme (Renovation).....	58
2.2.2.8 Yeniden Yapım (Reconstruction)	58
2.2.2.9 Taşıma (Transportation).....	60
2.2.2.10 Çağdaş ekler (Annex)	61
2.2.3 Doğal alanlarda yapılan restorasyon uygulamaları.....	63
2.3 Korumanın tarihsel gelişimi.....	69
2.3.1 Türkiye’de koruma anlayışının gelişimi	78
2.4 Koruma planlaması kavramı ve gelişimi	81
2.4.1 Türkiye’de planlama anlayışının gelişimi	86
2.4.1.1 Koruma amaçlı imar planları	90
2.4.1.2 Çevre düzenleme projeleri.....	94
2.5 Koruma Alanlarında Yönetim Planı	95
2.5.1 Yönetim planları ve gelişim süreci.....	96
2.5.2 Türkiye’de yönetim planı yaklaşımı.....	99

3. MATERYAL VE YÖNTEM	120
3.1 Materyal	120
3.2 Yöntem	123
3.2.1 Literatür ve veri toplama	124
3.2.2 Sardis 1. ve 3. derece arkeolojik sit alanı etüt-analiz çalışması,	124
3.2.3 Değerlendirme	132
4. ARAŞTIRMA BULGULARI	142
4.1 Coğrafi konum.....	142
4.1.1 Ulaşım.....	143
4.2 Doğal özellikler	144
4.2.1 Jeolojik yapı.....	144
4.2.1.1 Jeotermal yapı	146
4.2.1.2 Maden varlığı.....	148
4.2.2 İklim	149
4.2.3 Toprak Yapısı.....	151
4.2.4 Vejetasyon	153
4.2.5 Deprem durumu	164
4.3. Kültürel Özellikler	166
4.3.1 Tarihsel gelişimi.....	167
4.3.2 Sardis Antik Kenti.....	171
4.3.3 Kentsel kurgu	177
4.3.3.1 Kent Suru.....	179
4.3.3.2 Akropol.....	183
4.3.3.3 Artemis Tapınağı ve M Kilisesi	184
4.3.3.4 Hamam – Gimnasyum Yapı Kompleksi.....	188
4.3.3.5 Sinagog	191
4.3.3.6 Roma yolu ve dükkanlar	193
4.3.3.7 Tiyatro – Stadyum.....	195
4.3.3.8 Metal işleme atölyeleri	197
4.3.3.9 EA ve E Kiliseleri	197
4.3.3.10 Konutlar	199
4.3.3.11 Nekropol (Mezar) alanları.....	200
4.3.4 Geleneksel konutlar	203
4.4 Sardis arkeolojik sit alanının mekansal özellikleri	207
4.4.1 Sit alanı sınırları.....	207
4.4.2 Ulaşım.....	214
4.4.2 Mülkiyet durumu	216
4.4.3 Arazi Kullanımı	218
4.4.4 Yapılaşma	220
4.5 Bölgesel Ekonomik Faliyetler	229
4.6 Üst Ölçekli Plan Çalışmalarının Değerlendirilmesi.....	230
4.6.1 İzmir - Manisa Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı	230
4.6.2 Gediz Havzası Koruma Eylem Planı.....	240
4.7 Sardis 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı'nın Sorunlar ve Olanaklar Bakımından Değerlendirilmesi	245
4.7.1 Sardis 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı'nın değerlendirme kriterleri.....	245

4.7.2 Değerlendirme	251
4.7.2.1 Ulaşım sisteminden kaynaklanan sorunlar.....	258
4.7.2.2 Arkeolojik kalıntıların bulunduğu alanlarda saptanan sorunlar.....	261
4.7.2.3 Doğal yapıdan kaynaklanan sorunlar	263
4.7.2.4 Doğal kaynakların çıkartılması ve işletilmesinden kaynaklanan sorunlar.....	264
4.7.2.5 Kentsel Doku	271
4.7.2.6 Tarımsal faaliyetlerden kaynaklanan sorunlar	277
5. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	279
5.1 Öneriler	281
5.1.1 Ulaşım.....	284
5.1.2 Arkeolojik kalıntıların bulunduğu alanlar	285
Ziyaretçi merkezi	288
Ziyaret güzergahı	289
5.1.3 Geleneksel konut alanları.....	293
5.1.4 Kentsel Tasarım.....	296
5.1.5 Açık yeşil alanlar ve tarım alanları.....	301
5.1.6 Doğal kaynakların çıkartıldığı ve işletildiği alanlar	303
5.1.7 Arkeolojik sit sınırları.....	305
KAYNAKLAR.....	313
EKLER.....	324
ÖZGEÇMİŞ.....	471

SİMGELER DİZİNİ

AIEST	Uluslararası Turizm Uzmanları Birliği (International Association of Scientific Experts in Tourism)
ÇED	Çevre Etki Değerlendirmesi
DSİ	Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü
GEEAYK	Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu
GHEP	Gediz Havza Koruma Eylem Planı
GZFT (SWOT)	Alanın güçlü (G) ve zayıf (Z) yönlerini, iç ve dış dinamiklerden kaynaklanan fırsatları (F) ve tehditleri (T) saptamak amacı ile kullanılan analiz yöntemi
ICAHM	Uluslararası Arkeolojik Miras Yönetimi Komitesi (International Committee on Archaeological Heritage Management)
ICCROM	Uluslararası Kültürel Değerleri Koruma ve Düzenleme Çalışmaları Merkezi (International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property)
ICOMOS	Uluslararası Anıtları ve Sitler Konseyi (International Council on Monuments and Sites)
IFLA	Uluslararası Peyzaj Mimarları Federasyonu (The International Federation of Landscape Architects)
IUCN	Dünya Koruma Birliği (International Union for Conservation of Nature and Natural Resources)
KAİP	Koruma Amaçlı İmar Planı
KTVKK	Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kanunu
KTVKYK	Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Yüksek Kurulu
KUDEB	Koruma, Uygulama ve Denetim Büroları
UNEP-WCMC	Dünya Koruma İzleme Merkezi (UNEP) (World Conservation Monitoring Centre)
UNESCO	Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
MTA	Maden Tetkik Arama Enstitüsü

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 2.1 Batman – Hasankeyf Antik Kenti.	13
Şekil 2.2 Tarsus Cumhuriyet Meydanı’nda bulunan Roma Yolu arkeolojik kazı alanı ..	17
Şekil 2.3 Göreme Milli Parkı	19
Şekil 2.4 Çanakkale – Arıburnu	22
Şekil 2.5 İzmir – Şirince.....	24
Şekil 2.6 Bursa - Deliballılar Köyü	27
Şekil 2.7 Gediz Ovası – Alaşehir Çayı Alt Havzası, Salihli bölgesi	29
Şekil 2.8 12.12.2016 Tarih ve 2016/9620 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile büyük ova koruma alanı ilan edilen Manisa Ovası	30
Şekil 2.9 Ürgüp – Kayakapı Mahallesi doğal ve kentsel sit alanı	31
Şekil 2.10 Niteliksiz eklerle çevresi tamamen kapatılmış olan 16. yüzyıla tarihlenen Çinili Hamam yapısı	43
Şekil 2.11 1860’lı yıllarda, Demre Aziz Nikolaos Kilisesi’nin çatısı düzleştirilip, pencere şebekeleri inşa edilmiş, 1990’lı yıllarda da Güneydoğu cephesinde bulunan çelik çatıklı üst örtü eklenmiştir	44
Şekil 2.12 Fırça ve su ile basit temizlik çalışması	46
Şekil 2.13 Kontrollü kumlama uygulaması	47
Şekil 2.14 Sağlamlaştırma amacıyla yapılan yüzeyleme uygulaması	49
Şekil 2.15 Enjeksiyon yöntemi ile duvar resmi sağlamlaştırma çalışması	50
Şekil 2.16 Kubbe kasnağında güçlendirme uygulaması	52
Şekil 2.17 Enjeksiyon yöntemi ile duvar sağlamlaştırma çalışması	53
Şekil 2.18 Antoninler Çeşmesi, Sagalassos – Burdur. Dağınık halde bulunan elemanlar birleştirilmiş ve eksik parçalar yeni taş malzeme ile tamamlanarak bütünleme yapılmıştır	57
Şekil 2.19 Hamam – Gimnazyum Kompleksi, Sardis. Eksik olan kısımlar, özgün malzemeden farklı olarak tuğla ile tamamlanarak bütünlenmiştir	58
Şekil 2.20 Portakal Hafız Mescidi, İzmit. Osmanlı Dönemine tarihlenen yapı aslına uygun detayda yeniden yapılmıştır	59
Şekil 2.21 Hasankeyf - Zeynel Bey Türbesi taşıma çalışmaları	61

Şekil 2.22 Çağdaş ek uygulama örneği olarak Çengelhan avlusunda yer alan tuğla örgülü, kiremit çatılı dükkan mekanı ve avlu üzerindeki çelik taşıyıcılı üst örtü	62
Şekil 2.23 Çatalhöyük arkeolojik kazı alanı üst örtü ve gezi platformu	62
Şekil 2.24 Çatalhöyük Yönetim Alanı	104
Şekil 2. 25 Efes Yönetim Alanı	111
Şekil 2.26 Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzajı Yönetim Alanı	117
Şekil 3.1 İzmir 2 Numaralı Koruma Kurulu tarafından 12.01.2018 tarih ve 9274 sayılı karar ile tescillenmiş Sardis 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı	121
Şekil 3.2 Sardis antik kenti planı	125
Şekil 3.3 Sardis 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı halihazır gösterir haritanın ArcGIS programına aktarılması	126
Şekil 3.4 Sayısallaştırılan haritaya ait öznitelik verilerinin aktarılması	128
Şekil 4.1 Sardis Antik Kentinin konumu	143
Şekil 4.2 Gediz Havzası jeolojik oluşum haritası	145
Şekil 4.3 Basitleştirilmiş jeoloji haritası	146
Şekil 4.4 Jeotermal enerji üretiminde öncelikli alanlar	148
Şekil 4.5 Orta Gediz Havzası tarımsal amaçlı ekolojik zonları	152
Şekil 4.6 Sardis, Salihli ve Bozdağ ilişkisini gösterir harita	154
Şekil 4.7 Amenajman Planı ve Sardis Arkeolojik Sit sınırları gösterir plan	162
Şekil 4.8 Türkiye deprem haritası	165
Şekil 4.9 Batı Anadolu Tunç Çağı haritası	167
Şekil 4.10 Lidya'nın yaklaşık sınırları.....	169
Şekil 4.11 Yerleşimin Lidya Dönemi'ndeki büyüklüğünü, mezar alanları ve şehir dışındaki diğer arkeolojik yerleşim alanlarını gösteren harita	173
Şekil 4. 12 Sardis Antik Kenti ve çevresinde yer alan kente ait nekropol alanları	176
Şekil 4. 13 Sardis Antik Kent Planı	178
Şekil 4. 14 Kent surları gösterir plan	180
Şekil 4.15 A. Sur duvarı kesit ve görünüşü gösteren aksonometrik perspektif.182	
Şekil 4.15 B. Sur duvarı rekonstrüksiyonu	181
Şekil 4.16 Eski İzmir – Ankara Karayolu üzerinde bulunan Lidya dönemi sur kalıntıları,	182

Şekil 4.17 Sardis sur duvarlarına ait kule planları	182
Şekil 4.18 Akropol dış duvarı	184
Şekil 4.19 Akropol duvarları “uçan kuleler”	184
Şekil 4.20 Artemis Tapınağı Batı görünüşü	185
Şekil 4.21 Artemis tapınağı dönemleme planı	186
Şekil 4.22 M Kilisesi Güney görünüşü	188
Şekil 4.23 Hamam – gimnasyum ve Sinagog yapıları	189
Şekil 4.24 Hamam-gimnasyum kompleksi planı	190
Şekil 4.25 Hamam-gimnasyum kompleksi, Mermer Salon	191
Şekil 4.26 A.Hamam-gimnasyum kompleksi planı B.Sinagog dönemleme çalışması planı	192
Şekil 4.27 Sinagog	192
Şekil 4.28 Sinagog ana salonu bakış	193
Şekil 4.29 Roma yolu ve dükkanlar	194
Şekil 4.30 Roma yolu, zafer takı ve portiko	195
Şekil 4.31 Tiyatro – stadyum kompleksi jeoradar tespiti.....	196
Şekil 4.32 E Kilisesi, EA Kilisesi planı	198
Şekil 4.33 MMS açmasında tespit edilen ve Lidya döneminde tarihlenen konutlar.....	199
Şekil 4.34 Sardis kenti çevresinde tespit edilen nekropol alanları.....	202
Şekil 4.35 Bin Tepeler’de tespit edilen tümölüsleri gösteren plan	203
Şekil 4.36 Geleneksel yerleşimler ve Sardis Antik Kenti	204
Şekil 4.37 Sardis arkeolojik kazı alanı genel görünümü.....	205
Şekil 4.38 Yığma taş ve kerpiç sisteminde inşa edilmiş yerel konutlar	206
Şekil 4.39 Betonarme karkas yapılar	207
Şekil 4.40 Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu (GEEAYK) tarafından 10.03.1978 tarih ve A-1017 sayılı kararı belirlenmiş olan 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit sınırı ile 1990’lı yıllarda belirlenen 2. Derece Arkeolojik Sit Alanı Sınırı	209
Şekil 4.41 İzmir 2 Numaralı Koruma Bölge Kurulu 08.12.2016 tarih ve 7394 sayılı kararı ile tespit edilen sit sınırları	211
Şekil 4.42 İzmir 2 Numaralı Koruma Bölge Kurulu 12.01.2018 tarih ve 9274 sayılı karar eki 1/5000 ölçekli pafta	212

Şekil 4.43 İzmir 2 Numaralı Koruma Bölge Kurulu'nun 12.01.2018 tarih ve 9274 sayılı kararı ile 1. ve 3. Derece Sit Sınırı	213
Şekil 4.44 Sardis antik kenti ve yakın çevresi ulaşım olanakları	215
Şekil 4.45 Mülkiyet durumu planı	217
Şekil 4.46 Arazi kullanımı gösteren plan	219
Şekil 4.47 Araştırma alanı içinde bulunan yapıların yapı niteliği paftası, kısmi plan	223
Şekil 4.48 Araştırma alanı içinde bulunan yapıların yapıım tekniği paftası, kısmi plan	224
Şekil 4.49 Araştırma alanı içinde bulunan yapıların kat yüksekliği paftası, kısmi plan	226
Şekil 4.50 Araştırma alanı içinde bulunan yapıların tescil durumu paftası, kısmi plan	228
Şekil 4.51 İzmir - Manisa Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı.	231
Şekil 4. 52 İzmir-Manisa Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı paftalarından kısmi gösterim	237
Şekil 4. 53 İzmir-Manisa Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı gösterimi.....	237
Şekil 4. 54 Gediz Havzası haritası ve araştırma alanı.....	240
Şekil 4. 55 Gediz Havzası, alt havzalar haritası.....	241
Şekil 4. 57 Sardis antik kenti ve yakın çevresi sorunlar ve olanaklar çizimi	252
Şekil 4. 58 1949 Tarihli hava fotoğrafı	259
Şekil 4. 59 Akropol dış duvarları	263
Şekil 4. 60 178 No'lu Jeotermal Kaynak İşletme Ruhsat sahası uydu görüntüsü	265
Şekil 4. 61 2010 - 2020 yılları arasında maden çalışma alanının değişimi	267
Şekil 4. 62 İzmir 2 Numaralı Koruma Bölge Kurulu'nun 12.01.2018 tarih ve 9274 sayılı kararı ile değişen 1. ve 3. Derece Sit Alanı Sınırı	269
Şekil 4. 63 Sart Beldesi 1949 tarihli hava fotoğrafı	272
Şekil 4. 64 Sart Beldesi 1971 tarihli hava fotoğrafı	273
Şekil 4. 65 Sart Beldesi 1995 tarihli hava fotoğrafı .. Hata! Yer işareti tanımlanmamış.	
Şekil 4. 66 Sart Beldesi 2019 uydu görüntüsü	274
Şekil 4. 67 Sit alanı içinde bulunan ve inşası devam eden yapılar	275

Şekil 4. 68 Nekropol alanında üzerinde mezar girişi tespit edilmiş bir alanın tarla açılmak üzere düzeltilmesi	277
Şekil 5. 1 Sardis Antik Kenti'nin korunmasına yönelik olarak geliştirilen öneriler, kısmi plan.....	283
Şekil 5. 2 Öneri Kentsel Arkeolojik Sit Alanı	300
Şekil 5. 3 Sardis antik kenti öneri sit sınırları	307

ÇİZELGELER DİZİNİ

Çizelge 2. 1 Türkiye’de onaylanan ve devam eden yönetim planı çalışmaları	101
Çizelge 2. 2 Efes Yönetim Planı GZFT analizi.....	112
Çizelge 3. 1 Sardis 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı kapsamında yer alan parsellerin değerlendirme çizelgesi	134
Çizelge 4. 1 Yıllara göre meteorolojik veriler	150
Çizelge 4. 2 Manisa iline ait meteorolojik veriler	150
Çizelge 4. 3 Türkiye ve Doğu Ege Adaları Florası’nda tespit edilen birtkilerin anahtar yerler ile ilişkisi	155
Çizelge 4. 4 Türkiye ve Doğu Ege Adaları Florası	156
Çizelge 4. 5 Alanda bulunan mevcut bitki türleri	160
Çizelge 4. 6 Amenajman Planı üzerinde yer alan semboller ve açıklamaları	163
Çizelge 4. 7 Arazi kullanımı ve alan büyüklükleri	218
Çizelge 4. 8 Araştırma alanı içinde bulunan tescilli yapıların kullanım biçimi	227
Çizelge 4. 9 Çevre Düzeni Planı doğal ve yasal eşikler	234
Çizelge 4. 10 Sardis 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı kapsamında yer alan parseller için örnek değerlendirme tablosu	253
Çizelge 5. 1 Sardis Antik Kenti’ne gelen ziyaretçileri için uzun tur önerisi	289
Çizelge 5. 2 Sardis Antik Kenti’ne gelen ziyaretçileri için kısa tur önerisi	291

1.GİRİŞ

Kültürel ve doğal miras alanları, sahip oldukları somut değerlerin yanı sıra farklı sanat dallarında kullanılan üretim teknikleri, dini ve geleneksel ritüeller, sözlü aktarımlar, toplumsal uygulamaları içeren soyut değerlere de sahip alanlardır. Sahip olduğu tüm değerleri ile bu alanların gelecek kuşakların da yararlanması bakımından olası tehditlere, tahrip edici etkilere ve bozulmaya karşı muhafaza edilmesi ise koruma yaklaşımları ile mümkündür.

Arkeolojik sit alanları, tarihin farklı dönemlerinin izlerini taşıyan, medeniyetlerin kültürel yapısını ve yaşam biçimini bugüne yansıtan alanlardır (Erdoğan 2006). Arkeolojik alanların korunması bu alanların mevcut tüm değerleri ile tanınması, arkeolojik kalıntıların kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan sorunların ve bulunduğu koşullardan kaynaklanan risklerin doğru tespit edilmesi, alanın kentsel ya da kırsal çevrede bulunması ile ilişkili olarak ele alınması gereken bir konudur. Bunun yanı sıra temelde arkeolojik alanların korunması ile ilişkili en önemli konulardan biri de koruma yaklaşımının sürdürülebilirliğinin sağlanması yönündedir. Bu bakımdan arkeolojik alanlarda koruma çalışmalarının başarılı bir şekilde sürdürülebilmesi için her biri bulunduğu konumda farklı koşullara ve iç dinamiklere sahip olan bu alanların sorunlarının kendi özelinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Arkeolojik alanların gerçekçi bir şekilde korunabilmesi ve koruma yaklaşımının sürdürülebilirliği için yapı ve yapı kalıntılarının bulunduğu alanın gerek yerel halk, gerek turizm kullanımları ile ilişkisinin iyi tanımlanması gerekmektedir. Özgünel (2007) arkeolojik alanların korunmasının ortak etik değerlerin oluşturulması ile mümkün olduğunu belirtmiştir. Söz konusu etik değerlerin oluşturulması ise yalnız korumaya konu olan alanlar ile iç içe yaşayan halkın değil toplumun sahip olduğu değerler hakkında bilinçlendirilmesi ile mümkündür.

Arkeolojik alanlar her dönemde merak uyandıran destinasyonlar olmuştur. Bu alanlar koruma, sergileme ve sunum olanakları bakımından doğru uygulamalar ile ele alınarak turizm kullanımı bakımından cazibe merkezleri haline gelmektedir. Bu bağlamda

arkeolojik alanların turizm kullanımı çerçevesinde ele alınmasında, turizm sektörü ile koruma disiplininin gereklerinin dengede tutulması gerekmektedir. Arkeolojik alanları gelecek nesillere aktarılması gereken değerler olarak ele alan korumaya karşın, turizm bu tür alanları ziyaretçilerin ilgisini çeken bir ürün olarak değerlendirmektedir. Arkeolojik alanların, anıtların, sitlerin ve geleneksel kültürel zenginliklerin keşfi, turizmin kendi çıkarlarına hizmet ederken bir taraftan da bu değerlerin korunmasına katkı sağlamaktadır. Dolayısı ile arkeolojik alanların korunması, söz konusu bu ürünün turizm kullanımları açısından sürekliliğinin sağlanmasına da katkıda bulunmaktadır. Bu iki taraflı ilişkinin dengeli kurulmaması halinde kitlesel kullanımlar arkeolojik alanın özgün dokusunda bozulmalara neden olmakta, bu bozulmaların ilerlemesi ile de geriye dönüşü olmayan tahribatlar ile karşılaşilmektedir. Bu nedenle arkeolojik alanlarda kullanıma yönelik kapasite ve standartların belirlenmesi, bu kapasitelerin koruma kullanma dengesi çerçevesinde ele alınarak farklı senaryolarına göre koruma eylem planlarının hazırlanması gerekmektedir.

Arkeolojik sit alanlarının korunması, bu alanlarda bulunan yapıların ihtiyaç duyduğu bakım, onarım, sağlıklılaştırma çalışmaları dışında bütüncül olarak, alanın sahip olduğu tüm değerlerin korunmasını ve bu korumanın sürdürülebilirliğinin sağlanması için de alanın yaşatılmasını içeren mekanizmalar ile mümkün görülmektedir.

Bilimsel ve profesyonel anlamda ancak yüksek nitelikte yapılan planlama, projelendirme ve uygulama çalışmaları doğrultusunda, arkeolojik alanların korunması mümkün olmaktadır. UNESCO, arkeolojik alanların sahip olduğu değerleri tanımlayarak bu değerlerin korunmasına yardımcı olacak ölçütler geliştirmiştir. Esas olarak, Dünya Miras Listesi'ndeki sitler için geliştirilen bu ölçütler, koruma alanlarının sahip olduğu kültürel değerler ve çağdaş sosyo-ekonomik değerlerden yola çıkılarak tanımlanmıştır. Söz konusu bu değerlerin sürekliliğinin sağlanması için geliştirilen ölçütler ise bu alanların korunmasını sağlamaktadır.

Bu araştırmada çalışma alanı olarak Sardis Antik Kenti seçilmiştir. Alanın sahip olduğu doğal ve kültürel değerlerin korunmasına yönelik olarak bütüncül bir yaklaşım ile ele alınmamış olması, bu alanın seçilmesinin en önemli nedenidir. Geniş bir alana yayılım gösteren antik kent ile tarihi süreç içinde organik bir yapıda gelişim gösteren geleneksel doku i içe geçmiş durumdadır. Lidya Devleti'nin başkenti olan antik kent sahip olduğu kültürel ve doğal değerleri ile bugün Batı Ege Bölgesi'nin önemli turizm destinasyonları arasındadır. Ancak gerek arkeolojik kalıntılar arasındaki mesafe, gerek ziyaretçiye açık olan kalıntıların kısıtlı olması, gerekse geleneksel doku ile i içe geçen kalıntılar nedeni ile antik kent kurgusunun algılanmasında yaşanan zorluklar nedeni ile oldukça az bilinen ve ziyaret edilen bir konumdadır. Yanı sıra Lidya Dönemi'nden itibaren maden işleme teknikleri ve üretim bakımından ön planda olan alan, bugün benzer kullanımlar nedeni ile tehdit altındadır.

Sardis gibi önemli bir alanın mevcut potansiyelinin bütüncül bir yaklaşım ile ele alınarak değerlendirilmesi, korunması ve turizm kullanımlarına yönelik olarak alanda yapılacak düzenlemelerin ele alınmasını hedefleyen bu araştırmanın ana amaçları;

- Arkeolojik alanlarda korumanın öneminin ve gerekliliğinin vurgulanması,
- Arkeolojik alanlar ve bu alanlar ile bir arada gelişmiş olan geleneksel dokunun peyzaj düzenlemeleri ile birarada ele alınarak aralarında görsel estetik ilişki sağlanması,
- Sardis Antik Kenti'nin ve içinde bulunduğu Sart beldesinin tarihi süreç içindeki gelişiminin irdelenerek bu sürecin etkilerinin ortaya konması,
- Araştırma alanında bulunan doğal ve kültürel varlıkların belgelenerek envanter oluşturulması,
- Araştırma alanında bulunan arkeolojik kalıntıların yapısal ve fiziksel özellikleri ortaya konarak mevcut durumun tespit edilmesi,
- Alanın kültürel ve tarihi değerlerinin tanıtılması,

- Araştırma alanı içinde yer alan arkeolojik kalıntıların korunması kadar mevcut doğal yapının ve geleneksel doku ile geleneksel yaşamın korunmasının öneminin vurgulanması,
- Araştırma alanının içinde yer alan arkeolojik kalıntılar ve geleneksel doku ile ilgili olarak koruma sorunlarının belirlenip çözüm önerilerinin geliştirilmesi,
- Alanın arkeolojik potansiyelini koruyacak şekilde, denetimli olarak ziyarete açılması ve tanıtımının sağlanması,
- Korunması gerekli değerler göz önünde bulundurularak alanın ziyarete açılması,
- Arkeolojik alan, kentsel arkeolojik alan, kırsal alan ve geleneksel doku özelliklerinin bir arada olduğu Sardis arkeolojik sit alanının korunmasında ve kültürel anlamda sürekliliğinin sağlanmasında çok disiplinli yaklaşımın gerekliliğinin ve öneminin vurgulanması olarak belirlenmiştir.

Belirlenen bu amaçlar çerçevesinde araştırmanın kavramsal altyapısının oluşturulmasında ulusal ve uluslararası düzeyde kabul edilen koruma yaklaşımları esas alınarak kapsamlı bir literatür taraması ve arazi etüt çalışması yapılmıştır. Bu araştırma ile arkeolojik sit alanlarının koruma sorunları Sardis antik kenti örneğinde ortaya konmuştur. Böylece genel kapsamda arkeolojik sit alanlarının ve özel kapsamda da Sardis Antik Kenti'nin korunması ve değerlendirilmesine yönelik önemli katkılar elde edilecektir. Bu amaçlara ulaşabilmek için araştırma kapsamında belirlenen yöntem doğrultusunda çalışma genel anlamda beş ana bölümde ele alınmıştır.

Birinci bölümde, Sardis arkeolojik sit alanının seçilme nedenleri, araştırmanın amacı ve hedefleri açıklanarak, araştırma sürecinde yararlanılan kaynakların özetleri verilmiştir.

İkinci bölümde, konu ile ilgili olarak gerçekleştirilen literatür taramaları kapsamında kavramsal açıklamalara değinilmiş ve belirlenen amaçlar doğrultusunda sit alanı, kültürel çevre koruma, onarım teknikleri, koruma anlayışının gelişimi, koruma

planlaması ve koruma alanlarında yönetim planı kavramları ele alınmış, planlama ve yönetim kriterlerine yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde, araştırmanın ana materyali tanımlanarak, araştırma süresince irdelenen yazılı ve görsel malzeme ile bu malzemelerin değerlendirilmesinde kullanılan programlar hakkında bilgi verilmiş ve araştırmanın yöntemi açıklanmıştır.

Dördüncü bölümde, araştırma alanının mevcut durumu kapsamında; coğrafi konum ve idari yapı, doğal özellikler, sosyo-ekonomik yapı ve alanın kültürel özellikleri irdelenmiştir. Bu kapsamda, Sardis arkeolojik sit alanı ve yakın çevresi tanıtılarak alanın doğal yapısı ve kültürel özellikleri ortaya konmuştur. Araştırma alanı ile ilgili üst ölçekte yapılmış çalışmalar irdelenerek, alt ölçekte mevcut durum saptanmış, arazi etüt çalışmaları ve literatür taramaları ile elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

Beşinci ve son bölümde ise, Manisa ili Salihli ilçesi Sardis arkeolojik sit alanı ve yakın çevresinde bulunan taşınmaz kültür varlıkları, arkeolojik kazı alanları, geleneksel yerleşimi, tarımsal üretim yapılan alanlar bütünsellik içinde ele alınarak değerlendirilmiş, sürdürülebilirlik kavramı çerçevesinde alanın kültürel miras alanı olarak korunması ve değerlendirilmesine yönelik olarak öneriler geliştirilmiştir.

1.1 Literatür Özetleri

Yapılan incelemeler sonucunda araştırma konusu ve alanı ile ilgili olan yerli ve yabancı kaynaklar konular bazında gruplanarak tarih sırasına göre özetlenmiştir.

N. P. Stanley Price editörlüğünde (1995) İtalya – Roma ICCROM tarafından yayınlanan “Conservation on Archaeological Excavations with Particular Reference to The Mediterranean Area” isimli eserde 23-26 Ağustos 1983'te Kıbrıs'ta gerçekleştirilen UNESCO, ICOM ve ICOMOS temsilcileri ve farklı ülkelerden ilgili katılımcılarla

gerçekleştirilen konferansın bildirileri ile eserin yayınlandığı tarihe kadar geçen süreç içinde konferanstaki tartışmalar ışığında hazırlanan bildiriler yer almaktadır. Yayında yer alan ve konferansta gerçekleştirilen tartışmaları ortaya koyan bildiriler iki temel başlık altında yürütülmüştür. Bunlardan biri 1956 tarihli UNESCO Arkeolojik Kazılarına Uygulanacak Uluslararası İlkeler Hakkında Tavsiye Kararı ile koruma ile ilgili sorumluluklar ve diğeri ise kazılarda korumanın temel ilkeleridir. Tartışmalar, arkeolojik alanlarda koruma çalışmalarının farklı meslek alanlarının koordinasyonu ile gerçekleştirilebileceğini ortaya koymuştur. Bu doğrultuda bir dizi yeni programın hayata geçirilmesi, korumaya yönelik kılavuzun düzenli olarak güncellenmesi, yeni eğitimlerin planlanması, konservasyon laboratuvarlarının oluşturulması ve araştırma programlarının geliştirilmesini gerektirdiği içermektedir. Bu toplantı sonucunda, arkeolojik korumayı aktif olarak teşvik etmek ve profesyonellerin sorumluluklarını vurgulamak için gerekli olan şüpheleri veya eksiklikleri netleştirilmiş; izlenmesi gereken prensipler belirlenmiştir.

Ahunbay (1996) “Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon” başlıklı yayında, koruma kavramını açıklayarak önemini vurgulamış, koruma anlayışının kuramsal temelleri ve tarihi süreç içindeki gelişimini irdeleyerek, korumaya konu olan değerler ve değerlendirmeye yönelik kriterleri açıklamıştır. Bunun yanı sıra yayında anıtlarda bozulmanın nedenleri, anıtların onarımına yönelik süreç, bu süreçte yapılması gerekenler ve restorasyon tekniklerine yer verilmiştir.

Feilden ve Jokilehto (1998) “Management Guidelines for World Heritage Sites” başlıklı yayında ilki 1993 yılında yayınlanan kültürel miras alanlarının değerinin ortaya konması ve maruz kaldığı sayısız tehditten korunmasına yardımcı olmayı amaçlayan bir rehber niteliğindedir. UNESCO tarafından 1994 yılında yapılan Nara toplantısı sonrası sonucunda ortaya konan 'değer ve özgünlük' gibi kavramlarının tanımlanarak kültür mirasının tüm özellikleri ve geçirdiği dönemler ile yorumlanmasının koruma ve restorasyon müdahalelerinde gerekli ve önemli bir işlevi olduğundan yola çıkılarak 1998 yılında güncellenerek tekrar yayınlanan bu kılavuz Dünya Mirası Konvansiyonu'nun kültürel miras alanlarının korunmasına yönelik ilkelerini uygulamak

için tavsiye ve öneriler içermektedir. Kılavuz kültürel miras alanlarında koruma değerlendirmesi; bu alanların bakımı ve korunmasına yönelik olarak yapılacak çalışmalarda planlama, yönetim, turizm ve gelişimden kaynaklanan sorunları ve uygulamaya yönelik ilkeleri ana hatları ile ele almaktadır.

Madran ve Özgönül (1999), “International Documents Regarding the Preservation of Cultural and Natural Heritage” isimli derleme eserde kültürel ve doğal mirasın korunması ve kullanılmasına yönelik olarak UNESCO, ICOM, ICOMS, ICCROM vb. uluslararası organizasyonlar tarafından düzenlenen çalıştay ve sempozyumlar sonucunda açıklanan korumaya ve uygulamaya yönelik tavsiye kararları, yöntem önerileri ve düzenlemelere ait uluslararası belgelerin metinleri, kronolojik olarak irdelenmiştir.

Getty Konservasyon Enstitüsü (2002) tarafından yayınlanan “Assessing the Values of Cultural Heritage” başlıklı yayında, kültürel mirasın değerlendirilmesinde metodolojik yaklaşım, Kültürel varlıkların değerlendirilmesi için antropolojik - etnografik yöntemler, Kültürel miras ekonomisinde sermaye ve sürdürülebilirlik kavramlarına yönelik araştırma bilgilerine yer verilmiştir. Tarihi çevre koruma değerlerinin ve koruma sürecine geniş çapta katılımın önerildiği çalışmada artan paydaş katılımı nedeniyle ortaya çıkan koruma sorunları, koruma profesyonellerinin rolleri ve sorumlulukları, koruma politikaları tartışılmıştır. Sonuç bölümünde sürdürülebilirlik ilkesi çerçevesinde korumada kamu yararı gözetilerek geniş bir paydaş katılımının sağlanmasına yönelik olarak koruma uzmanlarını yönlendirecek ilkeler ortaya konmuştur.

Editörlüğü Ahunbay ve İzmirilgil (2002) tarafından yapılan “Management and Preservation of Archaeological Sites” isimli eser aynı isimle 1999 yılında Side’de yapılmış olan sempozyum bildirilerini içermektedir. Bu yayında Türkiye’de bulunan onbeş farklı arkeolojik sit alanında gerçekleştirilen koruma uygulamaları yanı sıra kentsel ve arkeolojik alanlarda bölgesel planlama bağlamında koruma, arkeolojik

alanlarda üst örtü uygulamaları, antik tiyatroların yeniden kullanımı ve sunumu ile arkeolojik alanlarda yönetim konu başlıklarını içeren makalelere yer almaktadır.

Madran (2002) “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tutumlar ve Düzenlemeler” başlıklı yayında batılılaşma sürecinde Osmanlı İmparatorluğu’nun kültür varlıkları ile ilgili koruma yaklaşımları ve yasal düzenlemeler ile 1920 – 1950 yılları arasında koruma alanında gelişen örgütlenme ve yasal düzenlemeler ele alınmıştır.

McKercher ve Cros (2002), tarafından yayınlanan “The Partnership Between Tourism and Cultural Heritage Management - Cultural Tourism” isimli eserde, somut ve soyut kültürel mirasın korunması, değerlendirilmesi ve sunulması, turizm kavramları turizmde bölgesel yaklaşımlar, kültürel miras planlaması ve yönetimini ele alan araştırma ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

Madran ve Özgönül (2005) “Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması” isimli yayında, doğal ve kültürel değerler tanımlanarak, bu değerlerin sorunları ve korunma gerekçeleri, korumaya yönelik uygulama süreci, koruma ve planlama ilişkileri ortaya konmuştur. Bunun yanı sıra koruma ile ilgili yasal düzenlemeler, ulusal ve uluslararası belgeler, ilgili kurum - kuruluşlar ve korumanın finansmanı irdelenen konular arasında yer almaktadır.

Akurgal (2014), “Anadolu Uygarlıkları” isimli eserde Anadolu’da yaşamış olan uygarlıkları ve bu uygarlıklar ile ilişkili olduğu bilinen şehirleri ayrıntılı olarak ele almıştır.

Zakar ve Eyüpgiller (2015) tarafından yayınlanan “Mimari Restorasyon Koruma Teknik ve Yöntemleri” isimli eserde mimari restorasyonda koruma yaklaşımı, tarihi yapılara müdahalelerde çalışma prensipleri, farklı yapı malzemelerinde görülen hasarlar ve

bozulmaların nedenleri ile bunlara müdahale yöntemleri şekiller ve fotoğraflarla detaylandırılarak irdelenmiştir.

Çatalhöyük Management Plan (2004)'de, Neolitik döneme tarihlenen Çatalhöyük yerleşimine ait doğal, arkeolojik, yerel, ekonomik, toplumsal, politik, , kültürel, tinsel turistik ve sembolik değerlerin ortaya konması ve uluslararası kabul görmüş konvansiyonlar çerçevesinde alanın korunması ve kullanılması sürecinde sürekliliğin sağlanması amacıyla geliştirilen politikalar ve hedefler ele alınmıştır.

“Sardis from Prehistoric to Roman Times” adı ile 1983 yılında George M.A. Hanffman tarafından Williame E. Mierse asistanlığında yayınlanan eserde 1958 – 1975 yıllarına ait Sardeis kazı ve araştırma çalışmalarının sonuçları değerlendirilmiştir. Kitapta A. R. Seager, A. Ramage, A.T. Kraabel, C. Foss, F.K. Yegül, H. Buchwald, J Spier, J.S. Crawford, L. Robert, R.U. Russin ve S.M Goldstein tarafından yazılmış onbir bölüm, bu bölümleri destekleyen çizimler ve fotoğrafların yanı sıra Sardis ile ilgili bibliyografyaya yer verilmiştir.

Greenewalt Jr, Cahill vd (2003), “The City of Sardis – Approaches in graphic recording” isimli eserde 2003 yılında Harvard Üniversitesi Sanat Müzesinde düzenlenen aynı adlı sergi ve içeriğinde Sardis'in topografik peyzajı ve tarihi mimarisi ile on sekizinci yüzyılın ortalarından itibaren tespit edilen görsel kayıtları ile ilgilidir. Kronolojik bir düzende Lidya, Helenistik, Roma ve Bizans dönemlerine ait Sardis'in önemli anıtlarını ve manzaralarını gösterildiği çizimlerde 18. ve 19. yüzyıllarda anıtlarının grafiksel olarak kaydedilmesi ile başlayan ve 20. yüzyılın sonlarında bilgisayar, elektronik geçişler ve Sardis'in karmaşık kentsel geçmişi üzerinde yeni bir pencere açılarak grafik kaydını küresel konum sistemi (GPS) ekipmanlarıyla değerlendirerek belgelenmesi ve bu süreç içindeki yaklaşımlar irdelenmiştir.

Cahill (2010) editörlüğünde yayınlanan Lidyahılar ve Dünyaları isimli eserde, Lidya bölgesi coğrafi yapısı, Lidya tarihi, Sardeis kenti, Lidya'nın kültür mirası araştırma kazıları bulguları ışığında değerlendirilmiştir.

Roosevelt (2017) “Gyges’ten Büyük İskender’e Lydia Arkeolojisi” başlıklı eserde Lidyahıların kökenleri, dili ve kültürel değişimi irdelenmiş, Lidya coğrafyası ve çevresi hakkında bilgi verilmiştir. Lidya'nın başkenti olan Sardes yerleşimi hakkında bilimsel kazı çalışmalarına dayanan veriler doğrultusunda yerleşimin gelişimi, mekan kurgusu, ekonomi ve toplum yapısı irdelenmiştir.

2. KURAMSAL TEMELLER

Arkeolojik Sit Alanlarının Değerlendirilmesi ve Koruma Sorunları: Manisa – Sardis Örneği konulu araştırma kapsamında koruma eylemi, kültür varlıklarının korunması, arkeolojik sit alanlarında koruma çerçevesinde ele alınmıştır.

2.1 Sit Alanı

İnsan var olduğu günden itibaren yeni koşullara uyum sağlayarak yeni kültürler geliştirmiş, bu kültürlerin geliştiği çevreye bağlı olarak da maddi ve manevi öğeler meydana getirmiştir. Bugün, yeryüzünde yaşamın başladığı dönemden bugüne kadar doğal olarak oluşmuş, insan kurgusu olan ya da insan ve doğanın birlikte şekillendirdiği ve farklı medeniyetlerin ürünü olup yaşadıkları devirlerin özelliklerini yansıtan yerleşim izlerini taşıyan bu kültür alanları sit alanı olarak tanımlanmaktadır.

Sit kavramı ilk defa 19. yüzyılın ikinci yarısında Camillo Boito tarafından açıklanan “Çağdaş Restorasyon Kuramları”nda yer alan anıtların çevre dokuları ile birlikte korunmaları gerekliliği düşüncesiyle ortaya çıkmıştır. Anıtların, sınırları belirlenmiş bir alan içinde korunması tartışmaları 20. yüzyılının ortasına kadar devam etmiş, 1964 yılında kabul gören Venedik Tüzüğü’nde “anıtların bulundukları yerlerde, bütünlüğünün korunarak ortaya konması özenli bir çalışma gerektirir” ifadesi ile anıtın çevresinde belirlenecek alanın net bir tanımı yapılmasa da kültür varlığının çevresi ile birlikte korunması gerekliliği ortaya konmuştur (Ahunbay 1996).

1965 yılında Barcelona’da yapılan toplantı sonrasında “Sitler, Eski Yapılar ile Tarihi ve Sanatsal Sitlerin Koruma ve Geliştirme Amacıyla Kataloglamaya İlişkin Ölçüt ve Yöntemler” başlıklı Palma tavsiye kararında sit tanımı ayrıntılı olarak yapılmıştır. Bu tanıma göre sit; taşıdığı doğal, kültürel, estetik, bilimsel ve tarihi öneminden dolayı korunması gereken bir alan olarak ifade edilmiştir. Kararda tüm sitlerin etrafında yer alan kültürel, doğal, tarihi, bilimsel ve estetik öneme sahip olan ya da olmayan

alanlarında alanının karakterini belirlediği; dolayısıyla sitin çevresi ile bütün olarak korunmasının gerekliliği vurgulanmıştır.

1972 yılında UNESCO'nun Paris'de düzenlemiş olduğu Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Toplantısı'nın kararı olarak kabul edilen bildiride sitlerin antropolojik, etnolojik, tarihsel ve estetik bakımlardan istisnâ öneme sahip olduğu bu alanların insan veya insan - doğa ortak eseri olarak koruması gerektiği vurgulanmıştır.

Avrupa Konseyi tarafından 1985 tarihinde Granada'da düzenlenen toplantının sonucu olarak açıklanan Avrupa Mimari Mirasının Korunması Sözleşmesi'nde sit alanları, türdeş özelliklere sahip, arkeolojik, tarihi, bilimsel, sosyal, sanatsal ve teknik bakımlardan dikkate değer olan ve insan ile doğanın etkileşimi sonucunda oluşan alanlar olarak tanımlanmıştır (Madran ve Özgönül 2005).

Türkiye' de 2863 sayılı Kültür Tabiat Varlıkları Koruma Kanunu'nda belirlenen ve yasal olarak kabul edilmiş olan sit alanı tanımı “tarih öncesinden bugüne ulaşan, çeşitli medeniyetlere ait yapıtların, yaşadıkları devirlerin sosyal, kültürel ve ekonomik özelliklerini yansıtan kent ve kent kalıntıları, önemli tarihi hadiselerin cereyan ettiği yerler, kültür varlıklarının yoğun olarak bulunduğu sosyal yaşama konu olmuş alanlar ve tespiti yapılmış tabiat özellikleri ile korunması gerekli alanlar” şeklindedir (Anonim 1983).

Ulusal ve uluslararası tüm kabullerde bir alanın sit olarak tanımlanabilmesi için arkeolojik verilere sahip olması, doğa ve/veya insanın ortak eserlerinin bulunması, alanın topografik özellikleri, tarihi bir olayın ya da önemli bir gelişmenin tanıklığını yapmış olması, evrensel değere sahip olması gibi farklı özellikler bulundurması beklenmektedir. Tüm tanımlarda sit kavramı oldukça kapsamlı bir çerçeve oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu kavram genel olarak tanımlandıktan sonra daha detaylı olacak şekilde, alanın taşıdığı baskın özellikler göz önünde bulundurularak alt

kategorilerde değerlendirilmiştir. Sit kavramının genel tanımından yola çıkılarak arkeolojik sit, kentsel sit, doğal sit, tarihi sit kavramları alt bileşenleri olarak sınıflandırılmış; buna zamanla kırsal sit ve tarımsal sit kavramı da eklenmiştir.

2.1.1 Arkeolojik sit

Arkeolojik Mirasın Şehir ve Ülke Planlama Çalışmaları Çerçevesinde Korunması ve Geliştirilmesine İlişkin Tavsiye Kararı'nda (1989) arkeoloji; insanın geçmişinin fiziksel kalıntılarını konu alan bir bilim olarak tanımlanmış ve arkeolojik mirasın korunması ve geliştirilmesinin kültürel ve ekonomik gelişimi destekleyen aynı zamanda turizm açısından da önemli bir faktör olduğu vurgulanmıştır.

Uluslararası Arkeolojik Miras Yönetimi Komitesi (ICAHM) 1990'da arkeolojik mirası, arkeolojik yöntemlerin birincil derecede bilgi sağlayabildiği fiziksel mirasın bir parçası, insan varlığının tüm izlerini ve etkinlikleri ile ilgili tüm yerleri, terkedilmiş yapıları ve kalıntıları (yer ve sualtı dahil) ve onlarla ilgili tüm taşınmaz kültür malzemesi olarak tanımlamıştır (Şekil 2.1).

Şekil 2. 1 Arkeolojik sit örneği; Batman – Hasankeyf Antik Kenti (Orijinal 2012).

İnsanlığın ortak hafızası olduğu kadar, bilimsel ve tarihî araştırmaların temel çalışma alanı olan arkeolojik miras alanları, belge niteliğinde ve yenilenmesi mümkün olmayan alanlardır. Bu alanların gelecekte yapılacak araştırmalara katkıda bulunması ve gelecek nesillere aktarılması amacıyla korunması gerekmektedir. Bu alanların korunması amacıyla sınırları belirlenerek arkeolojik sit alanları tanımlanmıştır.

Arkeolojik sit alanı; Korunması Gerekli Taşınmaz Kùltür Varlıklarının ve Sitlerin Tespit ve Tescili Hakkında Yönetmelik'te “insanlığın varoluşundan itibaren bugüne ulaşan eski medeniyetlere ait yer üstünde, yer altında ve su altında bulunan yapıtlarını, yaşadıkları devirlerin kùltürel, ekonomik ve sosyal özelliklerini yansıtan her türlü kùltür varlığının yer aldığı yerleşmeler ve alanlar” şeklinde tanımlanmaktadır (Anonim 2012a). Taşındıkları önem ve özelliklere göre 5.11.1999 tarih ve 658 sayılı “Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları İlke Kararı”na göre arkeolojik sit alanları üç farklı kategoride derecelendirilmiştir. Bu derecelendirme doğrultusunda arkeolojik sitlerde uygulanacak koruma ve kullanma dengesine yönelik şartlar belirlenmiştir. Buna göre;

1. derece arkeolojik sit alanlarında korumaya yönelik bilimsel amaçlı araştırma kazıları dışında herhangi bir amaçla kazı yapılamayacağı, hiçbir şekilde yapılaşmaya izin verilemeyeceği ve imar planlarında olduğu gibi korunması gereken alanlar olarak yer alacağı belirtilmiştir. Bu alanlarda (Anonim 1999);

- resmi ve özel kuruluşlar tarafından yapılması zorunlu alt yapı uygulamalarının müze müdürlüğü ve varsa kazı başkanlığı görüşü doğrultusunda konunun koruma kurulu tarafından değerlendirileceği,
- mevcut tarım alanları dışında yeni tarım alanlarının açılmayacağı, yalnızca sınırlı mevsimlik tarımsal faaliyetlerin devam edebileceği ve koruma kurullarınca uygun bulunmasına göre seracılık faaliyetinin devam edilebileceği,

- Höyük ve tümölüs bulunan alanlarda toprağın sürölmesine dayalı tarımsal faaliyetlerin ve ağaçlandırmanın yapılamayacağı, ancak alanda bulunan ağaçlardan üretim yapılabileceğı,
- toprak, kum, taş vb. alınamayacağı, maden, kum, tuğla, kireç, mermer, taş vb. ocakların açılmayacağı, çöp, cüruf, sanayi atığı ve toprak gibi malzeme dökölmemeyeceğı,
- zorunlu teknik donatıların koruma kurulu uygun görüşü ile yapılabileceğı karara bağlanmıştır.

Yasal statüsü 2. Derece Arkeolojik Sit olarak belirlenmiş olan alanlar koruma amaçlı araştırma çalışmaları dışında olduğı gibi korunacak sit alanları olarak tanımlanmaktadır. Bu alanlarda kullanıma yönelik koruma koşulları bölge koruma kurulları tarafından belirlenmektedir. Yeni yapı inşasına izin verilmeyen bu alanlarda tescilsiz yapılarda gerekli basit onarımların ilgili ilke kararları uyarınca yapılabileceğı ve 1. Derece Arkeolojik Sit alanları için geçerli olan koşulların bu alanlar için de geçerli olduğı belirtilmektedir.

Yasal statüsü 3. Derece Arkeolojik Sit olarak tespit edilmiş alanlarda kullanıma yönelik koruma koşulları bölge koruma kurulları tarafından düzenlenen alanlar olarak belirlenmiştir. Bu alanlarda (Anonim 1999);

- ilgili bölge kurulu tarafından geçiş dönemi yapılanma koşullarının alanda bulunan arkeolojik varlıkların korunmasına, değerdendirilmesine yönelik çözümleri içerecek biçimde geliştirilmesine,
- yerleşime açılmış kesimlerde koruma amaçlı imar planının yapılmasına,
- ilgili yerel yönetimin inşaaataya yönelik izin verilmesi için, ilgili müze müdürlüğü tarafından alanda inceleme ve araştırma yapılması ve tespit edilen bulgular ile

varsa kazı başkanlığının görüşü doğrultusunda ilgili bölge koruma kurulunda değerlendirilmesini takip eden süreçte uygulamaya geçilebileceğine,

- ilgili koruma kurullarının araştırmaya yönelik sondaj kazısı kararı alabileceğine,
- alanda bulunan parsellerde ifraz (ayırma) ve tevhide (birleştirme) yönelik uygulamaların taşınmaz kültür varlıklarının mahiyetine tesir etmeyecek şekilde ilgili koruma kurulu uyun görüşü doğrultusunda yapılabileceğine,
- toprak, kum, taş vb. alınamayacağı, maden, kum, tuğla, kireç, mermer, taş vb. ocakların açılmayacağı, çöp, cüruf, sanayi atığı ve toprak gibi malzeme dökülemeyeceğine,
- ilgili koruma bölge kurullarının uygun görüşü ile bu alanlarda rüzgâr enerji santralleri yapılabileceğine karar verilmiştir.

Aynı ilke kararında Koruma Yüksek Kurulu tarafından 26.03.2015 tarih ve 416 sayı ile değişiklik yapılarak 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 35. Maddesinde ilan edilen dalışa yasak yerlerin arkeolojik sitler ile çakışması durumunda, alanın sit derecesine göre değerlendirileceği belirtilmiştir (Anonim 1999).

658 sayılı Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları İlke Kararı'nda belirtilen ve bu alanlarda bulunan tescilsiz yapılarda gerekli basit onarımlar Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Yüksek Kurulu'nun 5.11.1999 ve 660 sayılı kararı ile düzenlenmiştir. Bu kararda bakım ve onarım tanımları yapılarak kapsamı belirlemiştir. Buna göre basit onarım en az müdahale gerektiren, yapının tasarımında, mimarisinde, yapısal malzemelerde herhangi bir değişikliğe neden olmayan uygulamaları kapsamaktadır.

2.1.1.1 Kentsel arkeolojik sit

Kentsel Arkeolojik sitler, halihazırda yaşantının devam ettiği kentsel alanlarda nitelikleri ve ölçekleri farklı, izlenebilen ya da kazılar ile ortaya çıkmış olan arkeolojik buluntular ile kentin bütünleşmesi sonucunda ortaya çıkmış alanlardır (Şekil 2. 2).

Şekil 2. 2 Kentsel arkeolojik sit örneği; Tarsus Cumhuriyet Meydanı'nda bulunan Roma Yolu arkeolojik kazı alanı (Orişinal 2014).

Kentsel arkeolojik sit alanlarında koruma ve kullanma koşulları Kùltür ve Turizm Bakanlığı Kùltür ve Tabiat Varlıkları Koruma Yüksek Kurulu'nun 15.04.2005 tarih ve 702 sayılı ilke karar ile düzenlenmiştir. Buna göre (Anonim 2005a);

- kentsel arkeolojik sit alanlarında mevcut arkeolojik değlerlerin araştırma kazıları ile ortaya çıkarılması, koruma ve onarım uygulamalarının yapılması ve sergilenmesine yönelik olarak ilgili ölçeklerdeki planlama çalışmalarının tamamlanmasına,

- koruma amaçlı imar planı'nın alanda bulunan ve olası arkeolojik değerlerin korunmasını sağlayacak çözümler getirilmesine, yapılacak uygulamalarda kullanılacak malzemelerin geleneksel doku ile uyumlu olmasına ve gerekli altyapı hizmetlerinin en az seviyede tutulması göz önünde bulundurulmasına,
- bu alanlarda mevcut yıkıntı temeller üzerine, o temellerin ait olduğu eski yapı, korunması gerekli kültür varlığı niteliği taşıyor ise ayrıca içinde bulunduğu sitin tarihsel kimliğinin yeniden canlandırılmasında önemli bir boşluk yaratıyorsa, yapıya ait eski resim, fotoğraf, gravür, anı belgeleri vb. dokümanlarla dönemlemeye (restitüe) yönelik uygulamanın ilgili Koruma Bölge Kurulu'nca kabul edildikten sonra hazırlanacak dönemleme (restitüsyon) projesinin koruma kurulu uygun görüşü doğrultusunda yapılabilmesine,
- korunması gerekli kültür varlığı niteliği taşıyan tek yapı ölçeğindeki yapı ve yapı kalıntılarının belgeleme (rölöve), dönemleme (restitüsyon) çalışmalarının ve onarım (restorasyon) projelerinin ilgili koruma bölge kurulunca uygun görülmesi sonrasında onarılabileceğine, kentsel doku içinde yer alan ve alan ile bütünlük sağlayan tescilsiz yapıların da gerekli onarımlarının aynı koşullarda hazırlanacak projeler doğrultusunda yapılabilmesine karar verilmiştir.

2.1.2 Doğal (tabii) sit

Doğal (tabii) sitler; “2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’na göre “Jeolojik devirlerle, tarihi devirlere ait olup, ender olmaları veya özellikleri ve güzellikleri bakımından korunması gerekli yer altında, yer üstünde veya su altında bulunan korunması gerekli alanlar” olarak tanımlanmaktadır (Şekil 2. 3).

Şekil 2. 3 Göreme Milli Parkı (Orijinal 2005)

Doğal (tabii) sitler Kültür ve Turizm Bakanlığı Koruma Yüksek Kurulu'nun 19.06.2007 tarih ve 728 sayılı ilke kararında alan ile ilgilenen kurum ve kuruluşların görüşleri doğrultusunda üç (3) farklı yasal statüde derecelendirilmiştir. Bu derecelendirmeye göre bu alanların koruma kullanma koşulları da düzenlenmiştir. 1. Derece Doğal (Tabii) Sit alanları ender bulunması, ilgi çekici niteliklere, güzelliklere sahip olması ve evrensel değeri nedeni ile korunması gereken alanlar olarak belirlenmiştir (Anonim 2007a). Buna göre (Anonim 2007a);

- bu alanlarda yapılaşmaya yönelik yasaklar olmakla birlikte, resmi ve özel kuruluşlar tarafından yapılması zorunlu olan teknik altyapı hizmetleri (açık otopark, telefon hattı, içme suyu, kanalizasyon, teleferik, enerji nakil hattı ve benzeri) uygulamaları için ilgili koruma bölge kurulu uygun görüşünün alınmasına,
- alan ve yakın çevresinde rekreasyon amaçlı tesislerin (bekçi kulübesi, balıkçı barınağı, iskele ve benzeri) yapılması için 1/ 25.000 ölçekli Çevre Düzeni Planı

veya 1/ 5000 ölçekli Nazım İmar Planı kararları doğrultusunda ilgili koruma kurulu uygun görüşünün alınmasına,

- alandaki vejetasyonun değişmesine neden olmayacak düzeyde ve şekilde Orman Su İşleri Bakanlığı'na bağlı ilgili biriminin uygun görüş doğrultusunda ağaçlandırma yapılması için koruma kurulu uygun görüşünün alınmasına,
- gerek doğal afetlerden etkilenmiş gerekse kar ve rüzgar etkileri ile devrilen ağaçların kaldırılması ile ormanların bakımı ve doğal dengenin korunmasını sağlamak amacıyla Orman Su İşleri Bakanlığı'na bağlı ilgili biriminin teknik raporu doğrultusunda ağaç kesimine ilgili koruma bölge kurulu uygun görüşü ile izin verilebileceğine,
- ilgili kuruluşlarca orman alanlarında yangına yönelik gerekli önlemlerin alınmasına,
- kum, toprak, taş, alınamayacağına, maden, taş vb. ocakların açılmayacağına, çöp, sanayi atığı, toprak ve benzeri malzemenin dökülemeyeceğine, ancak alanın sit olarak tescil edilmesi öncesinde ruhsat almış olan işletmelerin yasal süreçleri sonunda sahayı rehabilite ederek tasfiye edilmesine,
- bu alanların korunması ile ilgili her türlü önlemlerin yerel yönetimlerce alınmasına,
- alanda bulunan tescilli ve tescilsiz yapılar ile ilgili yürürlükteki ilke kararlarının geçerli olduğuna karar verilmiştir.

Yasal statüsü 2. Derece Doğal (Tabii) Sit olarak belirlenmiş olan alanlar kamu yararı göz önünde bulundurularak ve doğal yapının korunması ve geliştirilmesi gözetilerek kullanıma açılacak alanlar olarak tanımlanmaktadır. Bu alanlarda (Anonim 2007a);

- ilgili kamu kurumların görüşleri doğrultusunda kullanıma açılacak bölgeler için ilgili bölge koruma kurulları tarafından geçici dönem yapılanma koşullarının belirlenmesine,

- yerleşime açılmış kesimlerde koruma amaçlı imar planının yapılmasına,
- kum, toprak, taş, alınamayacağına, maden, taş vb. ocakların açılmayacağına, çöp, sanayi atığı, toprak ve benzeri malzemenin dökülemeyeceğine, ancak alanın sit olarak tescil edilmesi öncesinde ruhsat almış olan işletmelerin yasal süreçleri sonunda sahayı rehabilite ederek tasfiye edilmesine karar verilmiştir.

Yasal statüsü 3. Derece Doğal (Tabii) Sit olarak tespit edilen alanlar bölgenin potansiyeli, alan kullanımları ve koruma dengesi göz önünde bulundurularak kullanımına açılacak alanlar olarak belirlenmiştir. Buna göre (Anonim 2007a);

- ilgili kamu kurumların görüşleri doğrultusunda kullanıma açılacak bölgeler için ilgili bölge koruma kurulları tarafından geçici dönem yapılanma koşullarının belirlenmesine,
- yerleşime açılmış kesimlerde koruma amaçlı imar planının yapılmasına,
- kum, toprak, taş, alınamayacağına, maden, taş vb. ocakların açılmayacağına, çöp, sanayi atığı, toprak ve benzeri malzemenin dökülemeyeceğine, ancak alanın sit olarak tescil edilmesi öncesinde ruhsat almış olan işletmelerin yasal süreçleri sonunda sahayı rehabilite ederek tasfiye edilmesine,
- mevcut hayvancılık faaliyetlerin ile tarımsal üretimin sürdürülebilmesi ve ilgili koruma kurulu uygun görüşü doğrultusunda bu yönde yeni faaliyetlerin yapılabileceğine,
- 1. ve 2. derece doğal sit alanı içinde kalan köy yerleşik alanlarının da III. derece doğal sit kapsamında değerlendirilmesine karar verilmiştir.

Aynı zamanda bu kararda ilgili bakanlık tarafından ulusal çıkarlar açısından zorunlu görüldüğü belirtilmesi koşulu ile 1., 2. ve 3. derece doğal sit alanlarında, korumaya yönelik 1/25.000 ölçekli çevre düzeni planı ve / veya 1 / 5000 ölçekli nazım plan

kapsamında ve ilgili koruma kurulu uygun görüşü doğrultusunda çevreye zarar vermeyecek su ürünleri üretim tesislerine ve enerji santrallerine ilişkin yürürlükteki ilke kararının geçerli olduğuna karar verilmiştir.

2.1.3 Tarihi sit

Ulusal ya da uluslararası tarih açısından önemli olaylara sahne olan alanlar tarihi sit olarak tanımlanmaktadır. Tarihi sit, Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıklarının ve Sitlerin Tespit ve Tescili Hakkında Yönetmelik'te "...insanlık tarihi, milli tarihimiz veya askeri harp tarihi açısından çok önemli tarihi olayların cereyan ettiği ve bu sebeple korunması gerekli yerler..." olarak tanımlanmaktadır (Anonim 2012a), (Şekil 2.4).

Şekil 2. 4 Tarihi sit örneği; Çanakkale – Arıburnu (Game 2011, Erişim Tarihi: 09.04.2020)

(Philip Game, 25.05.2011 <https://pbase.com/travelgame/image/136343014>, Erişim Tarihi: 09.04.2020)

Kültür ve Turizm Bakanlığı Koruma Yüksek Kurulu tarafından ilk olarak 19.04.1996 tarih ve 421 sayılı ilke kararı doğrultusunda koruma - kullanma koşulları belirlenmiş,

16.01.2014 tarih ve 271 sayılı ilke karar ile Tarihi Sitler Koruma Kullanma koşullarını yeniden düzenlenmiştir. Bu karara göre tarihi sit; “Milli tarihimiz ve askeri harp tarihi açısından önemli tarihi olayların cereyan ettiği ve doğal yapısıyla birlikte korunması gerekli alanları” olarak tanımlanmıştır. Karar ile belirlenen tarihi sitlerin koruma kullanma koşulları (Anonim 2014a).;

- tarihi sit içinde zorunlu altyapı uygulamaları ve kamu hizmet yapıları dışında kalan uygulamaların, alanın milli park ile ilişkili olması halinde uzun devreli gelişim planı ya da koruma amaçlı imar planı kararları doğrultusunda yapılabileceği,
- tarihi sitlerde yapılacak çevre düzeni planlarının hazırlanması ve uygulanması sürecinde ilgili koruma bölge kurulunun uygun görüşlerinin alınması,
- doğal dengeyi bozan ve alanın tescilinden önce yapılmış olan uygulamaların iyileştirilmesine yönelik olarak kamu kuruluşlarınca gerekli çalışmanın yapılması,
- tarihi sit alanlarında bulunan kamuya ait hizmet yapılarının, teknik altyapı hizmetlerinin ve alan içinde bulunan anıt ve şehitlikler için gerekli bakım, onarım ve düzenlemelerin projelendirilmesi sonrasında ilgili koruma bölge kurulu uygun görüşünün alınması,
- alanda süregelen tarımsal faaliyetin devam ettirilebileceğine, bu alanların koruma amaçlı imar planları onaylanmadan tarımsal faaliyetler dışında kesinlikle kullanılamayacağı karara bağlanmıştır.

2.1.4 Kentsel sit

Eski kente ilişkin kent dokusu özelliklerini sürdüren, mimarlık tarihi açısından inşa edildikleri dönem özelliklerini taşıyan, kentin sosyal, ekonomik, kültürel yapısını ve organizasyonunu yansıtan kentler ya da kent bölümleri olarak tanımlanmaktadır. Kentsel sit, Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıklarının ve Sitlerin Tespit ve

Tescili Hakkında Yönetmelik’te “...,tarihsel, mahalli, estetik ve mimari özelliği bulunan, bir arada bulunmaları teker teker taşıdıkları kıymetten daha fazla olan, bir bütün olarak o yerleşmenin ait olduğu dönemin yaşam biçimini gelecek nesillere aktaran, kültürel ve doğal çevreye ait unsurların (yapılar, bahçeler, bitki örtüleri, yerleşim dokuları, duvarlar, sokak ve meydanlar, v.b.) birlikte bulundukları...” alanlar olarak tanımlanmaktadır (Anonim 2012a)

Madran ve Özgönül (2005)’e göre kentsel sit; sanat tarihi ve mimari bakımdan taşıdıkları özellikler ile oluşan dokunun, kentsel ve yöresel nitelikleri, kurulduğu / kullanıldığı dönemin kültürel, sosyal ve ekonomik yapılanmasını taşıyan ve doku bütünlüğü gösteren alanlar olarak tanımlamıştır (Şekil 2.5).

Şekil 2. 5 Kentsel sit örneği; İzmir – Şirince (Orijinal 2004).

Kentsel sitlerin koruma / kullanma koşulları Kültür ve Turizm Bakanlığı Koruma Yüksek Kurulu tarafından uygulama sırasında karşılaşılan sorunlar değerlendirilerek 2006, 2007 ve 2011 yıllarında gözden geçirilmiş ve son olarak 25.01.2017 tarih ve 681 sayılı karar ile tekrar düzenlenmiştir. Bu kararda bir alanın kentsel sit olarak ilan

edilmesini takip eden üç aylık süre içinde, koruma amaçlı imar planının tamamlanarak yürürlüğe girmesine kadar geçerli kabul edilen geçiş dönemi koruma esasları ve kullanma şartları bölge koruma kurulu tarafından belirlenmelidir (Anonim 2017a).

İlke kararında geçiş dönemi kullanma koşulları ve koruma esasları belirlenmemiş ve belirlenmiş olan alanlar ile koruma amaçlı imar planı bulunan alanlar ayrı ayrı irdelenmiş ve koşullar belirlenmiştir. Ayrı başlıklar altında değerlendirilmesine rağmen içerikleri benzer olan bu alanlarda tadilat ve tamirat çalışmalarının koruma, uygulama ve denetim bürosu (KUDEB) denetiminde yapılabileceği, koruma, uygulama ve denetim bürosu (KUDEB) olmaması durumunda bölge koruma kurulu müdürlüğü izin ve denetiminde yapılabileceği belirtilmiştir. Söz konusu alanlarda bulunan tescilli yapılarda yapılacak esaslı onarımlarda ise rölöve - restitüsyon çalışması, restorasyon ve yeniden yapım (rekonstrüksiyon) projesinin ilgili bölge koruma kurulu tarafından uygun bulunması koşulu ile yapılabileceği, uygulamanın onaylı proje ile uyumunun denetlenmesi için varsa koruma, uygulama ve denetim bürosu (KUDEB) yoksa ilgili idarelerin teknik raporu ve uygulama sonrası fotoğrafları ile ilgili bölge koruma kurulu tarafından değerlendirilmesine karar verilmiştir. Ayrıca kararda Kentsel sit, Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıklarının ve Sitlerin Tespit ve Tescili Hakkında Yönetmelik kapsamında yapının kullanımına yönelik izin belgesinin yapılan uygulamanın koruma kurulu tarafından uygun bulunmasından sonra verilebileceği belirtilmiştir.

Kentsel sit alanlarında bulunan tescilsiz yapılarda “esaslı onarım” ve yeni yapılanma ile ilgili olarak alanın geçiş dönemi kullanma şartları ve koruma esaslarının belirlenmesi ya da koruma amaçlı imar planı olması koşulları irdelenmiştir. Geçiş dönemi koruma esasları ve kullanma şartları belirlenmiş olan alanlarda tescilsiz yapılarda yapılacak olan esaslı onarımların ya da yeni yapının, sit alanındaki doku bütünlüğü gözetilerek ve çevresi ile bir bütün olarak analiz edilerek geliştirilecek mimari projelerinin bölge koruma kurulu tarafından uygun bulunması sonrasında uygulanabileceği belirtilmiştir. Koruma amaçlı imar planı bulunan alanlarda ise söz konusu uygulamaların yapılması

koruma, uygulama ve denetim bürosunun (KUDEB) bulunup bulunmamasına bağlanmıştır (Anonim 2017a). Buna göre (Anonim 2017a);

- koruma, uygulama ve denetim bürosu (KUDEB) bulunan yerlerde;
 - a) Taşınmaz kültür varlığının bulunduğu parseller dışında esaslı onarım ve yeni yapılanmalar için; kütle, gabari, malzeme ve yapı tipolojisi gibi analiz örneklerinin ilgili bölge koruma kurulu tarafından uygun bulunması durumunda bünyesinde KUDEB kurulmuş idarelerin izni ve denetimi ile yapılabileceği,
 - b) Uygulamalar sırasında fonksiyon, gabari, kontur gibi değişiklikler olması durumunda konunun koruma amaçlı imar planında değişik olarak ilgili bölge koruma kuruluna iletilmesi ve plan değişikliğinin onaylanmasına kadar uygulamaların durdurulması,
 - c) Koruma amaçlı imar planları kapsamında kütle, gabari, malzeme ve yapı tipolojisi gibi analiz örneklerinin bulunmaması durumunda ilgili idarelerce planda revizyonu ve / veya değişikliğin yapılarak bölge koruma kurulu tarafından değerlendirilmesine sunulması ve onay süreci tamamlanıncaya kadar uygulamaların yürülükte olan koruma amaçlı imar planı doğrultusunda yürütülmesi,
- KUDEB bulunmayan yerlerde ise tescilli parsellere komşu olan veya bu parselde cephe veren parsellerde yapılacak esaslı onarımların ve yeni yapılanmaların ilişkin uygulamaların koruma amaçlı imar planı ve plan notları doğrultusunda ilgili bölge koruma kurulu tarafından kentsel doku ve silüet göz önünde bulundurularak değerlendirilmesine karar verilmiştir.

Kentsel sit alanları içinde yer alan ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün tasarrufu altında bulunan varlıklarda yapılacak tamirat – tadilat ve esaslı onarım uygulamalarının 2863 sayılı Kültür Tabiat Varlıkları Koruma Kanunu ve Koruma, Uygulama ve Denetim Büroları, Proje Büroları ile Eğitim Birimlerinin Kuruluş, İzin, Çalışma Usul ve

Esaslarına Dair Yönetmelik, Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıklarının Yapı Esasları ve Denetimine Dair Yönetmelik hükümleri göz önünde bulundurularak ve ilgili bölge koruma kurulu uygun görüşü doğrultusunda Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmesi gerektiği vurgulanmıştır (Anonim 2017a).

2.1.5 Kırsal sitler

Yerleşim dokusunu oluşturan yapıların türü, yapım tekniği, boyutları, düzeni, malzemesi, mimari ve benzeri özellikleri ile bağ, köy, yazlık niteliği taşıyan yerler kırsal sit olarak tanımlanmaktadır. Geleneksel nitelikli yapılar ve bu yapılarla birlikte kullanılan bahçe, avlu ve özel nitelikli alanlar, köy meydanı, mezarlık, mera gibi kamusal nitelikli açık alanlar, geleneksel üretim tekniklerinin devam ettiği alanları Madran ve Özgönül (2005) kırsal sit olarak tanımlamıştır (Şekil 2.6).

Şekil 2. 6 Kırsal sit örneği; Bursa - Deliballılar Köyü (Anonim 2018a, Erişim tarihi: 09.04.2020)

Kırsal sit alanları eski dönemlerden itibaren insanlar tarafından sosyal ve ekonomik amaçlar doğrultusunda kullanılarak çoğunlukla ihtiyaçlar doğrultusunda organik olarak gelişerek bugüne kadar gelmişlerdir. Örneğin Doğu Karadeniz Bölgesi, çay üretimi

yapan kırsal yerleşim alanları, İzmir – Şirince, Ankara - Beypazarı gibi bugün turizm açısından farklı işlevleri de yüklenmiş olan ancak özünde tarımsal üretimin devam ettiği ve buna dayalı yerleşim biçimini sürdüren alanlar bu kapsamda değerlendirilebilecek alanlardır.

2.1.6 Tarımsal sit

9 Aralık 2017 tarih ve 30265 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren Tarım Arazilerinin Korunması, Kullanılması ve Planlanmasına Dair Yönetmelik’te tarım arazileri; topografya, toprak ve ekolojik özellikleri bakımından hayvansal, bitkisel ve su ürünleri üretimine elverişli alanlar olarak tanımlanmaktadır. Tarım faaliyetleri için uygun olan alanlar değişen arazi kullanım yeteneklerine göre 1 ile 8 arasında değişen kategorilere ayrılmıştır. Bu sınıflandırmaya göre 5-8 arasında derecelendirilmiş olanlar ise tarıma elverişli olmayan, 1 – 4 arasında derecelendirilmiş olan araziler ise tarım arazileri olarak belirlenmiştir. Toprak işlemeli tarıma uygun araziler içinde yer alan 1. ve 2. sınıf alanlar mutlak tarım arazisi olarak kabul edilmektedir. Bu alanların tarım dışı faaliyetlerde kullanımlarını önlemek amacıyla I. ve II. sınıf tarım alanları tarımsal sit alanı olarak belirlenmiştir (Anonim 2016a), (Şekil 2.7).

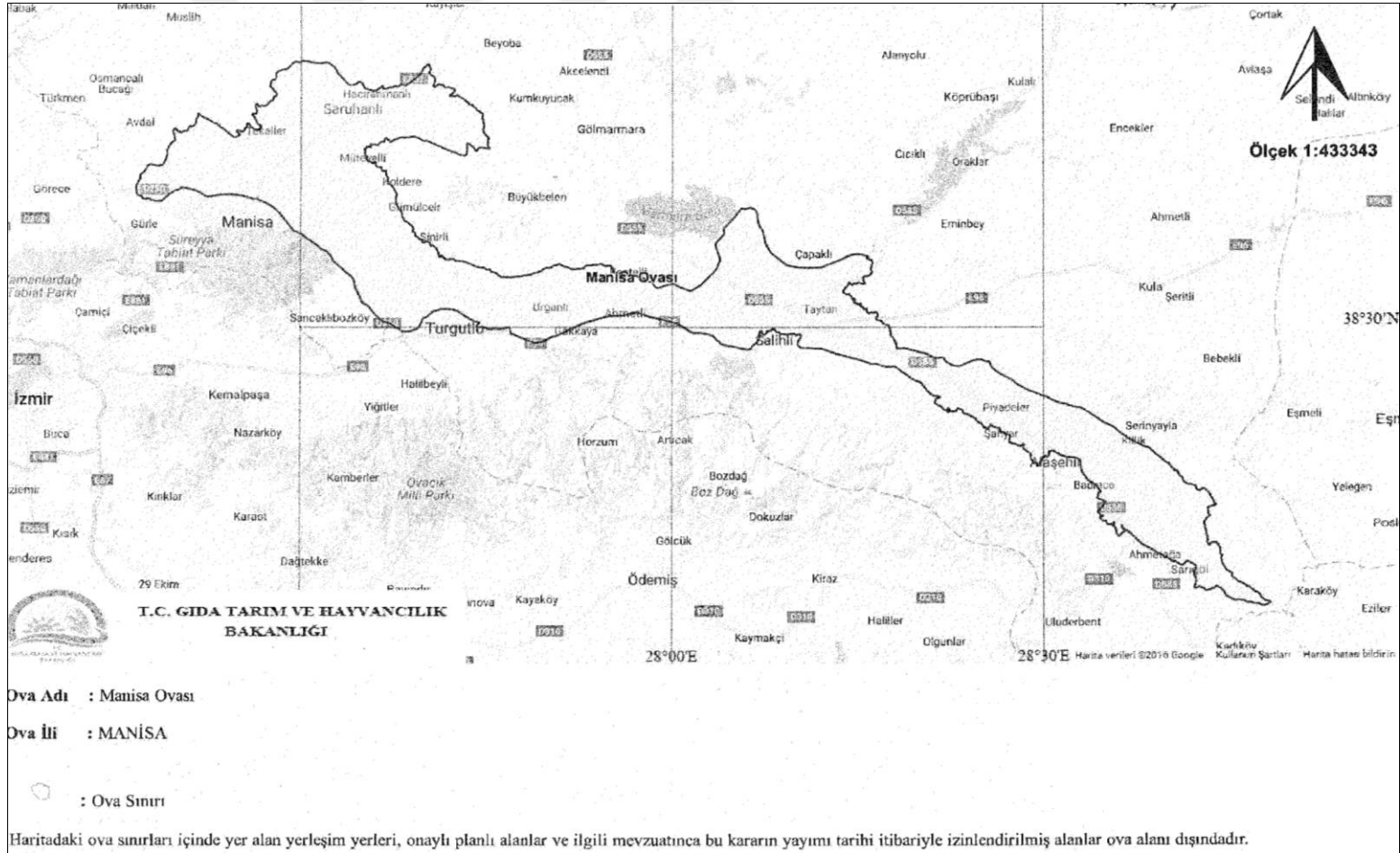
Tarım Arazilerinin Korunması, Kullanılması ve Planlanmasına Dair Yönetmelik’te mutlak tarım arazilerinin tanımı yapılarak bu arazilerin tarımsal veya tarım dışı amaçlarla kullanım esasları belirlenmiştir. Buna göre; Mutlak tarım arazisi; bitkisel üretimde; toprağın biyolojik, kimyasal ve fiziksel özelliklerinin birleşimi, bulunduğu bölgenin ortalamasına göre ürün alınabilmesi için sınırlayıcı olmayan, topografik sınırlamaları çok az olan yerel, bölgesel veya ülkesel önemi bulunan, hâlihazır tarımsal üretimde kullanılan veya bu amaçla kullanıma elverişli olan araziler olarak tanımlanmıştır. Mutlak tarım arazileri alternatif alan bulunmaması ve Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı izniyle ve aynı bakanlık bünyesinde bulunan Toprak Koruma Kurulu’nun görüşü doğrultusunda; yenilenebilir enerji ve jeotermal alanların kullanımı ile ilgili yatırımlar, teknik altyapı faaliyetlerinde bulunacak yatırımlar, geçici yerleşim

yeri düzenlemesi, savunmaya yönelik stratejik ihtiyaçlar ve doğal gaz- petrol arama ve işletme faaliyetleri için kullanılabileceği belirtilmiştir (Anonim 2016a).

şekil 2. 7 Gediz Ovası – Alaişehir Çayı Alt Havzası, Salihli bölgesi (Orijinal 2015)

2016 yılı Aralık ayında Bakanlar Kurulu Kararı ile tarımsal üretim ve ekonomik potansiyeli yüksek alanların amaç dışı kullanım, kirlenme, erozyon gibi nedenlerle arazi bozulmaları ve toprak kaybının yüksek oranda geliştiği tespit edilen 141 ova büyük ova koruma alanı olarak belirlenmiştir. Ankara – Çubuk Ovası, Kütahya - Çavdarhisar Ovası, Manisa - Manisa Ovası (şekil 2. 8), Sakarya – Pamukova Ovası bunlar arasında yer alan ovalardan birkaçıdır (Anonim 2016a)

Şekil 2. 8 12.12.2016 Tarih ve 2016/9620 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile büyük ova koruma alanı ilan edilen Manisa Ovası (Anonim 2016a)

2.1.7 Karmaşık sit

Sit alanı olarak tanımlanan alanlarda aynı anda farklı sit özellikleri bir arada olabilmektedir. Bir alan mevcut durumu ile hem arkeolojik, hem doğal hem de tarihi bir olaya tanık olma kriterlerinden ikisi ya da üçünü birden bünyesinde bulundurabilir. Bu durumda alanda gözlemlenen baskın karaktere göre tanımlanmak yerine karmaşık sit olarak kabul edilmektedir. Örneğin Gelibolu Yarımadası doğal özelliklerinin yanı sıra Çanakkale Savaşı muharebe alanlarından biri olarak doğal ve tarihi sit alanı özelliklerini bir arada barındırmaktadır (Şekil 2.9).

Şekil 2. 9 Ürgüp – Kayakapı Mahallesi doğal ve kentsel sit alanı (Ka.Ba Arşivi 2004)

2.2 Koruma İle İlgili Temel Kavramlar

Doğal ve kültürel varlıklar zamana, doğa ve atmosferik koşulların etkilerine ve kullanıma bağlı olarak tahribata açık, hassas alanlardır. Bu alanlarda gözlemlenen sorunlara rağmen bu varlıkların muhafaza edilmesi, mevcudiyetlerini sürdürmesi tüm insanlığın ortak sorumluluğudur. Ortak miras olarak kabul edilen alanların korunması ve yaşatılmasına yönelik gerekli önlemin alınması sadece söz konusu bu alanların bulunduğu ülkelerde değil; küresel ölçekte değerlendirilmesi gereken bir sorumluluktur.

Koruma, geçmişten bugüne toplumların kültürel, fiziksel ve sosyal yapısının ortak değerlerinin, bugünün gereksinimleri doğrultusunda tahrip edilmesinin engellenerek sürdürülebilirliğinin sağlanması olarak kabul edilmektedir.

Doğal ve kültürel varlıkların korunması ile ilgili olarak ilk adım bu alanların statülerinin yasal olarak belirlenmesidir. Türkiye'nin de taraf olduğu uluslararası sözleşmeler dahilinde koruma alanları; sit alanları, Dünya miras alanları, muhafaza ormanları, milli parklar, gen koruma alanları, tohum bahçeleri, tohum meşcereleri, Yaban Hayatı Koruma Sahaları, Yaban Hayatı Geliştirme Sahaları, Sulak Alanlar, Zümrüt Ağı, Su Ürünleri Islah Sahaları, Natura 2000, Biyosfer Rezervi ve Özel Çevre Koruma Bölgeleri olarak farklı disiplin ve ölçeklerde tanımlanmaktadır.

Araştırma kapsamında koruma kavramı, genel anlamda taşınmaz kültür varlıkları, özelde ise arkeolojik sit alanlarının korunması ile ilgili olarak irdelenmiştir.

2.2.1 Kültürel çevre koruma

Maddi ve manevi öğelerin bir arada bulunduğu çevreler kültürel çevre olarak kabul edilmektedir. Bu tanımda kimi durumlarda bireylerin, grupların ve toplulukların kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, anlatımlar, temsiller ve bunlara ilişkin mekânlar manevi öğeler olarak, yapı ya da yapı toplulukları, anıtlar gibi “kültür varlığı” olarak da adlandırılan alanlar ise maddi öğeleri oluşturmaktadır. Üstün evrensel değere sahip olan bu kültürel varlıkların kaybı tüm insanlık hafızasının kaybı olarak kabul edilmektedir. Bu değerlerin varlıklarını sürdürebilmeleri korunmaya yönelik uygulamalar ile mümkün olmaktadır.

Kültürel çevrelerde koruma; yok olmaya veya bozulmaya karşı muhafaza amacıyla uygun yasal, ekonomik ve operasyonel önlemlerin dinamik olarak uygulanması olarak tanımlanmaktadır (Anonymous 2015a.). Kültürel çevreyi oluşturan değerler bütünü korunması ve varlığının sürdürülmesi temel amacı ile yapılacak olan koruma

alışmaları, alanın yasal statüsünün belirlenmesi ile birlikte başlayarak, o alanda, mevcut yapı / yapı kalıntılarında yapılacak olan “restorasyon”, “sağlıklaştırma”, “geliştirme” olarak tanımlanan operasyonel işlerin tamamını kapsamaktadır. Kùltürel çevrelerde yapılacak korunmaya yönelik çalışmalar 1931 yılında Atina’da toplanan Uluslararası Tarihi Anıtlar Mimar ve Teknisyenler Kongresi’ sonuç bildirisi olan “Carta del Restauro” (Restorasyon Kriterleri) başta olmak üzere 1967 tarihinde Ekvador Quito’da düzenlenen Tarihi Anıtların ve Sitelerin Korunması ve Kullanılması toplantısı final raporunda, 1975 tarihli Avrupa Mimari Miras Kongresi sonuç bildirisi olarak yayınlanan Amsterdam Deklarasyonu’nda, Avrupa Birliğı tarafından aynı yıl yayınlanan Avrupa Mimari Miras Sözleşmesinde ve UNESCO tarafından yayınlanan tavsiye kararları ve rehber kitaplarda ortaya konmuştur. Bunlar (Ahunbay 1996);

- alanın sınırlarının belirlenmesi,
- planlamaya yönelik üst ölçekli kararların alınması,
- farklı ölçeklerde yapılan yazılı, görsel ve çizime dayalı belgeleme çalışmalarının yapılması,
- envanter oluşturulması,
- bilimsel araştırma çalışmalarının yapılması,
- alanda mevcut sorunların tespitine yönelik görsel ve deneysel analizlerin yapılması,
- sorunların iyileştirilmesine yönelik müdahale yöntemlerinin tanımlanması,
- uygulamaya yönelik önerilerin geliştirilmesi,
- alanda korumanın sürdürülebilirliğinin sağlanmasına yönelik yönetim çalışmalarının yapılması,
- alanın düzenli olarak takip edilmesi ve bakımın yapılması olarak tanımlanabilmektedir.

Kültürel çevrelerde yapılan onarım uygulamaları ile tahrip olmuş yapı ve yapı kalıntılarının güvenlik altına alınması ve ömürlerinin uzatılması amaçlanmaktadır. Yapı ve yapı kalıntılarının bozulma nedenlerinin araştırılmasını ve teşhis edilmesini takip eden süreçte yapının varlığını sürdürmesine, sahip olduğu özelliklerini ve değerlerini yitirmemesine, mevcut sorunlarının giderilerek ömrünün uzatılmasına yönelik koruma ve onarım uygulamaları yapılmaktadır. Yapılacak müdahalelerin, kullanılacak onarım malzemeleri ve onarım tekniğinin belirlenebilmesi için yapı ve yapı kalıntılarının detaylı olarak incelenmesini içeren belgeleme çalışmaları, dönemleme araştırmaları ve sorunların tespitine yönelik arkeometrik analizlerin tamamlanmış olması gerekmektedir. Yapılacak her türlü koruma ve onarım müdahalesinin uluslararası kabul edilmiş bilimsel koruma – onarım ilkeleri doğrultusunda gerçekleştirilmesi beklenmektedir. 1931 tarihli Atina Tüzüğü, 1964 Venedik Tüzüğü, 1975 Amsterdam Bildirgesi başta olmak üzere UNESCO ve ICROM tarafından yayınlanan farklı tüzük ve bildirilerde ele alınmıştır. Buna göre;

- En az müdahale ile yapının ayakta kalabilme koşullarının sağlanması (Atina Tüzüğü Madde1, 1931),
- Yeniden işlevlendirmeye yönelik uygulamalarda özgün mekânsal kurgu ve mevcut niteliklerin bozulmadan kullanım olanaklarının geliştirilmesi (Atina Tüzüğü Madde 4, 1931),
- Yapının geçmişine ait tüm dönem izlerinin korunması için gerekli özenin gösterilmesi (Atina Tüzüğü Madde 5, 1931),
- Yapının özgün mimari ve sanatsal özelliklerine zarar verilmeksizin gerekli koruma ve onarım müdahalelerinin yapılması yoluyla yapısal sorunlar ile malzeme bozulmalarının giderilmesi (Venedik Tüzüğü Madde 4, 1964),
- Yapılan uygulamaların özgün yapı malzemesi, yapım tekniği, özgün renk ve doku ile uyumlu olması (Venedik Tüzüğü Madde 6, 1964),

- Tamamlamaya yönelik her türlü uygulamanın, özgün yapı malzemesi ile uyumlu ve mevcuda aşırı yük getirmeyecek, ancak “yapılan restorasyonun belirtilmesi” esasına uygun olarak anlaşılabilir bir farklılıkla yapılması (Venedik Tüzüğü Madde 9 ve 12, 1964),
- Yapılacak olan onarım uygulamaları öncesinde taş, tuğla, sıva, harç gibi yapı malzemesine ve statik sağlamlığa yönelik sorunların ilgili uzmanlarınca incelenmesi (Venedik Tüzüğü Madde 9, 1964),
- Her türlü müdahalenin geri dönüşlü (reversible) ve sökülebilir olması
- İnsan eliyle yapılmış, yapının özgün mimarisine uymayan çoğunlukla vasıfsız eklenti (muhtes) ve yapıya zarar veren müdahalelerin kaldırılması,
- Çağdaş gereksinimlerin karşılığı olan müdahalelerin, çağdaş detaylar kullanılarak üretilmesi restorasyona yönelik onarım uygulamalarında göz önünde bulundurulması gereken en önemli unsurlar olarak kabul edilmektedir.

Yapısal olarak bozulmaya müsait olan korunmasına yönelik olarak yapılması gereken uygulamaların tanımlanabilmesi için alana ait sorunların tespiti oldukça önemli bir süreçtir.

2.2.1.1 Kültürel çevre korumada karşılaşılan sorunlar

Korunması gerekli kültür mirasının özgünlük değeri, onun tarihsel dönemleri ile korunabilmesi açısından önemlidir (Ahunbay 2011). Kültür varlıkları ilk inşa edildiği dönemden itibaren kullanıldıkları süre boyunca kazandıkları ekler ile bulundukları ortamın ayrılmaz parçasıdırlar.

Bu yaklaşımın ilke ve yöntemi ise, kültür varlığının mimari özellikleri, tarihsel belge değeri, malzemesi ve yapı tekniğini koruma amacı ile belirlenmesidir.

Kültürel çevrelerde görülen sorunlar, Boito tarafından 1883 yılında ortaya konan Çağdaş Restorasyon Kuramı'nda yanlış onarım müdahaleleri ve strüktürel sorunlar olarak ele alınmıştır. Daha sonra 1931 yılında yayınlanan ve Restorasyon Kriterleri olarak da bilinen 'Carta del Restauro'da yanlış onarıma yönelik müdahaleler, anıtların taşıyıcı sistem sorunlarına ve yıpranmışlık durumlarına değinilmiş olsa da kültürel çevrelerde görülen sorunlar zaman içinde UNESCO ve ICOMOS tarafından yapılan uluslararası toplantılarda ele alınmış ve sonuç bildirilerinde, tavsiye kararlarında, rehber yayınlarında ve pek çok bilimsel çalışmada ele alınmıştır. Bugün Türkiye'de en kabul görmüş olan sınıflandırma Feilden tarafından 1982 yılında ortaya konmuştur. Bu çalışma Ahunbay tarafından 1996 yılında ele alınmış olup, Madran ve Özgönül tarafından 2005 yılında farklı bir bakış açısı ile detaylandırılmıştır.

Kültürel çevrenin korunmasında karşılaşılan sorunlar malzemenin yapısından kaynaklanan ve dış etkenler nedeniyle meydana gelenler olmak üzere genel olarak iki başlık altında irdelenmektedir. Tarihi yapının yeri ve konumu, bulunduğu zemin özellikleri ve malzeme niteliğinin yanı sıra ilk tasarımda var olmayan çevresel koşulların zaman içinde değişmesi nedeniyle görülen sorunlar iç etkenler olarak tanımlanırken, doğal afetler, iklimsel koşullar, nem, biyolojik oluşumlar, insanların müdahaleleri ise dış etkenler olarak değerlendirilmiştir (Ahunbay 1996). Kültürel çevrelerde görülen sorunları farklı sınıflandırmalara göre incelemek mümkündür. Bu bağlamda kültürel çevrelerde görülen sorunların nedenlerine yönelik bir sınıflandırma yapılabilmektedir. Buna göre;

- Malzeme ve yapım tekniklerinden kaynaklı sorunlar
Malzemenin içyapısı ve doku özelliklerinden kaynaklı sorunlar
Malzemenin eskimesinden kaynaklı sorunlar
İnşa tekniklerinden kaynaklı sorunlar
- Konumdan kaynaklanan sorunlar
Jeolojik faktörlerin değişimlerinden kaynaklanan sorunlar
Deprem kaynaklı sorunlar

- Atmosferik koşullardan kaynaklı sorunlar
Nem, ısı, rüzgar, yağış kaynaklı sorunlar
- Biyolojik sorunlar
Kemirgenler, böcekler, kuşlar vb. canlılar, otsu ve odunsu bitki oluşumları ile mikro organizmalar kaynaklı sorunlar
- İnsan kaynaklı sorunlar
Bakımsızlık, bilinçsiz müdahale, vandalizm, yangın, trafik, yoğun turizm kullanımı, savaş, kaçak kazı gibi sorunlar
- Planlama kaynaklı sorunlar
İmar ve bayındırlık çalışmaları nedeniyle karşılaşılan sorunlardır.

Tanımlanan sorunlar yapı ve yapı kalıntıları üzerinde görülen bozulma ve hasar nedenleri olarak daha genel bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Örneğin bir yapı üzerinde izlenen çatlağın nedeni deprem kaynaklı zemin hareketleri olabileceği gibi depreme bağılı olmaksızın yapının çevresinde mevcut olan yoğun trafik bakısı ya da yeni inşai faaliyetler olabilmektedir. Dolayısıyla tespit edilen her sorun yapı ve yapı kalıntılarının bulunduğu çevre ve ortam koşulları ile bir arada değerlendirilerek detaylandırılmalıdır.

2.2.1.2 Arkeolojik sitler ve koruma sorunları

Kentlerin belleği olarak kabul edilen arkeolojik alanlarda yapılan bilimsel çalışmalar sonucunda kente ve kentin kullanıldığı dönemlere dair ekonomik, politik, dini ve kültürel verileri izlemek mümkündür. Bu durumda arkeolojik alanlar birincil bilgi kaynağı olarak korunması ve varlığının sürdürülmesi gereken önemli alanlar olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, inşa edildikleri günden bugüne farklı tarihi dönemlere tanıklık etmiş olan, hemen hemen tamamı toprak altında kalmış olan yapı ve yapı kalıntılarının veya toprak üstünde her türlü etkene açık halde bulunan arkeolojik alanların hassas ve yenilenemeyen kültürel kaynaklar olarak korunması gerekmektedir.

Arkeolojik alanlarda koruma amacıyla yapılacak olan her türlü uygulamadan önce yapı ve yapı kalıntılarında mevcut sorunların doğru bir şekilde tanımlanmış olması gerekmektedir. Arkeolojik alanlarda sorunların ve bozulmaların tespitine yönelik çalışmalarda, bilimsel kazı ve araştırma çalışmaları sonucunda edinilen malzeme, teknik veya teknolojiye ait bilgiler, yapı ya da yapıların kullanıldığı dönem ve yapı kalıntılarının yüzyıllar boyunca içinde bulundukları çevre şartlarının değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu alanlarda görülen sorunlar farklı niteliklerde olabilmektedir. Malzeme dokusunun mekanik ve kimyasal özelliklerinin değişmesi ile ortaya çıkan bozulmaların yanı sıra zaman içinde değişen meteorolojik ve jeolojik süreçlerin etkileri ve konum özellikleri de bozulma nedenleri arasındadır. Bu kapsamda bozulmaya neden olan sorunların tespiti için yapı ve yapı kalıntıları üzerinde gözleme dayalı görsel tespitler ile malzeme ve taşıyıcı sistemden alınan örnekler üzerinde gerçekleştirilen fiziksel, kimyasal, jeofizik, petrografik ve arkeometrik analizler çalışmaları yapılmaktadır. Farklı alanlarda çalışan konusunda uzman kişiler tarafından yapılan bu değerlendirmeler sonucunda arkeolojik alanlarda görülen bozulmalar dört ana başlık altında tanımlanabilir. Buna göre;

- **Fiziksel bozulmalar**

- Çatlama
Sıva çatlağı; sıva üzerinde derin olmayan kırıklıklar bulunması
Çatlak; malzeme yüzeyinde derin kırılmalar olması
- Kırılma
Malzemenin birden fazla parçaya ayrılması
- Yarılma
Çatlağa göre malzemede veya yapı elemanlarında görülen daha derin ayrılmalar nedeniyle açıklıklar olması
- Aşınma
Hava koşulları, bakımsızlık gibi etmenler sonucu malzeme yüzeyindeki kısmi kayıplar olması
- Deformasyon

Malzemenin dış etkenler nedeniyle ezilmesi, bükülmesi ve benzeri şekillerde formun değişmesi

- Çökme

Malzeme yüzeyinde bir kısım alanın çukurlaşması

- Kabarma

Özellikle suyun etkisi nedeniyle malzemenin alt katmanlar ile bağlantısının koparak yüzeyinde kabarıklık ve şişkinlik oluşması

- Kirlenme

Malzeme yüzeyindeki kararmalar, birikinti ya da lekeler oluşması

- Tozuma

Malzemenin yüzeyinde, malzemenin kendisinden kaynaklanan pudra benzeri yumuşak toz oluşması

- Sıva ve boya dökülmesi

Sıva ve boyalı malzemede kısmi yok olması

- Mimari elemanda eksilme

Malzemenin kısmen ya da tamamen yok olması

- Yapısal elemanda eksilme

Malzemenin kısmen ya da tamamen yok olması

- Derz boşalması

Duvar örgüsü arasında mevcut bağlayıcı nitelikteki harcın kısmen ya da tamamen yok olması

- Duvar Örgüde Boşalma

Duvar örgüsünün kısmen yok olması

- **Kimyasal bozulmalar**

- Nem / Rutubet İzi

Malzemeler üzerinde görülen su kaynaklı lekelenmesi

- Tuzlanma / Çiçeklenme

Malzemelerin bünyelerinde bulunan mevcut tuzların ortam koşulları ve su ile yıkanarak yüzeylerde birikmesi

- Kireç / Tuz lekesi (kalkerli tabakalar)
Malzemelerin bünyelerinde mevcut kireç esaslı tuzların ortam koşulları ve su ile yıkanarak yüzeylerde katmanlaşarak birikmesi
- Pas Lekesi
Korozyona uğramış olan metallerin yüzeylerinden su ile yıkanarak taşınan metal tuzlarının malzeme yüzeyinde birikmesi
- İrs lekesi / siyah tabaka
Malzeme üzerinde duman nedeniyle oluşan siyah birikin

- **Biyolojik bozulmalar**

- Canlı oluşumlar
Kemirgenler, böcekler, kuşlar vb. canlıların etkileri
- Mikrobiyolojik oluşumlar
Malzeme üzerinde görülen alge, liken, yosun vb. organik oluşumlar
- Gelişmiş bitki oluşumları
Dökülmüş, kırılmış ya da eksilmiş malzemenin oluşturduğu boşluklarda biriken toprak içinde gelişmiş olan otsu yada odunsu, yapraklı bitki oluşumları

- **Dönem müdahaleleri**

- Niteliksiz eklemeler
Özgün malzeme ve teknikle uyumsuz biçimde yapılmış eklentiler
- Uyumsuz onarımlar
Özgün malzeme ve teknikle uyumsuz biçimde yapılmış onarımlar

Arkeolojik alanlarda yapılan koruma ve onarım çalışmaları kapsamında bu alanlarda koruma – kullanma dengesinin oluşturulması, gerekli durumlarda aktif koruma uygulamaları, aktif uygulamalar sonrasında ise pasif koruma uygulamaları ile mümkün görülmektedir. Aktif koruma uygulamaları; yapı ve / veya yapı kalıntılarının

sağlıklaştırılmasına yönelik olarak yapılan koruyucu uygulamaların tamamını, pasif koruma ise yapılan koruma uygulamalarının uzun ömürlü olmasına olanak sağlayacak gerekli bakım çalışmaları olarak kabul edilmektedir (Şener 2012).

2.2.2 Onarım (Restorasyon) teknikleri / yöntemleri

Türk Dil Kurumu restorasyonu onarma işi, tamirat olarak tanımlamaktadır. Restorasyon kavramı temelde sorunlu olan bir yapının iyileştirilmesi amacıyla yapılan çalışmaların tamamını kapsamaktadır. Farklı bir çok aşamayı bünyesinde barındıran restorasyon kavramı, koruma kavramı ile benzer şekilde farklı meslek disiplinleri tarafından kullanılan genel bir kavramdır. Tez çalışması kapsamında restorasyon kavramı, tarihi alanların / yapıların ve doğal alanların onarılması kapsamında irdelenmiştir.

Saltuk (1989) restorasyonu; bir eserin ya da yapının harap olan, yıkılan bölümlerinde görülen tahribatın artmasını önlemek amacı ile özgün yapı ile uyumlu biçimde belirli ilkeler doğrultusunda onarılması işi olarak tarif etmektedir.

Zakar ve Eyüpgiller (2015); farklı nedenlerle özgünlüğü bozulmuş olan yapı ya da yapı grubunun, özgün belge ve bilgiler doğrultusunda, konusunda uzman olan ekipler tarafından, ayırt edilebilir en az müdahale ile iyileştirilmesi, onarılması olarak tanımlamaktadır.

Arkeolojik Kazılarda ve Kazı Alanlarında Yapılacak Düzenleme, Restorasyon ve Konservasyon Proje ve Uygulamalarında Uyulacak Usul ve Esaslara İlişkin Yönerge'ye göre restorasyon; mevcut yapının kültürel ve estetik değerini korumaya yönelik olarak yapısal bütünlüğünün sağlanması ve sağlamlaştırılarak dayanıklılığının arttırılması için gerekli müdahalelerin ve gerekirse kullanım, işletme aşamalarını da kapsayan proje ve uygulamalar olarak belirlenmiştir (Anonim 2005b, Erişim 14.04.2020). Yönergede korunmaya yönelik bakım ve restorasyon çalışmaları için yapının bulunduğu ortamın özelliklerinin ve yapıda görülen bozulmaların detaylı analizlerin yapılması, bu

sorunların belgelenmesi ve tanımlarının yapılmasından sonra uygulama önerilerinin geliştirilmesi gerektiği belirtilmiş, ayrıca arkeolojik alanlarda yapılacak her türlü onarım uygulamasının uzmanlar tarafından bilimsel teknik yöntemlerle yapılması gerekliliği vurgulanmıştır. Yönergede arkeolojik alanlarda bulunan yapı ve yapı kalıntılarının korunmalarına yönelik olarak yapılacak işler genel olarak (Anonim 2005b);

- Sağlamaştırma
- Bütünleme
- Yenileme
- Yeniden yapma
- Temizleme
- Taşıma olarak belirlenmiştir.

Kültür varlıkları üzerinde uygulanan her müdahalenin yapıldığı dönemin görüş ve yorumunu temsil ettiğini unutmamak gerekmektedir (Mertens 1995). Her zaman yapı ve yapı kalıntılarının özgün nitelikleri değiştirilmeksizin en az müdahale ile korunması, gerek yapılan uygulamalarda kullanılan malzemelerin, gerekse uygulama metotlarının geriye dönüşünün kolay olması gerekmektedir. Bu bağlamda tarihi çevrelerde onarım (restorasyon); ayıklama, temizlik, sağlamaştırma, birleştirme, tamamlama, bütünleme, yenileme, yeniden yapım, taşıma ve çağdaş ekler olmak üzere değerlendirilmiştir.

2.2.2.1 Ayıklama (Liberation)

Zaman içinde yapı ve yapı kalıntılarına, dönemin değişen koşullarına bağlı olarak eklenen özgün yapı ile ilişkili olan ancak, hiçbir özgün değer ve tarihi belge değeri taşımayan, niteliksiz eklerin kaldırılması ayıklama (liberation) olarak tanımlanmaktadır (Şekil 2.10).

Şekil 2. 10 Niteliksiz eklerle çevresi tamamen kapatılmış olan 16. yüzyıla tarihlenen Çinili Hamam yapısı (Orijinal 2012).

Ayıklama çalışmalarına konu olan ekler, yapının kullanım evreleri boyunca yapılmış olan ve tarihi belge değeri taşıyan eklerden farklıdır. Genel olarak tarihi yapılarda 20. yüzyıl ve sonrasında yapılmış olan, yapının inşa malzemesi, doku bütünlüğü ve yapım tekniği ile uyumsuz görülen ve günün ihtiyaçları doğrultusunda hızlı ve kalıcı çözüm üretmek adına yapılmış eklerdir. Bu eklerde de zaman içinde eskimeye ve kullanıma bağlı olarak bozulmalar ortaya çıkmakta ve kullanım devam ettiği müddetçe geçici çözümler ile bu sorunlar ortadan kaldırılmaktadır. Örneğin Antalya – Demre’de bulunan Aziz Nikolaos Kilisesi’nde 1800’lü yılların ortasında Ruslar tarafından yaptırılan çatı ve pencere doğramaları dönem eki olarak kabul edilmektedir. Bunun yanı sıra aynı binanın Güneydoğu cephesinde 1990’lı yıllarda inşa edilmiş olan çelik çatıklı üst örtü ise niteliksiz ek için bir örnek olarak verilebilmektedir (Şekil 2. 12). Bu üst örtü binanın Güneydoğu cephesinde bulunan şapel ve mezar odası mekanlarının üzerinde inşa edilmiş olup bu mekanların güneş ışınları ve yağmur gibi yapıya zarar verebilecek etkilerden korunması amacıyla yapılmış olmasına rağmen çözüme yönelik tasarım

sorunlarına sahiptir. Aynı zamanda bu üst örtü, binanın kent meydanından algılanabilen cephesinde bina ile uyumsuz görüntü de ortaya çıkarmaktadır.

Şekil 2. 11 1860'lı yıllarda, Demre Aziz Nikolaos Kilisesi'nin çatısı düzleştirilip, pencere şebekeleri inşa edilmiş, 1990'lı yıllarda da Güneydoğu cephesinde bulunan çelik çatılı üst örtü eklenmiştir (Orijinal 2010)

2.2.2.2 Temizlik (Cleaning)

Atmosferde bulunan gaz ve partükül halindeki sülfat ve nitrat bileşikler zamanla ısı, toz ve nem etkisi ile malzeme yüzeyine tutunarak yüzeyde kabuk oluşumuna neden olmaktadır. Bu birikimlerin yağmur ve kar suyu ile yıkanmalarını takip eden süreçte oluşan reaksiyon sonucunda yüzeylerde bozulma olarak adlandırılan etkiler gözlenmektedir (Eskici, 2009). Farklı kirlilik sorunlarına karşı gerçekleştirilen çok sayıda uygulamayı kapsayan temizlik işlemleri ile amaç kir tabakaların yüzeyden uzaklaştırılması ve malzemenin renk ve doku özelliklerinin ortaya çıkartılmasıdır. Eskici (2009) temizlik uygulamalarının malzeme yüzeyine doğrudan yapılan bir müdahale türü olarak farklı teknik sorunlarla da karşılaşılabilceğinin altını çizmektedir. Bu noktada temizlik işleminin özgün malzeme yüzeyinde geri dönüşü olmayan etkilere

neden olmaması için malzemenin niteliğine ve kondisyonuna uygun yöntemlerin kullanılması önem arz etmektedir. Farklı kir tabakalarının temizliğinde kullanılan yöntemler, malzemenin yapısal durumuna, kir tabakasının özelliklerine göre farklılaşmaktadır. Temizlik uygulaması için yöntemin belirlenmesinde malzemenin organik ya da inorganik yapıda oluşu, korunmuşluk durumu ve yüzey sağlamlığı, temizliğe konu olan kir tabakasının yapısı oldukça önemli kriterlerdendir. Malzeme ve kir tabakasının yapısının doğru tespit edilmesi bu tabakaların temizliğinde kullanılacak yöntemlerin de doğru bir şekilde tespit edilmesi bakımından oldukça önemli görülmektedir. Bu nedenle temizlik çalışması öncesinde ön inceleme ve analiz çalışmalarının tamamlanarak kullanılacak malzeme ve yöntemler ile olası alternatif metodların da tespit edilmesi gerekmektedir. Belirlenen temizlik yöntemi ile her zaman ve koşulda uygun sonuca ulaşmak mümkün olmayabilir. Aynı anda birden fazla yöntemin kullanılabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bunun yanı sıra temizlik çalışmasında kullanılan yöntemler belirlenirken uygulanacak yöntemin ve kullanılacak olan malzemelerin özgün yüzey üzerinde zarar verici nitelikte lekelenme, renk değişikliği, tuzlanma, mikro çatlaklar ve yüzeysel aşınma gibi geri dönülmez etkiler bırakmamasına dikkat edilmelidir.

Temizlik çalışmalarında kullanılan yöntemler ıslak temizlik ve kuru temizlik yöntemleri olmak üzere iki şekilde gerçekleştirilmektedir.

- **Islak temizlik yöntemleri**

- **Basit temizlik;**

Temizlenecek olan malzemeye göre kıl fırça, tel fırça, sünger, su, küçük el aletleri kullanılarak, el ile yapılan uygulamalardır (Şekil 2.12).

Şekil 2. 12 Fırça ve su ile basit temizlik çalışması (Orijinal 2007)

- **Atomize su ile yıkama**

Suyun basınçla malzeme yüzeyine püskürtülmesi sonucunda yüzeyde bulunan kir tabakalarının yıkanması esasına dayanmaktadır.

- **Buharlı temizlik**

Su buharının malzeme yüzeyine basınçla püskürtülmesi sonucunda yüzeydeki birikintilerin yumuşayarak yıkanması işlemidir. Yumuşayan kir tabakaları sünger, fırça gibi yumuşak malzemeler ile özgün yüzeyden uzaklaştırılmaktadır.

- **Emici kil ile paketleme**

Sıvı malzemeyi bünyesinde tutabilen sepiolit ve attapulgit killeri ya da kağıt hamurunun yüzeye uygulanması ve bu uygulamanın belirli bir süre kirli yüzey ile temas halinde kalması için film, naylon, folyo gibi buharlaşmayı yavaşlatacak malzemeler ile sarılması işlemidir. Kir tabakasının özelliğine göre bu uygulama için yalnız su kullanılabileceği gibi uygun kimyasal çözeltilerle de paketleme yapılabilir. Kimyasal çözeltilerin ne olacağı, derişimi ve uygulama süresi temizlenecek yüzeyin durumuna bağlı olarak tespit edilmektedir.

- **Kuru temizlik yöntemleri**

- **Mikro kumlama**

Basınçlı hava ya da azot kullanılarak kirlilik tabakaları üzerine aşındırıcı agreganın yaklaşık bir atmosfer basınç ile yüzeye püskürtülmesi ile yapılan temizlik çalışmasıdır (Şekil 2.13). Aşındırıcı agrega tane boyutu, sertliği uygulama yapılacak olan malzemenin sertliği ile ilişkili olarak tespit edilmektedir (Ersen 2011). Kumlama malzemesi olarak farklı mikron boyutlarında garnet, dolomit, kalsit tozları, cam tozu, alüminyum oksit, taş pudrası, kil, kuvars tozu, ince öğütülmüş fındık ceviz gibi meyve kabuklarının tozu gibi farklı sertlikteki granüllerden oluşan toz karışımları kullanılmaktadır. Bu yöntem kullanılmadan önce malzeme yüzeyinin sertliği ve gözenek özellikleri incelenmeli ve yumuşak dokulu, çok gözenekli taş ve tuğla malzemeler üzerinde bu yöntem kullanılmamalıdır. Mikro kumlama yapılacak toz karışımın içeriği ve uygulama yapılacak basınç düzeyi kir tabakasının sertliğine, uygulamada kullanılacak granül boyutlarına ve uygulama yöntemine göre tespit edilmelidir.

Şekil 2. 13 Kontrollü kumlama uygulaması (Ka.Ba 2006)

- **Laserle temizleme**

Laser (light amplification by stimulated emission of radiation); yüksek enerjili ışınının kalem benzeri bir uç vasıtası ile yüzeye kısa sürelerle gönderilmesi işlemidir. Yüzeye milisaniyelerle temas eden bu yüksek enerjili ışınım kir tabakasını yakarak yok etmektedir. Kir tabakasının temizliğinde yüzeye noktasal olarak 5 ila 15 milisaniye ile gönderilen ışınımın süre çok kısa olduğu için özgün malzeme yüzeye ulaşmadan yok olmaktadır. Yüzeyde herhangi bir atık bırakmadan temizlik sağlanan bu yöntemin gerek maliyet gerekse alet/makina boyutları dolayısıyla kullanımı yaygın değildir. Ancak alçı, ahşap gibi hassas dokulu dekoratif öğelerin temizliğinde en etkili yöntem olarak kabul edilmektedir (Eskici 2009).

2.2.2.3 Sağlamaştırma (Consolidation)

Yapı ve yapı kalıntılarının malzemesinin, taşıyıcı sisteminin ve üzerinde bulunduğu zeminin sağlamaştırılması olmak üzere üç farklı kategoride uygulanabilmektedir.

- **Malzemelerin sağlamaştırılması;**

Malzemelerin tahrip olan dokusunda bozulma sürecinin kısmen durdurulması ya da belirli ölçüde yavaşlatılması amacıyla yapılan yüzeyleme (Şekil 2.14), enjeksiyon, birleştirme, kısmi tamamlama, destekleme ve dondurma uygulamalarını kapsamaktadır.

Şekil 2. 14 Sağlamaştırma amacıyla yapılan yüzeyleme uygulaması (Ka.Ba 2015).

Enjeksiyon yöntemi ile sağlamaştırma işleminde esas ayrışan tabakalar arasındaki boşluğun uygun harç karışımı ile doldurularak katmanların tekrar birbirine yapışmasını ve dolayısıyla birbirini desteklemesini sağlamaktır (Şekil 2.15). Bu amaç doğrultusunda sağlamaştırılacak olan alan özenli bir şekilde temizlenmelidir. Bu aşamada temizlik için fırça, puar ve kontrollü olarak da vacuum kullanılabilir. Temizlik sonrasında sağlamaştırıcı enjeksiyonu yapılacak olan alanların ıslatılması, kullanılacak olan harç karışımının tüm boşluğa yayılması ve kılcal çatlaklara nüfuz etmesi açısından önemlidir. Islatma işlemi için kullanılan su buharlaşmanın hızlandırılması ve suyun malzeme bünyesinde daha kısa süre kalması amacıyla birebir oranında saf alkolle seyreltilmelidir. Islatma işlemi takip eden süreçte aynı bölgeye kılcal çatlakların ve gevşemiş tabakaların sertleştirilerek güçlendirilmesi için uygun çözücü ile seyreltilmiş akrilik reçine enjeksiyonu uygulanmaktadır. Bu noktada boşluğun çevresindeki zayıf doku sağlamaştırılmış olup boşluğun doldurulması için uygun harç karışımının enjeksiyonu yapılabilir. Boşluğun tamamı dolana kadar kontrollü bir şekilde harç enjeksiyonu yapılırken enjeksiyon harcı kuruyarak sertleşene ve katmanların birleşmesi sağlanana kadar çalışma alanı dıştan preslenerek desteklenmelidir.

Şekil 2. 15 Enjeksiyon yöntemi ile duvar resmi sağlamlaştırma çalışması (Orijinal 2006).

Boya, bezeme gibi yüzeyde bulunan dekoratif öğelerin dökülmesini önlemek ve dış etkenlere karşı güçlendirmek amacıyla sağlamlaştırma uygulamaları yapılmaktadır. Bu tip alanlarda, yüzey koruyucu olarak akrilik / metakrilik reçineler uygun derişimli çözelti halinde hazırlanarak yüzeye fırça ile sürülerek ve / veya püskürtme yöntemi ile uygulanmaktadır.

Boya tabakasının yüzeyden ayrılması durumunda ise bu tabakanın tekrar yüzeye yapıştırılması için sağlamlaştırıcı çözelti japon kâğıdı ile birlikte kullanılmalıdır. Bu tip uygulamalarda sağlamlaştırıcı su bazlı olacak şekilde belirlenebilmektedir. Yüzeyden ayrılmış olan boya tabakası üzerine uygun boyutlu japon kâğıdı yapıştırma esasına dayalı olan bu işlem için kâğıt bir ara yüz olarak kullanılarak fırça ile kontrollü olarak yüzeye yapıştırılırken aynı zamanda yumuşak fırça darbeleri ile pigment tabakalarının yumuşayarak yüzeye tekrar yapışması sağlanmaktadır. İşlem bittikten sonra japon kâğıdı nemlendirilerek yüzeyden temizlenmelidir. Boya sabitleme amacıyla yapılan bu uygulama yüzeyleme olarak da bilinen ve onarım çalışmaları sırasında farklı aşamalarda da kullanılmaktadır. Yüzeyleme işlemi için seçilen sağlamlaştırıcı reçine uygulaması sırasında japon kâğıdının yanı sıra ince dokulu pamuklu bezler ya da sargı bezi kullanılabilir.

- Taşıyıcı sistemin sağlamlaştırılması;

Yığma yapılar, kerpiç, tuğla, taş, briket gibi çeşitli malzemeler kullanılarak inşa eden ve duvarları hem mekanların kullanım alanını çevreleyen hem de taşıyıcı eleman görevini üstlenen ve taşıma prensibi olarak yükün kullanılan örgü malzemesi ve harç ile temele aktarılmasına dayanan bir yapı sistemidir (Çırak 2011). Yığma yapılar, kullanılan duvar malzemesinin çekme dayanımının, bağlayıcı harcın ise kayma dayanımının düşük olması nedeniyle, çekme ve basınç yükleri altında sünek olmayan davranış göstermektedir (Celep ve Kumbasar 2004). Dolayısıyla yığma yapılarda özellikle deprem etkisiyle meydana gelen çatlaklar, ayrılmalar ve dağılmalar görülebilmektedir.

Yapı üzerinde izlenen çatlaklar ve yarıklar ile yıkılmış kısımlar atmosferik koşulların da etkisi ile yapının yük taşıma kapasitesinin azalmasına neden olur. Çatlaklardan duvar içine sızan yağmur ve kar suları rüzgarın ve hava sıcaklığının da etkileri ile yapı malzemesinde aşınma, malzeme kaybı, dökülme, tuzlanma gibi fiziksel ve kimyasal bozulmalara yol açabilmektedir. Zaman içinde yağış nedeniyle suyun varlığı, ısı değişimleri nedeniyle suyun donma ve çözünmesi, rüzgarla taşınan

tozların ve tohumların birikmesi sonucunda gelişen bitkisel oluşumların da etkisi ile çatlaklar gün geçtikçe genişleyebilmekte, dolayısıyla yapıya daha çok zarar verebilmektedir. Duvar ve örtülerinde oluşan yatay yönlü ayrılma, çatlama gibi hasarların hangi sebeplerle oluştuğunun araştırılması amacıyla, hasarların takip edilerek düşey ve yatay yönlerdeki hareketlerinin izlenmesi, bu çatlakların oluşma mekanizması ile ilgili ön analitik çalışmalar yapılması gerekmektedir. Yapı üzerinde izlenen çatlakların ilerleme ve genişleme eğiliminde meydana gelen değişimlerin takibi amacıyla “komperatör” cihazları çatlaklar üzerine yerleştirilerek belirlenen süre içinde çatlakta genişleme olup olmadığı takip edilmektedir.

Duvar ve örtülerinde oluşan yatay yönlü ayrılma, çatlama gibi hasarların tamiri için, kesit genişletme (mantolama), payanda ile destekleme ya da gergi çubukları (Şekil 2.16) ile bağlamanın yanı sıra duvar ve temellerde enjeksiyon (Şekil 2.17), öngerme, temel genişletme vb. uygulamalar yapılmaktadır (Ahunbay 1996).

Şekil 2. 16 Kubbe kasnağında güçlendirme uygulaması (Ka.Ba 2015).

Şekil 2. 17 Enjeksiyon yöntemi ile duvar sağlamlaştırma çalışması (Türk 2007).

- Zemin sağlamlaştırılması;

Zemin sağlamlaştırılması, yapının bulunduğu alandaki zemin incelenmesi, yapının bulunduğu alanda; gerek yapıda gerekse de yakın çevresindeki zeminde, dolgu veya kazı yapılmasının olası etkilerinin araştırılması, yapıların ve zeminin oturmasına / yerleşmesine yönelik sürecin öngörülmesi, yapının statik ve dinamik yükler altındaki direncinin araştırılması, yapı güvenliğinin incelenmesi ve onarım ve güçlendirme çalışmaları kapsamında yapılan uygulamalardır.

Zemin incelenmesi kapsamında yapının bulunduğu alanda belirlenen noktalarda sondaj çalışmaları yapılmaktadır. Bu sondajlarda standart penetrasyon testi deneyi (SPT), presiyometre deneyi yapılmakta, örselenmiş ve shelby tüpü ile örselenmemiş numuneler (UD) ve karot (CR) örnekleri alınarak sınıflama, dayanım ve konsolidasyon deneyleri yapılmaktadır. Bu analiz örneklerinin incelenmesinin yanı

sıra zemin hareketlerinin belirlenen süre içinde takip edilmesine yönelik olarak açılan bu sondaj kuyuları içine ‘inklinometre’ aletleri yerleştirilerek olası hareketlere ait veriler toplanmaktadır. Toplanan numuneler üzerinde yapılan laboratuvar deneyleri, yerinde (insitu) yapılan deneyler ve inklinometre sonuçlarının değerlendirilmesi sonrasında zeminin fiziksel özellikleri belirlenmektedir. Elde edilen verilerin değerlendirilmesi sonrasında yapı – zemin ilişkisi irdelenerek taşıma gücü, emniyet gerilme ve elastisite hesapları ortaya konmaktadır. Yapılan analizler ve hesaplamalar sonucunda elde edilen verilerin bir arada değerlendirilmektedir. Çıkan sonuçlara göre yapının temelinin ve yapı – zemin ilişkisinin iyileştirilmesine yönelik öneriler geliştirilmektedir.

Zakar ve Eyüpgiller (2015) zemin geçirimsizliğinin azaltılması ve kayma mukavemetinin artırılması amacıyla kullanılan enjeksiyon tekniklerini üç ana başlık altında belirtmiştir. Buna göre; genellikle çökelmiş zeminlere “Hydrofracture enjeksiyonu”, gevşek veya örselenmiş zeminlerin sıkıştırılması amacıyla “sıkılama enjeksiyonu”, çok ince boşluklu ve çatlakları olan zeminlerde ise silikat bazlı ve reçine esaslı özel enjeksiyon ile “geçirimsizlik enjeksiyonu” uygulanmaktadır. Zemin güçlendirme işlemlerinde kullanılacak yöntem ve sistemin belirlenmesinde, zeminin bozulmasına neden olan faktörlerin tespit edilmesi ve zemin yapısı ile üzerinde bulunan yapının durumunun dikkate alınması gerekmektedir.

2.2.2.4 Birleştirme (Integration)

Kırık ve dağınık halde bulunan parçaların kendi içlerinde birleşenlerinin tespit edilmesi ve birleşen parçaların malzeme türüne göre değişen uygulamalarla ve farklı yapıştırıcı türleri kullanılarak bir araya getirilmesi işlemidir. Bu çalışma sırasında malzemenin büyüklüğüne ve formuna göre parçalar tasnif edilir. Küçük objelerde, birbirine uyduğu tespit edilen parçalar kağıt bant yardımı ile geçici olarak yapıştırılarak ya da iki parçanın da birbiri ile birleşen kenarlarına numaralandırma yapılarak ya da bu iki işlem bir arada yapılarak bir araya getirilir. Burada uygulama yapılan malzemenin boyutu ayırt edici durumdur. Örneğin pişmiş toprak bir yemek kabı birleştirme çalışmasında

parçaların tespiti sırasında kağıt bantlarla geçici montaj yapılırken daha büyük boyutlu taş obje için birleşen parçaları numaralandırmak daha uygun bir yöntemdir. Bu geçici montaj ya da numaralandırma işlemi bütün parçaların yerleri tespit edilene kadar devam etmelidir. Bütün parçaların yerleri tespit edildikten sonra malzemenin cinsine göre seçilen yapıştırıcı ile birleştirme çalışmaları yapılabilir. Birleştirme işlemi için kullanılacak olan yapıştırıcının seçiminde özgün malzemenin türü ve birleşecek olan kenarların kalınlığı önemli bir unsurdur. Büyük kütleli, ağırlığı ve gerilimi yüksek objelerin kırıklarının yapıştırılması sırasında belirli noktalardan paslanmaz çelik, cam elyaf ya da karbon fiber gibi malzemeler ile takviye edilmesi birleştirme işleminin kalıcılığı bakımından gerekmektedir (Şener 2013)

Yapılan birleştirme işlemlerinde birbirine uyduğu tespit edilen parçaların birleşen yüzeylerine matkapla iç düzleme dik biçimde delik açılmaktadır. Açılacak deliğin boyutu birleştirilecek olan parçaların büyüklüğüne göre tespit edilmektedir. Açılan deliğe, güçlendirme için kullanılacak olan çubuk yapıştırıcı ile birlikte yerleştirilmektedir. Bu işlem sırasında kullanılan yapıştırıcının akışkanlığı aynı taştan elde edilen ince taş tozunun içine katılması ile ayarlanabilir. Akışkanlığı ayarlanmış olan yapıştırıcı üste gelen parçanın dübel yatağına ve birleşme kenarına da uygulandıktan sonra iki parça bir araya getirilir ve sabitlenmektedir. Kullanılan yapıştırıcının türüne göre tam kuruma gerçekleştiğinde parçaların birbirine bağlanması sağlanmaktadır.

2.2.2.5 Tamamlama (Imitation)

Yapılan birleştirme işlemi sonrasında tespit edilmiş olan parça kayıplarında plastik tamamlama (imitasyon) uygulaması yapılabilir. Eksik alanların tamamlanmasında taşıyıcı yapının desteklenmesi gerekliliği olduğu kadar estetik kaygı da ön plana çıkmaktadır. Tamamlama (imitation) uygulamalarında kullanılacak malzemenin özgün malzeme ile uyumlu olmasına, kullanılan yeni malzemenin özgün malzemedan daha hızlı bozulmamasına dikkat edilmelidir. Tamamlama için seçilen malzeme renk, doku, gözenek yapısı ile özgün malzeme ile yan yana geldiğinde ayırt edilebilir özellikte

olmalıdır. Benzeri şekilde uygulama sırasında kullanılan tekniklerin de özgün yapım tekniğiyle uyum sağlaması gerekmektedir. Her malzeme için yapılacak olan tamamlama çalışması ayrı ayrı ele alınmalıdır. Örneğin taş malzemelerde yapılan tamamlamada benzer renk ve doku özellikleri gösteren yeni taşlar kullanılabilecekken, duvar resmi, mozaik gibi eserlerde yapılacak olan tamamlamalarda eserin yapım tekniğine ve yüzey rengine uygun hazırlanmış harç karışımları kullanılmaktadır. Bunun gibi seramik, cam, metal bir eserin tamamlanmasında alçı, silikon, reçine vb. kimyasal bileşenlerden oluşan farklı malzemeler kullanılmaktadır.

2.2.2.6 Bütünleme (Reintegration)

Ahunbay (1996) bütünlemeyi (reintegration) bir bölümü yok olmuş, hasar görmüş yapı ve yapı öğelerinin ilk tasarımdaki bütünlüğüne ulaşacak şekilde geleneksel ya da modern malzeme ve teknikler kullanılarak tamamlanması olarak tanımlanmıştır.

Bütünleme yapısal olarak taşıyıcılığı bozulmuş olan kısımların sağlamlaştırılması amacıyla yapılabileceği gibi estetik kaygılarla da yapılmaktadır. Kuban (2000), bütünlemenin farklı bir malzeme ile yapılması halinde yapılan uygulamanın da tarihi bir belge niteliği kazandığını belirtmektedir. Ersen'in (2010) Brandi'nin Restorasyon Teorisinden aktardığına göre bütünlenmede üç temel ilke göz önünde bulundurulmalıdır. Bunlar;

- Herhangi bir bütünleme, yakın mesafeden incelendiğinde anlaşılmalı; ancak daha uzaktan bakıldığında estetik bütünlüğü zedelememelidir.
- Formları oluşturan malzeme değiştirilemez, sağlamlaştırma ve bütünlemenin strüktürde yapılması gerekmektedir (Bütünlemede, bezeme formları yapılmamalıdır.)
- Yapılan bütünlemenin daha ileride yapılacak restorasyonları engellememesi gerekmektedir.

İlk inşa edildiği dönemdeki işlevlerini yitirmiş olan arkeolojik alanlarda mevcut yapı veya yapı kalıntılarındaki bütünleme yapılması söz konusu değildir (Ahunbay, 1996). Ancak bu alanlarda yıkıntı halinde bulunan parçaların hiçbir yeni öge eklenmeksizin tekrar ayağa kaldırılması olarak tanımlanan anastilosis (anastylosis) bütünleme olarak kabul edilen bir uygulamadır. Bu tip bir uygulama için yapıya ait özgün parçanın belirli bir oranda bulunması gerekmektedir. Her mimari parça incelenerek parçaların yapı içindeki konumlarını ve bir araya gelme olasılıkları değerlendirilerek plan, kesit ve görünüş çizimleri yapılmaktadır. Arkeolojik alanların görsel olarak daha anlamlı kılınmasına hizmet eden anastylosis çalışmaları yapıya ait parçaların çokluğuna göre kısmi olarak ya da tüm yapıyı kapsayacak şekilde ele alınabilir. Bu yöntem Türkiye'de Sardis - Hamam – Gimnazyum (1964 – 1973), Efes - Celsius Kütüphanesi (1970 - 1978), Afrodisias - Tetrapylon (1984-1991) olmak üzere farklı antik kentlerde bulunan tapınak, agora, anıtsal çeşme gibi sivil yapılarda uygulanmıştır (Şekil 2.18, 2.19).

Şekil 2. 18 Antoninler Çeşmesi, Sagalassos – Burdur. Dağınık halde bulunan elemanlar birleştirilmiş ve eksik parçalar yeni taş malzeme ile tamamlanarak bütünleme yapılmıştır (Zeyveli 2010).

Şekil 2. 19 Hamam – Gimnazyum Kompleksi, Sardis. Eksik olan kısımlar, özgün malzemeden farklı olarak tuğla ile tamamlanarak bütünlenmiştir (Orijinal 2015).

2.2.2.7 Yenileme (Renovation)

Bir yapı bileşenin, malzeme dayanımının düşük olması nedeniyle sağlamlaştırılarak kullanılmasının mümkün olmadığı durumlarda yapı elemanın ya da yapı sisteminin kısmen veya tamamen, yeni malzemeler kullanılarak, özgün detayına uygun şekilde yeniden yapılması olarak tanımlanmaktadır. Yenilemede özgün doku ve renk ile uyumlu malzeme kullanılabildiği gibi tamamen farklı çağdaş malzemeler de kullanılabilmektedir.

2.2.2.8 Yeniden Yapım (Reconstruction)

Zakar ve Eyüpgiller (2015) Burden'den alıntılanarak yeniden yapımı; özgün malzemesine ve detaylarına uygun olarak yitirilmiş olanın yeniden inşa edilmesi şeklinde tanımlamıştır (Şekil 2.20). Kent ve ülke için simge değeri taşıyan önemli anıtların doğal afetler veya savaş gibi nedenlerle yitirilmesi sonucunda çevre bütünlüğünün korunması ve kültürel kimliğin sürekliliğinin sağlanması düşüncesiyle

yapılmış olan uygulamalar bulunmaktadır (Ahunbay 1996). Yapı ve yapı kalıntılarının kağıt üzerinde, ölçülü ve ölçekli olarak, bilimsel verilere dayalı doğru rekonstrüksiyonları yapmak mümkündür. Ancak yeniden yapım ile inşa edilmiş olan yapılarda, yapı elemanları orijinal konumuna başarıyla yerleştirilse dahi modern inşa teknikleri nedeniyle yeniden yapılmış olma durumu baskın özellik olarak ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla tarihi yapılarda uygulanan yeniden yapım, özgün eserin kopyalanması nedeni ile varlığının, kütle ve biçim özelliklerini sürdürülmesi dışında herhangi bir tarihi belge niteliği taşımamaktadır.

Şekil 2. 20 Portakal Hafız Mescidi, İzmit. Osmanlı Dönemine tarihlenen yapı aslına uygun detayda yeniden yapılmıştır (www.cekulvakfi.org.tr, 2009)

Arkeolojik alanlarda yeniden yapım tekniklerinin kullanılması Venedik Tüzüğü'nün 15. Maddesi'ne göre, uygun olmayan bir uygulama olarak kabul edilirken bu tip bir uygulamanın yerine *anastylosis* yapılması kabul edilmektedir.

2.2.2.9 Taşıma (Transportation)

Kültür varlığının özgün konumunda korunmasının mümkün olmadığı durumlarda bağlamından uygun yöntemler ile kopartılarak önceden belirlenmiş, düzenlenmiş olan farklı bir alana taşınmasıdır. Venedik Tüzüğü ile anıtın içinde bulunduğu ortamın ayrılmaz bir parçası olarak başka bir konuma taşımaması gerektiği ancak, anıtın korunmasının bu işlemi zorunlu kıldığı durumlarda uygulanabileceği vurgulanmaktadır. Bugün özellikle baraj yapımları nedeniyle bulunduğu yerde korunması mümkün olmayan kültür varlıklarının taşınması kabul gören bir uygulamadır.

Taşıma işi taşınacak olan kültür varlığının malzemesine, boyutlarına, yapım tekniğine göre farklılık göstermektedir. Kültür varlığının tüm parçaların numaralandırılarak sökülüp daha önceden belirlenmiş ve hazırlanmış olan yeni yerinde tekrar kurulması ya da bütün olarak gerekli destekler ile paketlenerek taşınması kullanılan yöntemlerdir (Şekil 2.21).

Taşınacak olan yapı ve yapı kalıntılarının taşıma öncesinde ayrıntılı olarak yazılı ve görsel belgelenmeleri ve rölöve çizimleri tamamlamaktadır. Sökülerek taşıma yönteminin kullanılması halinde yapıya ait tüm elemanlar, örgü malzemeleri yatay ve dikey yönlü işaretlemeler yapılarak numaralandırılmaktadır. Yapılan bu numaralandırma çalışması da belgelenecek kayıt altına alındıktan sonra yapı ve yapı kalıntıları itina ile sökülerek uygun yöntemlerle paketlenmektedir. Söküm sırasında dağılarak bozulan ve tekrar kullanılması mümkün olmayan malzemelerin yerine özgün malzemeye benzer malzemeden yenisi hazırlanmaktadır. Yapı ve yapı kalıntılarının taşınacağı yeni konumunda alan ile ilgili gerekli hazırlıklar yapılarak yapı için yeni temel yapılmaktadır. Paketlenerek taşınan yapı ve yapı kalıntıları yeni konumunda yapılmış olan numaralandırma sistemine uygun olarak tekrar kurulmaktadır.

Şekil 2. 21 Hasankeyf - Zeynel Bey Türbesi taşıma çalışmaları (www.hurriyet.com.tr 2017)

Bütün halde taşınacak olan yapı ve/veya yapı kalıntıları için ise ayrıntılı belgeleme çalışmaları yapılmaktadır. Ardından tüm sağlamlaştırma uygulamaları tamamlanır ve taşımaya hazırlamak amacıyla gerekli destekleme işleri tamamlanmaktadır. Yapı ve/veya yapı kalıntılarının taşınacağı yolun taşıma için hazırlanması ve taşınacak olan mesafe ve sürenin taşıma işlemi öncesinde planlanması, işlemin başarılı olması için önemli etmenlerdir (Ahunbay 1996).

2.2.2.10 Çağdaş ekler (Annex)

Tarihi yapıların yeniden kullanımları söz konusu olduğu hallerde günün ya da yeni işlevin gereklilikleri nedeniyle yapılan eklerin yanı sıra arkeolojik alanlarda yapı ve / veya yapı kalıntılarının atmosferik koşullardan korunması amacıyla yapılan üst örtüler ile ziyaretçilerin kullanımına yönelik olarak yapılan gezi platformları çağdaş ekler olarak kabul edilmektedir (Şekil 2.22, 2.23).

Şekil 2. 22 Çağdaş ek uygulama örneği olarak Çengelhan avlusunda yer alan tuğla örgülü, kiremit çatılı dükkan mekanı ve avlu üzerindeki çelik taşıyıcılı üst örtü (Ka.Ba 2007)

Şekil 2. 23 Çatalhöyük arkeolojik kazı alanı üst örtü ve gezi platformu (Orijinal 2015)

Tarihi yapılarda uygulanacak olan çağdaş eklerin, yapının silüetini en az etkileyecek şekilde olması, kütle, gabari ve kullanılan malzeme özellikleri ile yeni olduğu anlaşılır bir şekilde yapılması önemli görülmektedir.

Arkeolojik alanlarda uygulanan koruma çatıları ve gezi platformları alanın değerlerini ikinci plana itmeyecek düzeyde, gezi yoğunluğu ve sergileme stratejileri göz önünde bulundurularak projelendirilmeli ve uygulanmalıdır (Zeren ve Uyar 2010).

2.2.3 Doğal alanlarda yapılan restorasyon uygulamaları

Restorasyon kavramı, tarihi çevrelerde yapılan onarım uygulamalarının yanı sıra doğal varlıkların tahrip olması, özelliğini kaybetmesi sonrasında yapılan bir dizi uygulamayı tanımlamak için de kullanılmaktadır. Kuter (2014), doğa onarımı ile ilgili olarak kullanılan reklamasyon, revegetasyon, rehabilitasyon, restorasyon, vb. gibi terimlerin zaman zaman birbirlerinin yerine de kullanılan ve yakın anlamlar taşıyan kavramlar olduğunu belirtmiştir.

Restorasyon; tahrip olmuş arazinin yeniden kabul edilebilir çevresel şartlarının oluşturulması sürecinde yapılan çalışmaların tamamıdır. Arazi restorasyon sonrasında fiziksel durumun iyileştirilerek verimliliğinin artırılması olarak tanımlanmaktadır (Şimşir vd.2007).

Rehabilitasyon; arazinin estetik değerlerini ve ekolojik özelliklerini dikkate alarak alanın daha verimli hale dönüştürülmesi olarak tanımlanmaktadır (Kuter 2014).

Reklamasyon (Rekültivasyon); Tahrip olmuş ve özelliklerini kaybetmiş, bozulmuş olan arazilerin yeniden ıslah edilmesi, kullanıma uygun hale getirilmesi olarak kabul edilmektedir. Şimşir vd. (2007) reklamasyon işlemlerinin temel çalışmalar için ekoloji, toprak üretkenliği için zirai bilimler, zemin ve kaya stabilitesi için zemin ve kaya

mekaniği, yüzey ve yer altı suları için hidrojeoloji ve arazi kullanım planı için sosyal bilimleri içeren disiplinler arası bir çalışma ile başarılı olacağını vurgulamaktadır.

Revegetasyon (tekrar bitkilendirme); Arazi düzenlenip hazırlandıktan sonra yapılan fidanların dikimi ve / veya tohumlama, gübreleme, sulama, izleme vb. çalışmaların tümünü kapsamaktadır (Kuter 2014).

Topoğrafyası ve toprak özellikleri değişmiş doğal alanların yeniden doğaya kazandırılarak farklı amaçlar doğrultusunda kullanılması, mevcut kaynakların sürdürülebilir kullanımının sağlanması için korunarak gelecek nesillere aktarılması açısından önemli görülmektedir. Bu doğrultuda tahrip olmuş doğal alanların yeniden kazandırma çalışmalarının temel hedefi (Cao 2007, Kuter 2014);

- Can güvenliği ve insan sağlığını tehdit eden yapıların kaldırılması,
- Su kirliliği ve maden drenajı uygulamaları ile atık kontrolünün sağlanması,
- Sahanın, doğal yaşama uygun hale getirilmesi amacıyla temizlenmesi,
- Doğal kaynakların sürdürülebilirliğinin sağlanmasına yönelik olarak daha verimli kullanımının teşvik edilmesi olarak ifade edilmektedir.

Tahrip olmuş alanların doğal sürece bırakılarak kendi ekolojik dengelerine ulaşmasının uzun zaman alacağı kabul edilen bir olgudur. Bu nedenle bu alanların bozulan arazi yapısının, toprak koşullarının iyileştirilmesi ve buna bağlı olarak da alanın verimliliğinin artırılması için bir dizi çalışma yapılması gerekmektedir. Tahrip olmuş doğal alanların onarımını dört ana başlık atında irdelemektedir. Buna göre;

- Alan kullanım Planlaması;

Alanın değişmiş olan tüm ekolojik özelliklerinin değerlendirilerek, bozulan ekosistemin onarılmasına yönelik Analiz, sentez, değerlendirme yardımıyla plan, master plan ve tasarım çalışmalarının yapılmasını kapsamaktadır.

Alan kullanım planlamasında alanın önerilen kullanıma uygunluğu için alanda mevcut doğal ve kültürel değerlerin analizini de içermektedir. şimşir, Pamukçu ve zfırat (2007) zellikle açık ocak madenciliği sonrası için alan kullanım planı yapmanın zor olduğunu belirtmektedir. Topoğrafya, toprak yapısı ve bitki örtüsünde görülen tahribatın fazla olması nedeni ile bu tip alanlarda arazi için yeniden yapımı içeren bir kullanım planlaması yapılmalıdır. Bu kapsamda yeni kullanıma yönelik hedefin belirlenmesini takip eden süreçte alanın doğal, kültürel ve sosyo – ekonomik değerleri detaylı olarak tanımlanmalıdır. Ramani (1987) doğal değerleri iklim, topoğrafya, yükseklik, bakı, jeoloji, hidroloji ve toprak olarak; kültürel değerleri; coğrafi yerleşim, alanın şekil ve büyüklüğü, nüfusa ilişkin özellikler ve sosyo-ekonomik faktörler ise, mülkiyet durumu, alan kullanım deseni ve ulaşım olanakları olarak özetlenmiştir. Bu durumda her alan özelinde bu değerler in detaylı olarak irdelenmesi saha hakkındaki tüm verilerin elde edilmesi bakımından önemli görülmektedir.

- Yeniden Düzenleme;

Yapılan tasarımın uygulanmasına yönelik olarak alanın alt yapıların hazırlanmasını içeren çalışmaların tamamını kapsamaktadır. Bu alışmalar arazide tesviye ve teraslamalar yapılarak öngörülen kullanıma uygun eğim ve yükseltilerin hazırlanması sırasında drenaj ve su rejimi kontrolü bakımından gerekli düzenlemelerin yapılmasını ve sonrasında bitkisel toprağın serilmesi aşamalarını içermektedir (Akpınar 1994). Arazinin yeniden şekillendirilmesi ve doldurulması çalışmalarında toprağın sıkışma derecesi, kullanılan toprağın tipine ve içerdiği neme göre değişiklik göstermektedir. Bu bağlamda arazinin yeniden

kullanımına uygun olarak üst toprak serildikten sonra işlenerek ve nem oranı artırılarak sıkışma azaltılabilmektedir (Şimşir vd. 2007).

- İyileştirme;

Yeniden bitkilendirme amacıyla yapılan gerekli toprak iyileştirmesi ile ekim / dikim çalışmaları, koruyucu destek vejetasyon ve kalıcı bitkilendirme çalışmalarını içermektedir. 2014 yılında T.C Orman ve Su İşleri Bakanlığı madencilik faaliyetleri nedeni ile bozulan alanların iyileştirilmesine yönelik olarak 2014-2018 yıllarına yönelik eylem planı hazırlamıştır. Bu eylem planı kapsamında mevcut durumda işletmesi tamamlanmış olan maden sahalarının iyileştirilmesin kapsamında kullanılacak yöntemler belirtilmiştir. Maden sahaları rehabilitasyon eylem planına göre madencilik faaliyetlerinin sona erdiği sahaların iyileştirilmesinde üç (3) farklı uygulama yöntemi yaygın olarak kullanılmaktadır (Anonim 2014b).

- Bozulan alana üst toprağı serilmesi;

Özellikle açık ocak madenciliğinde kullanılan ve gerek ekonomik gerekse uygulamada hızlı sonuç elde edilmesi bakımından tercih edilen bu yöntemde maden sahasında bulunan üst toprağın alınarak uygun koşullarda depolanması ve maden ocağı kapatıldıktan sonra bu toprağın yüzeye serilmesi esasına dayanmaktadır. Açık ocak madenciliğinde maden sahasının uygun şekilde basamaklanması bu uygulamanın başarılı olmasında en önemli etkenlerden biri olarak kabul edilmektedir.

- Elektroliz yöntemi;

Maden faaliyetleri ile ağır metal bakımından yoğun bir şekilde kirlenmiş olan toprağın elektrik akımı kullanılarak temizlenmesini kapsayan bu yöntemde gerek toprak yapısı içinde bulunan canlı yapını daha fazla zarar görmesi gerek

uygulamanın süresi gerekse yüksek maliyeti nedeni ile kullanımı oldukça sınırlıdır.

- Bitkilerle kirlenmiş toprağın temizlenmesi;

Topografik olarak düzenlemesi tamamlanan alanlarda biyolojik verimliliğin artırılmasına yönelik olarak ön bitkilendirme yapılmaktadır. Ön bitkilendirme uygulamasında bozulan alanın yakın çevresinde yetişen ya da tarım alanlarında kullanılan tek yıllık ot türleri kullanılabilir (Anonim 2007b, Erişim 14.04.2020). Bu uygulamayı takip eden yıllarda kalıcı bitkilendirme yapılmadan önce toprak yapısının değişimi ve gelişimi analiz edilmektedir. Elde edilen analiz sonuçları doğrultusunda alanın kalıcı olarak bitkilendirilmesine yönelik çalışmalara başlanabileceği gibi ön bitkilendirme işleminin de tekrar edilmesi gerekebilir. Bitkilendirme çalışmasında toprak yapısının iyileştirilmesi ve alt yapı olanakları kadar alanın büyüklüğü, iklim koşulları ve maliyete bağlı olarak tercih edilecek ekim ve dikim yöntemleri de yapılan çalışmanın başarılı olmasını etkileyen faktörler arasında yer almaktadır (Şimşir vd. 2007).

Maden faaliyetler nedeni ile kirlenmiş olan toprağın temizlenmesi, iyileştirilmesi ve doğal vejetasyon için uygun hale getirilmesi için kullanılan bu yöntemde maden alanının konumu, alanın toprak yapısı, iklim özellikleri ve alanda kullanılacak bitki türlerinin seçimi oldukça önemlidir. Bu yöntemin başarılı bir şekilde uygulanmasında alanın yakın çevresinde doğal olarak bulunan tek yıllık ot türleri kullanılarak ön bitkilendirme yapılması ve aynı zamanda söğüt türleri (*Salix ssp.*), kavak türleri (*Populus ssp.*), büyük eğrelti otu (*Pteris vittata*), yeleğretilisi (*Athyrium yokoscence*), seki kuduzotu (*Alyssum murale*), ayçiçeği (*Helianthus annuus*), titrek tavus otu (*Agrostis castellana*), narin tavus otu (*Agrostis capillaris*) gibi bitkilerin dikilmesi veya ekilmesi ile sahada bulunan kirliliğin azaltılması öngörülmektedir. Toprak yapısı içinde bulunan kirliliği bünyesinde tutabilecek olan bu bitkilerin dikilmesi ile sahada erozyon

kontrolünün sağlanmasının yanı sıra kirliliğin rüzgar, yağış ve sel gibi durumlarda yayılmasının da önüne geçilebilmektedir (Anonim 2014b).

İyileştirme yapılamayan alanlarda ise bozulmuş olan saha öngörülen yeni kullanım kararları doğrultusunda ele alınarak rekreasyon amacı ile peyzaj düzenlemeleri yapılabilir. Topoğrafyası, toprak özellikleri değişmiş, ekolojik yapısı bozulmuş olan bu alanların yeniden doğaya kazandırılmasına ya da kullanımına yönelik olarak gerçekleştirilen çalışmalarda ilgili disiplinlerin bir arada eş güdüm içinde çalışmaları ile mümkün görülmektedir. Disiplinler arası bir çalışma ile sahada maden faaliyetlerinin başlamasından önce, maden faaliyetleri sırasında ve sonrasında yapılacak olan çalışmalar ile bu alanların yeniden doğaya kazandırılması, alanda ekolojik, ekonomik ve estetik değerlerinin yeniden kazandırılması mümkün görülmektedir (Şimşir, Pamukçu ve Özfirat 2007).

- Bakım ve İzleme;

Yapılan iyileştirme ve yeniden düzenleme çalışmalarının başarılı olması, arazinin daha verimli kullanımının sağlanması amacıyla belirli bir süre ile izleme, kontrol ve bakım uygulamalarını kapsamaktadır. Uygulamanın bu aşaması için izleme, kontrol, bakım ve gelişim planları hazırlanmalıdır. Bu kapsamda alanın drenaj yapısı, şev duyarlılığı, erozyon durumu, bitkilerin gelişimleri ile alan ve yakın çevresinde su kalitesinin değişimi takip edilmelidir (Kuter ve Düzgün 2009).

Gerek açık gerekse kapalı ocak maden çalışmaları ile çıkarılan malzemelerin depolandığı alanlar, ayırma – yıkama alanları ve atık yığınları arazi yapısının bozulmasına yol açmaktadır. Özellikle açık ocak madenciliğinde bu tahribat ekolojik yapının, topoğrafyanın tamamen yok edilmesine neden olmaktadır (Anonim 2014b). Bu nedenle maden çalışmalarının planlanması sırasında alanın ve yakın çevresinin maden faaliyetlerine başlanmadan önceki durumunun detaylı envanter çalışmaları ile

belgelenmesi, alana ait topoğrafya, jeoloji, iklim, toprak yapısı, hidrojeoloji, erozyon ve sediment özellikleri ile alanda bulunan flora ve fauna türlerine ait durumun tespit edilmesi önemli görülmektedir. Yapılan bu durum tespiti alanın maden faaliyetleri sonrasında iyileştirilmesi, yeniden doğaya kazandırmaya yönelik uygulamalar sürecinde alanın değişmişlik durumunun tespit edilmesi için önemli bir kaynak niteliğindedir.

Türkiye’de 6831 Sayılı Orman Kanunu 16. maddesi ek fıkrası gereği madencilik faaliyetlerinin sona ermesi sonrasında doğal yapısı bozulan alanların onarılması, ya da onarıma yönelik olarak alanın hazırlanması gerektiği belirtilmiştir. Söz konusu bu kanun maddesinin uygulanmasına yönelik olarak 2007 yılında “Madencilik Faaliyetleri ile Bozulan Arazilerin Doğaya Yeniden Kazandırılması Yönetmeliği” yürürlüğe girmiştir. Madencilik faaliyetleri ile ilgili hükümlerin bulunduğu yönetmelik ile tahrip olan alanların yeniden kazandırılmasına yönelik usul ve esaslar belirlenmiştir. Bu bağlamda maden sahasının doğaya yeniden kazandırılması ile ilgili sürecin alanın işletmeye alınması ile eş zamanlı olarak başlatılması, maden faaliyetleri süresince devam etmesi ve faaliyetlerin tamamlanması ile birlikte arazinin kirlilikten arındırılmış ve gerekli düzenlemeleri yapılarak işletmenin kapatılması gerektiği vurgulanmaktadır (Anonim 2007b, Erişim 14.04.2020).

2.3 Korumanın Tarihsel Gelişimi

İnsanların yerleşik hayata geçmeleri ile birlikte kendilerinden önceki kültürel değerleri koruma kaygısı başlamıştır. Korunma, insanoğlunun geride bir iz bırakma isteği ile inşa ettiği anıtların bakımı ile birlikte ortaya çıkmıştır. Koruma yaklaşımı erken dönemlerde gelenek ve törelerin, siyasi gücü temsil eden alanların sürekliliğinin sağlanması olarak kendini gösterirken Roma döneminden itibaren geçmiş dönem eserlerinin korunması ile ilgili bilinç gelişmeye başlamıştır (Anonim 2010a). Korumada amaç her dönemde farklılaşırken, erken dönemlerde özellikle dini ve siyasal yapıların ihtişamlarını sürdürmeleri amacıyla yapılan çalışmaların kapsamının orta çağda değiştiği görülmektedir.

Koruma yaklaşımı antik dönemlerde gelenek ve törelerin, siyasi gücü temsil eden alanların sürekliliğinin sağlanması olarak kendini göstermektedir. Bu dönemlerde yönetim binaları, anıtsal yapılar, kilise ve manastır gibi dini yapıların gerek zamanın ve kullanımın etkilerinden korunması gerekse siyasi ya da dini gücü yüceltmesi amacıyla yapılan uygulamaları kapsamaktadır. Roma döneminden itibaren geçmiş dönem eserlerinin korunması ile ilgili bilinç gelişmeye başlamıştır (Anonim 2010a). Bu dönemde kentin bütünü bir sanat yapıtı olarak değerlendirilerek kentte bulunan önceki dönemlere ait anıtların ve yapıların korunmasına özen gösterilmiştir. Roma imparatorluğunun dağılma döneminden itibaren özellikle Hristiyan inancının ortaya çıkması ve yayılmasını takip eden süreçte, Helenistik ve Roma döneminde inşa edilmiş olan ve çok tanrılı inançların simgesi durumundaki dini yapılar yok edilmeye başlanmış, koruma açısından karanlık bir dönem yaşanmıştır (Erder 1999). Korumaya yönelik olarak bu karanlık dönemde bazı tekil çıkışlar olmasına rağmen bu yönde bir gelişim 18. yüzyılda İtalya'da başlayan arkeolojik kazı çalışmaları ile birlikte görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde gerçekleşen Fransız Devrimi'nin etkisi ile başlayan düşünsel hareketler koruma alanında da etkisini göstermiştir (Anonim 2010a).

19. yüzyılın ortalarında Viollet-le Duc tarafından yayınlanan “11 – 16 Yüzyıl Fransız Mimarlığının Açıklamalı Sözlüğü” anıtların onarımı konusunda bu dönemde başlayan tartışmaların öncülü olarak kabul edilmektedir. Bu sözlüğe göre; bir yapının yalnız görünüş olarak değil, yapısal olarak da ait olduğu dönemin üslubunda onarılmasını kabul eden bu kuram “üslup birliğine varma” ilkesi olarak tartışılmaya başlanmıştır. Bu anlayış 1850'den sonra Avrupa'da yapılan koruma uygulamalarında benimsenmiştir (Ahunbay 1996). 1877 yılında tarihin farklı dönemlerinde eklenmiş olan katmanların temizlenmesi yaklaşımına tepki olarak geliştirilen ve anıtların korunması için restorasyon yapmak yerine gerekli bakımların yapılması ve olduğu gibi korunması fikrini benimseyen bir manifesto İngiltere'de Eski Eser Anıtları Koruma Derneği STAF adına William Morris ve John Ruskin tarafından yayınlanmıştır. Çağdaş restorasyon ilkeleri olarak kabul edilen yaklaşım 19. yüzyılın sonlarına doğru Camillo Boito tarafından geliştirilmiştir. Boito'ya göre, insanlık tarihinin belgeleri niteliğinde olan

anıtlarda yapılacak değişiklikler yanıltıcı sonuçlar doğurabilmektedir. Bu görüş doğrultusunda Boito koruma konusunda beş temel ilke açıklamıştır (Ahunbay 1996);

- İnsanlık tarihinin belgeleri olan anıtlarda yanıltıcı sonuçlara neden olacak müdahaleler yapılmamalıdır.
- Onarım sırasında en az müdahale yapılacak en iyi uygulamadır.
- Yapıya onarım ya da ek yapılmasının zorunlu olması durumunda bu yapının somut verilere dayandırılması, yapılan ekin özgün doku ile uyumlu olmalıdır.
- Yapı üzerinde izlenen farklı dönemlere ait ekler korunmalıdır.
- Onarım amacı ile gerçekleştirilen müdahaleler rapor, fotoğraf ve çizim ile kayıt altına alınmalıdır.

Boito tarafından 1883 yılında 3. Roma Mimarlar ve Mühendisler Konferansı'nda sunulan bu ilkeler, 19. yüzyılın başlarında Gustavo Giovannoni tarafından geliştirmiştir. 1931 yılında Atina'da toplanan Uluslararası Tarihi Anıtlar Mimar ve Teknisyenler Kongresi'nde Boito ve Giovannoni tarafından geliştirilen bu ilkeler tartışılmış ve sonuç olarak "Carta del Restauro" (Restorasyon Kriterleri) başlıklı bildiri açıklanmıştır. Kongrenin sonuç bildirgesinde tarihi anıtların koruma çalışmalarında yapı ve yapı kümelerinin içinde bulunduğu peyzaj ile birlikte korunmasının önemi vurgulanmıştır.

II. Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'da yaşanan yıkım sonrasında tahrip olan tarihi dokunun yeniden ele alınması gündeme gelmiştir. Bu dönemde 1931 yılında gerçekleştirilen Atina Konferansı maddelerinin koruma sorunları bakımından yetersiz kalması nedeni ile kültür mirasının "insanlığın ortak mirası" olduğu görüşü ortaya konmuş ve silahlı çatışma ortamında korunmasını düzenleyen Lahey Sözleşmesi UNESCO'ya taraf ülkelerce 1954 yılında kabul edilmiştir. Bu sözleşmeye göre "hangi millete ait olursa olsun kültür varlıklarına karşı yapılan saldırıların insanlığın kültürüne karşı işlenmiş suç olarak sayılacağı" belirtilmiştir. Bildiride kültürel varlıkların

korunmasına yönelik tesisler ve civarında silahlı bir çatışma halinde tahribat ve ya bozulmaya maruz bırakabilecek maksatlardan kaçınmak gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca bildiriye taraf olmuş devletler varlıkların çalınmasını, kaçırılmasını, yağma edilmesini ve ya her türlü tahribata yönelik eylemi önlemeyi, gerekirse bu hareketleri durdurmayı taahhüt etmektedir (Anonymous 1954).

1957’de Paris bir araya gelen “Uluslararası Tarihi Anıtlar Mimar ve Teknisyenleri 1. Kongresi” kültür mirasının bütün insanlığa ait olduğu konusunu netleştiren ve konusunda uzman olan kişilerin ilk defa bir araya gelmesi açısından önemli olarak nitelenmektedir. Kongrede tartışılan konular mimari koruma açısından Venedik Tüzüğü’nün temeli olarak kabul edilebilir. 1957 Paris Kongresi ile o zamana kadar tartışılan “kent içindeki tek anıt” kavramı yerine “anıt olarak kent” kavram tartışılmaya başlanarak korumaya bakış açısının anıtın korunmasından anıtın bulunduğu alan ile birlikte korunması düşüncesi şekillenmeye başlamıştır (Alanyurt 2009).

1964 yılında 2. Uluslararası Tarihi Anıtlar Mimarlar ve Teknisyenler Kongresi’nde 1. Kongre’de tartışılmış olan kavramlar tekrar ele alınmış ve toplantı sonunda kabul edilen tüzükte anıt kavramı genişletilmiştir. Venedik Tüzüğü olarak bilinen bu belgenin birinci maddesine göre kültür varlığının yalnız bir mimari eser olamayacağını, önemli bir tarihi olayın ve gelişmenin tanıklığını yapan yerleşmeyi de kapsamaktadır. Tüzükte bir anıtın tanıklık ettiği tarihin ve içinde bulunduğu ortamın ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgulayarak anıtın korunmasında belirli bir ölçekte kalmak koşulu ile çevresinde de gerekli bakımın yapılması vurgulanmaktadır. Tüzükte ayrıca anıtların korunmasında ana yaklaşımın korumanın kalıcılığı ve sürekliliğinin sağlanması gerekliliği üzerinde durulmuştur (Ahunbay 1996)

1965 tarihinde Avrupa Konseyi Barcelona’da, Avrupa’nın ilgi çekici ekonomik, kültürel ve turistik gelişiminin kültürel mirası tehdit edici bir şekilde büyümesinden kaynaklı endişelerin ortaya konduğu bir toplantı düzenlemiştir. Toplantı sonrasında Palma Tavsiye Kararı olarak bilinen “Sitler, Eski Yapılar ile Tarihî ve Sanatsal Sitleri Koruma

ve Geliştirme Amacıyla Kataloglamaya İlişkin Ölçüt ve Yöntemler” kararı kabul edilmiştir. Bu kararda korunacak değerler tanımlanmış olup doğal, tarihî, bilimsel, etnolojik ve estetik değerler taşıyan alanların kırsal ya da kentsel olabileceği belirtilmiştir. Avrupa’nın sahip olduğu kültürel mirasa dair doğru ve sistematik bilgilerin ortaya konması ve dolayısıyla bir değerlerin belirlenerek kataloglanması ve ‘Avrupa Kültürel Mirasının Koruyucu Envanteri’nin hazırlanması tavsiye edilmiştir.

Paris’te 1972 yılında UNESCO tarafından düzenlenen toplantıda, doğal ve kültürel mirasın sadece geleneksel bozulma nedenleriyle değil aynı zamanda ekonomik ve sosyal şartların değişmesine bağlı olarak gittikçe artan bir şekilde yok olma tehdidi altında olduğunu belirtilmiştir. Toplantı sonucunda imzalanan Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme’de, kültürel ve doğal mirasın tanımı "tarihsel, antropolojik, etnolojik veya estetik bakımlardan istisnai evrensel değeri olan insan ürünü eserleri, doğa ve insanın ortak eserlerini ve arkeolojik alanları” kapsayacak şekilde gelişmiştir. İstisnai bir öneme sahip olan bu alanların korunmasının insanlığın mirasının bir parçası olarak muhafaza edilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra söz konusu mirasın korunması ve teşhirine yönelik olarak üye ülkelere kendi koşulları doğrultusunda etkili önlemlerin alınmasına yönelik tavsiyelerde bulunulmuştur.

Avrupa Konseyi tarafından 1975 yılı Avrupa Mimarlık Mirası Yılı kapsamında ‘Geçmişimiz için bir gelecek’ sloganı ile başlatılan, Avrupa’nın tüm ülkelerinden delegelerin katılımı ile gerçekleştirilen kongre sonrasında Amsterdam Deklarasyonu olarak bilinen sonuç bildirgesi yayınlanmıştır. Bu bildiride mimarlık mirasının tüm Dünya’nın kültürel mirasının bir parçası olduğunu belirterek bu mirasın yalnız nitelikli tek yapılar ve çevresinde oluşmadığı, kültürel ve tarihi özelliklere sahip olan tüm kırsal ve kentsel da alanları içerdiğini kabul etmektedir. Bu deklarasyonla aynı zamanda kentsel ve bölgesel planlamanın bir parçası olarak kabul edilen bütünleşik koruma yaklaşımı ve korumanın genel ilkeleri açıklanmıştır.

UNESCO'nun 1976 yılında Nairobi'de düzenlediği toplantıda bütün dünyada, modernleşme veya genişleme baskıları ile tarihî mirasın, tahrip edilerek yıkıldığına ve uygun olmayan yeniden yapımlarla da bu alanlara zarar verildiğine vurgu yaparak, tarihi ve geleneksel mimari (çevresindeki yapılar da dâhil olmak üzere) alanlarının, çevre ve koruma kavramlarının tanımları yapılmıştır. Toplantıda “tarihi alan ile çevresi, alanın doğal ve özel dengesinin, onu oluşturan bölümlerin bütünlüğüne bağlı olarak ele alınmalıdır” yaklaşımı kabul edilen ilkelerden biri olmuştur. Tarihi veya Geleneksel Alanların Korunması ve Çağdaş Yaşamdaki Rollerini Konusunda Tavsiye Kararı olarak bilinen sonuç bildirisinde, araştırma – eğitim ve uluslararası işbirliği yönünden geliştirilen tavsiyelerin yanı sıra üye devletlere korumaya yönelik olarak yerel, ulusal ve bölgesel koruma politikaları oluşturmaları ile teknik, iktisadi ve sosyal önlemleri geliştirmesi gerekliliği tavsiye edilmiştir.

1979 yılında kültürel önemdeki alanların korunması için Avustralya’da ICOMOS tarafından yayınlanan ve “Burra Tüzüğü” olarak bilinen bildiride koruma kuram ve ilkeleri tanımlanarak uygulamaya dönük kararlara yer verilmiştir. Tüzük, genel hatları ile 1964 Venedik Tüzüğünde alınan kararları gözden geçirmiş ve 1978 yılında ICOMOS’un Moskova toplantısında tartışmış olduğu konuları ele almıştır. Yapılan tartışmalar sonucunda yayınlanan sonuç bildirgesi kültürel değere sahip alanların mal sahipleri, müdürleri ve yöneticileri vb alan üzerinde karar verici düzeyde bulunan kişileri için alanda uygulanması gereken standartların belirlendiği rehber niteliğinde olduğu kabul edilmektedir (Anonymous 2013).

1982 yılında tarihi bahçelerin bir anıt olarak korunması görüşü ICOMOS - IFLA Uluslararası Tarihi Bahçeler Komitesi tarafından benimsenmiştir. IFLA tarafından yayınlanan ve Floransa Tüzüğü (Tarihi Bahçeler) olarak bilinen bildiriye göre başlıca iyi bilinen bir halk hikayesi, bir tarihi olay ve ya ünlü bir resim konusu olarak kabul edilen tarihi bahçenin kırsal veya kentsel, doğal ya da yapay olsun olmasın bulunduğu çevreden soyutlandırılamayacakları vurgulanmıştır (Anonymous 1982a). Ayrıca bu alanların korunması ve bir miras alanı olarak Dünya Mirası Listesi’ne dahil edilmesi

için muhafaza edilmesi, onların tanımlanması ve listelenmesi ile ilgili kuralları belirlemiştir. Aynı yıl yayınlanan Quebec Kültür Mirasının Korunmasına Yönelik Tüzük'te “doğa ve insanın ortak üretimi, yaratımı olarak kendi bütünlüğünde yaşanılan zamanı oluşturduğu” belirtilmiş olup yarının mirasını oluşturmak için d n n mirasını kullanıldığını, dolayısıyla kültürel değerlerin dinamik olduğunu ve sürekli yenilenerek zenginleştiğini vurgulamaktadır (Anonymous 1982b).

Washington'da 1987 yılında toplanan ICOMOS kurul  yeleri Tarihi Kentlerin ve Kentsel Alanların Korunması Tüzüğü yayınlamışlardır. Bu tüzükte 1976 yılında Nairobi 'de ve daha birçok Uluslararası toplantı ve bildiride olduğu gibi tarihi kent ve kentsel alanların korunması, bakımı ve onarıma yönelik uygulamalar tarif edilerek bu alanların geliştirilmeleri doğrultusunda ilke ve hedefler belirlenmiş, yöntem ve araçlar tanımlanmıştır. Tarihi kent ve kentsel alanların korunmasının kent ve bölge planlamalarının bir parçası olarak ekonomik ve sosyal gelişme politikalarının bu doğrultuda hazırlanmamaları gerektiği belirtilmiştir. Korumanın başarılı olabilmesi için yerel halkın katılımı ve koruma sürecinde görev almaları görüşü de bu tüzükte ortaya konmuştur.

ICOMOS tarafından 1990 yılında oluşturulan Arkeoloji Komitesi (ICAHM) arkeolojik mirasın korunması, değerlendirilmesi ve yönetiminin gerekliliğinin vurgulandığı Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi tüzüğü yayınlamıştır. Tüzükte korumaya yönelik politikaların geliştirilmesi ve var olanların güncellenmesi, bu bağlamda yerel, ulusal ve uluslararası düzeydeki planlama politikalarının koruma ile bir arada ele alınması gerekliliği belirtilerek arkeolojik mirasın korunmasında yerel katkı ve katılımın korumanın devamlılığı bakımından desteklenmesi ve yerel katılımın sağlanması vurgulanmıştır.

1994 yılında Japonya'nın Nara kentinde gerçekleştirilen Dünya Mirası Komitesi toplantısında, kültür mirasının korunması konusunda gelenekselleşmiş kavramların yanı sıra toplumsal ve kültürel değerlere saygılı özgünlük kavramını ortaya konmuştur. 1994

yılında gerçekleştirilen bu toplantı sonrasında yayınlanan Nara Özgünlük Belgesi olarak adlandırılan bildiride özgünlük yargısının farklı bilgi kaynaklarına bağlı geliştiği belirtilmiştir. Bildiride kültür mirasına atfedilen değerlerin, bu değerlerin özgünlüklerinin tek ve değişmez ölçütlere dayandırmanın doğru bir yaklaşım olmadığı belirtilerek her eserin bulunduğu konumuna ve dolayısı ile bağlamını oluşturan kısıtlara göre değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

ICOMOS 2005 yılında Dünya kültürel mirasının korunması ve muhafaza edilmesindeki yönünde yürütülen çalışmaların 40. yılı etkinlikleri kapsamında yapılan 15. ICOMOS Genel Kurulu toplantısında katılımcıların tarihi çevre, koruma, kültürel güzergah alanlarında gözlenen hızlı değişim ve gelişim konusunda tecrübeleri ve fikirleri paylaşılmış, miras alanlarının tanınması, korunması ve desteklenmesine yönelik eksiklikler vurgulanmıştır. Toplantı sonucunda yayınlanan Xi'an Deklarasyonu olarak da bilinen “Miras Yapılarının, Ören Yerlerinin ve Alanlarının Muhafaza Edilmesi” ile ilgili bildiride miras alanı tanımını geliştirerek manevi değerlerin ve geleneklerin korumaya konu kavramlar olarak mekanları şekillendirdiğini bildirmiştir. Söz konusu belgeye göre; bir miras yapısının, ören yerinin ya da alanının bulunduğu mekan, fiziksel ve görsel yönlerin ötesinde, doğal çevre ile etkileşim içeren mevcut ve dinamik kültürel, sosyal ve ekonomik bağlamın yanı sıra ortamı yaratan ve biçimlendiren geçmiş ya da güncel sosyal ya da manevi uygulamalar, gelenekler, geleneksel bilgiler, faaliyetlerin ve diğer manevi kültürel miras özelliklerine katkıda bulunan alan olarak tanımlanmıştır.

2008 yılında Dünya Mirası Konvansiyonu tarafından Dünya Mirası Listesi'ne ve Tehlikedeki Dünya Mirası Listesi'ne varlıkların kayıt edilmesi, varlıkların muhafazası ve korunması, Dünya Mirası Fonu kapsamında yapılacak yardımın sağlanması ve konvansiyon yararına bu konularda uygulamaların kolaylaştırılmasına yönelik olarak “Uygulanmaya Yönelik İşlevsel İlkeler” yayınlanmıştır. İşlevsellik İlkeleri olarak kabul edilen belgede Dünya Mirasının tanımı yapılarak oluşturulan geçici ve kalıcı listelere yönelik değerlendirmeler yapılmıştır. Bir koruma ve planlama aracı olarak görülen ‘geçici liste’ hazırlığı konusunda taraf ülkeler ile işbirliklerinin geliştirilmesi

önerilmiştir. Dünya Mirası Listesine kaydedilen tüm varlıkların korunması amacıyla, koruma ile ilgili düzenleyici, uzun vadeli, geleneksel ve/veya kurumsal koruma yönetimine sahip olması gerekliliği belirtilen belgede koruma sınırlarının belirlenmesinin önemi vurgulanmıştır. Taraf Ülkelere yönelik olarak, Dünya Miras Listesine aday gösterilen varlıklar için kentsel, bölgesel ve ulusal, düzeyde yeterli koruma ve uygun yönetim sistemini içeren düzenleyici ve akdi önlemleri tanımlamasına yardımcı olacak bir rehber oluşturulmuştur.

Aynı yıl Kanada'da gerçekleştirilen ICOMOS genel toplantısında Kültürel Miras Alanlarının Algılanması ve Sunumu Tüzüğü ile kültürel miras alanı tanımları yapılarak kültür mirasının algılanması ve sunumuna yönelik temel prensipler belirlenmiştir. Kültürel mirasın korunması ile ilgili çalışmaların başarısının yerel halkın katılımı ile gerçekleşeceği vurgulanarak yapılan çalışmaların anlatılarak doğru bir şekilde algılanmasının korumanın sürdürülebilirliği açısından gerekli olduğu ifade edilmiştir. Bu bağlamda yapılan koruma çalışmalarının anlatılabilmesi için her türlü güncel teknolojinin kullanımı önerilmiştir.

2011 yılında ICOMOS Genel Kurulu 17. Toplantısında kabul edilen Tarihi Kentlerin ve Kentsel Alanların Korunması ve Yönetimiyle İlgili Valetta İlkeleri ile tarihi kentler ve kentsel alanları oluşturan soyut ve somut öğeler, çevre, koruma, koruma altında olan kentsel alan, tampon bölge, yönetim planı ve yerin ruhu tanımları yapılarak, kültür mirası önemli bir kaynak değeri olarak kentsel ekosistemin parçası olduğu vurgulanmıştır. Tarihi kentler ve kentsel alanları yapılacak her tür müdahale için uygulanabilir ilke ve stratejilerin önerildiği belgede temel amaç bir taraftan tarihi kentlerin değerlerini korumak, diğer taraftan da bu alanların bugünün kültürel, sosyal ve ekonomik yaşamıyla bütünleşmeleri olarak belirlenmiştir.

ICOMOS tarafından 2014 yılında kabul edilen İnsani Değer Olarak Miras ve Peyzaj hakkında Floransa Bildirgesi'nde, peyzajların ve kültürel miras alanlarının demokratik toplumları desteklemek için taşıdığı değer vurgulanmıştır. Geçmiş kuşakların yaşayan

hafızası olan peyzajların, gelecek kuşaklara soyut ve somut bağlantılar sağlayabilecek olmaları nedeni ile kültürel mirasın ayrılmaz bir parçası olduğu kabul edilmiştir. Kültürel miras ve peyzaj, toplumların vazgeçilmez bir unsuru olarak, biyolojik çeşitliliğin korunmasını güvence altına alan alanlar olarak belirtilmiştir. Bu alanların bugün beklenmedik tehditlerle karşı karşıya kalması nedeniyle korunmasının önemi vurgulanmıştır.

2.3.1 Türkiye’de koruma anlayışının gelişimi

Osmanlı İmparatorluğu Dönemi’nde bireysel olan imar sistemi, onarım konusunda kamusal bir yaklaşımla hareket etmektedir (Madran 2002). Kendilerine bağlı olan yapılar için gerekli bakım onarımları için maddi kaynak sağlayan vakıf kuurmları saraylar, savunma yapıları vb. hazineye ait yapıların onarımına destek verdiği, kaynakların yetersiz kalması durumunda ise hazineden destek sağlandığı bilinmektedir.

Vakıflar tarafından gerçekleştirilen bu onarımların vakfiyelerde belirlenen koşullara uygun olarak yapıldığını ancak Tanzimat Fermanı’nın ilanı sonrasında bu durumun değiştiği görülmektedir. Bu dönemde Vilayetler Kanunu, Belediye Kanunu, büyük kentlerdeki İmar Meclisleri, Ebniye Nizamnamesi ve Kanunu vb. bayındırlık ve imar düzenlemeleri yürürlüğe girmiştir. Madran (2009) özellikle Ebniye Nizamnameleri ile başlayan yeni kentsel düzenlemelerin çevrenin korunmasına yönelik hüküm bulunmadığını ve geleneksel dokunun yenilenmesini kapsayan maddelerin bulunduğunu belirtilmektedir. Ancak bu dönemde imar hareketleri nedeni ile tarihi çevrenin ve kültür varlıklarının tahribatının artması sonucunda 1869, 1874 ve 1884’de yürürlüğe giren Âsâr-ı Atika Nizamnameleri ile eski eserlerin devlet malı olması ve yurt dışına çıkarılamayacağı, müzeler ve anıtsal eserlerin korunması ile ilgili konular belirlenmiştir. Bazı maddelerinde 1906 yılında değişiklikler yapılan tüzükte taşınmaz eski eserlerin neler olduğu sıralanmıştır. Buna göre; Türk Devleti topraklarında eskiden yaşamış uygarlıkların güzel sanatlara, dinlere ve diğer sanatlara mahsus her türlü varlıkları Eski Eser olarak tanımlanmıştır. Muhafaza-i Abidat Nizamnamesi’nin 1912 yılında yürürlüğe girmesi ile Asâr-ı Atıla Nizamnamesi’nde tanımlanmış olan eski eserlerin yıkılması

yasaklanmış, ancak zorunlu olarak yıkılması gereken yapılar için komisyon kurulması, bu komisyonda yapıya ait plân çizimleri ve fotoğrafların Maarif Vekâletine gönderilerek Vekâletin yıkım kararı vermesi halinde, esere ait olası değerli parçaların müzeye alınmasına ve yıkımın bundan sonra gerçekleşebileceği belirtilmiştir (Dönmez 1985). Cumhuriyet'in ilanından sonra 1924'de tüzük onaylanmış ve 1951 yılına kadar geçerliliğini korumuştur.

1951 yılında yürürlüğe giren 5805 sayılı “Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Teşkiline ve Vazifelerine Dair Kanun”la korunması gereken tarihsel ve mimari özellikleri bulunan taşınmaz eski eserlerin ve anıtların bakım, onarım, korunma ve restorasyon işlerinde uyulması gereken ilkeleri saptamak; bu ilkeler doğrultusunda yapılan uygulamaların takip ve denetimini sağlamak; taşınmaz eski eserler ve anıtlar ilgili olarak kurula sunulacak, yapılan araştırmalar doğrultusunda kurul üyeleri tarafından bilimsel görüş bildirmekle yükümlü Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu (GEEAYK) kurulmuştur (Kejanlı vd. 2007). Korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının onarılması ve korunması ile ilgili ilkelerin belirlenmesi yanı sıra tesbit edilen korunması gerekli kültür ve tabiat varlıklarının tescilinin yapılması Yüksek Kurul'un görevleri arasında tanımlanmıştır. Aynı zamanda Yüksek Kurul, ilke kararları, ilgili kurum görüşleri doğrultusunda yapılacak olan uygulamalarda Kültür ve Turizm Bakanlığı ile işbirliği yaparak uygulamaların sonuçlarını takip etmekle görevlendirilmiştir.

Madran (2009) 1957 yılına kadar GEEAYK'nun sadece taşınmaz eski eserler ile ilgili konularda karar aldığını, aynı yıl yürürlüğe giren 6785 sayılı İmar Yasası ile Kurulun tarihi çevre ölçeğinde de kararlar aldığını bildirmektedir. Bu kararlar ile Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu “sit” kavramlarıyla ilgi olarak çevre ölçeğinde korumayı gündemine almıştır.

1964 yılında düzenlenen Venedik Kongresi ve Uluslararası ICOMOS'un 1965 yılında kurulması akabinde Türkiye 1967 yılında Venedik Tüzüğü'nü kabul etmiştir. Bunu takip

eden süreçte 25.04.1973 ve 1710 sayılı “Eski Eserler” yasası yürürlüğe girmiş ve bu yasa doğrultusunda tarihi eserlerin korunmasına yönelik yasal çalışmalar başlamıştır. 1710 sayılı yasanın kabul edilmesi ile kültür mirasının korunması ile ilgili kapsam belirlenerek, eski eserlerin yanı sıra arkeolojik sit, tarihi sit, doğal sit ve anıt kavramlarının tanımları yapılarak kapsamı belirtilmiştir. Bu yasa ile tarihi yapı sahiplerine yapılacak onarımda kullanılmak üzere gerekli maddi ve teknik destek sağlanabileceği de belirtilmiştir. Kanun ile yapılan yeni tanımlarda koruma, parsel ölçeğinden alan ölçeğine taşınmış olup Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu’nun görev alanı genişlemiştir. Bu süreçte gerek 1710, 5805 gerekse 6785 sayılı kanunlarda tarihi çevrele korunma ile ilgili kavramların turizm, planlama, gelişme ve kalkınma konuları ile ilişkilendirilmesiyle birlikte ilgili kurum ve kuruluşlarda da uygulamaya yönelik çalışmalar başlamıştır.

Türkiye’de 1974 yılında Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi’ne ICOMOS’a (International Council on Monuments and Sites) katılmış ve aynı yıl ulusal komitesini kurulmuştur. Bunu takip eden süreçte TBMM tarafından Atina, Venedik, Amsterdam Sözleşmeleri kabul edilmiştir. Bu uluslararası sözleşmelerin kabul edilmesi ile birlikte uygulamaya yönelik çalışmaların sağlanması amacıyla Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü bünyesinde, “Koruma Plânlaması” ve “Tespit ve Tescil” birimlerini kurulmuştur (Madran 2009).

1980’li yıllarla birlikte koruma ve planlamada kurumsallaşmanın başladığı görülmektedir. Bu süreçte hızla ilerleyen tespit ve tescil çalışmalarına akademik çevrelerin bilimsel olarak katılmasıyla koruma çalışmaları uluslararası düzeyde devam eden tartışmalar ile paralellik göstermeye başlamıştır. Bu dönemde yürürlüğe giren 2863 sayılı “Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu”nda belirtilen tanımlar ve kapsamın yeterli gelmemesi nedeniyle 1987 yılında bu kanunda değişiklikleri içeren 3386 sayılı kanun kabul edilmiştir. Bu kanun kapsamında koruma alan ölçeğinde plan ölçeğine çıkarılmış ve sit alanları özelinde hazırlanacak plan kapsamında ele alınması gündeme gelmiştir.

2.4 Koruma Planlaması Kavramı ve Gelişimi

Planlama, yerleşmelerin değişiminde ve gelişiminde etkili olabilecek ekonomik, demografik, teknik ve mekânsal veriler ile doğal, tarihi ve arkeolojik etmenlerin bir arada değerlendirilerek geleceğe yönelik olarak belirlenen amaçlar, hedefler doğrultusunda alternatif önerilerin ve süreçlerin belirlenmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda kentsel planlama, yerel ölçekten ülke ölçeğine kadar yerleşmelerde tarihi, fiziksel, sosyal ve ekonomik verileri değerlendirerek, bireylerin toplum içinde belirli bir düzen ve denge içinde yaşamaları amacıyla problemleri tespit etme, önlem alma, çözüm üretme ve geleceğe yönelik karar alma işlerinin tamamı olarak tanımlanmaktadır.

Planlama, kentin sosyo – ekonomik niteliğine, kenti tanımlayan unsurlara bağlı olarak farklı boyutları ile ele alınmaktadır. Buna göre planlama; şehir planı, koruma planı, metropoliten alan planı, sanayi bölgesi ve turizm planı vb. sektörel planlamalar şeklinde adlandırılmaktadır. Kentsel, doğal, arkeolojik ve tarihi sit alanlarında koruma “koruma planlaması” kapsamında ele alınmaktadır.

İnsanoğlunun yerleşik düzene geçmeleri ve tarımsal faaliyetlere başlamaları ile birlikte kent olgusu gelişmeye başlamıştır. Topluluklar halinde yaşamın başlamasıyla birlikte insanoğlunun yaşadığı çevreyi değiştirmek, tanımlı hale getirmek ve güzelleştirmek amacından hareketle kentlerde tapınak, saray, çeşme vb. yapıların konumlarının belirlenmesi kent planlama çalışmalarının ilk hareketleri olarak kabul edilebilir. Helenistik dönemde savaşlar veya doğal afetler sonucunda yıkılan kentlerin yeniden inşa edilmesi sırasında kentin organik bir şekilde gelişmesi yerine “ideal kenti” oluşturma çalışmaları başlamıştır. İdeal kentin oluşturulması çabalarında Anadolu'nun batısında yer alan İon birliğinin kent devletlerinden biri olan Miletos başlıca merkez olmuştur. Miletliler kenti kurgularken basit, açık ve uygulamaya elverişli olan, birbirini dik açıyla kesişen düzgün sokaklar oluşturmuşlardır. "Izgara" ya da "dama tahtası" adı verilen bu plan sisteminde kent işlevlerine göre bölgelere ayrılmıştır. Buna göre yapı grupları konut alanları bölgesi ve kamu alanları bölgesi şeklinde birbirinden ayrılmış,

agora, tapınak gibi kamu yapıları belirli bir alanda kurgulanarak bir kent merkezi tanımlanmıştır (Wycherley 1993).

Sanayi devrimi ile birlikte kentler üretim merkezlerinin çevresinde şekillenmeye başlamıştır. Bu dönemde kırsal alanlardan sanayinin yoğunlaştığı kentlere göç nedeniyle kentler hızlı bir şekilde büyümüş ancak, mevcut merkezler bu hızlı büyümeye cevap verememiştir. Dolayısıyla bu süreçte kentlerde görülen yeni ve plansız yerleşmeler sonucunda kentsel planlama tartışmaları hareketlenmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan kentsel planlama hareketinde iki önemli yaklaşım olan “güzel kent” ve “bahçe kent” anlayışları ile kentler şekillenmeye başlamıştır.

1928 yılında İsviçre’de toplanan 1. Uluslararası Modern Mimarlar Birliği Toplantısı (CIAM) Bildirisi ve 1933 yılında yapılan toplantısından sonra Le Corbusiers tarafından yazılarak açıklanan “Atina Bildirgesi” (La Charte d’Athènes) kentsel planlama tartışmalarının en önemli metni olarak kabul edilmektedir. Bu bildiriye göre; kent, kente özgü kimliğini kazandıran yapılar ve yollar gibi maddi eserler yüzyıllar boyunca oluşan canlı bir organizma olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla kent içinde bulunan ve geçmişe tanıklık etmiş olan alanlar, tarihi ve duygusal değerleri için korunmalıdırlar. İnsanlığın mirası olan bu eserler, onları korumakla görevlendirilmiş olanlar veya onları ellerinde bulunduranlar tarafından gelecek nesillere buldukları gibi ulaştırmak için haklı görülen her şeyi yapmakla yükümlü bulunmaktadır.

20. yüzyılın başlarında anıtların çevreleri ile bir bütün olarak korunması tartışmalarına karşın, yeni kentleşme hareketleri sürecinde geleneksel yerleşmeler ve anıtların planlama sürecine dahil edilmediği görülmektedir. Ancak 1950’li yıllarda eski yapıların ve yapı alanlarının planlama sürecinde dikkate alınması ve değerlendirilmesi görüşü gündeme gelmiştir.

Ahunbay (1996) modern yapılanma ve endüstrileşme hareketleri ile yapısı bozulan kentlerin korunması ile ilgili düşünsel zeminin 1960'lı yılların ortalarında toplanan 2. Uluslararası Tarihi Anıtlar Mimarlar ve Teknisyenler Kongresi'nde alınan kararlarla geliştiğini bildirmektedir. Venedik Tüzüğü (1964) olarak bilinen bu toplantı bildirisinin ilk maddesinde yer alan “Tarihi anıt kavramı sadece bir mimari eseri içermediği aynı zamanda belli bir uygarlığın, bir tarihi olayın ya da gelişmenin tanıklığını yapan kırsal ya da kentsel bir yerleşmeyi de kapsar” tanımı ile kent planlaması kavramında tarihi ve geleneksel çevrelerin korunması ve planlama sürecine dahil edilmeleri durumu ortaya çıkmıştır.

Avrupa Konseyi tarafından 1971 yılında düzenlenen Tarihi Önele Sahip Kentler Sempozyumu sonucunda yayınlanan Split Bildirgesi (1971) ile yapıların yeniden canlandırılarak, şehir ve bölge planlaması ile bütünleştirmesinin önemi vurgulanmaktadır. Bildiride ayrıca tarihi kentlerle ilgili çalışmalar için amaçlar ve ilkeler belirtilmiştir. Buna göre (Anonim 1971a);

- yerel yetkilerin kent gelişim planlarının yapılmasında, tarihi yapı ve sitlerin işlevlerinin belirlenmesinden ve eski eserlerin toplumun yaşamına dahil edileceği yeniden kullanım kararlarının verilmesinden sorumlu oldukları bu nedenle ana rolü üstlenmek zorunda olduklarını,
- tarihi çevrelerin yeniden canlandırma çalışmalarının, farklı meslek disiplinlerinden ile ilgili herkesin eşgüdömlü olarak katılımı ile yürütöleceği dolayısıyla yerel ve bölgesel gelişim planlama çalışmalarına dâhil edilmelerini,
- kent gelişim planlama çalışmalarında tüm açık alanların, yolların ve yapıların kente ait özelliklerine zarar vermemesini,
- tarihi kentlerin kendilerine özgü niteliklerinin korunması ile ilgili gerekli düzenlemelerin yapılmasını,
- kültürel mirasın korunmasına ve bu konu ile ilgili kentsel ve bölgesel planlama mevzuatının düzenlenmesini, kültür varlıklarının korunması ve sağlıklılaştırılması

ile ilgili olarak uygulanan politikaların gereksinimlerine uyumlu hale getirilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.

1975 yılında ICOMOS tarafından düzenlenen tarihi kentlerin korunması ile ilgili uluslararası sempozyum sonunda, 19. yüzyıldaki sanayileşme ve buna bağlı gelişen kentleşme ile tarihi çevrelerin önemlerini kaybettiği vurgulanmıştır. Tarihi çevreler toplumların geçmiş ile bağlarının olduğu alanlar olarak ulusal ve kültürel kimliklerin önemli yapı taşları olarak kabul edilmektedir. Bu alanların geri dönülemez şekilde tahrip olmasını önlemek için hükümetlere koruma yaklaşımlarını geliştirmesi ve tarihi kentleri sanayileşme ve imar hareketleri karşısında korumak için gerekli sorumluluklara ve yetkiye sahip planlama yapmaları konusunda önerilerde bulunmaktadır.

UNESCO'nun 1976 yılında Nairobi'de düzenlediği dokuzuncu oturumu sonucunda alınan Tarihi Bölgelerin Korunması ve Çağdaş Rolü Hakkındaki Tavsiye kararı ile üye devletlerin tarihi alanların ve yakın çevrelerinin korunmasına ve canlandırılmasına yönelik olarak yapılması gereken politikaların yerel, bölgesel ve ulusal planlamanın parçası olarak benimsemeleri gerektiği belirtilmiştir. Tarihi alanları ve çevrelerini korumak, onları modern yaşamın gereklerine adapte etmek açısından yerel, bölgesel, ulusal otoriteler tarafından yasal, sosyal, ekonomik ve teknik önlemlerin alınması, böylece düzenlenen politika yerel, bölgesel ve ulusal düzeydeki planlamayı, şehir planlaması, bölgesel ve kırsal gelişim planlaması için gerekti tüm seviyelere yönelik olarak kılavuzlar, hedefler ve programların biçimlendirilmesi tavsiye edilmiştir.

Avrupa Konseyi'nin 1984 yılında Floransa'da yaptığı Arkeoloji ve Planlama Toplantısı'nda arkeolojik mirasın savunmasızlığı ile konunun paydaşları durumda olan arkeologlar, plancılar ve kamu arasında gözlemlenen diyalog eksikliği üzerinde durulmuştur. Toplantı sonunda yayınlanan sonuç bildirisinde bir alanın arkeolojik potansiyeli belirlendikten sonra, gelişim planında, arkeolojik kalıntıların zarar görmesini engelleyecek değişikliklerin yapılması; alanda her türlü bilimsel incelemenin

yapılması için yeterli zaman ve koşulların sağlanması, arkeologların planlamanın idari işlemlerine katılımının sağlanması, planlama işlemlerinde arkeolojik bakış açısının hesaba katılması gerekliliği vurgulanmıştır.

Şehir plancılığının, imar çalışmalarının geçirdiği değişimin, bu çalışmalarla gün ışığına çıkan kültürel mirasın korunması sorununu da ortaya çıkardığını göz önünde bulunduran Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin 1989 yılı Nisan ayında 425. toplantısı sonucunda üye devletlere Arkeolojik Mirasın Şehir ve Ülke Planlama Çalışmaları Çerçevesinde Korunması ve Geliştirilmesine İlişkin R (89) 5 Sayılı Tavsiye Kararı yayınlamıştır. Arkeolojik mirasın korunması ve geliştirilmesinin hem kültürel ve ekonomik gelişim hem de turizmin büyümesi açısından önemli bir faktör olduğunun vurgulandığı bu kararda arkeolojik verilerin şehir ve ülke planlama süreçlerinde önemli bir unsur olarak kabul edilmesini sağlamak için gereken yasal ve idari önlemlerin alınmasına yönelik yöntemler belirlenmiştir.

1990 yılında Birleşmiş Milletler Çevre Programı kapsamında kurulan Akdeniz Öncelikli Eylem Planı Bölgesel Aktivite Merkezi (UNEP PAP/RAC) tarafından yayınlanan Tarihi Alanlarda Yenileştirme Projelerinin Planlanması, Tasarlanması ve Uygulanması Çalıştayı Sonuç ve Tavsiyeleri Bildirisi'nde koruma planlaması için, planlamanın genel hedeflerinin tarihi dokuların fiziksel gereksinimlerine ve buralardaki halkın toplumsal ihtiyaçlarına saygı göstermesi, planın oluşturulması ve yerel halkın katılımının sağlanmasını mümkün kılmak için uygun bir biçimde düzenlenmesi, farklı koşullarda uygulanabilecek ama aynı zamanda planlama müdahalesinin gerçekleştiği duruma uygun araçları içeren bir yöntem benimsenmesi gerektiğini belirtmiştir. Bildiride planın hazırlanması ile ilgili temel hedefler ve araçlar tarif edilmiş, plan ve tasarımların uygulanmasına yönelik ilkeler ortaya konmuştur.

Avrupa Peyzaj Sözleşmesi'ne göre dünya ekonomisindeki değişiklikler sonucu ulaşım, altyapı, tarım, endüstri, maden üretim teknikleri ve turizm alanlarındaki gelişmeler nedeni ile planlama uygulamaları peyzajların dönüşümünü hızlandırmaktadır.

Sözleşmede dönüşen ve kaybolan peyzajlara dikkat çekilerek bireysel ve sosyal refahın önemli bir ögesi olarak peyzajın korunmasının, planlanması ve yönetilmesi gerekliliğini vurgulanmaktadır.

ICOMOS 2005 yılında Xi'an Deklarasyonu olarak da bilinen miras alanlarının korunması ile ilgili bildiride koruma ve planlamanın sürdürülebilir olması gerekliliğine dikkat çekmektedir. Mekanların sürdürülebilir bir şekilde idare edilmesi için etkili planlama ve yasama araçlarının, politikalarının, stratejilerinin ve uygulamalarının kullanılması, bu unsurlar içinde kullanıldığı yerel ya da kültürel bağlamı yansıtırken uygulamada kararlılık ve devamlılık sağlanmasının önemi vurgulanmıştır.

2.4.1 Türkiye'de planlama anlayışının gelişimi

Türkiye'de kent planlama çalışmaları Osmanlı döneminde 1800'lü yılların ilk çeyreğinde İstanbul'da başlamıştır. Yangınların önlenmesi, yolların genişletilmesi yeni mahallelerin kurulması vb çalışmalarla başlayan imar hareketleri sonucunda ilk imar talimatnamesi olarak kabul edilen 1839 tarihli "İlmühaber" yayımlanmıştır. Bunu takip eden süreçte 1848 yılında yayınlanan Ebniye Nizamnameleri ile yeni bir kentsel düzen kurulması hedeflenmiştir.

1848 yılında yayınlanan Ebniye Nizamnamesi 1864 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Bu yıl yürürlüğe giren "Turuk ve Ebniye Nizamnamesi (Yollar ve Yapılar Tüzüğü)" ile harita yapımına, yol genişliklerine, parsellemeye ve kamulaştırmaya ilişkin düzenlemeler getirilmiştir.

Osmanlı Dönemi'nin 1882 yılında yürürlüğe giren ilk imar yasası Ebniye Kanunu'dur. Bu Yasa Turuk ve Ebniye Nizamnamesi kaldırılmış, kentlerindeki imar etkinliklerini, uygulama ve denetim mekanizmaları düzenlemeleri tanımlayan düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca belediyelere açacakları sokak ve yolların çevreleri ile yangın yerlerinin haritalarının yaptırılması görevi verilmiştir.

Cumhuriyetin ilan edilmesi ile birlikte başkent Ankara'da başlayan bayındırlık çalışmalarının yürütülmesi amacıyla 1924 yılında Ankara Şehremaneti'nin kurulmuş, 1925 yılında da 583 sayılı Ankara'da İnşası Mukarrer Yeni Mahalle İçin Muktazi Yerler İle Bataklık ve Merzağı Erazinin Şehremanetince İstimlaki Hakkında Kanun kabul edilmiştir. Aynı yıl çıkan 642 sayılı yasa ile Ebniye Kanunu'nda değişiklik yapılarak belediye sınırları içinde bulunan mahalleler, bostan, bağ, bahçe ve arsa vb. alanlar ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır.

1930 ile 1935 yılları arasında çıkan yasalar ile Osmanlı Dönemi'nden kalan mevzuat değiştirilmiştir. Her belediyeye plan yapma zorunluluğu getiren 1580 sayılı Belediye Kanunu ve 1593 sayılı “Umumi Hıfzısıhha Kanunu” ile 2033 sayılı “Belediye Bankası Kuruluş Kanunu” 1930 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu kanunlarla Anadolu'da bulunan kentlerin, Ankara'da geliştirilmekte olan kent modeline uygun olacak şekilde kurulması çalışmaları başlatılmıştır. Bu amaçla, kentlerin tarihini ana arter ve bu arterler üzerinde bulunan Hükümet Konağı ve Resmi Kurum binaları, Cumhuriyet Meydanları gibi tarihi yapıların bulunduğu alanlarda bu yapıların çevrelerinin açılarak, herkese gösterilerek korunması düşüncesini temel alan planlar 1/500 ölçekli olarak hazırlanmış ve uygulanmıştır (Dinçer ve Akın 1994).

1945 yılında toplanan Eski Eserler ve Müzeler 1. Danışma Komisyonu'nda, eski eserlerin korunması ile imar planları arasında kurulması gereken ilişkinin mevcut yasal düzenlemelerin yetersiz kaldığına değinilerek yeni imar planların onanmasından önce, Maarif Vekaleti'nin uygun görüşünün alınması hükmü önerilmiştir. Eski Eserler ve Müzeler 1. Danışma Komisyonu, ayrıca, imar planları onanmış yerleşmelerde, ayrıntılı planların hazırlanması sürecinde, anıtların durumunun değerlendirilmesi için ilgili kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapılmasını öngörmüştür (Madran 2009).

Madran (2009) 1951 yılında 5805 sayılı kanunla kurulan GEEAYK'nun 1957 yılına kadar sadece taşınmaz eski eserler ile ilgili konularda karar alabildiğini belirtmektedir. Aynı yıl çıkan 6785 sayılı İmar Yasası, Kurul'a çevre ölçeğinde bazı yetkiler vermiştir.

Aynı süreçte devam eden imar planı çalışmaları ise, eserleri ayrı ayrı koruyan ve kimi durumlarda da yapının çevresini yeşil alanla düzenleyen bir anlayışla oluşturulmaktadır.

11.07.1972 tarih ve 6785 sayılı kanuna ek olarak yayınlanan 1605 sayılı imar kanununun 6. maddesinde tarihi değeri olan anıtsal ve sivil mimarlık ürünlerinin korunmasını ve bu yapılar ile bütünlük teşkil eden eski sokak, meydan ve çeşme tanımını yapılmış, korumanın bir bütün olarak ele alınması öngörmüştür (Dinçer ve Akın 1994). Yine aynı dönemde kıyı beldelerinde artan turizm etkinlikleri nedeniyle kent ve kasabalardaki tarihi değerlerin de birer turizm ögesi olarak düşünülmesi gerektiği ortaya çıkmıştır (Madran 2009). 1973 yılında yürürlüğe giren 1710 sayılı kanunla taşınır ve taşınmaz eski eserlerin ayrıntılı tanımları yapılmış olup korumanın gerektirmesi halinde imar planlarının değişebileceği hükmünü de içermektedir. Bu kanun ile koruma yapı ölçeğinden alan ölçeğine taşınmış ve aynı zamanda GEEAYK'nun yetki alanı genişletilmiştir. Koruma konusunun planlama, turizm, gelişme konuları ile ilişkilendirilmesi nedeniyle de farklı kurum ve kuruluşların da sorumluluk alanlarına girmiştir.

1980'li yıllardan sonra, tespit ve tescil çalışmaları hızlanmıştır. Yapılan çalışmalar imar planlama hizmetlerinde kullanılmak üzere, ilgili varlık kent merkezinde yer alıyorsa valiliğin, ilçe sınırı içinde bulunuyorsa kaymakam yazısı ile tapu kütüğüne taşınmaz kültür veya tabiat varlığı olduğuna dair kayıt eklenmektedir. Ancak bu dönemde mevcut koruma kanununun ihtiyaçlara cevap vermemesinden dolayı 21 Temmuz 1983 tarihinde yürürlükten kaldırılan 1710 sayılı kanun yerine “2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla korunması gerekli taşınmaz kültürel ve doğa varlıklarının tanımları yapılmış, koruma ile ilgili alınacak tedbirler ve koruma gereklerine aykırı davranılması halinde uygulanacak idari ve cezai yaptırımlar ile idari teşkilatlanma düzenlenmiştir.

1987 yılında 2863 sayılı Kanunda değişiklik ve ek maddeler ile düzenleme yapılarak 3386 sayılı Kanun yürürlüğe girmiştir. Bu kanun ile Kültür ve Turizm Bakanlığı

bünyesinde, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu tarafından koruma çalışmalarının yürütülmesini sağlamak üzere Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulları oluşturulmuştur. Koruma kurulları  yeleri; yükseköğretim kurulunca, kurumlarının arkeoloji, mimarlık, sanat tarihi ve şehircilik bilim dallarından iki  ğretim  yesi ile arkeoloji, müzecilik, mimarlık, sanat tarihi ve şehir plancılığı konularında uzmanlaşmış kişiler arasından    temsilci ve görüşülecek konu, belediye sınırları içinde ise ilgili belediye temsilcisi, dışında ise ilgili valilik temsilcisi, görüşülecek konu hangi kurumunun yetki sınırlarında ise söz konusu kurumun temsilcisinin katılımı ile oluşmaktadır. Koruma kurulları, Koruma Yüksek Kurulu’nun ilke kararları çerçevesinde,

- korunması gerekli kültür ve tabiat varlıklarının tespit ve tescilini yapılması,
- tespit ve tescili yapılan kültür varlıklarının gruplandırılması,
- sit alanlarının tescilini takip eden ay içinde geçiş dönemi yapı şartlarının belirlenmesi,
- koruma amaçlı imar planları ile bunların her türlü değişikliklerinin incelenmesi ve onaylanması,
- korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları ve koruma alanlarıyla ilgili uygulamaya yönelik kararların alınması ile görevlendirilmiştir.

2004 yılında çıkartılan “Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (5226)” ile uluslararası düzeyde koruma alanlarında tartışılmakta olan bağlantı noktası, yönetim planı ve yönetim alanı gibi daha önceki kanun içinde tanımı olmayan kavramlar tespit edilmiş, yeni tanımlamalar oluşturulmuş ve koruma amaçlı imar planlaması ile ilgili süreçleri belirlemiştir. Kanun kapsamında aynı zamanda belediyeler bünyesinde kültür varlıkları ile ilgili işlemleri ve uygulamaları yürütmek üzere koruma, uygulama ve denetim büroları kurulması  ng r lm ştir.

2.4.1.1 Koruma amaçlı imar planları

Yeni yerleşim alanlarının açılması, altyapı ve ulaşım hizmetlerinin sağlanması gibi uygulanması kaçınılmaz olan kentsel gelişme eğilimleri sit alanlarına doğrudan ya da dolaylı olarak zarar verebilmektedir. Bu nedenle kentsel yerleşmeler içinde ya da çevresinde bulunan sit alanlarının korunması ve gelecek nesillere aktarılabilmesi amacıyla yapılan koruma uygulamalarının yanı sıra bu alanlarla ilgili olarak kentsel gelişmeyi kontrol eden ve yönlendiren temel mekanizmaların belirlendiği planlama çalışmaları tanımlanmalıdır (Levent 2009).

Koruma amaçlı imar planları bir kentte tespit edilmiş olan arkeolojik, doğal, kentsel, ve tarihi sit alanlarının korunması ve bu alanlarda yapılacak olan her türlü fiziksel eylemin belirlendiği planlardır.

Türkiye’de 2863 (değişiklik 5226) sayılı Kültür Tabiat Varlıkları Koruma Kanununda koruma amaçlı imar planları; sit alanlarında, alanın etkileşim-geçiş sahasını da göz önünde bulundurarak, kültür ve tabiat varlıklarının sürdürülebilirlik ilkesi doğrultusunda korunması amacıyla arkeolojik, doğal, tarihi, demografik, kültürel, sosyal, ekonomik, mimari, mülkiyet ve yapılaşma verilerini içeren alan araştırmasına dayalı olarak; hali hazır haritalar üzerine, koruma alanı içinde yaşayan hane halkları ve faaliyet gösteren iş yerlerinin ekonomik ve sosyal yapılarını iyileştiren, koruma esasları ve kullanma şartları, yapılaşma sınırlamaları, istihdam ve katma değer yaratan stratejileri, sağlıklaştırma, yenileme alan ve projelerini, uygulama programlarını, yaya ve taşıt dolaşımına, açık alan sisteminine, alt yapı tesislerinin tasarım esasları, yoğunluklar ve parsel tasarımlarını, yerel sahiplilik, uygulamanın finansmanı ilkeleri uyarınca katılımcı alan yönetimi modellerini de içerecek şekilde hazırlanan, hedefler, araçlar, stratejiler ile plânlama kararları, tutumları, plân notları ve açıklama raporu ile bir bütün olan nazım ve uygulama imar plânlarının gerektirdiği ölçekteki plânlar olarak tanımlanmaktadır (Anonim 1983).

Korunması gerekli çevreler için planlanan koruma eylemi gerek kentteki mevcut durumun iyileştirilmesini gerekse kent bütünündeki gelişme ve değişimlere fırsat yaratması açısından önemli görülmektedir. Farklı tarihi dönemlerin antropolojik, kültürel, coğrafi, sosyal ve ekonomik ilişkilerin oluşturduğu bir bütün olarak kentsel alanların korunması, yalnızca kültürel ve tarihi değerlerin değil, ekonomik ve sosyal niteliklerin de korunması ile mümkün olmaktadır. Bu nedenle korunacak alanlarda mevcut iç ve dış dinamikler ile bir arada ele alınarak tanımlanmış olan “bütünleşik koruma” yaklaşımı doğrultusunda korumanın nedenleri, planlama hedefleri, mevcut dokunun önemi ve değeri dikkate alınarak, genel planlama süreci içerisindeki diğer faktörlerle birlikte ele alınması gerekmektedir (Yücel 2005). Bu bağlamda koruma amacıyla hazırlanan bu planlar ile kent için bütünleşik çözümler ortaya koyması ve koruma - kullanma dengesi aşılmadan kültürel ve doğal kaynakların korunması ve geliştirilmesi hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda koruma amaçlı imar planları hazırlanmasına yönelik ilkeler 2863 (ile değişiklik 5226) sayılı KTVK Kanunu ile belirlenmiş ve Ocak 2017’de yürürlüğe giren Koruma Amaçlı İmar Planları ve Çevre Düzenleme Projelerinin Hazırlanması, Gösterimi, Uygulaması, Denetimi, Müelliflerine İlişkin Usul ve Esaslara Ait Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik ile detayları belirlenmiştir. Buna göre:

- Bir alanın koruma bölge kurulu tarafından sit olarak tescil edilmesi, bu alanda var olan tüm ölçeklerdeki plan uygulamalarını durdurmaktadır. Sit alanının etkileşim çevresine ilişkin varsa 1/25.000 ölçekli plan kararları ve notları alanın sit statüsü dikkate alınarak yeniden gözden geçirilerek ilgili idarelerce onaylanmaktadır.
- Bu alanların ilanını takip eden ilk üç ay içinde bölge koruma kurulu tarafından belirlenen geçiş dönemi koruma esasları ve kullanma şartları koruma amaçlı imar planı yapılıncaya kadar geçerlidir. Koruma amaçlı imar planının üç yıl içerisinde ilgili kurumlar tarafından hazırlanıp incelenmek ve sonuçlandırılmak üzere bölge koruma kuruluna iletmek zorundadır. Bu süre içinde plan yapılamadığı takdirde bölge koruma kurulu tarafından bu süre uzatılabilmekte ve

uzatılan bu süre içerisinde geçiş dönemi koruma esasları ve kullanma şartları uygulanmaktadır.

- Koruma amaçlı imar planları Bakanlık tarafından hazırlanan “Koruma Amaçlı İmar Planları Teknik Şartnamesi’nde belirtilen esaslar doğrultusunda hazırlanmalıdır. Bunun yanı sıra idareler planlama alanının özelliğine göre ve gerekli hallerde şartnameye ek olarak özel teknik şartname düzenleyebilirler.
- İdareler koruma amaçlı imar planı hazırlanmasına başlamadan önce plan sınırları ile etkileşim geçiş sahası belirlenmesine ilişkin önerilerini ilgili koruma bölge kurulu uygun görüşüne sunmakla yükümlüdür. Bu aşamada koruma bölge kurullarınca da ihtiyaç duyulması halinde etkileşim geçiş sahası belirlenir. İdare koruma amaçlı imar planı ile varsa etkileşim geçiş sahasını birlikte planlar.
- Koruma amaçlı imar planları, yeni bir koruma amaçlı imar planı veya koruma amaçlı imar planı revizyonu hazırlanıp onaylanmadan veya herhangi bir yargı kararı bulunmadan ilgili idarece iptal edilemez. Sit alanlarına ilişkin tüm ölçeklerde yapılmış; koruma bölge kurullarının uygun görüşü alınarak yürürlüğe giren planların yargı kararları ile uygulamasının durdurulması veya iptal edilmesi halinde ilgili koruma bölge kurulunca geçiş dönemi yapılanma şartları yeniden belirlenir. Planın iptali halinde plan yapım süreci başlatılır.
- Koruma amaçlı imar planları, kadastral durum işlenmiş güncel ve onaylı halihazır haritalar üzerine çizilir. Bu planlar alan özelinde ele alınmış jeoteknik, jeolojik araştırma raporlarına uygun olarak hazırlanmaktadır. Ancak yasal olarak kesin yapı yasağı bulunan alanlarda yapılan koruma amaçlı imar planlarında jeoteknik-jeolojik rapor hazırlanma şartı aranmamaktadır.
- Koruma amaçlı imar planlarının sit alanının bütünü ve var ise etkileşim geçiş sahalarını kapsayacak şekilde hazırlanması zorunludur.
- Kanunla kesin yapılaşma yasağı getirilen alanlarda 22/5/2010 tarihli ve 27588 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Sit Alanlarında Kalan Taşınmazların Hazine Taşınmazları ile Değıştirilmesi Hakkında Yönetmelik gereğince yapılması

istenen koruma amaçlı imar planları parsel ölçeğinde yapılabileceği belirlenmektedir.

- Koruma amaçlı imar planlarında tescilli kültür varlıkları ile sit alanları içindeki faaliyetlerin ve yapı stokunun doğal afetlere karşı daha güvenli ve dayanıklı hale getirilmesine yönelik stratejiler, hedefler ve uygulama ilkeleri getirilir ve bunlar plan notlarına ve plan açıklama raporuna işlenmektedir.
- Koruma amaçlı imar planlarının hazırlanması aşamasında; kültürel ve doğal miras, tarihi çevre, kültürel, sosyal ve ekonomik yapı, yapı ve sokak dokusu, teknik altyapı, sosyal donatı, ulaşım ve dolaşım sistemi, mülkiyet yapısı, örgütlenme biçimi ve benzerlerine ilişkin alan için gerekli etütler kentin tamamı ile ilişkilendirilerek ele alınmaktadır. Tespit edilen sorunların çözümü ve doğal, kültürel ve tarihi çevrenin sürdürülebilir biçimde korunmasına yönelik alana özgü stratejiler belirlenmektedir.

Koruma amaçlı imar planları ile korunması gerekli tarihi, doğal ve kültürel varlıkların mevcut durumlarının muhafazasının yanı sıra bu alanların ekonomik açıdan da korunması planlanmaktadır. Bu olgu planlama yaklaşımlarında sürdürülebilirlik kavramını gündeme getirmektedir. Sürdürülebilir planlama çalışmasında bütüncül yaklaşım ile planlama yapılan bölgede yaşayanların sahip oldukları tarihi ve doğal değerleri koruma konusunda bilinçlendirerek bu değerlerin korunması ile ilgili olan süreçlere aktif olarak katılımlarının sağlanması önemli görülmektedir.

Koruma Amaçlı İmar Planları ve Çevre Düzenleme Projelerinin Hazırlanması, Gösterimi, Uygulaması, Denetimi, Müelliflerine İlişkin Usul ve Esaslara Ait Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik'te belirtildiği üzere koruma amaçlı imar planı yapımı için oluşturulan ekipler sit alanının özelliklerine göre farklılık göstermektedir. Buna göre plan müellifi dışında asgari;

- arkeolojik sit alanları için, şehir plancısı veya şehir ve bölge plancısı, restorasyon konusunda yüksek lisans yapmış mimar, sosyolog, arkeolog,
- kentsel sit alanları için, şehir ve bölge plancısı veya kent plancısı, restorasyon konusunda yüksek lisans yapmış mimar, peyzaj mimarı, sanat tarihçisi, sosyolog,
- tarihi sit alanları için, şehir ve bölge plancısı veya kent plancısı, mimar, tarihçi, sosyolog,
- sit Alanlarında Kalan Taşınmazların Hazine Taşınmazları ile Değiştirilmesi Hakkında Yönetmelik gereğince yapılması istenen koruma amaçlı imar planlarında, şehir ve bölge plancısı veya kent plancısı, arkeologların katılımlarıyla hazırlanmaktadır.

2.4.1.2 Çevre düzenleme projeleri

Çevre düzenleme projesi; ören yerlerinin mevcut arkeolojik potansiyelini koruyacak ve denetimli olarak ziyarete açılacak şekilde, alanın ihtiyaçlarını, mevcut sorunlarını güncel ve teknolojik gelişmelerin gerektirdiği donatılarla gidermek amacıyla, her ören yerinin kendi özellikleri göz önüne alınarak 1/500, 1/200 ve 1/100 ölçekli hazırlanacak düzenleme projeleridir. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yapılan ya da yaptırılan çevre düzenleme projeleri ilgili bölge koruma kurulunun uygun görüşü doğrultusunda uygulamaya geçilmektedir. 2863 (ile değişiklik 5226) sayılı KTVK Kanununda çevre düzenleme projelerinin koruma amaçlı imar plânları ile aynı usullere tabi olduğu belirtilmiştir. Koruma Amaçlı İmar Planları ve Çevre Düzenleme Projelerinin Hazırlanması, Gösterimi, Uygulaması, Denetimi, Müelliflerine İlişkin Usul ve Esaslara Ait Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik'te çevre düzenleme projesi yapımı için oluşturulan ekipler sit alanının özelliklerine göre mimar ve/veya restorasyon konusunda yüksek lisans yapmış mimar, şehir ve bölge, peyzaj mimarı, alanın niteliğine göre arkeolog ve/veya sanat tarihçisi, harita mühendisi, jeoloji mühendisi, elektrik mühendisi, makine mühendisi ve benzeri diğer meslek gruplarından uzmanların katılımlarıyla hazırlanmaktadır.

2.5 Koruma Alanlarında Yönetim Planı

Yönetim; belirlenen amaca ulaşmak üzere sahip olunan yer, zaman, malzeme, iş gücü ve mali kaynak unsurlarının etkin bir şekilde kullanımı olarak tanımlanan bir olgudur. Belirlenen amaca ulaşmak üzere mevcut kaynakların kullanımında tüm olasılıkların değerlendirilerek yapılması gereken eylemlerin planlanması, uygulanması ve gerekli hallerde de takip edilmesi süreçlerini içermektedir. Bu bağlamda bakıldığında yönetim bütüncül bir yaklaşım ile ele alınması gereken bir konudur.

Kültürel mirasın korunması çerçevesinde yönetim kavramı söz konusu mirasın sürdürülebilirliğine etki edecek olumlu ve olumsuz tüm etkenlerin tespit edilerek korumaya yönelik olarak yapılması gereken çalışmaları, koruma uygulamaları öncesi, sırası ve sonrasında yapılması gerekenleri, bu çalışmaları yürütecek profesyonelleri ve çalışmanın süresini, finansal kaynağın temini ve etkin kullanımını kapsamaktadır. Dolayısı ile koruma alanlarının yönetimi kavramının temelini söz konusu kültürel miras alanının korunması, sunulması, sürdürülebilirliği adına yönetsel ve finansal modellerin oluşturulması ve koruma sürecine dâhil olan ya da olacak paydaşların belirlenmesi oluşturmaktadır. Bu tanımdan yola çıkılarak korunacak alanların yönetimi üç temel öge; alan, paydaşlar ve plan olarak belirlenebilir. Yönetim planı bu üç temel ögenin alt bileşenlerini belirleyerek, koruma – kullanma dengesi kapsamında kaynakların doğru ve sürekli kullanımını sağlayan bir programdır.

Yönetim Planı, Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme çerçevesinde oluşturulan Dünya Miras Alanları Listesi kapsamında değerlendirilen alanlar için öngördüğü bir araçtır. 1972’de oluşturulan Dünya Miras Sözleşmesi ile “tüm insanlığın, Dünya mirasının bir parçası olan ve korunarak gelecek kuşaklara aktarılmaya layık olan kültürel ve doğal miras üstün evrensel değere sahiptir. Bu varlıkların Üstün Evrensel Değer’i Dünya Mirası Komitesi tarafından Liste’ye kabul edilmesi sırasında kesinleşmektedir” demektedir (Anonymous 2011). UNESCO tarafından somut kültürel mirasın korunması için geliştirilmiş olan bu uygulamaya kabul edilebilmek için kriterler (Anonymous 2011);

- evrensel bir anlam taşıyan olaylar, inançlar, gelenekler veya sanatsal eserlerle bağlantılı olması,
- tarihin bir dönemindeki mimari veya teknolojinin gelişimini, kent veya peyzaj mimarisinin insani değerler arasındaki etkileşimini göstermesi,
- bugün var olan veya yok olmuş medeniyetlerin benzersiz tanıklığını yapması,
- insan yerleşimine, toprak veya su kullanımına ilişkin bir örnek sunması,
- insanlık tarihinde önemli görülen mimari yapı veya teknolojik topluluğun bir örneği olması, özelliklerinden en az birine sahip olması,
- evrensel anlamda süregelen biyolojik veya ekolojik gelişimin, hayvan ve bitkisel topluluğun ya da ekosistemin örneği olması olarak belirlenmiştir.

Listeye alınmanın diğer koşullar ise koruma ve yönetim koşullarının sağlanmış olması olarak belirlenmiştir. Koruma ve yönetim koşulları konusu ile ilgili olarak sınırlar ve tampon bölgenin tespiti, yönetim sisteminin oluşturulması ve koruma – kullanma dengesini sağlayacak olan sürdürülebilir kullanım özelliklerin tanımlanması istenmektedir.

UNESCO aynı zamanda miras alanlarının yönetimi için belirlenen kriterler arasında yönetime konu olan alanda mevcut tüm kaynakların envanterinin hazırlanması, uzman kişi, kurum ve kuruluşlarca düzenli tespitlerin yapılarak sorunların belirlenmesi ve çözüm önerilerinin geliştirilmesi, buna yönelik kısa ve uzun vadeli çalışma programlarının hazırlanması, finansmanın belirlenmesi ve değerlendirilmesine yönelik stratejilerin tespit edildiği bir rehberin hazırlanması gerektiğini de belirtmektedir.

2.5.1 Yönetim planları ve gelişim süreci

Alan yönetimi konusunda hazırlanan temel çalışmaların, rehberlerin ve ilgili kanun ve yönetmeliklerde genel olarak yönetim planlaması süreci; alanın tanınması (analiz),

değerlendirme / planlama, uygulama ve takip etme aşamaları olarak tanımlanabilecek dört etaptan oluşmaktadır. Bu dört kavram süreç içinde farklı aşamalarda tekrar etmektedir. Söz konusu bu süreç ilk olarak 1990 yılına ICAHM (Uluslararası Arkeolojik Miras Yönetimi Komitesi) tarafından yayınlanan Kültürel Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü'nde ele alınmıştır. Tüzüğe göre yönetim planında, kamu yararı gözetilmeli, bilimsel ve teknolojik olarak yüksek standartlar kullanılmalı ve mevcut arazi kullanım planları ile bütünleşmiş çözümler üretilmelidir.

Yönetim planı sürecinin nasıl olması gerektiğine ilişkin olarak en kapsamlı belge 1993 yılında ICCROM tarafından Dünya Mirası Alanları için Yönetim Rehberi başlığı ile yayınlanmıştır. Buna göre yönetim planının süreci:

- Alan ile ilgili ilk incelemenin
- Alanın tanımı ve sınırlarının belirlenmesi
- Kaynakların saptanması
- Kaynakların değerlendirilmesi
- Hedeflerin formülasyonu ve kısıtlamaların belirlenmesi
- Projelerin tanımlanması
- Çalışma programı ve yıllık planların hazırlanması
- Programın uygulanması
- Elde edilen verilerin belgelenmesi, raporlanması ve denetlenmesi
- Bilgi ve verilerin saklanması
- Alan tanımının yenilenerek tekrar değerlendirilmesi
- Hedeflerin yenilenmesi ve kısıtlayıcıların tekrar gözden geçirilmesi
- Geleceğe ilişkin projelerin belirlenmesi

- Programın uygulanmasından sonra elde edilen veriler doğrultusunda yenilenen alan tanımı, hedefler ile birlikte revize edilen çalışma programı ve sonraki dönemlere ait yıllık planların hazırlanması şeklinde sıralanmıştır.

1999 yılında yayınlanan Burra Tüzüğü'nün koruma ilkeleri bölümünde yer alan 'Koruma ve Yönetim' başlığı altında alan yönetiminin koruma için önemi vurgulanmaktadır. Tüzükte; kültürel değer taşıyan alanın iyi yönetilmesinin korumanın ayrılmaz bir parçası olduğu, kültürel değer taşıyan alanların risk altında veya savunmasız bırakılmaması, korunması gerektiği belirtilmektedir. Bu bağlamda kültürel alanların korunması ve yönetilmesi birbirinden ayrı düşünülmemelidir. Tüzükte ayrıca yönetim ile ilgili süreç (i) stratejilerin geliştirilmesi, (ii) belirlenen stratejilerin yönetim planı doğrultusunda uygulanması, (iii) uygulama sonuçlarının takip edilmesi ve yeniden değerlendirilmesi şeklinde 3 aşamalı olarak tarif edilmiştir.

Dünya Mirası Konvansiyonu tarafından ilki 1977 yılında yayınlanan, düzenli olarak güncellenen rehberde 2002 yılında Dünya Miras Listesi'ne aday alanlar için yönetim planı mekanizmasına sahip olma koşulu getirilmiştir. 2008 yılında tekrar güncellenen rehberde göre yönetim sisteminin amacını varlığın bugün ve gelecek nesiller için etkin bir şekilde korunmasının sağlanması olarak tanımlamaktır. Etkin bir yönetim sisteminin, varlığın doğal ve kültürel bağlamına, özelliklerine, türüne ve koruma gereksinimlerine bağlı olduğu kabul edilmektedir.

2009 yılında yayınlanan Kentleşme Şurası komisyon raporlarından biri olan kentsel miras, mekan kalitesi ve kentsel tasarım raporunda ICCROM yönetim planında geliştirilen tanımlara kültürel kaynağın değerine saygı duyan, doğal ve iklimsel kısıtlayıcılarla uyumlu olan, kullanıcıların gereksinimlerini dikkate alan temel bakım ve onarım seviyelerinin tanımlanması gerektiğini belirtmektedir.

2.5.2 Türkiye’de yönetim planı yaklaşımı

Yönetim planı anlayışı Türkiye’de 2000’li yılların ilk yarısında Avrupa Birliği uyum sürecinde kanun, tüzük vb. yapısal reformlara bağlı yasal düzenlemelerin yapılması süreci ile gündeme gelmiştir. Bu süreçte Yönetim Alanı ve Yönetim Planı temel kavramları 5226 sayılı Kanunla değişik 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’nun Ek-2a maddesi ve 3. maddesi ile belirlenmiştir. Bu kapsamda Türkiye’de yönetim planlarının sadece Dünya Miras Listesi’nde bulunan alanlar için değil, tüm sit alanları için hazırlanması zorunlu hale getirilmiştir.

5226 sayılı kanun ile gündeme gelen alan yönetimi kavramına ilişkin uygulamaya yönelik düzenlemeler 2005 yılında Alan Yönetimi ile Anıt Eser Kurulu’nun Kuruluş ve Görevleri ile Yönetim Alanlarının Belirlenmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkındaki Yönetmelik ile belirlenmiştir. Yönetmelikte, yönetim alanı; ören yerleri, sit alanları ve etkileşim sahalarının doğal bütünlüğü içerisinde etkin bir şekilde korunması, değerlendirilmesi ve yaşatılması, toplumun kültürel ve eğitsel ihtiyaçlarıyla buluşturulması amacıyla, koruma ve planlama konusunda yetkili idareler, sivil toplum kuruluşları vb. arasında eş güdümü sağlamak için oluşturulan ve sorumlu idarelerin görüşleri alınarak sınırları Bakanlıkça belirlenen yerler olarak tanımlanmıştır. Yönetmelikte alan yönetiminin hedefleri:

- Alan sınırlarının doğal, kültürel, tarihi, coğrafi, sosyal ve sanatsal bir bütünlük içerisinde etkileşim sahaları ve bağlantı noktalarının tarihi, kültürel ve sosyal nedenler ile ilişkili bulunduğu alanın korunması, değerlendirilmesi ve geliştirilmesi bakımından doğru tespit edilmesi,
- Koruma, erişim, sürdürülebilir ekonomik kalkınma ihtiyaçları ile yerel toplumun ilgisi arasında uygun bir denge oluşturmanın yollarının yönetim planı ile gösterilmesi,

- Alanın değerinin arttırılarak uluslararası bir düzeye çıkarılması için genel yöntemler ve araçların geliştirilmesi, mali kaynakların ve stratejilerin belirlenmesi,
- Kültür turizminin geliştirilmesi amacıyla uluslararası işbirliği ağının kurulması,
- Belirli bir bölge içinde yer alan ve birbirleri ile ilişkilendirilmesi halinde bölgesel kalkınma sisteminin gelişimine katkı sağlayacak alanlar için uygulama planlarının yaratılması,
- Yönetim alanlarının korunması ve değerlendirilmesinde kamu kurum ve kuruluşları, alanda mülkiyet hakkı bulunanlar, sivil toplum örgütleri ve yerel halkın işbirliğinin teşvik edilmesi,
- Sit alanları ve  ren yerleri ile etkileşim sahalarının uluslar arası koruma ilke ve sözleşme hükümleri çerçevesinde korunarak ya atılmasının, bakım, onarım, restitüsyon, restorasyon ve  evre düzenlemesi ile birlikte alan yönetim amaçları doğrultusunda kullanım ve gelişim ilkelerinin belirlenmesi,
- Kültür varlıklarının korunmasında ve yönetiminde, tasarım ve uygulama aşamalarında yüksek standartların kullanılmasının sağlanması gerekliliği olarak belirlenmiştir.

Sürdürülebilir koruma olgusunun uygulanabilmesi yönünde sistematik ve planlı bir yönetim anlayışının ortaya konması yönetim planı olarak kabul edilmektedir (Anonim 2008a). Bu kapsamda Türkiye’de 2002 yılında Pamukkale Sit Alanı Yönetim ve Sunum Planı hazırlanmıştır. Bunu takip eden süreçte koruma alanlarında yönetim planı hazırlanmasına yönelik olarak yasal zemin hazırlanmış ve 2006 yılında İstanbul Sit Alanları Alan Yönetimi Başkanlığı kurulmuş ve İstanbul Tarihi Yarımada ile ilgili yönetim planına yönelik çalışmalar ba latılmı tır. 2002 yılından itibaren Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre Türkiye’de toplam oniki adet yönetim planı onaylanmış durumdadır. Bunun yanı sıra halihazırda devam eden plan çalışmaları da bulunmaktadır ( izelge 2.1)

Çizelge 2. 1 Türkiye’de onaylanan ve devam eden yönetim planı çalışmaları (Ulusan 2016.)

Onaylı yönetim planları	Devam eden yönetim planları
Anı Kültürel Peyzaj Yönetim Planı Onay yılı 2015	Ahlat Selçuklu Mezarlığı
Afrodisias Alan Yönetim Planı Onay yılı 2013	Alanya kalesi ve Tersane
Bursa Yönetim Planı Onay yılı 2013	Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzajı
Çatalhöyük Neolitik Kenti Yönetim Planı Onay yılı 2013	Beyşehir Eşrefoğlu Camii
Diyarbakır Yönetim Planı Onay yılı 2013	Eskişehir, Odunpazarı Kentsel Sit Alanı
Selimiye Camii Külliyesi Yönetim Planı	İstanbul Küçükalyalı Arkeopark
Efes Yönetim Planı Onay yılı 2014	Kütahya Kentsel Sit Alanı
Göbekli Tepe Alan Yönetimi Planı Onay yılı 2019	Mardin Savur Kalesi
İstanbul Tarihi Yarımada Yönetim Planı Onay yılı 2011	Sinop Tarihi Cezaevi ve Çevresi
Mudurnu Kültürel Miras Yönetim Planı Onay yılı 2014	Şanlıurfa Harran Yerleşimi
Nemrut Dağı Onay yılı 2014	
Pamukkale Sit Alanı Yönetim ve Sunum Planı Onay yılı 2002	

Türkiye’de halihazırda onaylanmış durumda bulunan ve devam eden yönetim planı çalışmaları Çizelge 2.1’de liste halinde verilmiştir. Dünya Miras Listesi’nde yer alan ya da bu listede adaylığı bulunan alanlarda korumaya yönelik planlama, projelendirme ve uygulama çalışmaları yapılmış ya da devam eden çalışmalardır. Dolayısıyla bu alanlarda yönetim planı çalışmaları bakımından korumaya yönelik planlaması olmayan alanlara göre daha hızlı bir şekilde tamamlanmaktadır.

Araştırma çalışması kapsamında arkeolojik alanları ilgilendiren yönetim planı çalışmalarından Efes Yönetim Planı ve Çatalhöyük Neolitik Kenti Yönetim Planı onaylanmış, yürürlükte olan örnekler olarak irdelenmiş, Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzajı Yönetim Planı ise devam eden bir çalışmaya örnek olarak ele alınmış çalışma süreci içinde yayınlanmış olan raporlar değerlendirilmiştir. Bu planların irdelenmesine neden olan kriterler;

- Efes Yönetim Planı; Efes antik kenti ile Sardis antik kentinin tarihi süreç içinde ilişki halinde olmaları, Efes kentinin de Sardis kenti gibi geniş bir peyzaj alanına yayılmış olması, iki kentin sit sınırları içinde ve çevresinde modern yerleşimin bulunması, iki kentte de koruma çitleri içinde ve dışında, modern yerleşim ile bir bütün olmuş arkeolojik kalıntıların varlığı, halihazırda mevcut tarımsal faaliyetlerin iki sit alanı içinde de devam etmesi,
- Çatalhöyük Neolitik Kenti Yönetim Planı; Çatalhöyük'ün Konya Ovası içinde insan yapımı bir tepe olarak arkeolojik değerler içermesi ile Lidyalıların gömü geleneklerinden olan Tümülüslerin görsel olarak benzer yapıda olması ve bu yapıların tarımsal faaliyetlerin devam ettiği alan içinde yer alması,
- Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzajı Yönetim Planı ise Efes kenti gibi Bergama kentinin de Sardis ile benzer dönemlerde iskan edilmiş olması, iki kentin de doğal peyzajında bulunan dik yamaçlı dağ eteklerinde ve tepelerinde gelişime göstermesidir.

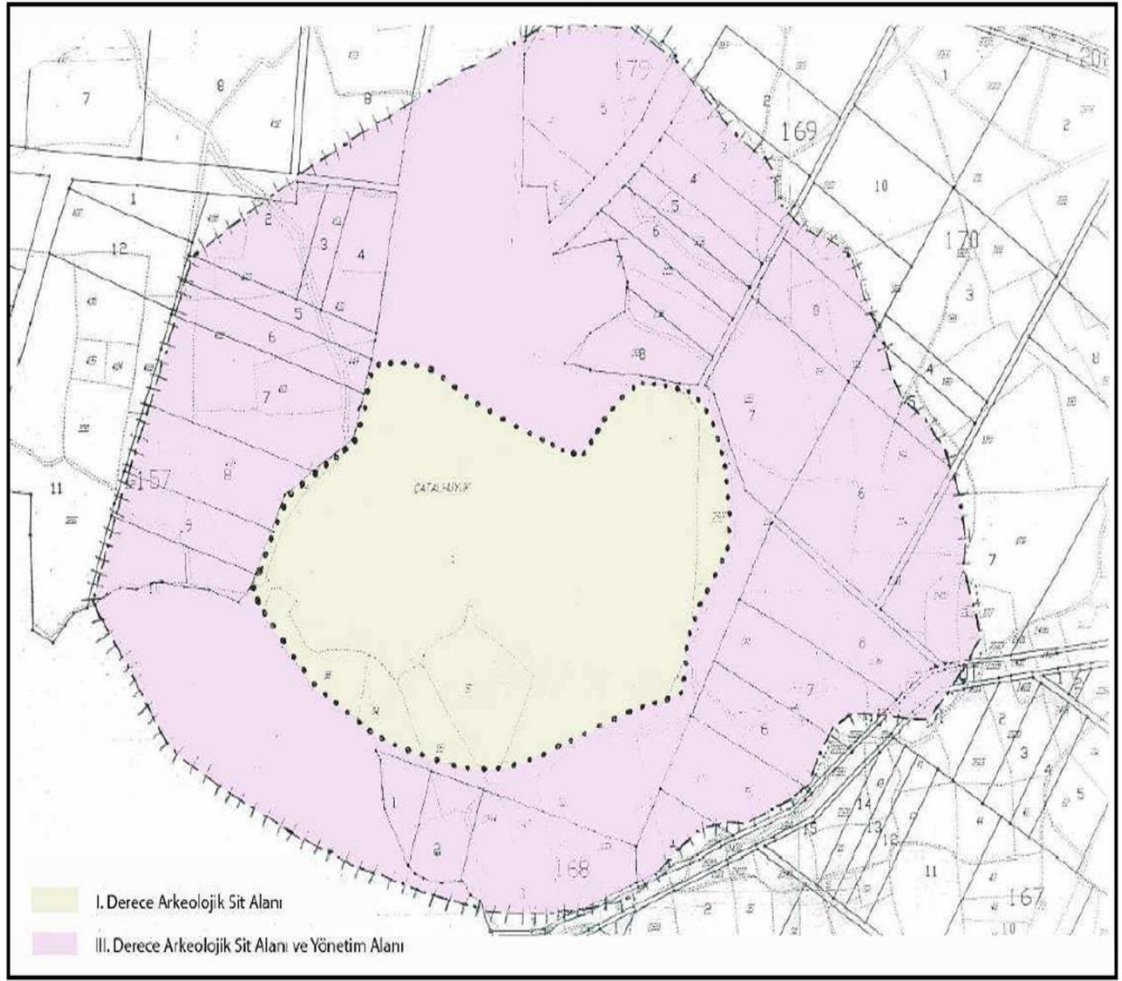
• Çatalhöyük Yönetim Planı

Çatalhöyük için yönetim planı çalışmaları Avrupa Birliği Euromed Heritage II Programı çerçevesinde, Temper Projesi kapsamında 2002 yılında başlanmış ve 2004 yılında tamamlanmıştır. Söz konusu bu plan yönetim planı ile ilgili mevzuatın olmadığı dönemde hazırlanmış olması nedeni ile resmiyet kazanmamış ancak alanın tüm değerleri ve alandaki farklı paydaşlar arasında nasıl bir ilişkinin kurulacağı ve organizasyonu konusunda yeni plan çalışmalarında yol gösterici olmuştur (Anonim

2013c). Çatalhöyük Yönetim Planı, alanın Neolitik Dönem'e tarihlenen bir yerleşim örneği olmasının yanı sıra o dönemin sosyal örgütlenmesine, kültürel yaşantısına ve insanların ilk yerleşik hayata geçişine, tarıma başlamalarına kanıt olarak ender olması nedeniyle taşıdığı üstün evrensel niteliği ve alanın mevcut değerleri göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır.

Konya Ovası'nın merkezinde yer alan Çatalhöyük arkeolojik kazı alanı yaklaşık 9000 yıl önceye ait ilk yerleşim izlerini taşıyan 13,6 hektarlık bir alanı kaplamaktadır. 5,000 - 10,000 kişi arasında değişen bir nüfusu barındırdığı düşünülen höyük birbirine yakın ve sıkışık kerpiçten evlerden oluşmaktadır. Evlerin iç kısımlarında geometrik bezemeler ve avlanma sahnelerini gösteren çizimler izlenmektedir. 1950'li yıllarda keşfedilen alanda düzenli kazı çalışmaları 1961 yılından itibaren devam etmektedir. Çatalhöyük çağdaşları arasında bilinen en geniş yerleşim alanıdır. Kazı çalışmaları ile tespit edilen buluntular ışığında çağdaşı olan diğer alanlara göre sanatsal ve teknik olarak daha ileride olduğu düşünülmektedir (Anonim 2004).

Yönetim planı çalışmalarına ilk olarak Çatalhöyük Neolitik Kenti yönetim alanı sınırının tanımlanması ile başlanmıştır. Bu sınırlar belirlenirken alan ile ilgili kurum görüşleri göz önünde bulundurulmuş ve nihai sınır 2010 yılı Kasım ayında kesinleşmiştir (Şekil 2.24). Yönetim planı için sınır tanımının yapılmasını takip eden süreçte, 2012 yılının başında "Alan Yönetimi ile Anıt Eser Kurulunun Kuruluş ve Görevleri ile Yönetim Alanlarının Belirlenmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik" in (2005) 14. Maddesi gereğince Konya Müze Müdürü başkanlığında Alan Başkanlığı kurulmuş, aynı yıl ilerleyen aylarda ilgili Yönetmeliğin 15. Maddesi gereğince Danışma Kurulu da oluşturulmuştur.

Şekil 2. 24 Çatalhöyük yönetim alanı (Anonim 2013c).

Yönetim planının hazırlanmasına yönelik çalışmalarda alanın mevcut durumunun tespiti yapılmış ve alanla ilişkili stratejilerin ve politikaların belirlenmesi, verilerin toplanması ve değerlendirilmesi amacı ile ilgili paydaşların katılımının sağlandığı toplantı ve çalıştaylar düzenlenmiştir. Bu toplantı ve çalıştaylar öncesinde paydaşların her birinden alanın ihtiyaçlarının belirlenmesi, alanda tespit ettikleri sorunlar, alanın güçlü ve zayıf yanları, olanaklar ve olası tehditlerin belirlenmesi ve alan hakkındaki görüşlerini içeren altlık çalışmalar yapmaları istenmiştir. Her bir paydaş tarafından hazırlanan bu analiz ve tespitler yapılan toplantı ve çalıştaylarda görüşülerek tartışılmıştır. Bu çalışmaların sonunda yönetim planında kullanılmak üzere alan ile ilgili olarak ortak bir tespit ortaya konmuştur. Buna göre;

Alanda tespit edilen sorunlar (Anonim 2013c);

- kazılar ile bulunan eserlerin yerinde sergilenmesine yönelik müzenin olmayışı,
- kazılar ile ortaya çıkan kerpiç yapı kalıntılarının yerinde korunmasının zorlukları,
- kazılar ile bulunan duvar resmi (fresco) gibi özel yüzeylerin korunmasında karşılan sorunlar,
- yerleşim dokusu oldukça iyi korunmuş olan Çatalhöyük'ün topluma sunumunun yetersiz olması,
- neolitik dönemi yapılarının topluma anlatılmasının zorluğu,
- alana ulaşım imkanlarının kısıtlı olması,
- kültürel tur güzergâhları dışında yer alması,
- ziyaretçi kullanımına yönelik altyapının yetersiz oluşu,
- alana yeterli düzeyde tanıtımının olmayışı şeklindedir.

Alanın kültürel önemini tehdit eden unsurlar ise doğal faktörler, insan faktörü, turizm faktörü ve diğer faktörler olmak üzere dört başlık altında detaylandırılmıştır. Buna göre kalıntıların açıkta kalması, özellikle kış aylarında meydana gelen yoğun kar yağışı, şiddetli rüzgar, toprak kayması, nispi nem ve yangın doğal faktörler olarak, alandaki tarımın yer altı suyuna ve toprak altındaki arkeolojik kalıntılara etkisi, yürüme yolunun altındaki arkeolojik materyallerin sıkışması, höyük üzerindeki koruyucu örtülerin höyüğe ve toprak altındaki arkeolojik kalıntılara etkisi, çöplerin artması turizm faktörü olarak ve istişare edilmeden gerçekleştirilmesi muhtemel büyük ölçekli bölgesel altyapı projeleri ise diğerler faktörler başlığı altında değerlendirilmiştir.

Alanı tehdit eden unsurların ortaya konması ve sorunlarının belirlenmesinin yanı sıra alanı güçlü kılan yönleri ve alanın potansiyelleri ise (Anonim 2013c);

- alanın Konya kent merkezine yakın olması,
- tarihçesi ve yapılan uluslararası araştırma kazıları nedeni ile tanıtımının iyi yapılıyor olması,
- alanın bütüncül algılanabilir olması,
- Çatalhöyük'ün ilk kez kazıldığı 1960'lı yıllarda bilim dünyasında büyük heyecan yaratmış olması ve uzun yıllardır temel eğitimde bile adı anılan bir arkeolojik yerleşim olması,
- kazı ekibinin öncülüğü ile sivil toplum kuruluşlarının etkin olması,
- alanın yerleşim yerlerine uzak olması, çevresinde tarım arazilerinin olması nedeniyle peyzajının günümüze kadar korunabilmiş olması,
- arkeolojik araştırma, kazı ve restorasyona yönelik çalışmaların devam ediyor olması,
- bölgede bulunan ilköğretim okulu ve yerel halkın, kazı ekibi ile arasında yakın diyalog bulunması olması,
- koruyucu örtü sistemleriyle örtülmüş olan alanlarda bir taraftan kazılar devam ederken turistlerin de ziyaretine açık bulunması, böylece alana gelen ziyaretçiler için kazı çalışmalarının izlenebilme olanağı,
- alanın gerek ulusal gerekse uluslararası sponsorlar tarafından desteklenmesi şeklinde belirtilmiştir.

Yönetim planı çalışmaları çerçevesinde yapılan toplantı ve çalıştaylarda tartışılan bu tespit ve analizler doğrultusunda Çatalhöyük'teki gelişmelere uzun, orta ve kısa dönemde rehberlik edecek bir yönetim stratejisi ortaya konması amaçlanmıştır. Yönetim planında, alanın tanımı yapılmış, tarihi süreci kazı çalışmaları ile tespit edilen bulgular doğrultusunda açıklanarak halihazırda alanda devam eden çalışmalar irdelenmiştir.

Anadolu'nun ilk tarım yerleşmelerinden biri olma özelliği taşıyan avcı-toplayıcı toplum düzeninden yerleşik köy düzenine geçişin izlerini taşıyan ve kesintisiz 2000 yıllık iskan tabakaları izlenebilen Çatalhöyük Neolitik Kenti'nin istisnai değerini oluşturan kültürel değerlerinin alanın içinde bulunduğu peyzaj ile birlikte katılımcı, sürdürülebilir ve bütüncül bir yaklaşımla korunmasının sağlanması Çatalhöyük Neolitik Kenti Yönetim Planının amacı olarak belirlenmiştir. Bu amaç doğrultusunda yönetim planı ile alanda ilgili tüm paydaşların katılımı ile alanın özgünlüğünün ve bütünlüğünün korunması, yönetilmesi ve gelecek kuşaklara aktarılmasına, araştırma ve eğitim açısından değerlendirilmesinin teşvik edilmesine ve alanın sunum kapasitesini artırılmasına yönelik olarak hedefler ortaya konmuştur. Buna göre (Anonim 2004 ve Anonim 2013c);

- alan, içinde bulunduğu ortam ve çevresi ile değerlendirilmesi ve idare edilmesi,
- alan ile ilgili araştırma konusu; bilgi, eğitim ve alana daha rahat erişim sağlanması suretiyle geliştirilmesi,
- mümkün olan her yerde toprak üstü ve altında bulunan arkeolojik malzeme üzerindeki etkilerin en alt seviyede tutulması,
- kazılarda bulunan her türlü arkeolojik bulgunun, korunması için uygun şartlar altında saklanması ve sergilenmesi,
- yerel topluluklar, alan ve çevresinin korunması ve sergilenmesine ortak olmaları için teşvik edilmesi,
- alana gelen ziyaretçilere, kaliteli bilgilendirme ve eğitim malzemelerine erişim de dahil olmak üzere, güvenli ve bilgilendirici bir ziyaret sunulabilmesi,
- yönetim planında ileri sürülen her bir politikanın sürdürülebilir olması ve hiçbir şekilde alanın arkeolojik, bilimsel ve doğal değerlerini tehlikeye sokmaması,
- Yönetim Planı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından resmi olarak benimsenmesi ve Çumra Belediyesi tarafından planlama rehberi olarak kabul edilmesi olarak belirlenmiştir.

Belirlenen amaç ve ortaya konan hedefler doğrultusunda Çatalhöyük için kısa (5 yıl), orta (10 yıl) ve uzun (20 yıl) vade aralığında olmak üzere eylemler geliştirilmiştir. Bu eylemlerin hayata geçirilmesine yönelik olarak arkeolojik kazı ve araştırmalar, erişilebilirlik, ziyaretçi yönetimi ve sunum, eğitim, katılım ve yerel kalkınma, turizm ve tanıtma, risk yönetimi konularında esaslar ortaya konmuştur. Bu esaslar doğrultusundan yapılacak olanlar planlanarak bir program oluşturulmuştur. Bu programın içeriğinde proje içeriği, proje ortakları, potansiyel finansman kaynakları, proje süreci ve eylem öncelikleri tanımlanmıştır. Eylem önceliği belirlenirken alanın güvenliği ve korunmasına yönelik konularda, acil eylemler, alanın korunması, sunumu ve güvenliği için uygun / yeterli süre içinde gerçekleştirilmesi gerekenler eylemler; acil eylemler ve alanın korunması, güvenliği ve sunumu için acil olmayan ancak yönetim hedeflerine ulaşmada katkı sağlayacak olanlar ise arzulanan eylemler olarak değerlendirilmiştir (Anonim 2013c). Örneğin; kazı alanındaki ziyaretçi yürüyüş yolları kenarındaki korkulukların bel hizasına kadar yükseltilmesi ve bu korkulukların altından ve üstünden geçişin engellenmesi için dikey engeller konulması acil eylemler, Çatalhöyük ile ilgili yazılı literatürün derlenmesi önemli bir eylemler, Konya Ovası Arkeolojik Mirası Araştırma Projesi'nin geliştirilmesi arzulanan eylemler arasında yer almaktadır (Anonim 2013c).

Çatalhöyük Neolitik Kenti yönetim planı Yönetim hedeflerine ulaşmak için belirlenen eylemlerden acil olanlarının iki yıl içinde tamamlanması, önemli eylemler için ise ilişkili oldukları eylemlerin takvimleri de göz önünde bulundurularak ilk yıldan itibaren beş yıllık süre içinde, eylemin gerektirdiği süre boyunca hayata geçirilmesi planlanmıştır. Arzulanan eylemlerin ise plan süresi içinde gerçekleştirilmesi öngörülmüştür.

• Efes Yönetim Planı

Yönetim planına yönelik çalışmalar ilk olarak 2000'li yıllarda yapılmış olsa da Türkiye'de Alan Yönetimi ile ilgili anlayışın gelişmemiş olması nedeniyle bu çalışmalar bir sonuca ulaşamamıştır. Dünya Mirası Listesi'ne aday olma koşulları arasında yer alan

yönetim planı mekanizmasına sahip olma koşulu nedeniyle adaylık sürecinde tekrar ele alınan yönetim planı çalışmalarına 2009 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı ile İzmir Kalkınma Ajansı tarafından başlatılmıştır. 2010 Yılında yerel yönetiminde sürece katılımı ile birlikte devam etmiştir. Aynı dönemde Koruma Amaçlı İmar Planı'nın halihazırda devam etmesi nedeniyle fiziksel planla eşgüdüm içerisinde yönetim planı çalışmaları yapılmıştır.

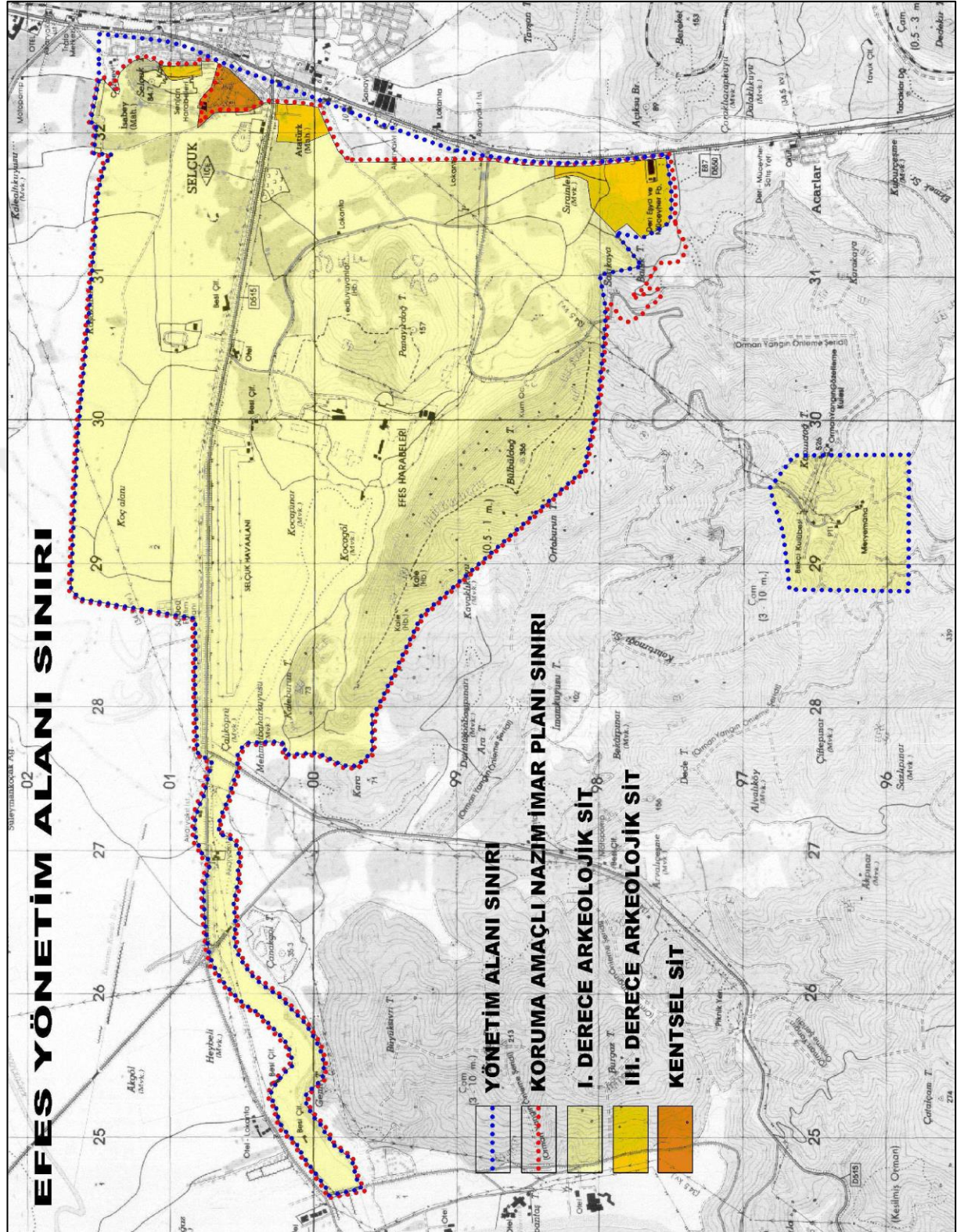
Efes Antik Kenti 1994 yılında mevcut antik kent yerleşimi Artemision, St. Jean Bazilikası ve Ayasulug Kalesi ile birlikte UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesine alınmıştır. Kentinin korunmasında sistematik bir işbirliğine dayalı, bütüncül ve yenilikçi bir yaklaşım geliştirilerek geleceğe ilişkin koruma vizyonunun ortaya konmasını amaçlayan bir yönetim planı hazırlanmıştır. Bu hedef doğrultusunda Efes Yönetim Planı'nın temel ilkeleri (Anonim 2014);

- Bütünsel koruma,
- Yönetim planının fiziksel plan ile bütünleştirilmesi,
- Alan yönetimi oluşum sürecinin tamamlanması,
- Yenilikçilik,
- Merkezi ve yerel yönetimler arası işbirliği ve eşgüdüm,
- Yönetim planı hedefinin alanın bütüncül korunması olarak belirlenmesi, UNESCO sürecinin bu hedef bağlamında ele alınması olarak belirlenmiştir.

Yönetim planı çalışmalarının başında Dünya'da ve Türkiye'de geçerli olan farklı yönetim modelleri araştırılmış ve süreç sonunda katılımcı, koruma amaçlı imar planı ile aynı süreçte ve eşgüdüm içerisinde hazırlanan ve Türkiye'ye özgü bir yönetim planı modeli oluşturulması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda plan çalışması çözümlemeli, yenilikçi istatistiksel analizler ile desteklenmiş, kolaylaştırıcılık teknikleri ile güçlendirilmiş, katılımcı ve uygulamaya yönelik olarak tanımlanmıştır (Anonim 2014c).

Yönetim planı aşamaları; planlama ekibinin, planlama modelinin ve takviminin oluşturulması, alana ilişkin tarihsel, mekânsal, kültürel ve sosyal analizlerin yapılması, alanda mevcut plan ve stratejilerin analiz edilmesi, paydaş analizleri, planın geliştirilmesi olarak belirlenmiş ve bu süreçte tüm paydaşların katılım sağladığı iki çalıştay ve bir odak grup toplantısı düzenlenmiştir. Bu katılımcı süreçte Danışma Kurulu, Eşgüdüm ve Denetleme Kurulu gibi alan yönetimini oluşturacak olan birimler belirlenerek Yönetim Planı Taslağı oluşturulmuştur.

Efes Yönetim Alanı Sınırları, 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit alanlarıyla Efes Antik Kent yerleşimi, Artemision, Çukuriçi Höyük, Ayasulug Kalesi, St. Jean Bazilikası ve Antik Kanal, Meryem Ana Evi ve yakın çevresi ve Selçuk Kentsel Sit alanını kapsamaktadır. Yönetim alanı çevresinde bulunan sulak alan sınırları, tabiat parkı ve doğal sit alanları da yer yer plan sınırları ile çakışmaktadır (Şekil 2.25).

Şekil 2. 25 Efes yönetim alanı (Anonim 2014c).

Planlama çalışması raporunda alanın sınırları, konum ve coğrafi yapısı, alanın tarihi tanımlandıktan sonra, alanın genel bir değerlendirilmesi yapılarak alandaki yönetsel yapı, alanın sosyo-ekonomik ve demografik durumu, alana ulaşım ve ziyaret olanakları irdelenmiştir. Yürürlükteki planlarında incelenmesi ve değerlendirilmesi yapılarak halihazırda devam eden Koruma Amaçlı İmar Planı sorun ve olanak tespitleri yönetim planı hazırlık sürecinde de dikkate alınmıştır. Bu süreçte paydaşlar ve odak gruplar ile gerçekleştirilen çalışmalarında toplanan görüşler ve öneriler doğrultusunda GZFT (Güçlü- zayıf yanlar-fırsatlar-tehditler) analiz ile ortaya konmuştur (Çizelge 2.2).

Çizelge 2. 2 Efes Yönetim Planı GZFT (Güçlü- zayıf yanlar-fırsatlar-tehditler) analizi (Yönetim Planı raporu içinde yer alan veriler kullanılarak çizelge hazırlanmıştır).

Güçlü Yanlar	Zayıf Yanlar
Alanın arkeolojik, mimari, tarihsel önemi ve değeri	Yoğun turizm baskısı
Alanında bulunan yerel yönetimin koruma konusundaki kararlılığı	Alanı içerisindeki Efes Antik Kenti Efes Müzesi, Ayasulug Tepesi ve Meryem Ana Evi arasında dengeli bir ziyaretçi trafiğinin olmaması
Alanda yapılan planlama ve projelendirme çalışmaları	Alanında işletme yaklaşımlarının yetersizliği
Alanındaki arkeolojik birikim	Yönetim alanı ile Selçuk İlçesi'nin ilişkisinin yeterince güçlü olmaması
Alanının turizm potansiyeli	Alanın korunmasına ilişkin merkezi ve yerel yönetimler arasında eşgüdüm eksikliği
Alanının ulaşılabilirliği	Kazı, yapılaşma, projelendirme ve planlama arasındaki ilişkilerin eşgüdüm eksikliği
	Alana ilişkin tanıtım ve bilgilendirme çalışmalarının yetersizliği

Çizelge 2. 3 Efes Yönetim Planı GZFT (devam)

Fırsatlar	Tehditler
Alanın turizm potansiyeli	Yoğun turizm baskısı
Alandaki arkeolojik birikim ve uluslar arası tanınmışlık	Alan üzerindeki siyasi baskılar
Akdeniz Havzasında Yönetim Alanına artan ilgi	Alandaki işletme yaklaşımlarının yetersizliği
Sivil toplum kuruluşlarının ve üniversitelerin alana ilgisi	Kaynak eksikliği
Yerel yönetimin alanda son dönemde yaptığı restorasyon, proje ve çalışmaları	Kurumlar arasında yetki karmaşası
Yüksek gişe gelirleri	

Çizelge 2.2 de verilen ve yönetim planı çalışmaları sırasında alan ile ilgili paydaşların katılımı ile ortaya konan analizler, çalıştay ve toplantılarda tartışılan konular ve kavramlar doğrultusunda Efes yönetim planı için orta (5 yıl), kısa (10 yıl) ve uzun (20 yıl) vadede Efes vizyonları belirlenerek bu doğrultuda senaryolar oluşturulmuştur. Bu senaryolar ile belirlenen zaman zarfı sonunda ulaşılmak istenilen Efes yönetim alanının çerçevesi çizilmiştir. Buna göre:

“5 Yıl Sonra Efes Yönetim Alanı:

Yönetim planı ve yönetim planlaması deneyimi başarı ile uygulanmış, alandaki değerlerin önemli bir kısmının projelendirme ve restorasyon çalışmaları yapılmış, alana ilişkin bilgi ve birikimin gelecek kuşaklara aktarılması için bir veri tabanı oluşturulmuş, yakın çevre-Türkiye dünya ölçeklerinde tanıtım için ön çalışmalar tamamlanmış, işletme ve ziyaretçi yönetimi için yenilikçi sistemler kurulmuş... bir EFES,

10 Yıl Sonra Efes Yönetim Alanı:

Yönetim planı ve yönetim planlaması deneyimi kurumsallaşmış, alandaki değerlerin önemli bir kısmının projelendirme ve restorasyon çalışmaları

yapılmış, alana ilişkin bilgi ve birikimin gelecek kuşaklara aktarılması için oluşturulan veri tabanı bütün dünyadaki ziyaretçi ve araştırmacılarca etkileşimli olarak takip edilen, yakın çevre-Türkiye-dünya ölçeklerinde tanıtım için çalışmalar tamamlanmış, işletme ve ziyaretçi yönetimi için yenilikçi sistemlerin uygulandığı ve kendi kendine yeten... bir EFES,

20 Yıl Sonra Efes Yönetim Alanı:

Yönetim planı ve yönetim planlaması deneyimi özerkleşerek dünyaya örnek haline gelmiş, alandaki değerlerin alandaki değerlerin önemli bir kısmının projelendirme ve restorasyon çalışmaları yapılmış, sanal ve gerçek ziyaret olanaklarının en son teknolojiyle harmanlandığı sistemlerin kullanıldığı, arkeoloji bilimi açısından dünyanın önemli merkezlerinden birisi haline gelmiş, ... bir EFES şeklindedir”(Anonim 2014).

Çok erimli olarak katılımcı süreç içinde belirlenen yönetim planının amacı “Dünya Mirası Efes’in korunması ve yaşatılması çalışmalarında örnek bir merkez olmasını sağlayacak bir alan yönetimi” ve “Dünya Mirası Efes’in bütünsel, bütüncül, sürdürülebilir, katılımcı ve yenilikçi yaklaşımla korunarak yaşanması için yerel özerk bir kurumsal kapasite oluşturmak” şeklinde tanımlanmıştır. Bu amaçlar doğrultusunda bütünsel ve bütüncül yaklaşım ile koruma kültürünün geliştirilmesi, sürdürülebilir alan yönetiminin sağlanması ve sürdürülebilir koruma temel plan ilkeleri olarak kabul edilmiştir. Belirlenen ilkeler ve oluşturulan senaryoların gerçekleştirilmesine yönelik olarak alanda uygulanacak temel yönetim politikaları ve stratejileri geliştirilmiş ve bu politikalar ışığında yönetim planının eylem planı kısa vadede ve uygulamaya yönelik olarak hazırlanmıştır.

Yönetim planı raporunda eylem planı; alt ölçekli alanlar, hedefler ve stratejiler, politikalar, zaman planı, eylemler, paydaşlar ve kaynak başlıkları altında irdelenmiştir. Buna göre alt plan konuları;

- Efes Alan Yönetimi Başkanlığı Organizasyonu ve Kaynak Planlaması,
- Koruma Eylem Planlaması,
- Alanın İşletme Planlaması,
- Ziyaretçi Planlaması,
- Ulaşım – Dolaşım Planlaması,
- Risk – Kriz Yönetimi Planlaması,
- İtibar Yönetimi ve Tanıtım Planlaması,
- Eğitim ve Bilinçlendirme Planlaması olarak belirlenmiştir.

Söz konusu bu alt plan konularında ortaya konan eylemler için zaman planı genel olarak 2014 ile 2018 yılları arasında tanımlanmış ancak bazı eylemler için bu zaman tanımı her yıl ya da sürekli ifadeleri ile belirlenmiştir. Örneğin, Alanın İşletme Planlaması ana konusu altında belirlenmiş olan “Yönetim İşletme Verimliliğinin Yönetim Planı Hedefleri Doğrultusunda Ölçümlemesi” eylemler arasında tanımlanmış ve bu iş için belirlenen zaman planı “2017 sonrası her yıl (sürekli)” olarak belirlenmiştir. Benzeri şekilde Risk – Kriz Yönetimi Planlaması ana konusu altında belirlenen “Yönetim Alanı İçerisindeki Tüm Ören Yerlerinde Yılda Bir Kez Acil Durum Tatbikatlarının Yapılması” eylemi için “2015 sonrası her yıl” zaman planı olarak verilmiştir.

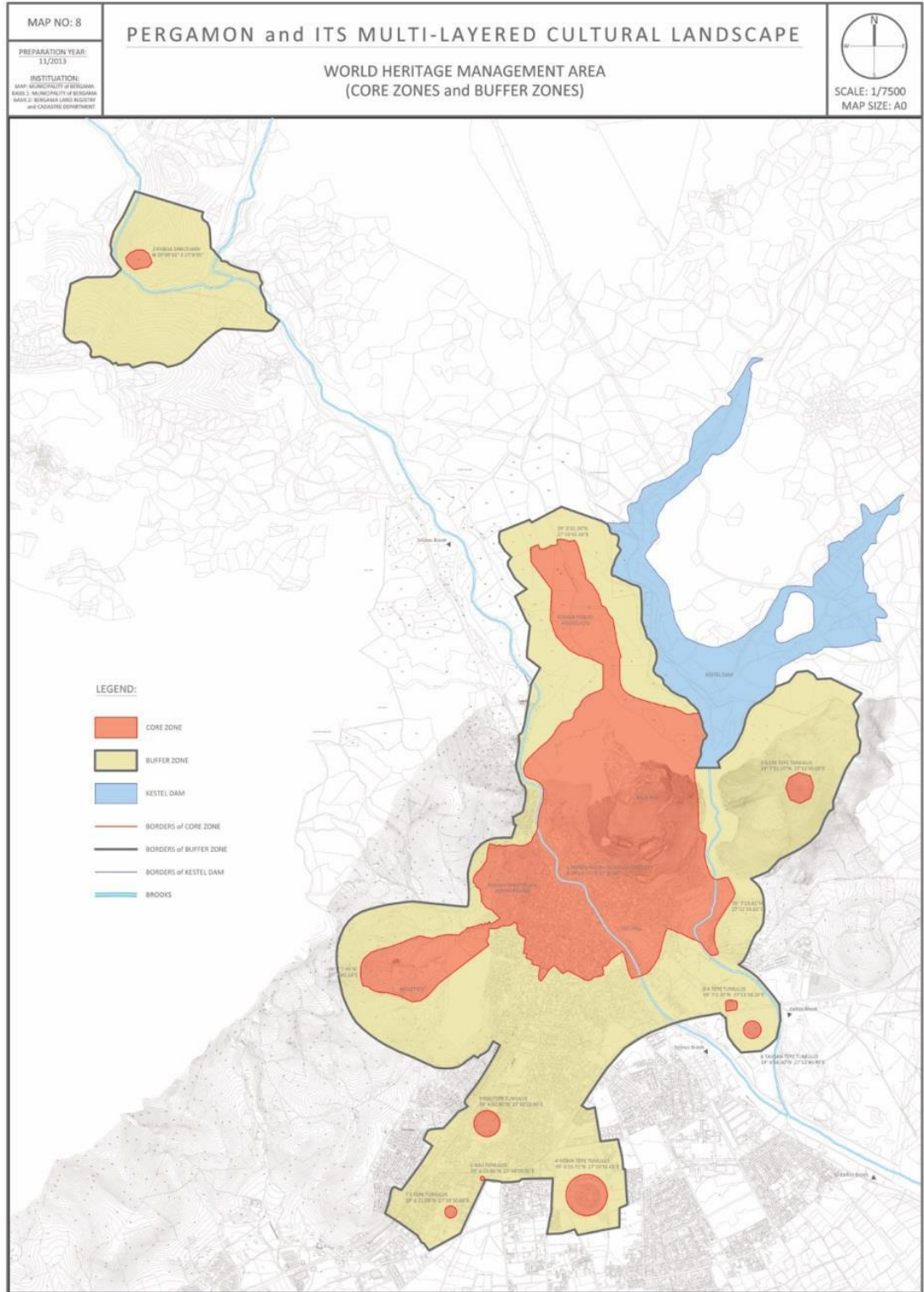
Efes Eylem planının uygulamaya yönelik olarak hazırlandığı raporda vurgulanmaktadır. Plan çalışmasının katılımcı süreçte tamamlanmış olup, planda belirlenen alt konu başlıklarının hayata geçirilmesine yönelik olarak tanımlanmış olan eylemler ise kısa vadeli olarak belirlenmiştir. Planda, zaman planı altında kimi eylemler için her yıl ya da sürekli ifadeleri ile orta vadeli iş tanımlarının da ortaya konduğu söylenebilir. Çalışmanın orta ve uzun vadeli vizyonlar ortaya konmuş olsa da bu vizyonlara ulaşılmasına yönelik olarak hedeflerin hangi vadeler içinde belirleneceği ve ne gibi eylemlerin planlanması gerektiği belirsiz durumdadır. Benzeri şekilde eylem planında,

programın uygulanmasından sonra, izleme ve gözlem ile elde edilen veriler doğrultusunda yenilenen alan tanımı, hedefler ile birlikte revize edilen çalışma programı belirtilmemiştir.

- **Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzajı Alan Yönetim Planı, 2016-2020**

Bergama, farklı kültürlerle ait katmanları ve bu katmanların bir araya gelmesinden doğan üstün evrensel değerleri ile 2014 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne alınmıştır. Bu bağlamda alanda korumanın nasıl yapılacağı, kimlerin bu çalışmalara katılacağı ve korumaya yönelik hangi eylemlerin öncelikli olarak ele alınacağı gibi soruların cevaplarının ortaya konması amacıyla alan yönetim planı çalışmaları yapılmaktadır (Şekil 2.26).

Alan Yönetim Planı'nda, Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj alanı tanımlanmış, UNESCO Dünya Miras Listesi'ne kabul edildiği kıstaslar açıklanmıştır. Alan Yönetim Planı'nın Kültür ve Turizm Bakanlığı, Dış İşleri Bakanlığı, MTA gibi resmi kurumlar ile yerelde ise Bergama Kaymakamlığı, İzmir Valiliği, İzmir Büyükşehir Belediyesi, DSİ Bölge Müdürlüğü, Karayolları Bölge Müdürlüğü, farklı sivil toplum kuruluşları, vakıflar ve alan ile ilgili akademisyenlerin katılımı ile hazırlandığı belirtilmiştir.

Şekil 2. 26 Bergama çok katmanlı kültürel peyzajı yönetim alanı (Anonim 2015a).

Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzajı Alan Yönetim Planı'nda mevcut durum analizi (SWOT) yapılarak plan stratejisi ortaya konmuş, Bergama'nın korunması ve gelecek nesillere aktarılması için çalışacak kişilerin ve kurumların bir araya getirilmesi Alan Yönetim Planı'nın temel amacı olarak belirlenmiştir. Bergama Belediyesi yürütücülüğünde devam eden çalışmalarda yönetim planı vizyonu (Anonim 2016a);

- kültürel değerleri bütüncül şekilde koruyan ve bu değerleri ile barışık Bergama'nın yaratılması,
- insanlık tarihinin farklı katmanlarının bir arada olmasından kaynaklanan üstün evrensel değerleri otantikliği içinde gelecek nesillere bırakılması,
- doğal ve kültürel mirasın yanı sıra Somut Olmayan Kültürel Miras'ın karşılıklı etkileşimleri ile şekillenen Bergama Kültürel Peyzajının korunması, halkın ve ziyaretçilerin, kurumların, sivil toplum kuruluşlarının ortak ve bilinçli çabaları ile sürdürülebilir kılınması,
- Bergama'da yaşamayı kültürel zenginlik ve ayrıcalık olarak gören nesiller yaratılması olarak ifade edilmiştir.

Belirlenen amaç ve ortaya konan vizyon doğrultusunda Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzajı Alan için beş farklı eylem teması ve her temanın hedefleri belirlenmiş, kısa (0-2 yıl), orta (3-5 yıl) ve uzun (6-10 yıl) vade aralığında eylem planları hazırlanmıştır. Plan ile belirlenen temalar (Anonim 2016a);

- Bergama Kültürel Peyzajının Bütüncül Şekilde Korunması ve Yönetimi
- Araştırma Eğitim ve Farkındalık Geliştirme
- Çevrenin Korunması
- Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması
- Sorumlu Turizm Yaratma olarak tanımlanmıştır.

Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzajı Alan Yönetim Planı çalışmalarının sürecinde yıllık olarak o yılın Aralık ayında, planlanan eylemler ve yıl içinde tamamlanan çalışmalar hakkında hazırlanan raporların paydaşları ile paylaşılması ve Bergama Belediyesi tarafından kamuya açıklanması programlanmıştır. Aynı zamanda Alan Yönetim Planı'nın her beş yılda bir vizyonu, misyonu ve öngörülerini gözden geçirilerek eylemlerin gerçekleşme durumları irdelenecektir. Elde edilen veriler doğrultusunda planda gerekli amaç ve hedef değişiklikleri yapılacak ve bu doğrultuda da belirlenen eylemler için projelerde gerekli revizyonlar gerçekleştirilecektir. Halihazırda devam eden çalışmalarda 2020 yılında yapılacak olan gözlemler sonucunda yönetim planının 2020 ve 2030 vizyonu, amacı ve hedeflerinin belirleneceği, 2020 ile 2025 yılları arasında uygulama ve eylemlerin tekrar kurgulanacağı belirtilmiştir (Anonim 2065a).

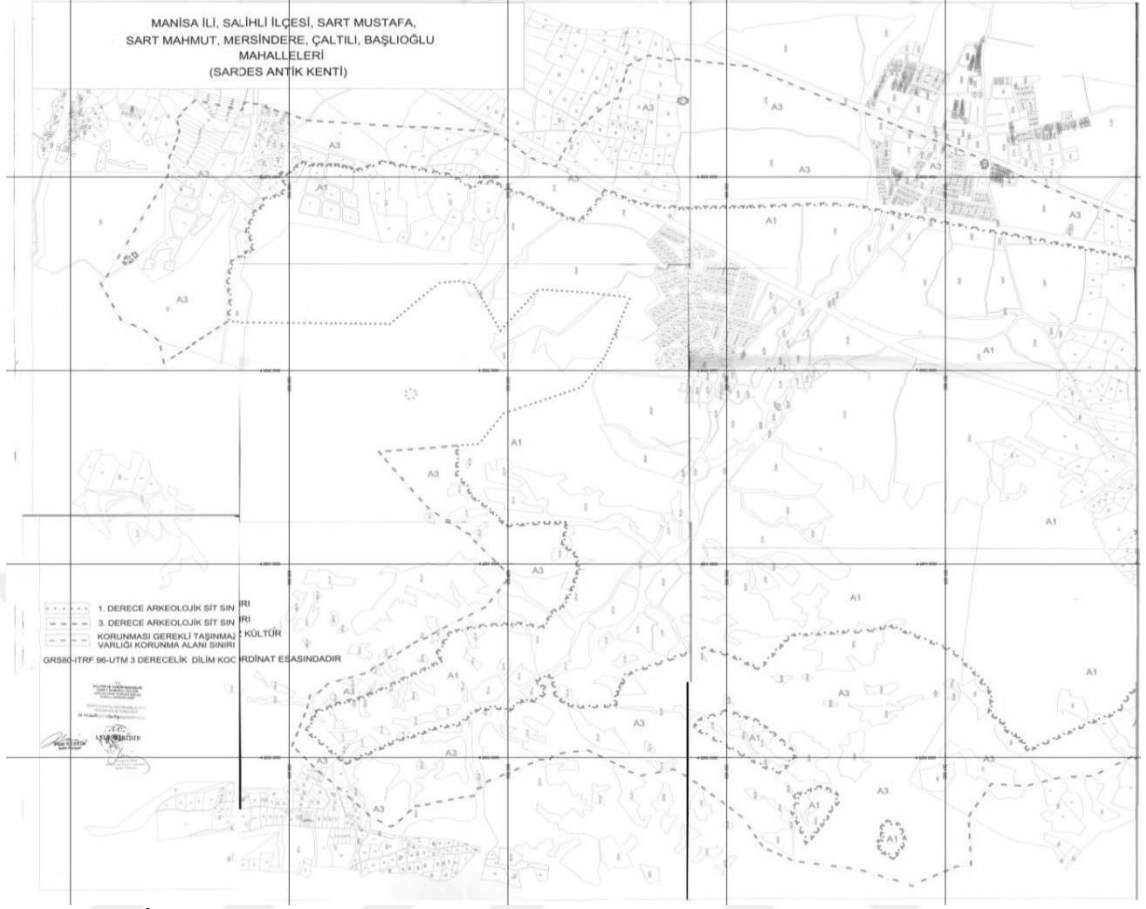
3. MATERYAL VE YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın ana materyali tanımlanarak, araştırma süresince irdelenen yazılı ve görsel malzeme ile bu malzemelerin değerlendirilmesinde kullanılan programlar hakkında bilgi verilmiş ve araştırmanın yöntemi açıklanmıştır.

3.1 Materyal

Araştırmanın ana materyalini, Manisa ili, Salihli ilçesi sınırları içinde bulunan Sardis Arkeolojik Sit Alanı ve yakın çevresi oluşturmaktadır. M.Ö 1200'ler civarında kurulmuş olan Lidya Devleti'nin başkenti olan Sardis aynı zamanda bugüne kadar İmparatorluk Dönemi'nde kurulmuş olduğu tespit edilebilen, Lidya Devleti'ne ait tek şehir olup o dönemden itibaren farklı kültürlerin egemenliği altına girerek gerek kültürel gerekse ekonomik yönden Anadolu'da önemli bir yerleşim merkezi olarak gelişimini sürdürmüştür. Lidya Dönemi'nde madeni paranın darp edildiği ilk yer olan ve aynı zamanda dini açıdan da önemli bir merkez olarak kabul edilen kentte, İncil'de adı geçen ve Hristiyanlığın ilk yıllarında Anadolu'da inşa edilmiş olan yedi kiliseden bir tanesi ile Roma Dönemi'nde inşa edilen sinagoglar arasında bilinen en büyük sinagog yapısı da bulunmaktadır.

Arkeolojik kalıntılar ile geleneksel dokunun bir arada olduğu Sardis, tarihi ve kültürel açıdan oldukça önemli bir yerleşim yeridir. Kentin gerek ulusal gerekse küresel ölçekte önemli bir arkeolojik alan olması, farklı dönemlere tarihlenen, Anadolu'da tespit edilmiş özgün mimari örneklerle sahip olması, arkeolojik kalıntılar üzerinde gelişmiş olan geleneksel yerleşimi, yüzyıllardır benzer şekilde devam eden tarıma dayalı sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapı, kentin gelişim sürecinde topografik yapının ve peyzajın önemli öğeler olarak kullanılmış olması gibi özelliklerinden dolayı kent araştırma alanı olarak belirlenmiştir. Araştırma alanının sınırı İzmir 2 Numaralı Koruma Bölge Kurulu tarafından 12.01.2018 tarih ve 9274 sayılı karar ile uygun bulunan Sardis 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Sınırı olarak belirlenmiştir (Şekil 3.1).

Şekil 3. 1 İzmir 2 Numaralı Koruma Kurulu tarafından 12.01.2018 tarih ve 9274 sayılı karar ile tescillenmiş Sardis 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı (Anonim 2018b, Erişim Tarihi 14.04.2020)

Araştırma çalışması kapsamında; Sardis Arkeolojik Sit Alanı'nın belgelenerek bir envanter oluşturulması, alanın ulusal ve uluslararası koruma ilkeleri doğrultusunda değerlendirilerek alanının özgün niteliğinin korunması, alanda tespit edilen sorunların iyileştirilmesi ve olanakların geliştirilmesi yanı sıra peyzaj tasarımına yönelik önerilerin geliştirilmesini amaçlayan bu araştırmada, araştırmanın temel içeriğini oluşturan koruma yaklaşımları, arkeolojik sit alanlarında koruma planlaması ve yönetim yaklaşımları ile ilgili yapılmış olan çalışmalar irdelenmiştir. Bu doğrultuda araştırmanın gerçekleştirilebilmesine yönelik olarak;

- Araştırma alanının tarihi süreç içinde mekansal gelişim sürecini ortaya koyan kroki, harita, plan, rapor ve fotoğraflardan,

- Harita Genel Komutanlığı’ndan temin edilen hava fotoğrafları ve 1/25000 ölçekli haritadan,
- İzmir 2 Numaralı Koruma Bölge Kurulu’nun alan ile ilgili kurul kararları ve karar eklerinden,
- Araştırma alanında gerçekleştirilen etüd-analiz çalışması sırasında çekilen fotoğraflardan,
- Sardis Amerikan Hafriyat Ekibi’nden, A.Ü. Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Ortadoğu Teknik Üniversitesi ve Mimarlar Odası Kütüphaneleri, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ile T.C. Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu’ndan temin edilen yazılı ve görsel olarak konuyla ilgili yapılmış çalışmalardan,
- T.C. Cumhurbaşkanlığı tarafından yayınlanan Resmi Gazete arşivinden,
- Araştırma alanının sosyo-ekonomik ve kültürel özelliklerine ilişkin Zafer Kalkınma Ajansı tarafından hazırlanan TR 33 Bölgesi 2014 - 2023 Bölge Planı’ndan,
- Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yayınlanan Manisa İli Çevre Durum Raporu ve Temel Göstergeler ile Manisa Raporu’ndan,
- Araştırma konusuna ve Sardis Arkeolojik Sit Alanı’na ilişkin literatürler ve konuyla ilgili olarak yayınlanmış kitap, makale, araştırma ve tezlerden,
- Araştırma alanında farklı tarihlerde gerçekleştirilen arazi çalışmaları ile elde edilen bulgulardan yararlanılmıştır.

Bu kapsamda araştırma alanının sınırları, bu sınırlar içinde bulunan kültür varlıkları, mahalleler, mülkiyet ve ulaşım durumu, arazi kullanım özellikleri, alanda bulunan yapılar, bu yapıların kat sayıları, yapısal sistemleri, konfor koşulları, tescilli durumları, ve mevcut kentsel donatı elemanları konularında arazi etüd çalışmalarında elde edilen verilerin dijital ortama aktarılmasında Autocad, ArcGIS - ArcMap 10.6.1 yazılımları kullanılmıştır. Çalışma kapsamında değerlendirilen hava fotoğrafları yüksek çözünürlüğe sahiptir. Söz konusu bu fotoğraflar metin içine yerleştirilmek üzere görüntü

piksel boyutu, ışık, kontrast ve parlaklık ayarları Adobe Photosop CS5 yazılımı ile düzenlenmiştir.

3.2 Yöntem

Arkeolojik Sit Alanlarının Değerlendirilmesi ve Koruma Sorunları: Manisa – Sardis  rneği başlıklı araştırma esas olarak, alanın sahip olduğu arkeolojik, tarihi, doğal, kültürel, geleneksel değerlerinin saptanması neticesinde alan için bütünleşik koruma ve geliştirme (*Integrated conservation*) yaklaşımı kabul edilmiştir. Bütünleşik koruma, kültürel miras alanlarının bir taraftan koruma disiplini ilkelerine, kurallarına ve kıstaslarına bağlı kalınarak kullanılması, diğer taraftan yöredeki ekolojik dengelerin, sosyal, ekonomik, işlevsel değerlerin ve ilişkilerin uzun vadede değerlendirilmesi ve gelecek kuşaklara bozulmadan devredilmesi anlayışını temel alan yaklaşımdır. Bu anlayış doğrultusunda kültürel ve doğal çevrenin özgünlüğünün, bütünlüğünün korunması, kullanımı ve uzun vadede mevcut olanaklarının geliştirilmesine yönelik olarak planlama mevzuatı ve normları bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu kapsamda;

- Alanın tarihi dokusunun detaylı bir şekilde incelenmesi ve analizinin hazırlanması,
- Alanın mimari, yapısal ve fonksiyonel tipolojisinin ve bunların kentsel ölçekte ilişkilerinin analiz edilmesi,
- Kentsel alanlarda ekonomik gelişimi teşvik eden faktörlerin tespit edilmesi,
- Alanın ulaşım gereksinimleri, motorlu taşıtlar ve yaya trafiğini absorbe etme kapasitesinin beirlenmesi,
- Tarihi dokunun mevcut kadaastro planlarının ve daha önceki tarihsel dönemlerden kalma ilgili belgelerin karşılaştırılarak kentin geçirdiği dönüşümün tanımlanması,
- Kültürel miras alanlarının potansiyel kullanımına yönelik en uygun koşulların yaratılması “bütünleşik koruma ve geliştirme” yaklaşımının temel ilkeleri arasında yer almaktadır.

Bu yaklaşım doğrultusunda araştırmanın gerçekleştirilmesinde izlenen yöntem;

- Literatür taraması ve veri toplama,
- Sardis 1. ve 3. derece arkeolojik sit alanı etüt-analiz çalışması,
- Değerlendirme olmak üzere üç etapta gerçekleştirilmiştir.

3.2.1 Literatür ve veri toplama

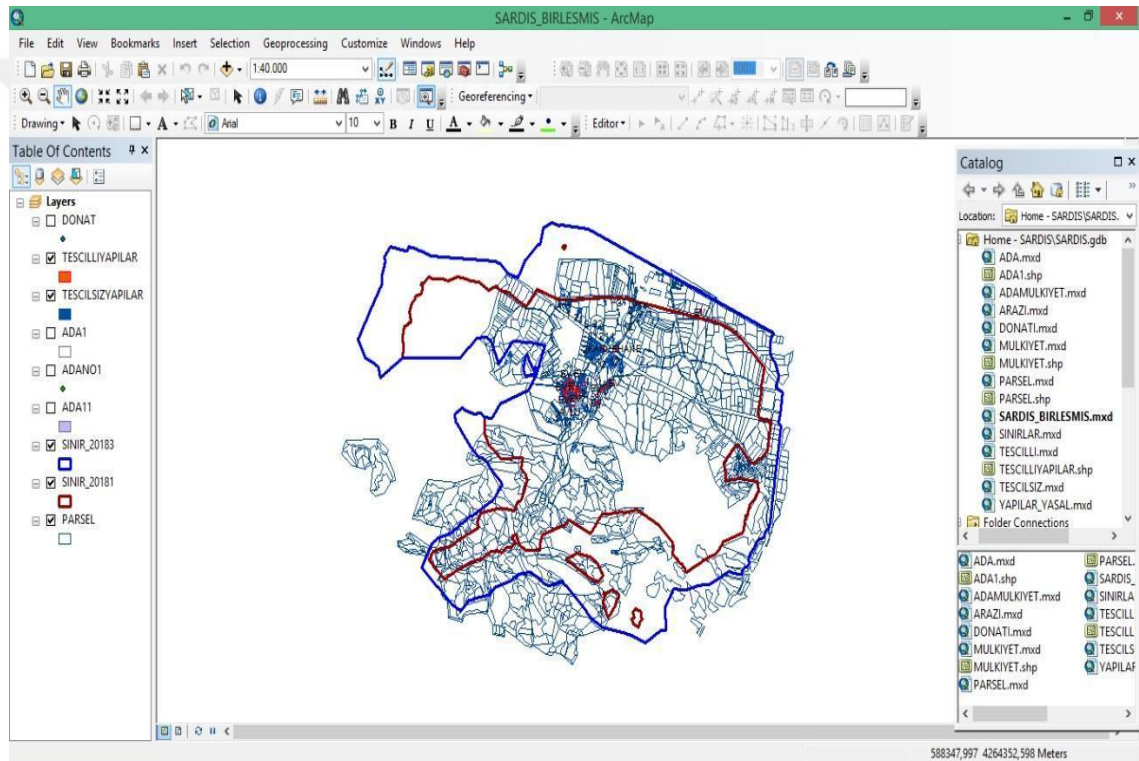
Araştırma kapsamında öncelikle sit alanları, arkeolojik sit alanları, kültürel mirasın korunması, koruma amaçlı planlama ve koruma alanlarında yönetim yaklaşımları konularında kapsamlı bir literatür araştırması yapılmıştır. Bu araştırmalar sonucunda elde edilen veriler doğrultusunda Sardis Arkeolojik Sit Alanı'na ilişkin harita, plan, kroki gibi çizimler ile alanda yıllar içinde farklı amaçlar doğrultusunda çekilmiş olan fotoğraflar, hava fotoğrafları ve uydu görüntüleri ile elde edilen veriler, üniversite kütüphaneleri ve ilgili kuruluşların arşivlerinden temin edilen belgeler, dokümanlar ve raporlar, konuyla ilgili yapılmış tezler, makaleler ve araştırma çalışmalarına ait yayınlar ve anahtar kelimeler ile yapılan internet taramaları sonucunda ulaşılan yerli - yabancı kaynaklar değerlendirilmiştir.

Literatür verilerinin yorumlandığı kuramsal temeller bölümü koruma, restorasyon, planlama ve yönetim kavramları üzerine kurgulanmıştır. Bu bağlamda Türkiye'de ele alınan koruma ve yönetim planları kriterleri irdelenmiştir.

3.2.2 Sardis 1. ve 3. derece arkeolojik sit alanı etüt-analiz çalışması,

İki etaplı analiz çalışması şeklinde gerçekleştirilen araştırmada ilk kısım alanın sahip olduğu değerlerin ne oldukları, durumları ve bunlar üzerinde yapılan çalışmalar, arazi kullanım biçimleri, yapılar ve mevcut kullanım şekilleri, kullanıcı profili gibi konuların tespit edilmesi amacıyla arazi etüt-analiz çalışmalarını içerirken, ikinci kısımda gerek arazi çalışmaları gerekse literatür taramaları sonucunda elde edilen verileri farklı programlar kullanılarak dijital ortamda derlendiği ofis çalışmaları şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Arazi etüd çalışması sırasında Salihli Belediyesi'nden halihazır ve Sardis'de kazı çalışmalarını sürdürmekte olan Amerikan Hafriyat Ekibi'nden sit alanını gösterir ölçekli plan temin edilmiştir. Öncelikle Salihli Belediyesi'nde Sart Mahmut Kuzey ve Sart Mahmut Güney olmak üzere iki parça halinde *dwg* formatında ve dijital olarak temin edilen halihazır harita bilgisayar ortamında birleştirilerek tek parça haline getirilmiş ve bu halihazır harita incelendiğinde çalışma alanın bütünü oluşturarak 1. ve 3. derece arkeolojik sit sınırları içinde kalan alanın verilerinin eksik olduğu görülmüştür (Şekil 3.3).

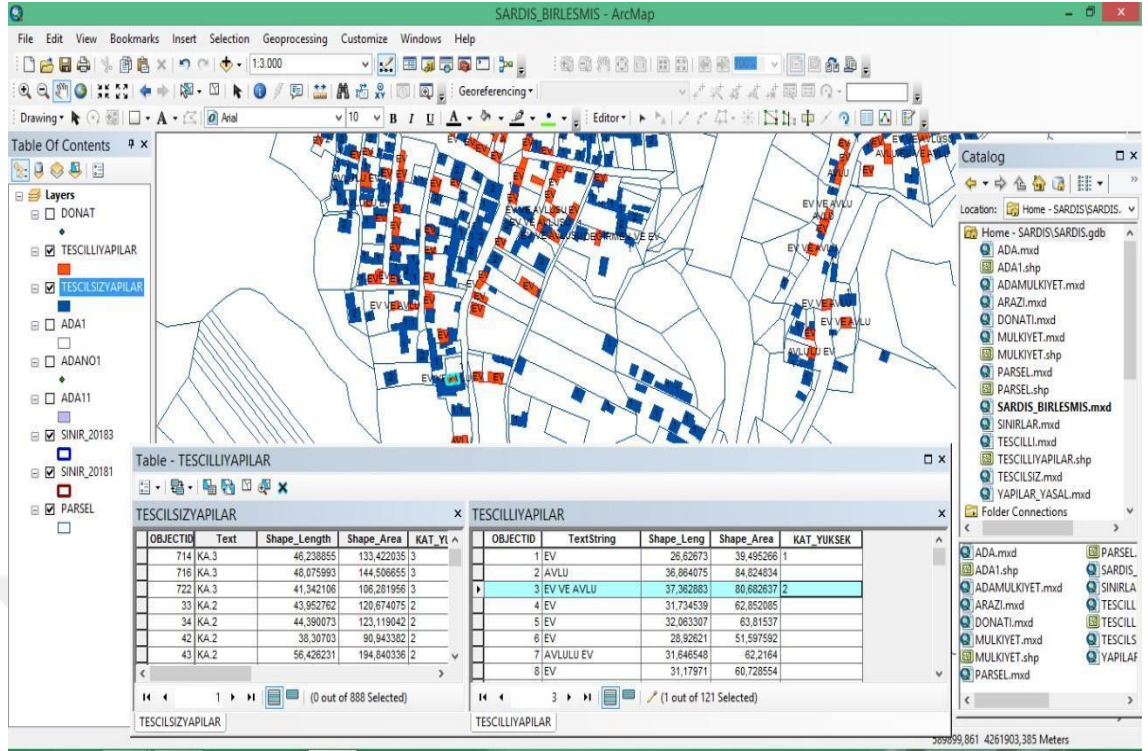
Şekil 3. 3 Sardis 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı halihazır gösterir haritanın ArcGIS programına aktarılması (Orijinal 2019)

Takip eden süreçte Sardis Amerikan Hafriyat Ekibi'nden temin edilen Adobe Illustrator formatlı çizim Autocad programına aktarılmış ve plan üzerindeki koordinat bilgileri kullanılarak sayısallaştırılmıştır. Koordinatlı olarak sayısallaştırılan bu çizim dosyası ile Salihli Belediyesi'nden temin edilen birleştirilmiş halihazır harita ArcGIS - ArcMap 10.6.1 üzerinde WGS 1984 koordinat sistemi kullanılarak karşılaştırılmıştır. Bu işlem

sırasında *Cad* tabanlı çizim üzerinde açılan tüm katmanlar tek tek ayrıştırılmış ve ArcMap yazılımının özellikleri kullanılarak dönüştürülmüş ve alanın tamamını gösterir, birleştirilmiş ve koordinatlı bir harita elde edilmiştir (Şekil 3. 4).

ArcGIS'e aktararak elde edilen koordinatlı harita, alanın karakteristik özelliklerinin net tanımlanması ve alana dair güncel bilgilerin elde edilmesi amacı ile 1/5000 ve 1/2000 ölçekte baskı alınarak yerinde teknik açıdan kontrol edilerek güncellenmiştir. Bu doğrultuda; araştırma alanına ait olarak elde edilen bu birleştirilmiş harita üzerinde etüt-analiz çalışması sırasında doldurulan arazi kullanımı, yapısal sistem, yapı kat sayıları ve yapısal durum tespit fişlerinden gelen veriler ilgili parsel ve yapı ile ilişkilendirilerek öznitelik (attributes) tabloları tanımlanmıştır. Hazırlanan bu tablolar ile mekansallaştırılan analiz verileri koordinatlı harita üzerinde birleştirilmiş ve bir veri tabanı (gdb.) oluşturulmuştur. Elde edilen veri tabanı üzerinde mülkiyet durumu, arazi kullanımı ve yapısal durum konu başlıklarında farklı arayüzler (mxd.) tanımlanarak alana ait bilgiler öznitelik tabloları üzerine, yapısal sistem, yapı malzemesi ve yapıların konfor koşulları, kat sayıları, tescilli yapı ve alanlar, tüm peyzaj unsurları ile arazi kullanımı, mevcut olan elektrik direği, aydınlatma, rögar gibi donatı elemanları gibi bilgiler girilerek değerlendirme aşamasında kullanılmak üzere altlık harita hazırlanmıştır (Şekil 3. 4).

Alana dair güncel bilgilerin işlenmesi ile oluşturulan bu veri tabanı üzerinde arkeolojik sit alanı büyüklükleri, mülkiyet, ulaşım, arazi kullanım özellikleri, yapılaşma ana konularında arazi etüt çalışmaları ile yapılan tespitler sayısal olarak sorgulanmıştır.

Şekil 3. 4 Sayısallaştırılan haritaya ait öznitelik verilerinin aktarılması (Orijinal 2019)

Araştırma alanı ile ilgili olarak hazırlanan koordinatlı çizim ve bu çizimle bütünleştirilen veri tabanı üzerinde bilgisayar ortamında yapılan sorgulamalar ve araştırma alanında yapılan tespitlerin neticesinde sınırlar, ulaşım, mülkiyet, arazi kullanımı ve yapılaşma ana konularında 1/20.000, 1/5000 ve 1/2000 ölçekli harita ve çizimler hazırlanmış, aynı zamanda araştırma alanı ve alandaki yapıları en iyi tarifleyen fotoğraflar ile bir fotoğraf albümü hazırlanarak ekte verilmiştir.

Araştırma alanında yapılan etüt-analiz çalışması ile literatür taramaları sonucunda elde edilen bulgular ArcGIS programı kullanılarak veri tabanına aktarılmıştır. Bu süreçte alanın fiziksel ve mekânsal durumu ile ilgili veriler öncelikle birbirinden ayrı olarak ele alınmış, takip eden süreçte birbirleriyle ilgili olan veriler karşılaştırılmış ve karşılaştırılmıştır. Son olarak tüm verilerin bir arada ele alınması sonucunda alanın güçlü (G) ve zayıf (Z) yönleri, alanın sahip olduğu fırsatları (F) ve gerek kendi yapısından gerekse çevresi ile ilişkileri nedeni ile gelişen tehditleri (T) ortaya koymak

amacı ile GZFT (SWOT) analizi yapılmıştır. GZFT (SWOT) analizi ile elde edilen verilerin sistemli bir şekilde ortaya konması, alanın fiziki ve sosyal durumunun tespit edilerek alanın sahip olduğu arkeolojik ve tarihi değerlerin korunarak ve geliştirilerek kullanımı, yapı ve alan bazında sergilenmeleri stratejisi kapsamında alanın güçlü yönleri ve fırsatlarının nasıl değerlendirileceği, zayıf yönlerinin güçlendirilmesi, tehditlerin ortadan kaldırılması ya da en düşük seviyeye indirilmesi için nelerin yapılması gerektiği araştırılmıştır. Alanın fiziksel, kültürel, sosyal, çevresel ve ekonomik verilerinin alanın iç dinamiklerinden ve dış etkenlerden dolayı zamanla değişebilecek ve/veya değişmesi mümkün olmayan faktörlerin ortaya konması amaçlanmaktadır. Şehir planlama, kentsel tasarım, mimari, koruma alanlarının da içinde bulunduğu birçok alanda hedeflere ulaşmaya yönelik stratejileri belirlemek amacı ile analiz aracı olarak kullanılan GZFT (SWOT) analizinde fikirlerin serbest çağrışım ile ortaya konduğu beyin fırtınası tekniği kullanılmıştır. Bu noktada alanın güçlü ve zayıf yönlerini belirlemek, alan ile ilgili fırsat ve olanakları tespit etmek üzere alan ile ilgili temel sorular belirlenmiş ve literatür, İzmir 2 Numaralı Bölge Kurulu kararları, İzmir - Manisa Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı, Gediz Havza Koruma Eylem Planı, turizm master planı, TR 33 Zafer Kalkınma Ajansı bölge planı ve Salihli Belediyesi stratejik planı göz önünde bulundurularak bu sorular yanıtlanmıştır. GZFT (SWOT) analizi sonucunda, belirlenen faktörlerin bileşenleri 658 sayılı Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları İlke Kararı doğrultusunda dikkate alınarak alanın korunmasına yönelik ana konular ortaya konmuştur (Çizelge 3.1).

Alan ile ilgili olarak yapılan bir diğer analiz çalışması ise alanın Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu (GEEAYK) tarafından 10.03.1978 tarih ve A-1017 sayılı kararı ile 1. ve 3. Derece arkeolojik sit alanı olarak belirlendiği tarihten itibaren fiziksel ve mekânsal yapısında gerçekleşen değişimin tespitine yöneliktir.

Çizelge 3.1 Alanın GZFT (SWOT) analizi

GZFT (SWOT) ANALİZİ	Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
	- Alanın güçlü yanları	- Alanın güçsüz olduğu yanlar
	- Bir miras alanı olarak sunumunu etkileyen nitelikler	- Kültürel ve doğal miras alanı olarak değerini olumsuz etkileyen nitelikler
	- Alanın turizm açısından odak olmasına neden olan imkanlar	- Bir miras alanı olarak sunumunu etkileyen nitelikler
	- Alanın ekonomik yönden katma değer yaratacak kaynaklar	- Alanın turizm açısından odak olamamasının nedenleri
Fırsatlar		
- Alanın mevcut fırsatları	Güçlü Yönler - Fırsatlar bileşeni olarak araştırma alanında mevcut fırsatların değerlendirilerek, güçlü yönlerin vurgulanmasına yönelik ana konular belirlenmiştir.	Zayıf Yönler - Fırsatlar bileşeni olarak araştırma alanının zayıf yönlerinin mevcut fırsatlar kullanılarak güçlendirilmesine yönelik ana konular belirlenmiştir.
- Alanda yapılacak kapsamlı koruma uygulamaları sonrasında alanın yeni fırsatları		
- Bir miras alanı olarak sunumunu etkileyen fırsatlar		
- Alanın alternatif turizm bakımından fırsatları		
Tehditler		
- Alan için tehdit oluşturan unsurlar	Güçlü Yönler - Tehditler bileşeni olarak araştırma alanının korunmasına yönelik olarak tespit edilen tehditlerin önlenmesi için kullanılacak güçlü yönler ve konular belirlenmiştir.	Zayıf Yönler - Tehditler bileşeni olarak alanda tehditlerin ortadan kaldırılması ya da en düşük seviyeye indirilmesine yönelik ana konular belirlenmiştir.
- Alanda bulunan kültürel ve doğal mirasın korunmasını tehdit eden unsurlar		
- Bir miras alanı olarak sunumunu etkileyen tehditler		
- Alanın mevcut kullanımlarından kaynaklanan tehditler		

Araştırma alanı 1978 yılında arkeolojik sit alanı olarak tescil edilmesi ile birlikte alan içinde gerçekleştirilecek her türlü uygulama için 1983 yılına kadar 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu, 1983 yılından itibaren ise 2863 sayılı kanun Kültür Varlıklarını Koruma Kanunu kapsamında değerlendirilmektedir. Alanın 1. ve 3. derece arkeolojik sit

alanı olarak tescil edildiği dönemde yürürlükte olan 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu 5. maddesinde “...kanunun tarif ve kapsamına giren eski eserleri, tarihi ve tabii anıtları bozmak ve değiştirmek, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulunun mütalaasına dayanmak kaydı ile Milli Eğitim Bakanlığının izni olmadan onarmak ve içlerinde veya emniyet sınırları dahilinde, inşaat, tesisat, sondaj ve kazı yapmak, kireç ocağı ve tuğla harmanı tesis etmek, hayvancılıkta, tarımda veya herhangi bir işte kullanmak, yıkılmalarına veya tahriplerinden meydana gelen maddeleri almak, bunları geçici veya devamlı olarak herhangi bir maksatla iskan veya işgal etmek, kısmen veya tamamen tahrip etmek, tahriplerine sebep olabilecek hizmetlerde kullanmak buralarda define aramak yasaktır” ifadesi yer almaktadır.

Benzeri şekilde 2863 sayılı kanunu 9. maddesinde de “Yüksek Kurul veya Bölge Kurullarının kararlarına dayalı Kültür ve Turizm Bakanlığının izni olmadan, korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarında her çeşit inşai ve fiziki müdahalede bulunmak, bunları yeniden kullanıma açmak veya kullanımlarını tamamen değiştirmek, yasaktır. Onarım, inşaat, tesisat, sondaj, kısmen veya tamamen yıkma, kazı veya benzeri işler inşai ve fiziki müdahale sayılır” ifadeleri bulunmaktadır.

Bu bağlamda alanın 1978 yılında arkeolojik sit alanı olarak tescil edildiği dönemdeki fiziksel ve mekânsal yapısının ortaya konması ve farklı yıllarda çekilen hava fotoğrafları ve Google Earth programından elde edilen imajlar ile alanda gerçekleşen olumlu ve olumsuz değişimlerin gerek görsel olarak gerekse ArcGIS programı kullanılarak vektörel olarak, parsel bazında tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Bu aşamada elde edilen bulgular, bir sonraki aşama olan değerlendirme ve önerilerin geliştirilmesi kapsamında, mevcut dokuya getirilecek olan fiziksel müdahaleler, teknik altyapı, çevre düzenleme konularındaki kararlar için yönlendirici girdiler oluşturmuştur. Bu kararların geliştirilmesinde göz önünde bulundurulacak kıstaslar;

- Sardis Antik Kenti'ne ait tüm kalıntıların 5.11.1999 tarih ve 658 sayılı Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları İlke Kararı doğrultusunda korunması,
- Sart Mustafa mahallesinde yer alan geleneksel konutların tarihi ve kültürel kimliklerinin korunması,
- Alanda bulunan kültürel değerlerin tanıtımına ve sunumuna imkan verecek iç dinamikler ve dış etkenler bir arada değerlendirilerek korumayı ve korumanın sürdürülebilmesini olumsuz yönde etkileyecek olan unsurların ortadan kaldırılması olarak belirlenmiştir.

3.2.3 Değerlendirme

Sardis Antik Kenti'ne ait kalıntıların bulunduğu Sart Çayı'nın doğusunda bulunan alan ve geleneksel yapıların yer aldığı Sart Çayı'nın batı kesiminin arkeolojik kalıntılar ile ilişkili bir şekilde değerlendirilmesi ve alanın yasal statüsünün gerektirdikleri, araştırma alanı için geliştirilecek öneriler için en temel kriterler olarak belirlenmiştir. Yapılan değerlendirme sırasında ArcGIS üzerinden alanın mevcut kullanımı ile değişmişlik analizinden gelen olumlu ve olumsuz sonuçlar göz önünde bulundurularak parsel bazında sorgulamalar yapılmıştır. Söz konusu bu sorgulamalar, alanda bulunan parsellerin mevcut kullanımlarının 5.11.1999 tarih ve 658 sayılı Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları İlke Kararı'na uyumlu ve uyumsuz olma durumlarının tespit edilmesine yönelik değerlendirme çizelgelerinin oluşturulması ve puanlanmasını kapsamaktadır (Çizelge 3.2).

Alan, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu (GEEAYK) tarafından A-1017 sayılı kararı ile 10.03.1978 tarihinde koruma altına alınmış olmasına rağmen bugüne kadar inşai faaliyetler devam etmiştir. Alanda devam eden konut, tarım, sanayi kullanımları ve bu kullanımlara servis sağlayan alt yapı kılıanımları nedeni ile değişen alanın korunmuşluk durumunun tespit edilmesi amacı ile oluşturulan bu çizelge, 658 sayılı Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları İlke Kararı ve üst ölçekli planlama çalışmaları doğrultusunda hazırlanmıştır.

Bu çizelgeye göre araştırma alanında yer alan parsellerin, alanın ilk olarak tescillendiği tarihten itibaren değişen kullanımları, söz konusu parseller üzerinde var ise arkeolojik kalıntıların korunmuşluk durumu, arkeolojik kalıntı bulunmaması durumunda üst ölçekli planlara ait kararlar doğrultusunda parsellerin tarımsal amaçlı kullanımı 658 sayılı Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları İlke Kararı ve üst ölçek plan kararları ile uyumlu kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra alanda bulunan bir parselin yıllar içindeki değişmişlik durumunun fotoğraflar ve belgeler ile tespit edilebiliyor olması da korunmuşluk durumunun tespit edilebilmesine yönelik olumlu bir veri olarak ele alınmış ve tüm olumlu kabuller için “1” (bir) puan verilmiştir. İlke kararı ve üst ölçekli planlar ile çelişen kullanımlar ise olumsuz olarak “0” (sıfır) puanla değerlendirilmiştir. Bu çizelgeye göre;

Çizelge 3. 1 Sardis 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı kapsamında yer alan parsellerin değerlendirme çizelgesi (Orijinal 2020)

DEĞERLENDİRMEYE ESAS SORULAR	PUANLAMA	AÇIKLAMA
1. Sardis 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı içinde bulunan parselin kullanım durumu;		5.11.1999 tarih ve 658 sayılı Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları İlke Kararı'nda I. derece arkeolojik sitler, korumaya yönelik bilimsel çalışmalar dışında “aynen korunacak alanlar” olarak belirlenmiştir.
- Herhangi bir şekilde kullanılmıyor, boş arazi	1	
- Tarımsal kullanım	1	İlke kararına göre toprağın sürülmesine dayanan tarımsal faaliyetler, yeni ağaçlandırma yapılmadan, mevcut ağaçlardan ürün alınabilir ve tarım yapılabilir.
- Yapılaşma nedeni ile kullanım		Araştırma alan içinde bulunan parseller üzerinde arkeolojik kalıntılar, geleneksel yapılar, idari yapılar, ahır, dam, kümes, depo, samanlık, odunluk, garaj, okul, cami gibi yapılar bulunmaktadır.
Tescilli yapı	1	Araştırma alanı içinde İzmir 2 Numaralı Koruma Bölge Kurulu kararı ile üzerinde bulunan arkeolojik kalıntı ya da geleneksel yapının tescil edildiği parseller bulunmaktadır.
Yeni yapı	0	

Çizelge 3. 2 Sardis 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı kapsamında yer alan parsellerin değerlendirme çizelgesi (devam)

- Maden çıkarma sahası	0	İlke kararına göre arkeolojik alanlarda, taş, toprak, kum vb. alınmamasına, kireç, taş, tuğla, mermer, kum, maden vb. ocaklarının açılmamasına, toprak, çürük, çöp, sanayi atığı ve benzeri malzemenin dökülmemesi yönünde karar bulunmaktadır.
2. Parsel ve yakın çevresinde kullanım nedeni ile fiziksel yapıda değişiklik olması durumu;		Alanın doğal topografyasında kullanımdan kaynaklanan gözle görülebilir değişiklikler görülebilmektedir.
- Mevcut konumu ve çevresi ile ilişkisi irdelendiğinde benzer özellik gösteriyor, fiziksel değişiklik izlenmiyor	1	
- Mevcut konumu ve çevresi ile ilişkisi irdelendiğinde fiziksel değişiklik izleniyor	0	
3. Parsel üzerinde yapılaşma durumu;		Araştırma alanı içinde arkeolojik kalıntıların, güncel yerleşim dokusu ve tarım alanları ile iç içe geçtiği bir doku görülmektedir.
- Herhangi bir yapı bulunmuyor	0	
- Arkeolojik kalıntı, konut, ticarethane, okul, cami, idari yapılar, depo, ahır gibi yapılar bulunuyor	1	

Çizelge 3. 3 Sardis 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı kapsamında yer alan parsellerin değerlendirme çizelgesi (devam)

4. Parsel üzerindeki tescilli yapının tescil niteliği;		Araştırma alanı içinde arkeolojik kalıntıların yanı sıra T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı İzmir 2 Numaralı Koruma Bölge Müdürlüğü tarafından tescil edilmiş geleneksel yapılar bulunmaktadır.
- Parselde arkeolojik kalıntı ya da tescilli yapı bulunmuyor	0	
- Parselde arkeolojik kalıntı ya da tescilli yapı bulunuyor	1	
5. Parselde bulunan arkeolojik kalıntılar ile ilgili olarak araştırma kazısı ve/veya koruma çalışması durumu;		Araştırma alanı içinde bulunan ve arkeolojik kazı çalışmalarının kısmen tamamlanması ile ziyarete açılan alanlar bulunmaktadır. Bunun yanı sıra kimi alanlarda arkeolojik kalıntılar izlenmesine rağmen alanın mülkiyet durumu nedeni ile araştırma kazısı yapılmamış/yapılamamaktadır.
Parselde halihazırda tespit edilmiş arkeolojik kalıntı - olmaması nedeni ile araştırma kazısı ve/veya koruma çalışması bulunmuyor	0	
- Araştırma kazısı ve/veya koruma çalışması devam ediyor	1	

Çizelge 3. 4 Sardis 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı kapsamında yer alan parsellerin değerlendirme çizelgesi (devam)

6.	Alanda bulunan (1) Patikalar, (2) Stabilize yollar (3) Asfalt yollar'dan biri ile parsele erişim sağlanmaktadır. Bu yollardan bazılarının arkeolojik kalıntıların üzerinden geçtiği görsel olarak izlenebilmektedir. Bu bağlamda;	Araştırma alanı içinde bulunan yollardan bazılarının arkeolojik kalıntıların üzerinden geçtiği görsel olarak izlenebilmektedir. Bu bağlamda alanda bulunan (1) Patikalar, (2) Stabilize yollar (3) Asfalt yollardan herhangi biri aracılığı ile parsele erişim sağlanmaktadır.
	- Herhangi bir yol ile ilişkisi bulunmuyor	1
	- Kullanıma göre zaman içinde değişen patika yollar ile ilişki bulunuyor	1
	- Asfalt / stabilize yol ile ilişkil bulunuyor	0
7.	Parselin de içinde bulunduğu alan ile ilgili olarak üst ölçekli plan çalışmasında alan kullanımına yönelik hüküm bulunması;	İzmir - Manisa Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı çalışması ile Gediz Havza Koruma Eylem Planı araştırma alanın ile ilişkili olarak tamamlanmış olan üst ölçekli çalışmalardır.
	- Üst ölçek çalışmaları ile ortaya konan hükümlerde herhangi bir kullanım kararı bulunmuyor	0
	- Üst ölçek çalışmaları ile ortaya konan hükümlerde kullanım kararı bulunuyor	1

Çizelge 3. 5 Sardis 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı kapsamında yer alan parsellerin değerlendirme çizelgesi (devam)

8.	Parselin de içinde bulunduğu alan ile ilgili olarak üst ölçekli plan çalışmasında tanımlanan kullanım kararına uygunluğu;	İzmir - Manisa Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı çalışması ile Gediz Havza Koruma Eylem Planı araştırma alanının ile ilişkili olarak tamamlanmış olan üst ölçekli çalışmalardır.
	- Üst ölçek çalışmaları ile ortaya konan hükümlerde herhangi bir kullanım kararı ile uyumlu	1
	- Üst ölçek çalışmaları ile ortaya konan hükümlerde herhangi bir kullanım kararı ile uyumsuz	0
9.	Harita Genel Komutanlığı'ndan temin edilen, araştırma alanı ile ilişkili olarak 1949, 1954, 1955, 1971, 1987 ve 1995 yıllarında çekilmiş olan hava fotoğrafları temin edilmiştir. Parselin ve yakın çevresinin söz konusu bu yıllardaki kullanımına yönelik veri bulunması;	Harita Genel Komutanlığı'ndan temin edilen, araştırma alanı ile ilişkili olarak 1949, 1954, 1955, 1971, 1987 ve 1995 yıllarında çekilmiş olan hava fotoğrafları temin edilmiştir.
	- Hava fotoğraflarında söz konusu parselin bulunduğu alan görünmüyor, bilgi yok	0
	- Hava fotoğraflarında görünüyor, değişmişlik durumu tespit edilebilir	1
10.	Parselin ve yakın çevresinin 1987 yıllarında çekilen hava fotoğraflarındaki kullanımı ile uygunluğu;	Harita Genel Komutanlığı'ndan temin edilen hava fotoğrafları arasında 1987 yılında yapılan hava fotoğrafı çekimi Sardis Antik Kenti'ne ait kalıntıların bulunduğu alanın Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun (GEEAYK) 10.03.1978 tarih ve A-1017 sayılı kararı ile 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit olarak tescilinden sonra çekilen ilk hava fotoğrafıdır.
	- Hava fotoğrafının çekildiği dönemdeki kullanımı devam etmiyor, uyumsuz kullanım	0
	- Hava fotoğrafının çekildiği dönemdeki kullanımı devam ediyor, uyumlu kullanım	1

Hazırlanan çizelgeye göre bir parsel en fazla 10 puan alabilmektedir. Üzerinde arkeolojik kalıntı olduğu bilinen yol ile ilişkisi olmayan, arkeolojik kazı ve korumaya yönelik uygulamaların devam ettiği ve bu hali ile üst ölçekli planda tanımlanan kullanım kararı ile uyumlu olan parseller bu puanı almıştır.

- 10 ile 7 puan arasında değerlendirilen parsellerin 1978 yılında alanın tescil edildiği dönemden itibaren 658 sayılı Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları İlke Kararı'na uyumlu olarak bilimsel çalışmalar dışında aynen korunduğunun bir göstergesi olarak kabul edilmiştir.
- 6 ile 4 puan arasında değerlendirilen parsel konumu ve mevcut kullanımı göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir.
 - Mevcut kullanımında arkeolojik kalıntıların yoğun olduğu kesimde yer alan parseller giriş kontrollü bir alan içine alınmıştır.
 - Tarım kullanımı olan ve üzerinde arkeolojik kalıntı da olan parsellerde bu kullanım devam ettirilmiştir.
 - Mevcut kullanımında geleneksel dokunun içinde bulunan parseller için kentsel arkeolojik sit önerisi getirilmiş, bu alan içinde bulunan tescilli yapıların bakım onarımlarına yönelik kistaslar ortaya konmuştur.
 - Mevcut kullanımında doğal kaynakların çıkartıldığı ve işletildiği alan içinde kalıyorsa yeşil alan kullanımı önerilmiştir.
- 3 ile 0 puan arasında değerlendirilen parsellerde ise parselin mevcut kullanımının alanın bütünü ile uyumlu olarak değiştirilmesi, tarımsal faaliyetler ya da reklamasyon (rekültivasyon) kapsamında değerlendirilmesi önerilmiştir.

Sardis 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı'nın koruma sorunları bakımından değerlendirilmesi için hazırlanan bu çizelge alanda bulunan parsellerin kullanım kararlarının değişmesi gereken yönü tanımlarken öncesinde yapılan GZFT (SWOT) ve değişmişlik analizleri ile araştırma alanının mevcut sorunları irdelenmiştir. Sardis Antik

Kenti'ni yakın çevresi ile bir bütün olarak değerlendiren, alandaki korumaya konu olan olguların, çevre dokusunun ve Sart Beldesi'nin gelişiminde katkı sağlayabilecek araştırmada kültürel ve doğal yapıdan kaynaklanan dört (4) farklı kullanım olduğu görülmüştür. Buna göre araştırma alanı içinde;

- Arkeolojik kalıntıların olduğu alanlar,
- Kentsel arkeolojik alanlar,
- Tarımsal alanlar,
- Doğal kaynakların çıkartıldığı ve işletildiği alanlar bir arada bulunmaktadır.

Alanın korunmasına yönelik olarak öneriler geliştirilirken iç içe geçen ve bütünleşen bu dört farklı kullanım alanı arasında, koruma açısından öne çıkan ilişkilerin yanı sıra alanın yasal koruma statüsü ile ilişkili olarak sınırlar, araştırma alanının bitkisel dokusu, kentsel donatı ve ulaşım konularında mevcut durum ele alınarak öneriler geliştirilmiştir. Bu öneriler geliştirilirken;

- Sardis Antik Kenti'nin özgün niteliklerinin korunması,
- Geleneksel yerleşimin nitelikleri korunurken olanaklarının da artırılması,
- Önerilerin ulusal ve uluslararası koruma ilkeleri ile uyumlu olması,
- Alana uygun ve uygulanabilir nitelikte olması dikkate alınmıştır.

Alan ile ilgili koruma önerileri kapsamında Sardis antik kenti koruma amaçlı imar planının ve yönetim planının olmadığı saptanmıştır. Bu araştırma ile T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından alan için koruma amaçlı plan, alan yönetim planı ve / veya çevre düzeni planı yapılması halinde rehber olarak kullanılacak yaklaşım ve öneriler geliştirilmiştir.

Araştırma alanı için geliştirilen öneriler Sardis Öneriler paftasında 1/5000 ölçekli olarak hazırlanmış ve kapsamı Çizelge 3.3’de verilmiştir.

Çizelge 3.3 Sardis 1. ve 3. Derece arkeolojik sit alanı özelinde geliştirilen önerilerin kapsamı

Ulaşım	• Taşıt yolları ve stabilize yolların iyileştirilmesi, • Alternatif güzergah belirlenmesi,
Arkeolojik kalıntılar	• Arkeolojik sit alanı sınırı, • Bilet kontrolü ile girilen alanlar, • Ziyaretçi merkezi ve gezi güzergahı, • Alanın sunumuna yönelik olarak bilgi panosu, yönlendirme levhası, kontrol elemanları için konum ve kriterler,
Kentsel tasarım	• Park, meydan, otopark gibi açık alan düzenlemesi yapılacak alanların belirlenmesi, • Kentsel mobilyalar için kriterlerin belirlenmesi, • Teknik altyapı için kriterlerin belirlenmesi,
Açık yeşil alanlar	• Reklamasyon (rekültivasyon) düzenlemesi yapılacak alanların belirlenmesi, • Kentsel açık yeşil alanların belirlenmesi,

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu bölümde araştırma alanının mevcut durumu kapsamında; coğrafi konum ve idari yapı, doğal özellikler, alanın kültürel özellikleri ve bölgesel ekonomik faaliyetler irdelenmiştir.

4.1 Coğrafi Konum

Çalışma alanı, Ege Bölgesi'nde Manisa ili, Salihli ilçesi, Sart beldesinde, 38 28 55 Kuzey ve 28 2 43 Doğu koordinatlarında yer almaktadır. Denizden 125 m. yükseklikte bulunan Sart'ın Kuzeyinde Gediz Havzası, Güneyinde ise Bozdağ bulunmaktadır.

Manisa İl'inin merkez ilçe dahil 18 ilçesi bulunmaktadır. Salihli, il merkezinin Doğusunda konumlanırken ilçenin Kuzeyinde Gördes ve Köprübaşı, Güneyinde Ödemiş (İzmir), Doğusunda Kula ve Alaşehir, Batısında Ahmetli ve Gölarmara ilçeleri yer almaktadır. İlçe, Manisa kent merkezinden yaklaşık 71 km Doğuda, İzmir – Ankara (D300/E96) Karayolu ve İzmir – Uşak – Afyon Demiryolu hattı üzerinde bulunmaktadır (Şekil 4 1).

Sardis Antik Kenti'nin bulunduğu Sart 2014 yılına kadar Manisa İl'ine bağlı ilçe belediyesi statüsündedir. 2014 yılında yayınlanan 6360 sayılı Kanun ile Manisa Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı iki mahalle olarak yasal statüsü değiştirilmiştir. Sart ve Sart Mustafa mahalleleri olarak adlandırılmış olan bu yerleşim alanı Salihli ilçe merkezinin 10 km Batısında yer almaktadır.

Şekil 4. 1 Sardis Antik Kentinin konumu (Anonim 2015b üzerinden temin edilen dilsiz harita üzerinde hazırlanmıştır).

4.1.1 Ulaşım

Sardis arkeolojik sit alanı ulaşım açısından merkezi bir konumdadır. Sit alanının kuzeyinde bulunan Doğu – Batı doğrultulu D300 kodlu bölünmüş devlet yolu üzerinde, Salihli İlçe merkezinin 10 km batısında yer almaktadır. Salihli yönünden İzmir yönüne 5. km de bulunan Çaltılı konumunda Bozdağ - Ödemiş kavşağından dönerek Bozdağ - Ödemiş yoluna ulaşılmaktadır. Bu yolun yaklaşık 300 metre devamında arkeolojik sit sınırı içinde bulunan Kenan Evren Caddesi'ne ulaşılmaktadır.

Kenan Evren Caddesi, Sardis Antik Kenti yapı ve kalıntılarından bugün ziyaretçilere açık olan hamam – gimnasyum, sinagog yapıları ile antik dönem konut yapılarının arasından geçerek 4 km sonra tekrar D300 Yolu ile birleşmektedir. 1. ve 3. Derece

Arkeolojik Sit Sınırları içinde Sart ve Sart Mahmut mahallelerinde yer alan konutların bulunduğu alanlar ile sinagog, gymnasium, antik döneme tarihlenen konut yapıları, metal işleme atölyesi, Artemis Tapınağı'na erişimi sağlayan yollar asfalt ile kaplanmıştır. Bunların dışında kalan alanlarda yer yer yaya patikası, bağ, bahçe arasında ise toprak yol ve yaya patikası ile sağlanan ulaşım imkânları bulunmaktadır.

4.2 Doğal Özellikler

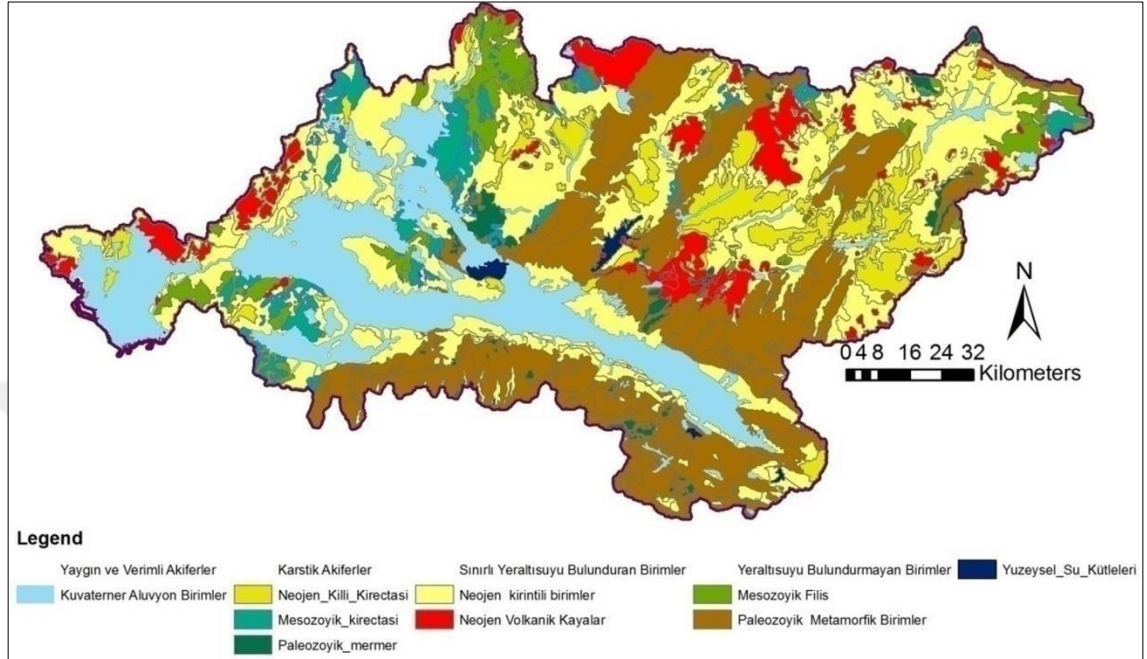
Çalışma alanı konumu itibari ile Türkiye'nin batısında bulunan Bakırçay, Susurluk, Küçükmenderes ve Büyükenderes havzaları arasında Ege Bölgesi'nde yer almaktadır. Batıdan Doğuya doğru yükseltisi artan havza Doğu – Batı doğrultusunda ilerleyen ve aynı zamanda Kuzey ve Güney yönlerinden pek çok dere ve çay ile beslenen Gediz Nehri'nin çevresinde oluşan havzanın suları Manisa İlinin tamamını geçerek İzmir – Foça arasında kalan Gediz Deltası'ndan Ege Denizi'ne bağlanmaktadır. Gediz Havzası'nın Kuzeyinde Yunt Dağları ve Güneyinde ise Bozdağ arasında kalan ova alüvyonlu topraklardan oluşmuştur. Havzanın aşağı orta kesimlerinde bulunan Salihli ilçesi deniz seviyesinden 90 metre yüksekliktedir. Bu bölümde doğal özellikler kapsamında tez çalışma alanı ile ilişkili olarak jeolojik yapı, iklim, toprak yapısı, fauna-flora özellikleri ve deprem durumu irdelenmiştir.

4.2.1 Jeolojik yapı

Manisa İli, Salihli İlçesi'nde bulunan çalışma alanı, eğimi 0-30 olan Gediz grabeni üzerindeki çöküntü alanı üzerinde bulunmaktadır. Alanın güneyine doğru artan eğim artarak 170'nin üzerine çıkmaktadır. Güneydeki dik topografyanın düzlüğe (ovaya) açıldığı alanlarda yaygın alüvyon ve taşkın alanları gelişmiştir. Topografyanın dik olmasının nedeni, alanı Güney yönünde sınırlayan KB – GD ve D – B doğrultulu faylardır. Gediz grabenini oluşturan bu faylar aktif özelliktedir (Anonim 2011c).

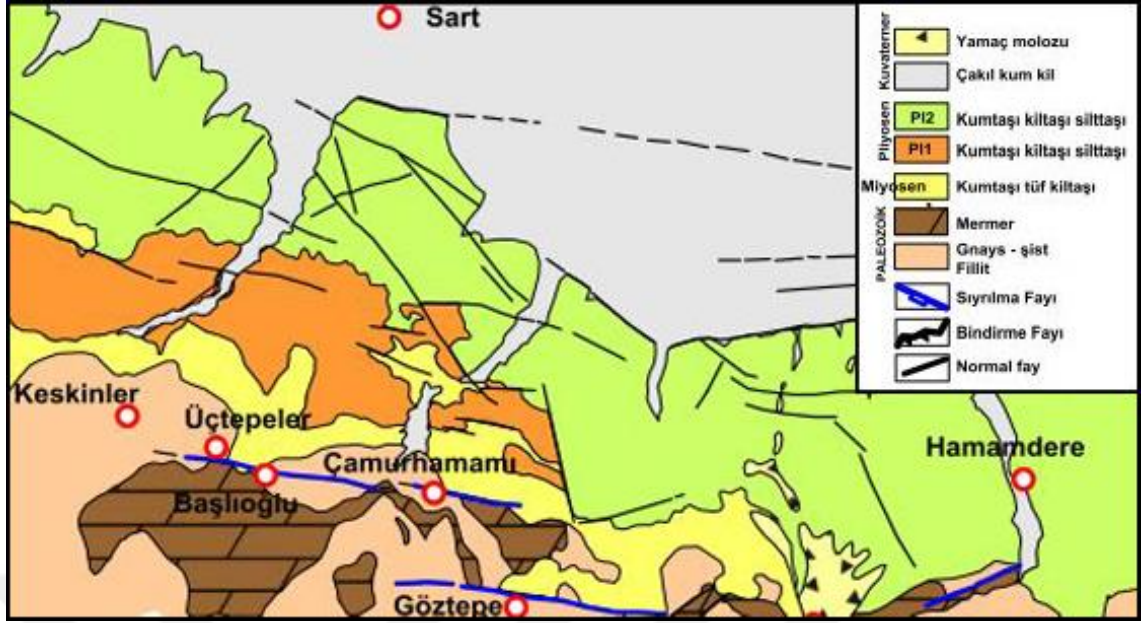
Salihli - Bozdağ (Manisa - İzmir) Jeotermal Ruhsat Alanları Jeolojik Etüt Raporu'nda (2013) bölgenin genel jeolojik yapısı; temelde Paleozoik yaşlı metamorfik şistlerden başlayarak Gnays – mika şist – mermer - granit ve kuvars şist aralanması üzerinde

neojen seri, kıltaşı – silttaşı – kumtaşı - konglomera ardalanması şeklinde olduğu belirtilmektedir (Şekil 4.2).

Şekil 4. 2 Gediz Havzası jeolojik oluşum haritası (Anonim 2013b).

Alan güneyinde neojen tortulların yayılım gösterdiği kısımlar, derin açılmış dereler ve dik falezlerin oluşturduğu oldukça sarp ve genç bir topografyaya sahiptir. Bu yükseltiler, bugün hala aktif olan genç fayların meydana getirdiği basamaklı bir yapı özelliği göstermektedir. Menderes masifine ait metamorfik kayaların yayılım gösterdiği alanlar, 2500 m yüksekliğe ulaşan Doğu - Batı uzanımlı Bozdağ silsilesini meydana getirmektedir. Bölgedeki kırıntılı tortullar ile metamorfik temel kayaları arasındaki faylı dokanaklı ilişki ve faya yakın kesimlerde tortul kalınlaşması, katmanların temele doğru eğimlenmesi, sıcak ve soğuk su kaynakları ve metamorfik kayalardaki breşleşmeler izlenmektedir. Bu doğrultuda Gediz Grabeninin neojen dolgusunu oluşturan kırıntılı tortulların çökelişi, kalınlığı ve ilgili fasiyeslerin dağılımı, büyük bölümüyle grabeni Güney kesimden sınırlandıran listrik şekilli büyüme faylarının kontrolünde geliştiği söylenmektedir. Bu fayların denetiminde gelişen her çökme evresi, üste doğru kabalaşan devirsel bir tortul düzeyin çökmesiyle sonuçlanmıştır (Şekil 4.3).

Şekil 4. 3 Basitleştirilmiş jeoloji haritası (Anonim 2013a)

Salihli - Bozdağ alanını Kuzeyden sınırlayan sıyrılma faylarının Çakaldoğan - Burhanköy - Çelikli - Karaağaç - Allahdiyen - Gökköy - Çamurhamamı ve Şirinyer arasında sıçramalar yaparak KB-GD, D-B ve KD-GB şeklinde yön değiştirmesi sonucu, sıçrama alanlarında yırtılma fayları gelişmiştir. Bu yırtılma fayları, KD-GB yönlü gerime sonucu ruhsat sahalarının olduğu Bozdağ yükselim sahasının sürekli olarak yükseltilmesi ve Gediz ve Küçük Menderes havzalarına doğru basamaklı faylanmaların birlikte çalışması sonucu, alanı boydan boya geçen dik ve derin vadiler oluşmuştur. Vadi kenarlarını kesen normal fay bileşenli yırtılma fayları meydana gelmiştir. Bozdağ yükselim alanında yer alan Salihli - Bozdağ arasındaki tepeler 1000 m ile 1900 m arası yükseltiler oluşturmaktadır. Alanda gnays, kuvars şist, mika şist, kalkışist, migmatit ve mermerlerden ibaret Paleozoik yaşlı metamorfik ve sokulum yapmış granitik kayalardan oluşmaktadır (Anonim 2013a).

4.2.1.1 Jeotermal yapı

Sardis arkeolojik sit alanının Güneydoğusunda antik kente yaklaşık 5,5 km uzaklıkta bulunan Çamurhamamı Kaplıcaları, Çaldağ ve Bozdağ'ın Kuzeyinde metamorfik kütleler ile neojenleri ayıran fayda ortaya çıkmış olan geniş çatlaktan yüzeye çıkan sulardır. 30-73 °C derece sıcaklık, 3lt/sn debi, 0,48 Mwt potansiyeli ile kaplıca suyu,

litresinde 2 gr. yakın mineral taşıyan alkali ve toprak alkali bikarbonatlı, karbondioksitli sıcak sudur (Anonim 2011c).

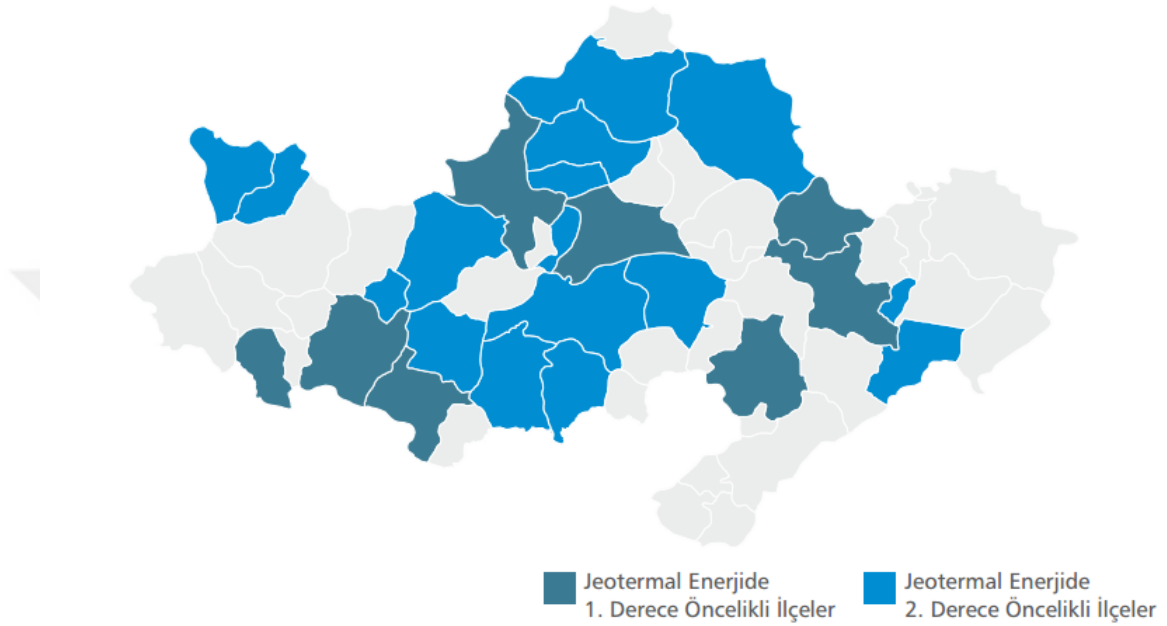
Salihli - Bozdağ (Manisa - İzmir) Jeotermal Ruhsat Alanları Jeolojik Etüt Raporu'nda (2013) jeotermal alanının, sıcak su kaynakları açısından yüksek potansiyeli olan bir bölge olduğu belirtilmektedir. Alandaki mevcut kaynak ve kuyular, Salihli ilçe merkezinin Batısında, Kurşunlu Kaplıcaları ile Sardis Antik Kenti arasında kalan bölgede yer almaktadır. Bölgedeki kaynakların, Sartçamur ve Dereiçi (Tabak Çayı) kaynağı hariç, tamamı kurumuş veya debisi çok düşüktür. Sartçamur kaynağı 50°C sıcaklıktadır ve debisi 5 lt/sn'dir. Tabak Çayı çevresindeki kaynakların su sıcaklığı 45-50°C, debileri 0.2-1 lt/sn arasında değişmektedir (Anonim 2013a).

Kuzey sınırlayan Gediz çöküntüsü Güney fay sistemini oluşturan sıyrılma fayının Güneyinde, taban bloklarında; Güneyden sınırlayan Küçük Menderes çöküntüsü Kuzey fay sistemlerinin Kuzeyinde, yükselen bloklar arasında yer alan Bozdağ horst bölgesinde olması jeolojik evreler boyunca jeotermal etkinliklerin gözlemlenmesine olanak sağlamaktadır. Gediz çöküntüsünün bu çatlaklı yapısından dolayı geçiriminin yüksek olması sıcak ve soğuk su kaynaklarına akifer oluşturmaktadır. Miyosen öncesinde Doğu-Batı doğrultulu bir sıkışma basıncı etkisi altında kalan Batı Anadolu'da oluşmuş Kuzey-Güney doğrultulu birçok kırık ve çökme zonlarında jeolojik evreler boyunca jeotermal etkinliklerin ortaya çıktığı bilinmektedir.

Menderes masifine ait karbonatlı kayalar karstik ve çok çatlaklı olmalarından dolayı geçirimsizliği yüksek olup, sıcak ve soğuk su kaynakları için akifer oluşturmaktadır. Bölgede geniş bir yayılım sunan alüvyon soğuk sular için akifer özelliğinde olması açısından önemlidir (Anonim 2013a).

Bölgedeki yoğun tektonik hareket nedeniyle jeotermal enerji önemli ve öncelikli bir yenilenebilir enerji kaynağı olarak kabul edilmektedir. Salihli İlçesi ve komşu ilçelerde jeotermal kaynaklar bulunmakla birlikte, bunların sadece bir kısmının enerji üretimi için

yeterli sıcaklığa sahip olduğu tespit edilmiştir (Anonim 2016b), (Şekil4.4). Sıcaklık ve debi bakımından yüksek potansiyele sahip olan bu alanlar jeotermal enerjiden elektrik üretimine yönelik yapılacak olan yatırımlarda I. derece öncelikli alanlar olarak belirlenmiştir.

Şekil 4. 4 Jeotermal enerji üretiminde öncelikli alanlar (Anonim 2016b)

4.2.1.2 Maden varlığı

Manisa'nın Salihli İlçesi'ne bağlı Sart Çayı, kumtaşı ve ufak parçalı çakıl taşlarından oluşan Güneydeki kristalli ve çok kıvrımlı masif üzerinde, kristalli şistler gnays, mikaşist, kuvarsit ve mermerden oluşmuştur. Üst miyosen çökeltileri olduğu kabul edilen ve kristalli kayaç üzerinde bulunan bu kırıntı katmanların arasında 10-20 cm'lik kil seviyesine rastlanmaktadır. Bu tabakaların üzerinde özellikle tepelerde gözlenen iri kuvars çakıllarından oluşan tabaka görülmektedir. Bu tabakalarda ve Sart Çayı çevresindeki genç alüvyonlarda nabit (doğal) altın tespit edilmiştir.

MTA tarafından yayınlanan Manisa İli Maden ve Enerji Kaynakları Raporu'nda belirtildiği üzere; Sart altın yatağının plaser tip altın rezervi olduğu tespit edilmiştir. Uzkut ve Semerkan (1980) farklı yıllarda yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen bulgular doğrultusunda plaserde altın dağılımının düzensiz olduğunu ve mevcut

tenörlerin ekonomik bir değerlendirme için yeterli olmadığını vurgulanmaktadır. Düşük tenöre sahip olan alanda altının değerlendirilmesi için ağır mineral yan ürünlerin de ele alınması gerekliliğini vurgulayan Uzkut ve Semerkan (1980), MTA tarafından yapılan araştırmalar doğrultusunda Topkaya ve Başkesik tarafından 1979 yılında hazırlanan raporda alandaki birikimlerin olsa olsa bir kum - çakıl kaynağı olarak değerlendirilebileceği önerisinden bahsetmektedir. Sart yatağında yapılan analizlerde altının yanı sıra zirkon, liminit, kasiterit, almandin, ilmenit, hemeatit, rutil mineralleri içerdiği tespit edilmiştir (Pomza Aş., 2015 sözlü görüşme).

Sardis'in Batısında yer alan Kale Tepe Kazı Başkanlığı tarafından Yukarı Nekropol olarak kabul edilmektedir. Bu bölgede Lidya Dönemi'ne ait oda mezarı, Roma Dönemi'ne tarihlenen sarnıç yapısı dışında yüzeyde Roma Dönemi'ne tarihlenen seramik buluntular tespit edilmiştir. Bu alanda 2002 yılından itibaren aktif üretim faaliyetleri devam eden özel bir *plaser madeni işletmesi* ruhsat alanı olması nedeniyle herhangi bir araştırma kazısı yapılmamıştır.

4.2.2 İklim

Manisa İl'inin Salihli İlçesi'nde geleneksel iklim sınıflandırmalarına göre, yarı nemli Akdeniz ya da daha ayrıntılı; yarı kurak, oldukça sıcak, su fazlasının çok az olduğu hafif karasal bir iklim olarak tanımlanabilir (Türkeş 2011). Günal (1995), Gediz Havzası'nın iklimini Akdeniz iklimi ve bu iklimin değişikliğe uğramış şekli olan Marmara İklimi etkisi altında olduğunu belirtmektedir. Havzanın Batısından Doğusuna doğru ilerledikçe Akdeniz ikliminin taşıdığı özellikler azalarak Marmara ile İç Anadolu iklimi arasında bir geçiş görülmektedir. Çalışma alanı Gediz Ovası ortalarında yer alan Salihli ilçesinin 71 km Batısında bulunan Sart Mustafa ve çevresindeki dağların, deniz etkisini kesecek kadar yüksek olmaması ve denize dik konumları dolayısıyla denizin etkisi hissedilmektedir (Çizelge 4.1).

Çizelge 4. 1 Yıllara göre meteorolojik veriler (Anonim 2011c).

	ORT. YAĞIŞ MİKTARI (mm)	GÜNLÜK EN ÇOK YAĞIŞ MİKTARI	ORT. RÜZGÂR HIZI (m/sn)	EN HIZLI RÜZGÂR YÖNÜ	HÂKİM RÜZGÂR YÖNÜ	RASAT SÜRESİ (gün)	ORT. SICAKLIK (C0)	EN YÜKSEK SICAKLIK
2007	393,2	99,4		B/GB	B	36	16,4	44,8
2008	293,6	82,8	1,88	B/GB	KB	19	15,3	43,2
2009	597,0	119,8	1,5	G/GD	BKB	80	16,4	40,0
2010	648,7	121,7	1,5	B/GB	B	39	16,4	40,8

Bölgede yer alan Akhisar, Manisa ve Salihli meteoroloji istasyonlarına ait ortalama sıcaklık ve ortalama yağış verilerine göre hava sıcaklığı bakımından yıllık ortalama 16.6 °C dir (Şekil 3). Havzada ısı düşüşü nedeniyle don görülen gün sayısı havza içerisindeki konuma bağlı olarak 11 ile 37 gün arasında değişmektedir. (Anonim 2011c).

Yağış açısından mevsimlere göre büyük farklılıklar bulunmaktadır. Salihli Meteoroloji İstasyonu’nda yapılan rasatlara göre en çok yağış Aralık – Nisan aylarında, en az yağış ise Temmuz – Ağustos aylarında düşmektedir. Yaz aylarında yağışlar çok yetersizdir. Ortalama en düşük ısı derecesi Ocak ayında 2.9 °C ölçülürken ortalama en yüksek sıcaklık Temmuz ve Ağustos aylarında 34.9 °C olarak tespit edilmiştir. Meteoroloji Genel Müdürlüğü tarafından 1930 ile 2018 yılları arasında ölçülmüş verilerin değerlendirilmesi sonucu ortaya konan genel istatistiklere göre Manisa İli’ne ait meteorolojik değerler Çizelge 4.2’de verilmiştir. (Anonim 2020a).

Çizelge 4. 2 Manisa iline ait meteorolojik veriler (Anonim 2020a)

Yıllık Yağış Ortalaması	727.9 mm
Yıllık Ortalama Sıcaklık	16.8 °C
Yıllık Ortalama Güneşlenme süresi	82.0 saat
En Düşük Sıcaklık (04.01.1942)	-17.5 °C
En Yüksek Sıcaklık (25.07.2007)	45.5 °C
En Çok Yağış (23.12.1986)	163.5 mm
En Hızlı Rüzgar (22.12.1966)	153.0 km/sa
En Yüksek Kar (01.02.1945)	44.0 cm

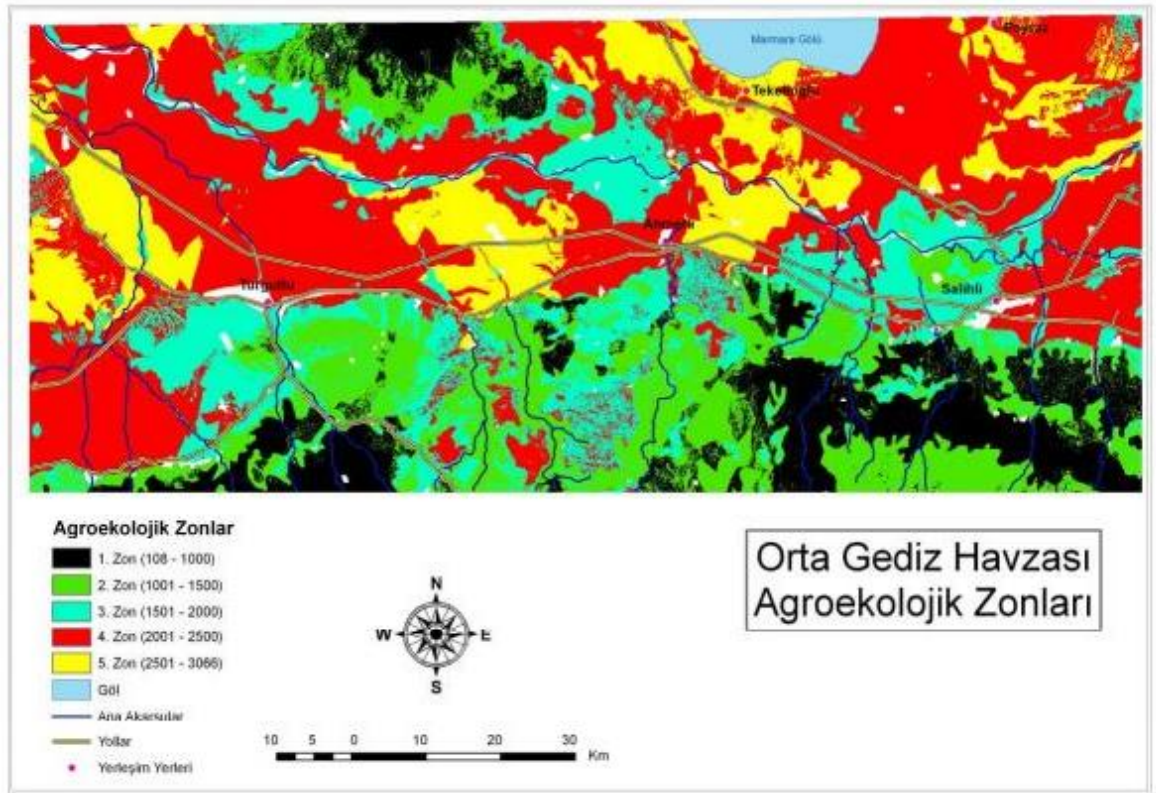
Gediz Havzası genelinde yapılan ölçüm verilerine göre bölgede Kuzeydoğu (NE), Kuzey (N) ve Doğu (E) yönünden esen rüzgarlar hâkimdir. Bu rüzgarların ortalama hızları 5-6 Knot arasında tespit edilmiş olup, en hızlıları Aralık ayı ile Mart ayı arasında görülmektedir. Bu dönemde rüzgârın hızı zemin seviyesinden on (10) metre yukarıda 14 Knot olarak tespit edilmiştir. Yaz ayında görülen rüzgârlar kuru ve sıcaktır.

4.2.3 Toprak yapısı

TÜİK'in Manisa İli Çevre Durum Raporu'nda (2011) Manisa genelinde bulunan toprak tipleri detaylandırılmıştır. Türkiye toprak haritasına göre çalışma alanında “kırmızı akdeniz topraklar” ve “alüvyal topraklar” bulunmaktadır.

Alüvyal topraklar; genellikle taze tortul depozitler üzerinde oluşan genç topraklar olarak katmanları yoktur ya da zayıf gelişmiştir; ancak mineral açıdan zengin topraklardır. Çoğunlukla taban suyunun etkisi altında olan bu topraklar tarımsal üretim bakımından çok önemli kabul edilmektedir. Kırmızı Akdeniz topraklar ise Akdeniz iklim bölgesinde bulunan kireç kayaları üzerinde, 600 mm.'den fazla yağış teşekkül eden koyu kırmızı renkli topraklar olarak tanımlanmaktadır (Anonim 2008b).

Ölgen vd. (2009) Orta Gediz Havzası'nda yer şekilleri, toprak, iklim gibi doğal ve sosyo-ekonomik koşullara bağlı olarak bitki yetiştiriciliği açısından tarımsal amaçlı ekolojik zonların belirlenmesi çalışmasında Turgutlu – Salihli arasında kalan alanı incelemişlerdir (Şekil 4.5). Araştırmaya kapsamında belirlenmiş olan çalışma alanı sınırı Ölgen vd. tarafından incelenen alan içinde yer almaktadır.

Şekil 4. 5 Orta Gediz Havzası tarımsal amaçlı ekolojik zonları (Ölgen vd. 2009)

Ölgen vd.'ne göre araştırma kapsamında belirlenen çalışma alanı 3. ve 4. Zon toprak alanlarını içermektedir. Buna göre üçüncü zonun bitkisel üretim potansiyeli düşüktür. Bu çalışmaya göre toprak yapısı 3. zonda yer yer Killi Tınlı bir karakterde olup arazi kullanım kabiliyet sınıfı yüksek alanlarda V-VI arasında iken, ova tabanına yakın kesimlerde genellikle I ve II sınıftır. 4. zon bitkisel üretim potansiyeli en yüksek olan ikinci zon olarak kabul edilmiş olup yer yer Killi Tınlı bir karakterde ve tümüyle alüvyal topraklar olarak tespit edilmiştir. Arazi kullanım kabiliyet sınıfı I ve II gibi olarak belirlenen bu zonda ortalama rakım 200 m'nin altındadır.

I ve II gibi sınıf alüvyal topraklar, güneşlenme, yağış ve toprağın su bakımından zenginliği de göz önünde bulundurularak tarım için en elverişli topraklar olarak kabul edilmektedir. Bu tip alanlar;

- Toprağın derinliği, sıcaklığı ve reaksiyonu, yörede yetişen kültür bitkilerinin yetişmesine elverişli olan,
- Taban suyu bulunmayan veya kültür bitkilerinin gelişmesine müsaade edecek derinlikte bulunan,
- Sulamayı sınırlandırmayacak düzeyde toprak geçirgenliği olan,
- Toprağı üst kesiminde veya yüzeyinde % 10 geçmeyecek şekilde taşlılık olan,
- En fazla %6 eğime sahip olan,
- Sele maruz kalmayan topraklardır.

4.2.4 Bitkisel Materyal

Manisa İli'nin Akdeniz iklim kuşağında bulunması dolayısıyla il genelinde kuraklığa dayanıklı Akdeniz (Mediterranean) bitki örtüsü görülmektedir. İlin topografik yapısına bağlı olarak aşağı kesimlerinde ova vejetasyonu, yukarı kesimlerine ise maki ve alpin vejetasyonu hakim yapıdadır (Anonim 2015c).

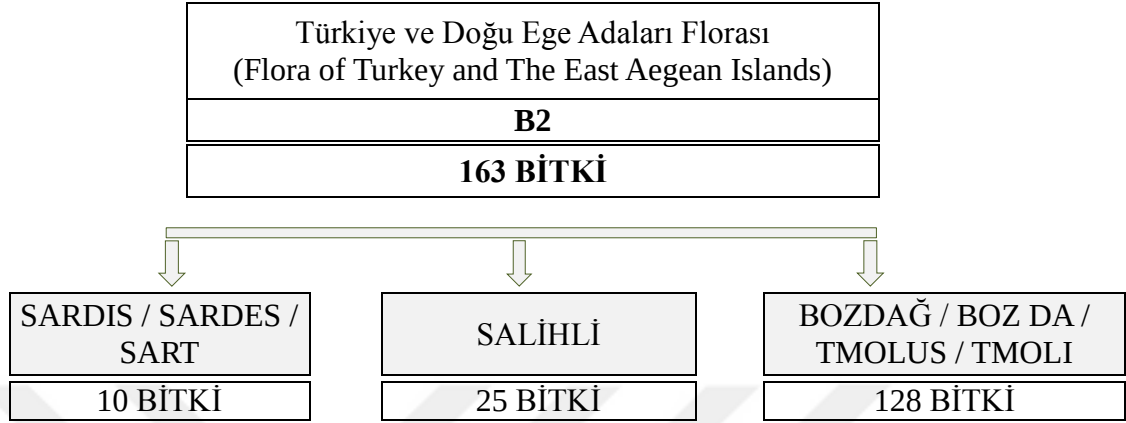
Bitki örtüsü ile ilgili olarak Salihli ve Sart Beldesi'ni odak alan araştırma çalışmaları bulunmamaktadır. Tez çalışması kapsamında alanda Orman ve Su İşleri Bakanlığı'nın bölgede yapmış olduğu meşcere haritaları incelenmiş ve çalışma alanı ile çakışan kısımlarda yer alan bitkiler bu harita üzerinden tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Literatür araştırması sırasında çalışma alanının bulunduğu alan ile doğal ve yönetsel olarak ilişkili olan Sart ve Salihli belde, ve ilçe adları anahtar kelimeler olarak belirlenmiştir. Bu kelimelerin yanı sıra çalışma alanının Bozdağ'ın Kuzey eteklerinde olması nedeni ile de yapılan taramalarda Bozdağ çevresinde yapılmış olan vejetasyon ile ilgili çalışmalar da değerlendirilmiştir (Şekil 4.6).

Şekil 4. 6 Sardis, Salihli ve Bozdağ ilişkisini gösterir harita (Harita Google map uygulaması üzerinden temin edilen harita üzerinde hazırlanmıştır. Orijinal 2020).

P. H. Davis tarafından 1966-1985 yılları arasında yayınlanmış olan Türkiye ve Doğu Ege Adaları Florası (Flora of Turkey and The East Aegean Islands) adlı 9 ciltlik eserin ilk cildinde Türkiye harita üzerinden yatay ekseninde A, B ve C olarak üç, dikey ekseninde ise 1 ile 10 arasında numaralandırılan toplam 29 bölgeye ayrılmıştır. Aynı zamanda bu ciltte yayının tamamının nasıl kullanılacağına ve düzenlenen bitki bölgelerinin esasları ortaya konmuştur. Buna göre tez çalışma alanı B2 bölgesi içinde yer almaktadır. B2 kodlu alanın büyüklüğü göz önünde bulundurularak bu tanımlı alan içinde geçen ‘SARDIS’, ‘SARDES’, ‘SART’, ‘SALİHLİ’, ‘TMOLUS’, ‘TMOLİ’ ‘BOZDAĞ’ ve ‘BOZ DA’ yer isimleri dikkate alınmıştır. Türkiye ve Doğu Ege Adaları Florası’nda anahtar yer isimleri ile yapılan tarama ile tespit edilen bitkilerin yer isimleri ile ilişkisi Çizelge 4.3’de verilmiştir.

Çizelge 4. 3 Türkiye ve Doğu Ege Adaları Florası'nda tespit edilen birtkilerin anahtar yerler ile ilişkisi (Orijinal 2020)

Türkiye ve Doğu Ege Adaları florası için anahtar kelimeler ile yapılan tarama sonucunda toplam 163 bitki tespit edilmiştir. Bu bitkilerden 128 adedi Bozdağ, 25 adedi ise Salihli yer adı ile ilişkili olarak tespit edilmiştir. Sardis / Sardes / Sart kelimeleri ile ilişkili olarak tespit edilen on (10) bitki çizelge 4.4'de liste olarak verilmiştir. Türkiye ve Doğu Ege Adaları Florası I, II, III, IV, VI ve VII numaralı ciltlerde yer alan bu bitkilerden *Ziziphora taurica* subsp. *cleonioides* ve *Scrophularia depauperata*'nın endemik tür olduğu belirtilmiştir.

Çizelge 4. 4 Türkiye ve Doğu Ege Adaları Florası (P. H. Davis 1965-1985).

Cilt	Anahtar Kelime	Bitki	Türkçe Adı
I	SARDES	<i>Consolida ambigua</i> (L.) P. W. Ball in Feddes Rep. 66: 151 (1962). Syn: <i>Delphinium ajacis</i> auct. non L., Sp. Pl. 531 (1753); <i>Consolida ajacis</i> auct. non (L.) Schur in Verh. Sieb. Ver. Naturw. 4:47 (1853); <i>D. Ambiguum</i> L., Sp. Pl. ed. 2, 749 (1762). Ic: Reichb., Ic. Fl. Germ. 4: t. 67 (1840)	
II	SARDES	<i>Dianthus calocephalus</i> Boiss. Diagn. Ser 1(6): 23 (1845). Syn: <i>D. turcicus</i> velen. In Sitz. Boehm. Ges. Wiss. 273 (1893); <i>D. cruentus</i> Gris. Subsp. <i>turcicus</i> (velen.)Stoj. & Acht. În stoj. & stef., Fl. Bulg. ed. 3: 405 (1948). Type: [Turkey B2 manisa] in rupibus declivitatibus septentrionalis Tmolii, inter Bozdagh et Sardes, vii 1842, Boissier (holo. G!).	Güzel başlı karanfil
III	SARDIS	<i>Onobrychis İasiostachya</i> Boiss., Diagn. Ser. 1(2):96 (1843). Syn: <i>O. arenaria</i> (Kit. Ex Willd.) DC. Subsp. <i>lasiosachya</i> (Boiss.) Hayek, Prodr. Fl. Balc. 1: 928 (1926).	Korunga
IV	SARDES	<i>Sedum lydium</i> Boiss., Diagn. Ser. 1(3) : 17 (1843). Ic: Praeger, op. cit. f. 106 (1921). Syntypes: [Turkey] in humidis et ad rivulos regionis alpinae montium Lydiae et Cariae, [C2 Denizli] Cadmus (Babadağ) occidentalis supra Geyra et orientalis supra Colossam, [B2 Manisa] Tmolus (Boz Da.) supra Philadelphiam (Alaşehir) et Sardes, 1842, Boissier (K!).	Ege kuruğu
		<i>Ferulago asparagifolia</i> Boiss. In Ann. Sci. Nat. ser. 3, 1:321 (1844). Figure 10, p.443. Map 65, p.459	Kaya kişnişi
		<i>Peucedanum chryseum</i> (Boiss. & Heldr.) Chamberlain, comb. nov. Syn: <i>Anethum chryseum</i> Boiss. & Heldr. In Boiss., Diagn. Ser. 1(10) : 32 (1849)! <i>Peucedanum chrysanthum</i> Boiss., Diagn. Ser. 2(6) : 86 (1859)!	Hınzır otu
VI	SARDES	<i>Verbascum lydium</i> Boiss., Diagn. ser. 1(4):62 (1844).	Akgömlek
	SARDIS	<i>Vincetoxicum canescens</i> (willd) Decne. in DC, prodr 8:523(1844)	Zilasur
		<i>Scrophularia depauperata</i> Boiss., Diagn ser 1(4) 68 (1844). Syn <i>S. varicgora</i> Bieb subsp <i>depouperata</i> (Boiss) Lall in Notes RBG Edinburgh 10 136 (1970)' Figure 20. p 633 Map 46, p. 621	Koru sıracaotu

Çizelge 4. 5 Türkiye ve Doğu Ege Adaları Florası (P. H. Davis 1965-1985) (devam).

		<i>Syntypes (Turkey) in glareosis et rupestribus regionis alpinae montium Lydiae et Cariae frequentes (B2 Manisa) Mesogis (Aydın Da.) supra Tralles (Aydın), Boissier (G); Tmolus (Boz Da.) supra Philadelphiam (Alaşehir) et Sardes (Sardis), vi 1842, Boissier (E'G'k'); (C2 Denizli) Cadmus (Honaz Da.). Boissier (G)</i> <i>Endemic. Perhaps somewhat related to S. mvriophylla and S. olvmpica; also allied to S. variegata.</i>	
VII	SART	<i>Ziziphora taurica</i> Bieb., <i>Fl. Taus.-Cauc.</i> 1.18 (1808). <i>Syn Faldermannia taurica</i> (Bieb.) Trautv. in <i>Bull. Acad. Sci. Pétersb.</i> 6.185 (1840) <i>subsp. cleonioides</i> (Boiss.) Davis in <i>Notes R.B.G. Edinb.</i> 21.69 (1952). <i>Syn 2. cleonioides</i> Boiss., <i>Diagn. ser.</i> 1(5):14 (1844)! <i>Type: [Turkey B1/2 Manisa) in collibus siccis ad radices Mesogis (Aydın Da.) supra Sardes (Sart), vi 1842, Boissier (holo. G, photo!).</i> <i>Endemic. E. Medit, element. The subspecific identity of a gathering from Is: Lesvos, Cand. cannot be established. The following specimens are inter mediate between the two subspecies: B2 Manisa: nr Sardes (Sart), 31 v 1938, Reese! C2 Denizli: Babadat, 1200 m, D. 18424! The latter comes from a population of predominantly white-flowered individuals.</i>	Çöl reyhanı
		<i>Euphorbia rigida</i> Bieb., <i>Fl. Taur.-Cauc.</i> 1:375 (1808). <i>Syn: E. pungens</i> Banks & Sol. <i>In Russell, Aleppo ed. 2, 2:268 (1794) non Lam. (1788)! E. bigland ulosa</i> Desf. in <i>Ann. Mus. Hist. Nat. (Paris)</i> 12:114, t. 14 (1808), & Choix. Pl. 88, t. 67 (1808). <i>Ic: Fiori. Ic. F1, Ital, f. 2608 (1901); Mouterde, Nouv. FL Lib. Syr. 2: t. 211 f. 2(1970).</i>	Nane ruhu

Literatür araştırmaları kapsamında irdelenen çalışmalardan; Mercan vd. tarafından 2004 yılında yayınlanmış olan Bozdağ (Ödemiş, İzmir)'ın Tenebrionidae (Coleoptera) Faunasının Çukur Tuzaklarla Belirlenmesi Üzerinde Bir Araştırma çalışması kapsamında incelenen alanda kestane (*Castanea sp.*) ve meşe (*Quercus sp.*) biyotopları tespit edildiği ifade edilmektedir. Benzeri şekilde Anlaş vd. tarafından 2010 yılında Bozdağlar Dermaptera (Insecta) faunası hakkında yapılan bir araştırma çalışmasında bölgede bulunan bitki örtüsü; doğal alanlar, yarı doğal alanlar ve ekili alanlar olmak üzere üç (3) başlık altında toplanmıştır. Buna göre;

- Doğal alanlar; *Castanea sp.* (kestane), *Pinus sp.* (çam) ve *Quercus sp.* (meşe)'den oluşan karışık orman alanı olarak tespit edilmiştir.

Kestane biyotopları 40-70 yıllık olup *Castanea sativa* MILLER yaygın türdür.

Çam biyotopları; *Pinus brutia* TEN. ve *Pinus nigra* (ARNOLD)

Meşe biyotopları; 10-35 yaş arası olup yaygın olarak *Quercus ithaburensis* DACNE subsp. *macrolepis* (KOTSCHY) ve *Quercus infectoria* OLIVIER görülmektedir.

- Yarı Doğal alanlar; akarsu çevreleri, çayır ve mera alanları, yanmış orman, maki ormanı olmayan ormanlık habitatlar olarak belirlenmiştir. Bu alanlarda;

Çayır biyotopları: *Euphorbia anacampseros* BOISS (sütlüağu), *Coridothymus capitatus* (L.) (acı kekik), *P. vulgare* (benli eğrelti) ve *J. oxycedrus* (katran ardıcı)

Maki biyotopları: *Q. Infectoria* (Mazı meşesi), *C. salviifolius* (Adaçayı yapraklı laden), *R. canina* (Kuşburnu), *J. oxycedrus* (katran ardıç), *Sarcopoterium spinosum* L. (Aptesbozan) ve *C. capitatus* (Şehvetotu)

Yarı sucul biyotoplar: *Salix sp* (Söğüt türleri), *Alnus glutinosa* (L.) (Adi kızılgağaç), *R. canescens* (Açelye türü), *R. canina* (Kuşburnu), *Lythrum salicaria* L. (Hevhulma), *Urtica sp.* (Isırgan otu), *Mentha sp.* (Nane).

Yangın etkisinde biyotoplar: Temmuz 2000'de çıkan bir yangında tahrip olan bu habitatda *J. oxycedrus* (katran ardıcı), *P. amygdaliformis* (çöğür armudu), *R. Canina* (kuşburnu), *Cistus laurifolius* L. (defneyapraklı laden), *Thymus longicaulis* C. PRESL (dağ kekiği) ve *Verbascum sp.* (sığırkuyruğu) yaygın bitki türleridir.

- Ekili Alanlar ise *Prunus avium* (kiraz), *Juglans regia* (ceviz), *Malus communis* (elma), *Ficus carica* (incir), *Pirus communis* (armut) ve *Olea europaea* (zeytin) bahçeleri olarak tespit edilmiştir (Anlaş vd. 2010).

Roosevelt (2017), Sullivan'ın 1989 yılında merkezi Lidya bölgesi olarak belirlediği Sart Beldesi ve Gölarmara'yı da içine alan kesimde yürüttüğü polen analizlerine ait verilerden yola çıkarak Sardis ve çevresinde tespit edilen bitkisel materyal hakkında bilgi vermektedir. Roosevelt ve Sullivan'a göre Bozdağ'ın (Tmolos) Güney yamaçları yaprak döken *Quercus sp.* (meşe) ağaçları ve step bitki örtüsüne sahiptir. Bölgede deniz seviyesinden 2000 metre yüksekte ağaç yetişmemektedir. 1000 – 2000 metre rakım arasında *Quercus sp.* (meşe), *Pinus sp.* (çam), *Juniperus sp.* (ardıç) ile karışık olarak nadiren *Ficus sp.* (kayın), *Cedrus sp.* (sedir) meyve ağaçlarının bir arada bulunduğu bir orman örtüsünün hakim olduğundan bahsetmektedir. Deniz seviyesinden 1000 metreye kadar olan kısımda ise genel olarak maki ve *Quercus* (meşe), *Pinus* (çam) türleri ile dağ eteklerinde tarım alanlarının hakim olduğu belirtilmektedir.

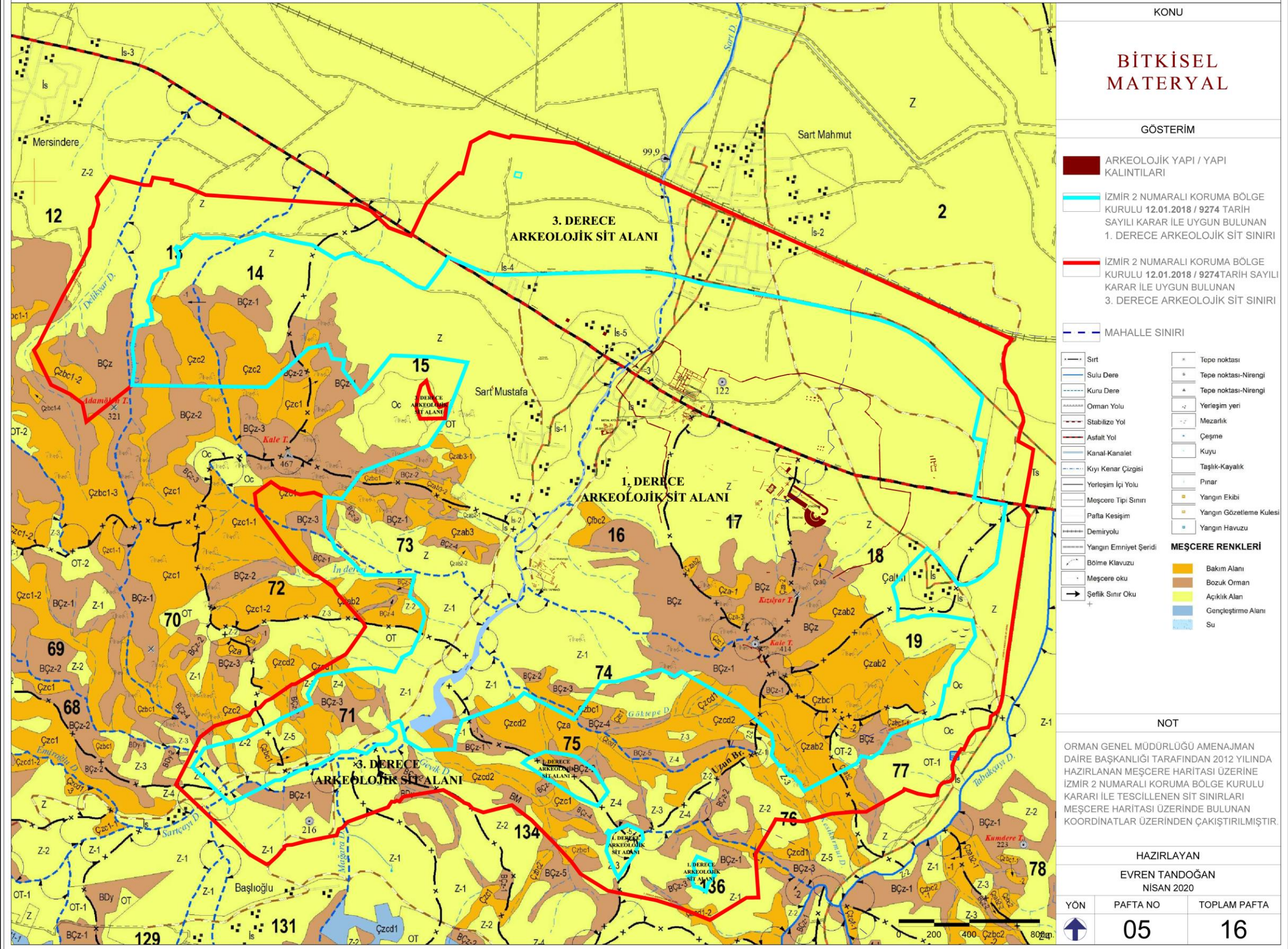
Bu literatür çalışmaların yanı sıra Orman Genel Müdürlüğü Amenajman Dairesi tarafından 2012 yılında bölgede yapılan ön inceleme, araştırma ve gözleme dayalı tespitler sonucunda meşcere haritası hazırlanmış ve saptanan vejetasyon türleri Fonksiyonel Orman Amenajman Plan raporu ortaya konmuştur. Salihli bölgesinde yapılan tespitlerin yer aldığı çalışmada mevcut orman varlığının tespit edilmesi, haritalanması, ağaçların türleri ve yaş sınıfları tespit edilmiştir. Raporda Salihli Orman İşletme alanı içinde gözlemlere dayalı olarak tespit edilebilen vejetasyon türlerinin bir kısmının ağaçlandırma ile bölgeye getirildiği belirtilmiştir. Çizelge 4.5'da Orman Bölge Müdürlüğü tarafından tespiti yapılan vejetasyon türleri verilmiştir.

Çizelge 4. 6 Alanda bulunan mevcut bitki türleri (Anonim 2012b).

Latince adı	Türkçe adı
<i>Pinus brutia</i>	Kızılçam
<i>Pinus nigra</i>	Karaçam
<i>Pinus pinea</i>	Fıstıkçamı
<i>Cedrus libani</i>	Lübnan sedir
<i>Juniperus spp.</i>	Ardıç
<i>Populus tremula</i>	Titrek kavak
<i>Platanus orientalis</i>	Çınar
<i>Quercus pubescens</i>	Tüylü meşe
<i>Quercus aegilops</i>	Palamut meşesi
<i>Quercus coccifera</i>	Kermes meşesi
<i>Quercus ilex</i>	Pırnal meşe
<i>Quercus infectoria</i>	Mazı meşesi
<i>Prunus padus</i>	Kuşkirazı
<i>Pyrus elaeagnifolia</i>	Ahlat
<i>Sorbus torminalis</i>	Üvez
<i>Hedera helix</i>	Sarmaşık
<i>Phillyrea latifolia</i>	Akçakesme
<i>Cistus creticus</i>	Laden
<i>Paliurus spina christi</i>	Karaçalı
<i>Euphorbia spp.</i>	Sütlegən
<i>Astragalus spp.</i>	Geven
<i>Pistacia terebinthus</i>	Menengiç
<i>Myrtus communis</i>	Yaban mersini
<i>Rubus spp.</i>	Böğürtlen
<i>Erica arborea</i>	Funda
<i>Erica verticillata</i>	Funda
<i>Calluna vulgaris</i>	Süpürge çalısı
<i>Rosa canina</i>	Yabani gül
<i>Crataegus monogyna</i>	Alıç, Akdiken, Yemişen
<i>Crataegus orientalis</i>	Sıçan alıcı
<i>Smilax excelsa</i>	Gıcır
<i>Spartium junceum</i>	Katır tırnağı
<i>Nerium oleander</i>	Zakkum
<i>Thymus spp.</i>	Kekik
<i>Salvia spp.</i>	Adaçayı
<i>Ligustrum vulgare</i>	Kurtbağrı
<i>Rhus coggygia</i>	Sumak
<i>Graminae spp.</i>	Çayırotları

2012 yılında yürürlüğe giren 1/25000 ölçekli meşcere haritası 2011 yılında yapılan saha çalışmaları ile güncellenmiştir. Salihli bölgesinin tamamını gösterir bu meşcere haritası üzerinde yapılan işaretlemelerde çalışma alanının bozuk orman, açık alan ve bakım alanı statüsünde alanlar olduğu görülmektedir (Şekil 4.7). Bunun yanı sıra harita üzerinde alanda bulunan ağaç türleri kısaltmalarla sembolleştirilmiştir. Buna göre alanda ‘Çz’ kodu ile işaretlenmiş kesimlerde *Pinus brutia* (kızılçam), ‘Çf’ ile belirtilen *Pinus pinea* (fıstıkçamı) yetiştiği görülmektedir. Harita üzerinde bu ağaçların gelişim çağı ve alanın ağaç bakımından yoğunluğunu ifade eden işaretlemeler yapılmıştır. Buna göre alanda bulunan ağaç türleri ve 0, a, b, c veya d harfleri ile meşcerenin gelişim çağı sembolleştirilmiş, alanı kaplayan ağaç türünün alana oranı ile kaplılık tipi derecelendirilmiştir. Alanın % 0-10 oranında ağaç ile kaplı olması halinde ağaç türünü ifade eden sembol önüne boşluklu olduğunu ifade etmek için ‘B’, %11-40 oranında ağaçla kaplı olması halinde gelişme çağı sembollerinin sonuna 1, %41-70 oranında ağaçla kaplı olması halinde 2, %71 ve üzerindeki oranlarda ise 3 rakamı ile tanımlanmıştır (Anonim 2012b).

**ARKEOLOJİK SİT ALANLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE
KORUMA SORUNLARI:
MANİSA – SARDIS ÖRNEĞİ**

Şekil 4. 7 Amenajman Planı ve Sardis Arkeolojik Sit sınırları gösterir plan (Orijinal 2020)

Çalışma alanını da kapsayan meşcere haritası üzerinde bulunan sembollere göre alanda 1 ve 2 çap kademesinde, aralarının boşluklu olması nedeni ile tam kapalı bir ortam oluşmayan Pinus brutia kızılçam korusu bulunmaktadır. Orman Genel Müdürlüğü, Salihli Orman İşletme Şefliği Amenajman Planı raporuna göre harita üzerinde yer alan semboller ve açıklamaları Çizelge 4.6’de verilmiştir.

Çizelge 4. 7 Amenajman Planı üzerinde yer alan semboller ve açıklamaları (Anonim 2012b)

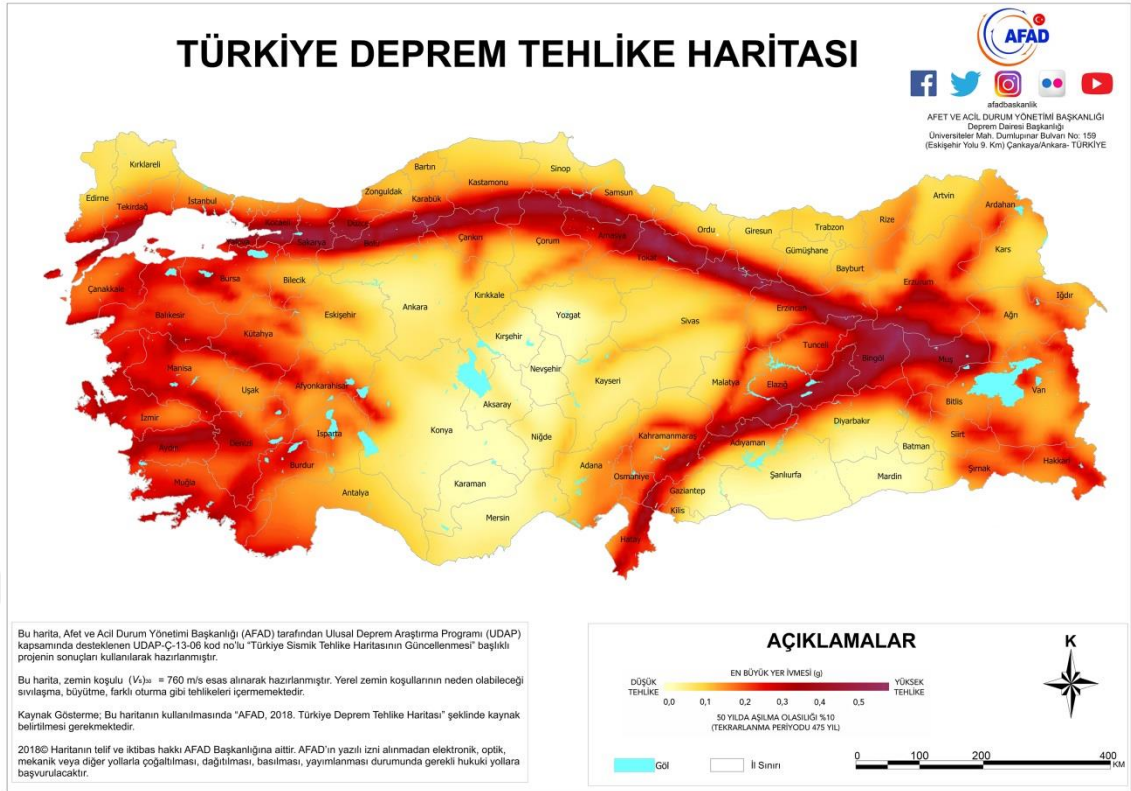
Sembol	Açıklama
Çza	Çapı 7.9 cm.ye kadar fidanlarla kaplı alanları Kızılçam
Çzab2	Çoğunluğu 8.0 cm.den küçük ancak içlerinde 8.0-19.9 cm. göğüs çapına sahip fertlerinde bulunduğu Kızılçam meşceresi.
Çzab3	Çoğunluğu 8.0 cm.den küçük ancak içlerinde 8.0-19.9 cm. göğüs çapına sahip fertlerinde bulunduğu saf Kızılçam koru ormanı.
Çzc1	Çoğunluğu 20.0-35.9 cm. arasında göğüs çapında olan ağaçlarla 1 kapalılık oranında Kızılçam meşceresi.
Çzc2	Çoğunluğu 20.0-35.9 cm. arasında göğüs çapında olan ağaçlarla 2 kapalılık oranında Kızılçam korusu.
Çzcd1	Çoğunluğu 20.0-35.9 cm göğüs çapında olan ve içlerinde 36.0 cm.den de kalın göğüs çapına olan sınırlandığı alanın içinde 1 kapalılık oranında Kızılçam
Çzcd2	Çoğunluğu 20.0-35.9 cm göğüs çapında olan ve içlerinde 36.0 cm.den de kalın göğüs çapına olan sınırlandığı alanın içinde 2 kapalılık oranında saf Kızılçam koru ormanı.
Çzbc1	Ağaçların büyük çoğunluğu 8,0-19,9 cm. göğüs çapında olan ve içlerinde 20,0-35,9 cm. göğüs çapında fertlerinde bulunduğu, saf kızılçam koru meşceresi.
Çfbc2	Ağaçların büyük çoğunluğu 8,0-19,9 cm. göğüs çapında olan ve içlerinde 20,0-35,9 cm. göğüs çapında fertlerinde bulunduğu Fıstıkçamı korusu.
BÇz	Kapalılığı %10’dan az olan ve bozulmuş kabul edilen koru ormanı
Z	Bahçe, bağ, zeytinlik, tarla gibi tarımsal üretim yapılan alanlar

Bugün T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü'nün Salihli İli bazında ele aldığı vejetasyon, Bozdağ (Tmolos) çevresinde yapılan araştırma çalışmalarından elde edilen verilerin yanı sıra Davis editörlüğünde yayımlanan Türkiye ve Doğu Ege Adaları Florası (Flora of Turkey and The East Aegean Islands) bitki atlası taramalarından tespit edilen veriler örtüşmektedir. Bu durum bölge florasında antik dönemden itibaren belirgin bir değişimin olmadığına göstergesi olarak kabul edilebilir.

4.2.5 Deprem durumu

Manisa İli, Salihli İlçesi'nde bulunan Sardis Arkeolojik Sit Alanı Bakanlar Kurulu'nun 18.04.1996 tarih ve 96/8109 sayılı kararı ile kabul edilen Türkiye Deprem Bölgeleri Haritası'na göre 1. Derece Deprem Bölgesi içinde yer almaktadır. Sardis Arkeolojik Sit Alanı'nın içinde bulunduğu Sart Mustafa İlçesi'nde ve yakın çevresinde yakın tarihte, can ve mal kaybına neden olan bir deprem yaşanmamıştır (Şekil 4.8).

Salihli Güneyinde neojen tortulların yayılım gösterdiği alanlar, derin açılmış dereler ve dik falezlerin gözlemlendiği oldukça sarp ve genç bir topografyaya sahiptir. Hızlı aşınmayı yansıtan bu yükseltiler, olasılıkla bugün aktif olan genç fayların meydana getirdiği basamaklı bir yapı özelliği göstermektedir. Menderes masifine ait metamorfik kayaların yayılım gösterdiği alanlar, 2500 m yüksekliğe ulaşan Doğu - Batı uzanımlı Bozdağ silsilesini meydana getirmektedir (Anonim 2011c).

Şekil 4. 8 Türkiye deprem haritası (Anonim 2019a, Erişim Tarihi: 11.09.2019)

Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı Deprem Araştırma Dairesi tarafından hazırlanarak 1 Ocak 2019 tarihinde yürürlüğe giren haritada görüldüğü üzere Manisa İli'nin tamamı diri fay hatlarının bulunduğu 1. Derece Deprem Bölgesinde bulunmaktadır. Salihli, Güneyinde derin açılmış dereler ve dik falezlerin gözlemlendiği, neojen tortulların yayılım gösterdiği oldukça sarp ve genç bir topoğrafyaya sahiptir. Hızlı aşınma sonucunda ortaya çıkan bu yükseltilerin, basamaklı yapı özelliği nedeni ile olasılıkla bugün aktif olan genç faylar meydana getirmektedir. 2500 m yüksekliğe ulaşan Doğu – Batı uzanımlı Bozdağ silsilesi Menderes masifine ait metamorfik kayaların yayılım gösterdiği alanlardan oluşmaktadır. Bölgedeki kırıntılı tortulların metamorfik temel kayaları ile olan dokanağı çoğu yerde faylıdır. Faya yakın kesimlerde katmanların temele doğru eğimlenmesi, tortul kalınlaşması, sıcak ve soğuk su kaynakları ve breşleşmeler görülmektedir (Anonim 2011c). Kemalpaşa - Sarıgöl arasında uzanan, Doğu - Batı gidişli ve güneye iç bükey olan Gediz Grabeni (fay hattı) olarak adlandırılmaktadır. Gediz Grabeni'ni güneyden sınırlayan düşük eğimli ve listrik (kürek şekilli) özellikteki fayın tortullaşma süresince aktif rol oynadığı tespit edilmiştir. Gediz Grabeni'nin Güney bölümünde kaba kırıntılı tortullar 1500 m kalınlığına

ulaşırken Kuzey bölümde oldukça ince durumdadır. Grabenin Kuzey bölümünde egemen olan karbonatlı fasiyesler, grabenin Güney ve Kuzey bölümlerinde yer alan tortul fasiyesler ile benzer nitelikte değildir. Bu durum grabenin açınımının başlangıçta asimetric bir gelişme gösterdiğini yansıtmaktadır. Tektonikliğin ve subsidansın çökme dönemi boyunca izlediğı asimetric yönelim nedeni ile çökme tortullaşma eksenini (havza ekseninin), zaman içinde aktif olan Güney kenara doğru kaymasına neden olmaktadır. Havza ekseninin temele doğru yer değıştirmesi ve ortamın giderek sıklaşması, üste doğru kabalaşan tortul istifin oluşumunu sağlayan en önemli etkenlerden biri olarak kabul edilmiştir. Grabenin neojen dolgusunu oluşturan kırıntılı tortulların çökelişi, fasiyeslerin dağılımı ve kalınlığı, grabeni Güney kesimden sınırlayan listrik şekilli büyüme faylarının kontrolünde gelişmiştir. Bu fayların denetiminde gelişen her çökme evresi, üste doğru kabalaşan devirsel bir tortul düzeyin çökmesiyle sonuçlanmıştır (Anonim 2011c).

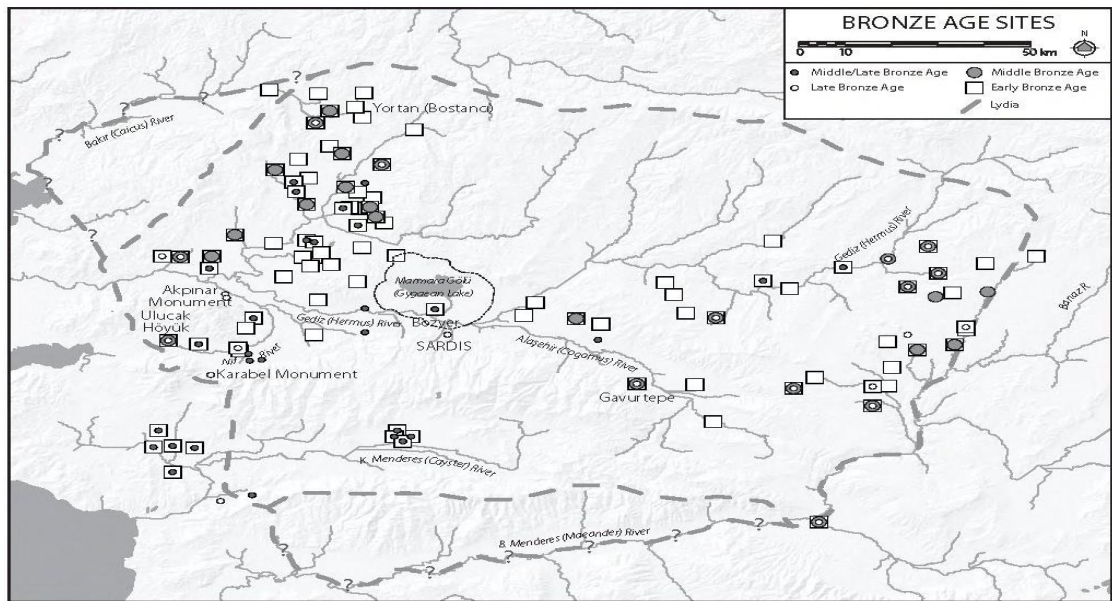
Sarıgöl - Salihli arasında morfolojik olarak çok belirgin olan bu çöküntü havzası topoğrafyada birçok basamak oluşturmuştur. Grabenin Kuzeyinde yer alan eğim atımlı normal faylar olup, farklı açılarda ve Güney yönünde eğimlidirler. Grabeni Güneyden sınırlayan faylar, genel olarak Doğu -Batı gidişli olup, eğim atımlı normal faylanma karakteri sergilenmektedir. Grabenin tabanına en yakın olan ve genç alüvyonlar ile daha yaşlı birimler arasında dokunak oluşturan fay, deprem üreten diri fay olarak nitelendirilmektedir (Anonim 2013a). Bu fayları yaklaşık dik yönde kesen KD – GB, K – G, KB – GD doğrultulu fayların oluşturduğu derin vadilerin aynı zamanda alüvyon yelpazelerinin oluşumunu da açıklamaktadır (Anonim 2011c).

4.3 Kültürel Özellikler

Bu bölümde Sardis Antik Kenti'nin ilk kültürel katmanlarını oluşturan Lidya Devleti'nin kuruluşu ve hakimiyet bölgesine değinilmiştir. Lidya Bölgesi olarak kabul edilen bu alanın tarihi süreç içindeki gelişimi kronolojik bir sıra ile incelenerek, Sardis Antik Kenti'nin önemi ve kentte bulunan yapılar irdelenmiştir.

4.3.1 Tarihsel gelişimi

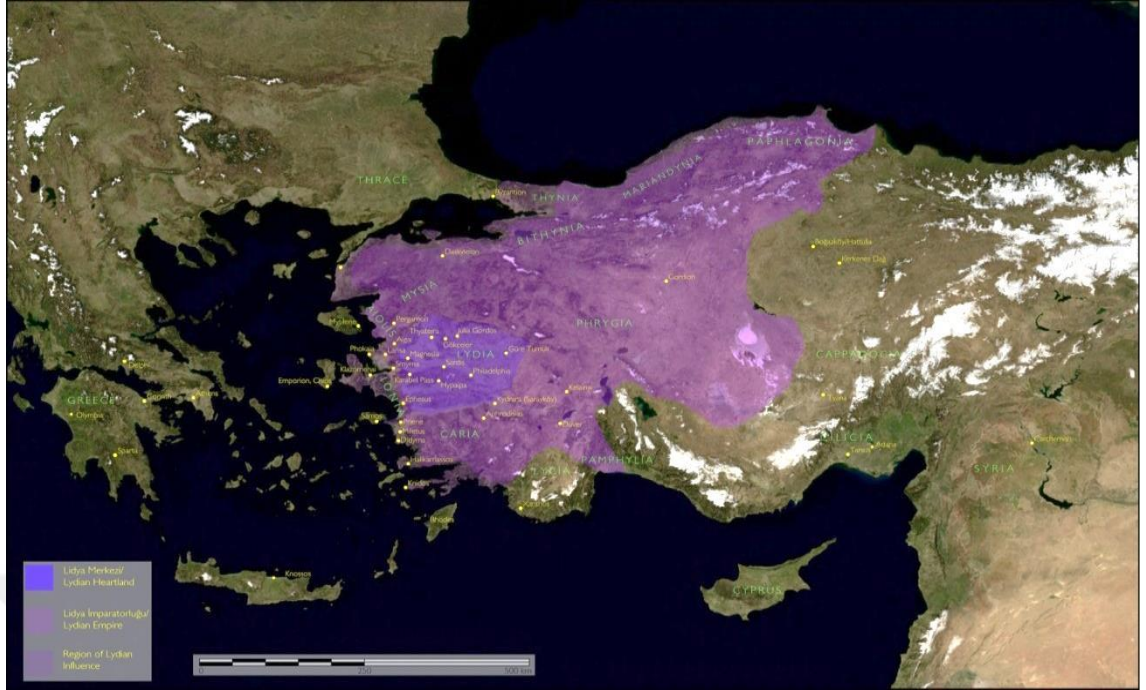
Araştırma alanının yer aldığı Batı Anadolu Bölgesi'nde ilk yerleşimlerin Neolitik Dönem'de tarıma dayalı yerleşik hayatın gelişmesi ile birlikte görüldüğü yapılan araştırma kazıları ile tespit edilmiştir. Akurgal (2014), Erken Tunç Çağı'nda Anadolu'nun en önemli yerleşimi olarak Truva I'ı (MÖ 3000 – 2500) tanımlamaktadır. Bu döneme ait bölgenin kültürel ve siyasal gelişimini ortaya koyan araştırmalar oldukça azdır. Sarı (2012), Erken Tunç Çağları boyunca Batı Anadolu sahil ve iç kesimlerinin ortak bir kültür yansıttığını ancak Orta Tunç Çağı'nda Güney Ege sahilinin Minos kültürü, Kuzeye doğru tüm Ege sahil kesimlerinin Miken kültürü ile bütünleşirken iç Batı Anadolu'nun Hitit çekirdek bölgesi olan Orta Anadolu ile bütünleştiğini belirtmektedir. Yapılan araştırma çalışmaları sonucunda bu dönemden itibaren su kaynakları bakımından zengin Batı Anadolu'da topografyanın sağladığı erişim olanaklarının yanı sıra zengin maden kaynakları ve tarıma elverişli toprakların bulunması ve Kalkolitik Çağ sonlarında başlayan ve Tunç Çağları'nda hızlanan ticari faaliyetlerin gelişmesi nedeniyle farklı yerleşmeler görülmeye başlanmıştır (Şekil 4.9). Gelişen ticaret sayesinde Tunç Çağı'nın son döneminde Anadolu'da şehir beyliklerinin kurulduğu, bu yerleşimlerin, ticaret ve ulaşım kolaylığı bakımından uygun olan, dağların arasındaki nehirleri takip eden doğal güzergahlar üzerinde geliştiği bilinmektedir.

Şekil 4. 9 Batı Anadolu Tunç Çağı haritası (Roosevelt 2010)

Lidyalıların bölgedeki yerleşimleri bazı kaynaklarda Tunç Çağı'nın sonlarına Frigler ile aynı zamana tarihlenmiş, yaklaşık olarak MÖ 1200'ler olarak kaydedilmiştir. Ancak Roosevelt (2017), dilbilimsel ve kazı çalışmaları ile tespit edilmiş olan kemik buluntuların analizleri ışığında Lidyalılar'ın MÖ 2000'lerde orta Batı Anadolu'da bulunduklarına dair izler olduğundan bahsetmektedir. Benzeri şekilde Lidya Dili'nin Hitit Dili ile olan benzerliğinden yola çıkılarak MÖ 1900'lerden itibaren bölgede yerleştiklerini belirten araştırmalar da bulunmaktadır. Greenewalt jr. (2010), Hitit metinlerinden faydalanarak MÖ 1900'lerden önceki dönemlerde Lidya topraklarının kimi zaman Hitit kimi zaman Miken hakimiyeti altında, kimi zaman da bağımsız olduğunu belirtmektedir. Hemen hemen tüm kaynaklarda Strabon'dan (MÖ 64 - MS 24) alıntı ile Lidyalılar'ın Güney komşuları olan Mysialılar ile aynı kökenden geldikleri ifade edilmektedir. Mysialıların Thrak kökenli oldukları yapılan çalışmalar ile tespit edilmiş olduğundan, bu görüş doğrultusunda Lidyalıların kökeninin de Thraklar olduğu kabul edilmektedir.

Orta Batı Anadolu'nun Hitit uygarlığının parçası olduğu görüşü bölgede kayaya oyulmuş anıtlarının keşfedilmesi ile birlikte kabul görmüştür. Bunlardan biri Akpınar'da Manisa Dağı'nın Kuzey kesiminde diğeri ise Bozdağ üzerinde bulunan Karabel Geçidi'nin güney tarafında bulunmaktadır. İki anıtında MÖ 1200'lü yıllarda Anadolu'da görülen Hitit sanatı üslubunda yapıldığı, kabartma tekniği ile oluşturulduğu ve yazıtlarının olduğu tespit edilmiştir. Roosevelt (2010) Karabel kabartmasının jeopolitik nitelikli olduğunu ve Geç Tunç Çağı'nda Lidya bölgesinde hüküm süren krallıkların kimlikleri konusunda kanıt sağladığını belirtmektedir (Şekil 4.10).

Şekil 4. 10 Lidya'nın yaklaşık sınırları (Anonymous 2010a)

Lidya tarihi hakkında ilk bilgiler MÖ 600'lü yıllarda yaşayan şairler Arkhilokhos, Sappho ve Alkaeus'un dizeleri ile bir Lidyalı olan ve muhtemelen Herodot'un (Herodotus) çağdaşı Ksanthos'un Lidya Tarihini'nden (Lydiaka) edinilmektedir (Greenewalt Jr., 2010). Roosevelt'ın (2017), Orta Lidya Dönemi olarak adlandırdığı süreç MÖ 7. yüzyıl başlarından itibaren Firig ve Neo-Hitit kayıtlarına dayandırılmaktadır.

MÖ 5. yüzyılda yaşamış olan Yunan tarihçi ve yazar Herodot'a göre, Lidya iki hükümdarlık tarafından beş yüz yıldan fazla bir süre yönetilmiştir. Bunlar Atyad ve Herakleidai Hükümdarlığı olarak belirtilmektedir. Üçüncü ve sonuncu Lidya Hükümdarlığı Mermnadai ailesi MÖ 7. yüzyılın başlarından 6. yüzyıl ortalarına kadar siyasal bakımdan oldukça güçlü bir krallık kurmuşlardır. Babadan oğula geçen bir sistemle ülkeyi yöneten aile Mısır, Mezopotamya, İran ve Yunanistan topraklarında bulunan devletler ile ticari ve diplomatik ilişkiler kurmuşlardır.

Roosevelt (2010), Lidya topografyası ve coğrafi sınırlarının fiziksel sınırlarının zaman içinde değişmesi ve arkeolojik verilerin yeterli olmaması nedeniyle bazı kısımlarda

belirsiz olduğunu ancak sınırların büyük bir kısmının nehir, dağ gibi doğal eşiklerle belirlendiğini bildirmektedir. Buna göre Kuzeyde Bakırçay (Kaikos) ve dağ sıraları Lidya ile Mysia'yı ayırırken; Güneyde Büyük Menderes (Meander) Lidya'nın Karya ile sınırlarını belirlemiştir. Batı sınırları Ege kıyısından 10-25 km, Doğu sınırları ise yaklaşık olarak 150-200 km uzaktadır. Bu bölge bugün genel olarak Gediz Nehri (Hermos) ve Küçük Menderes (Kaistos) vadilerinin bulunduğu alan olarak tanımlanabilmektedir. Başkenti Sardis (Sart) olan Lidya İmparatorluğu döneminde bölgenin belli başlı kentleri Magnesia ad Sipylus (Manisa), Philadelphia (Alaşehir), Opsikion (Kula), Maionia (Gökçeören), Satala (Sandal), Tabala (Davalı), Bagis (Güre), Temenouthyrai (Uşak) olarak bilinmektedir.

MÖ 540'lı yıllarda Persler tarafından ele geçirilen Lidya toprakları, Hellenistik Dönem'de (yaklaşık MÖ 323-30) Büyük İskender tarafından ele geçirilmiş ve MÖ 281-180 yılları arasında Selevkoslar'ın hakimiyetine girmiştir.

Lidya, MÖ 133 yılında Roma mülkiyetine ve MÖ 27'de Roma İmparatorluğu'nun yönetimine girmiştir. Romalıların yönetimi altında Sardis Doğu Akdeniz'in büyük kentlerinden biri olarak büyümeye devam etmiştir. MS 4. – 7. yüzyıllar arasında artan baskı, yükselen Hristiyan otoritesi, kentsel küçülme ve Gotlar, Sasani Persleri, Arap akınlarının sürdüğü dönemde de Lidya bölgesinin önemini sürdürdüğü görülmektedir.

Lidya toprakları daha sonra yaklaşık 500 yıl boyunca Bizans İmparatorluğu'nun parçası olmuş, 4. Haçlı Seferlerinin ardından İstanbul'un (Constantinople) başkent olması ile Batı Lidya şehirleri Bizans yönetiminin karargâhları olarak kullanılmıştır. 1071 Malazgirt Savaşı'ndan kısa bir süre sonra Lidya bölgesi Türk beyliklerinin kontrolüne girmiştir. Bölge geç 11. yüzyılda birkaç yıl Çaka Bey'in boyunduruğunda bulunmuş ancak, 14. yüzyılın ilk yarısında Germiyan emiri Saruhan tarafından fethedilmiştir (Greenewalt, 2010).

Bugün Lidya kültürü hakkında bilinenler Sardis Antik Kenti kazı bulgularına ve yakın çevresinde yürütülen araştırmalara dayanmaktadır. Lidya'nın başkenti olan Sardis ve Lidya Tümülüsleri'nin bulunduğu Bintepeleler 37. Dünya Miras Komitesi Toplantısı'nda Dünya Mirası Geçici Listesi'ne kabul etmiştir.

4.3.2 Sardis Antik Kenti

Sardis, Gediz (Hermus) Vadisi'nin Bozdağ (Tmolus) ile buluştuğu yerde; iki akarsu arasında, Bozdağ yamaçlarında, ovadan yaklaşık 300 m yükselen dik yamaçlı konglamera ana kaya üzerinde ve çevresinde kurulmuştur. Sardis'te yerleşimin başlamasında coğrafi yapının etkilerinin önemli olduğu düşünülebilmektedir. İki çay arasındaki konumu nedeniyle tatlı su kaynağının varlığı, Akropolis'in bulunduğu ana kayanın savunma açısından oldukça güçlü ve korunaklı konumu, Doğu – Batı doğrultusunda uzanan dağlar nedeniyle de Anadolu Platosu ile Ege kıyıları arasındaki ulaşım olanakları ile kent stratejik bir konuma sahiptir. Kentin kurulmasından sonra Gediz (Hermus) Ovası'nın verimli toprakları sayesinde yapılan tarım ve hayvancılığın yanı sıra Sart Çayı'nın (Paktolus) taşıdığı altının işlenmesi ile kent daha zengin, ekonomik ve politik açıdan da daha önemli bir konuma gelmiştir.

Arkeolojik buluntulara göre Sardis'in MÖ 1200'lü yıllardan önce iskan edildiği tespit edilmiş olmasına rağmen, ilk yerleşimin boyutları tam olarak bilinmemektedir (Roosewalt 2017). Ergül (1986) Hanfmann, Ramage ve Sevin'den alıntılarla MÖ 1750 - 1200 yılları arasında Sardis'de bir yerleşim olduğunu ancak bu yerleşimin boyutlarının tartışmalı olduğunu aktarmaktadır. Roosevelt (2010), Sardis'in şu ana kadar açığa çıkarılan en erken iskân tabakalarını, seramik tiplerine ve tabakalanmaya (stratigrafi) dayanarak yaklaşık olarak MÖ 1334 ila 1135 arasında kurulduğunu bildirmektedir. Bu dönemde aynı zamanda Hitit metinlerinde ve İlyada (Homeros) da Sardis'ten söz edilmemektedir. İlyada 'da Gediz (Hermus) Vadisi sınırları, Bozdağı (Tmolus) ve Marmara Gölü (Gygæan) ile sınırlı olan alan Maeonya olarak adlandırılmaktadır. Bunun yanı sıra Yunan coğrafyacı Strabon tarafından Sardis'in Truva Savaşı'nın (MÖ 1200-1150) ardından kurulduğunu belirtmiştir.

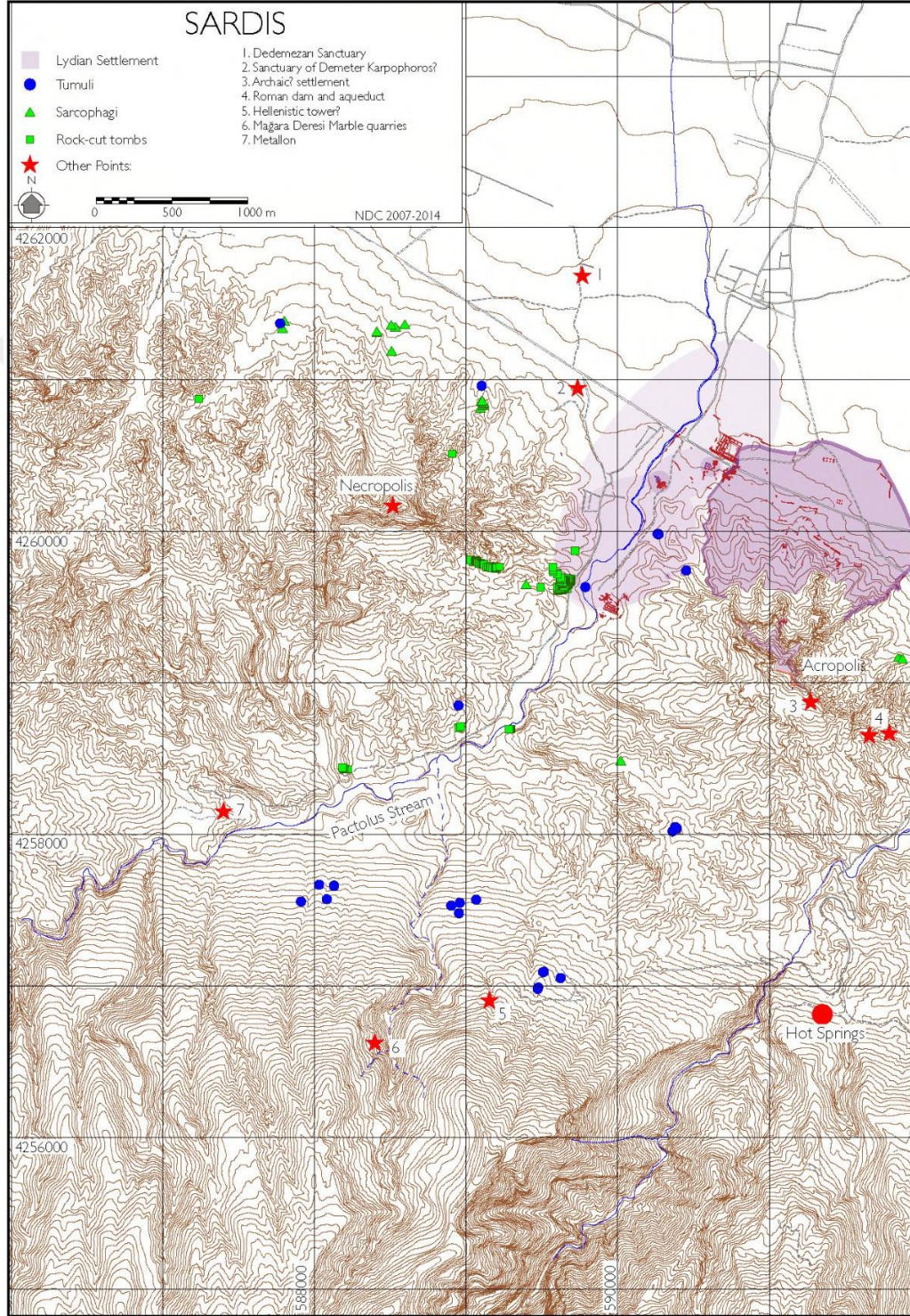
Greenewalt (2010), Sardis isminin ilk defa Yunan yazınında tespit edildiğini bildirmektedir. Buna göre Lidya isminin kökü *şfar-* (*şfard-* ? *şfari-* ?) olmakla beraber Akadça, İbranice ve Persçe isimleri sırasıyla, *Sapardu*, *Sepharad*, ve *Sparda* olarak çevrilmiştir. Bu isimlerden türeyen Sart adının bugün de antik kent yakınındaki yerleşimin adı olarak devam ettiğini ileri sürmektedir.

Sardis bağımsız olarak korunan bir aşağı şehir tarafından çevrelenmiş tahkimli bir iç kaleye sahip bir dizi Demir Çağı şehrinden biridir. MÖ 7. ve 6. yüzyıllarda aşağı şehir akropolisin Kuzey eteklerinde yer almaktadır. Tahkimli alanı çevreleyen konutlar, kutsal alanlar ve mezarlar geniş ve çeşitli şekillerde kullanılan bir banliyö oluşturmuştur. Ovanın Kuzey kesiminde, alçak kireçtaşı sırtlarında bulunan tümülüs mezarları (Bin Tepe) ve bu tümülüslerin ilerisinde kuzeye doğru geniş bir göl; Marmara Gölü (Gygæan ya da Coloë) bulunmaktadır (Cahill 2010).

Lidya Dönemi'nde inşa edilmiş olan ve bugün tespit edilen anıtsal yapılardan bazıları tepeler üzerinde, Gediz Ovası'nı gören, manzaraya hakim yüksek konumlarda bulunmaktadır (Şekil 4.11). Tepenin Kuzey ve Güneybatı yamaçlarında ortaya çıkarılan ilk teras MÖ 7. yüzyılda büyük taş bloklar kullanılarak inşa edilmiş, 6. yüzyılın birinci yarısında düzgün kesme kireç taşlar ile büyük bir onarım görmüştür (Cahill 2013). Batı Anadolu'da 150 yıl boyunca egemen güç olan Lidyalılar döneminde son kralı olan Kroisos'un MÖ 546 yılında Pers ordusuna yenilmesinin ardından Sardis Persler tarafından ele geçirilerek Akhamenid Hanedanlığı tarafından yönetilen bir valilik ve satrap da denilen bir naiplik olmuştur. Kentin güçlü satraplık makamı 5. yüzyılda zayıflamış ve 4. yüzyılda yok olmuştur (Roosewalt 2017).

MÖ 334 yılında Büyük İskender, Pers ordularını bozguna uğrattıktan sonra Sardis'e gelmiştir. MÖ 323 ile 30 yılları arasında Lidya Bölgesi Hellenistik prensler ve hükümdarlıklarca kontrol edilmiştir. Bu süreçte Sardis bir Yunan şehir devleti haline gelmiştir. Gimnazyum, tiyatro ve hipodrom Yunan kültürel kurumlarını temsil eden yapılar olarak bu dönemde inşa edilmişlerdir. Yine bu dönemde (Selevkos dönemi) kentin kraliyet evi olarak kabul edildiği kazı çalışmaları ile tespit edilen bulgulardan

anlaşılmaktadır (Greenewalt 2010). Greenewalt büyük Artemis Tapınağı inşaatının Selevkosların himayesinde MÖ 3. yüzyılda başlamış olabileceğini belirtmektedir.

Şekil 4. 11 Yerleşimin Lidya Dönemi'ndeki büyüklüğünü, mezar alanları ve şehir dışındaki diğer arkeolojik yerleşim alanlarını gösteren harita (Cahill 2010)

Cahill (2010), şehrin diğer kaynaklar açısından da zengin olduğunu, Hellenistik dönemde, Sardis'in Güneyinde ormanlarla kaplı Bozdağlarda (Tmolos) aynı zamanda mermer ocaklarının da bulunduğunu bildirmektedir. Şehir, kurulduğu verimli toprakların yanı sıra sahip olduğu doğal kaynaklar nedeni ile farklı medeniyetlerin hakimiyetine girmiş ve uzun yıllar boyunca önemli bir yerleşim merkezi konumunu korumuştur.

Greenewalt (2010) Sardis'in Romalıların yönetimi altında büyümeye ve gelişmeye devam ettiğini belirtmektedir. Bu dönemde Roma İmparatorluğu'nun büyük kentlerinden biri olan yerleşimin MS 17 yılında meydana gelen büyük deprem sonrasında merkezden yardım gördüğü, anıtlarda yer alan yazıtlar ile tespit edilmiştir. Bu dönemde aynı zamanda Hristiyan Piskoposluk makamı olan kentin Roma İmparatorları tarafından düzenli olarak ziyaret edildiği ve imparatorların dönemin imar faaliyetlerine maddi katkılar sağladığı da yazıtlarda belirtilmiştir.

MS 616 yılında gerçekleşen Pers saldırılarının ardından Sardis önemli ölçüde tahrip olmuştur. Bu yıkımın ardından kentte kamu binalarında onarımlar yapılmıştır. Foss (1976) bu dönem itibari ile kentin genelinde ancak dağınık halde yeni mahallelerin oluştuğunu, bazı bölgelerin ise birkaç yüzyıl boyunca terk edildiğini belirtmektedir.

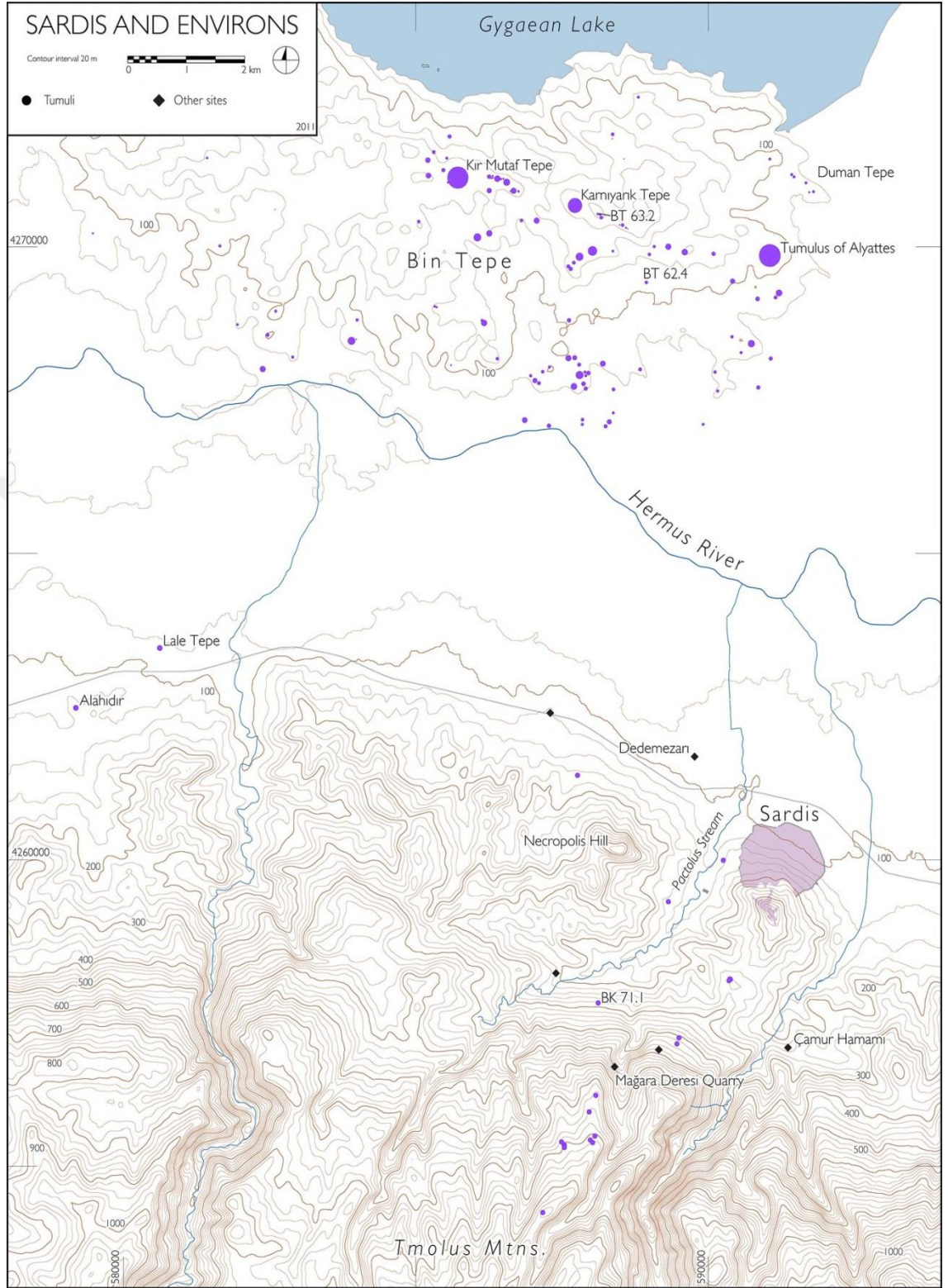
8. ve 9. yüzyıllarda Sardis'de bir yerleşim olduğu ve bu dönemde dik yamaçlar üzerinde değil, nehir kenarında daha düz alanda ve eski kent merkezine yakın konumda olduğu izlenmektedir. 11. yüzyılın ortalarından 13. yüzyıl sonlarına kadar Anadolu'da devam eden Türk - Bizans mücadelesi sürecinde Sardis kimi zaman Türk beylikleri, kimi zaman ise Bizans kontrolüne geçmiştir. Antik dönemde gelişmiş bir kent yapısına sahip olan Sardis Ortaçağ'da bir kasabaya ve 14. yüzyıl sonlarında ise kaybettiği nüfus ile birlikte bir köy yerleşimine dönüşmüştür.

15. yüzyılda Bizans dönemindeki sınırlarına oranla küçülen yerleşim, 1595'de bölgede yaşanan büyük deprem sonrasında çıkan yangın sonucunda büyük tahribata uğramıştır

(Foss 1976). Bu dönemden sonra Osmanlı idaresine giren ve küçülen yerleşim hakkında Evliya Çelebi (1611-1684) 150 akçelik bir kaza ve nahiyesinin 40 parça köy olduğunu ve kalenin (akropol) terk edildiğini aktarmaktadır. Çelebi'nin seyahatnamelerinde Sart olarak adlandırılan yerleşim, mahalleleri daha bakımlı ancak kalesi bakımsız olan, küçük bir çarşısı, hanları ve hamamı ile 3 mahalle ve 700 haneden oluşan bir köydür (Anonim 1935, Anonim 2011a, Ek2).

Foss (1976), 16. yüzyıldan itibaren bölgeyi ziyaret eden seyyahların aktardıklarından Sardis'de var olan yerleşim hakkında bilgi vermektedir. Bu dönemde de küçük bir yerleşim olmasına rağmen Smyrna'dan Pers'e giden ana yol üzerinde bulunan konumu nedeniyle seyyahlar tarafından tercih edilen bir durak noktası olduğunu belirtmektedir. Yapılan araştırma kazılarında alanda 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar da bir köy yerleşimi olarak yerleşimin boyutlarının hemen hemen değişmeden kaldığını ortaya koymuştur.

Sardis'de ilk sistemli kazı çalışmaları 1909 yılında Osman Hamdi Bey tarafından davet edilen dönemin önemli uzmanlarından sayılan Amerikalı arkeolog Howard Crosby Butler tarafından başlatılmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında gerek savaş nedeniyle gerekse kaçak kazılar sonucu tahrip olan kentte çalışmalar Butler'ın 1922 yılında vefat etmesi ile durmuştur. Çalışmalar 1958 yılında Harvard ve Cornell Üniversiteleri işbirliğinde Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izni ile tekrar başlamış olup halen Prof. Dr. Nicholas D. Cahill başkanlığında Sardis Antik Kenti ve çevresinde yer alan kente ait nekropol alanlarından olan Bintepe Tümülüs alanını da kapsayacak şekilde devam etmektedir (Şekil 4.12).

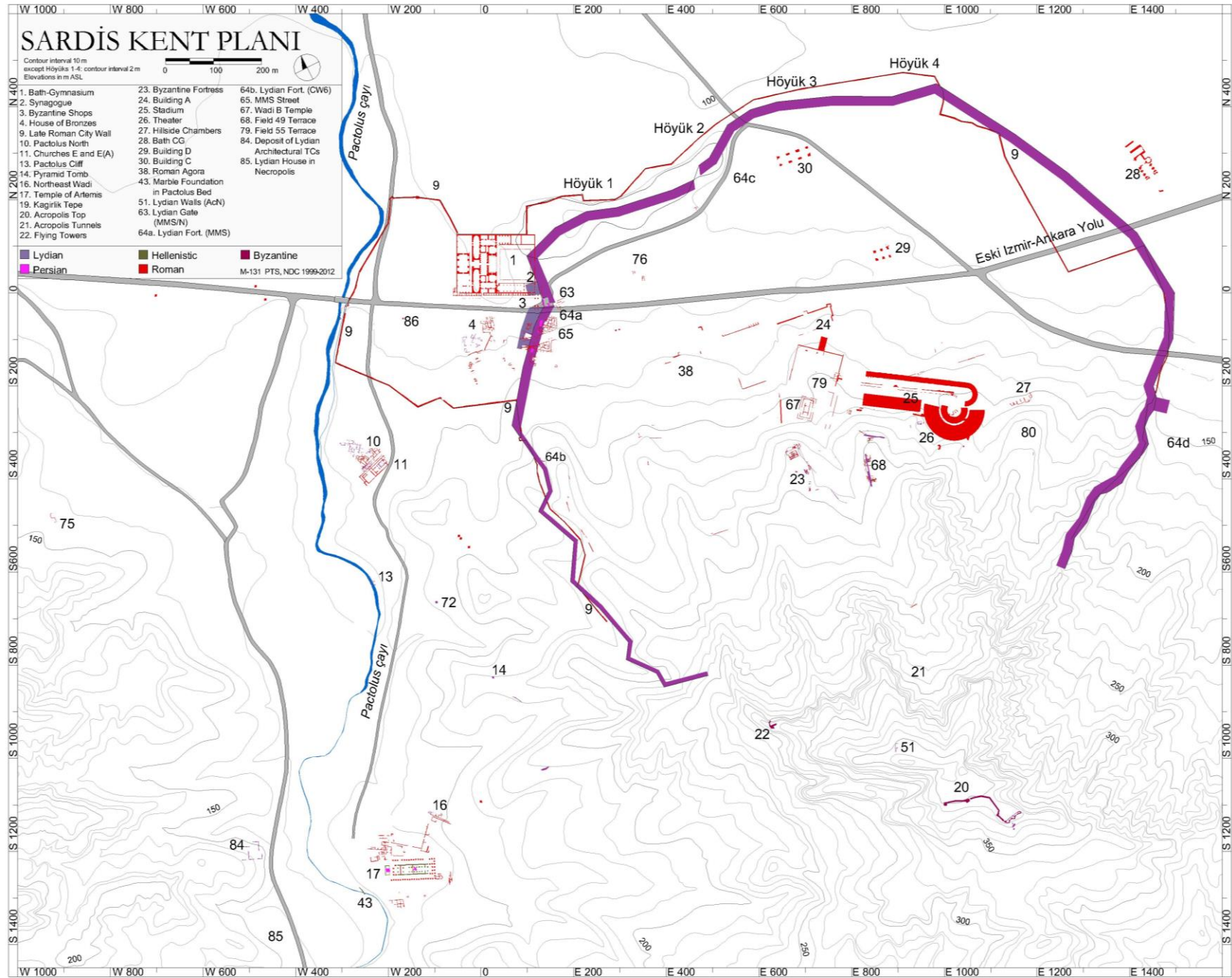

Şekil 4. 12 Sardis Antik Kenti ve çevresinde yer alan kente ait nekropol alanları (Cahill 2012)

1900'lü yılların başından beri devam eden kazı ve araştırma çalışmalarında kent çevresinde Lidya döneminde inşa edilmiş ve daha sonraki dönemlerde de onararak kullanılmış olan yaklaşık olarak 127 ha alanı içine alan sur duvarları içinde kalan alan ve çevresinde yaklaşık 100 ha. alanda çalışmalar yürütülmüştür. Bu süreç içinde antik dönemin en büyük dördüncü İon tapınağı olarak bilinen Artemis Tapınağı, imparatorluk kültürünün önemli tapınakları, anıtsal imparatorluk hamamları, antik dönemde bilinen en büyük sinagogu ve bitişiğindeki Bizans dönemi dükkanları, Lidya döneminde kullanılan altın arıtma ve işleme tesisi bir silah fabrikası, Lydia ve geç Roma dönemine tarihlenen evler, kazı çalışmaları ile tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra bugün Bintepe olarak bilinen alanda Lidya dönemine ait Kraliyet Mezarlığı'nda ve Göl Marmara kıyılarındaki prehistorik yerleşim yerinde de araştırma çalışmaları devam etmektedir.

4.3.3 Kentsel kurgu

Sardis Antik Kenti'nde yapılan araştırma kazıları ile bugüne kadar tespit edilmiş olan yapı kalıntılarının konumları değerlendirildiğinde, kentteki imar faaliyetlerinde topografyaya uyumlu bir yapılanma görülmektedir. Bozdağ'ın (Tmolus) Kuzey eteklerinde bulunan alçak tepeler üzerinde teraslamalar yapılarak inşa edilen kentte yaklaşık 15 yüzyıl boyunca imar faaliyetlerinde bulunulmuştur. Hanffman'a (1983) göre bu süreç içinde doğal tepeler ya da ova üzerinde inşa edilen yapıların özellikle kentin orta kesiminde farklı yönelimlerde olduğunu tespit etmiştir. Bu kapsamda tiyatro ve stadyum yapıları ve kazı başkanlığı tarafından Building A, Wadi B Temple, Field 55 Terrace gibi kodlamalar ile plan üzerinde işaretlenmiş olan yapıların Doğu - Batı doğrultusunda konumlandığı, hamam - gimnasyum - sinagogun bulunduğu yapı kompleksi ile Artemis tapınağı, konut olduğu düşünülen yapılar ve kazı çalışmalarında henüz işlevleri kesin olarak tespit edilmemiş olan yapılar biraz eğik bir şekilde Doğu-Kuzeydoğu-Batı-Güneybatı yönünde inşa edildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra alanda Sart Çayı (Paktolos) kıyısına inşa edilmiş olan E kodlu Kilise ve metal işleme atölyeleri Kuzeybatı -Güneydoğu, Lidya Sarayı'nın olduğu düşünülen Field 49 Terrace yapıları ise arazinin eğim ve bakı yönlerine uygun olarak Kuzey-Güney doğrultusunda inşa edilmiştir (Şekil 4.13).

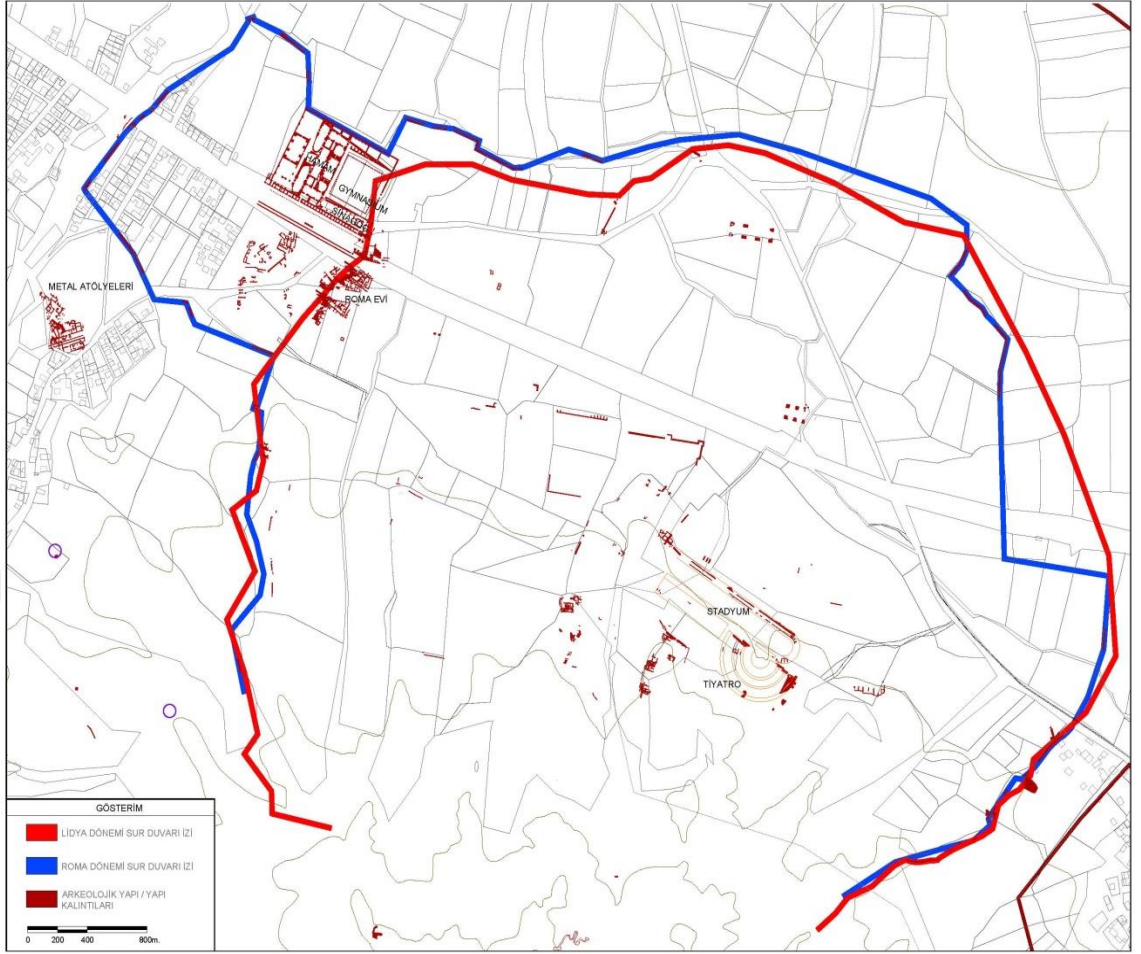

Şekil 4. 13 Sardis Antik Kent Planı (Cahill 2012).

4.3.3.1 Kent Suru

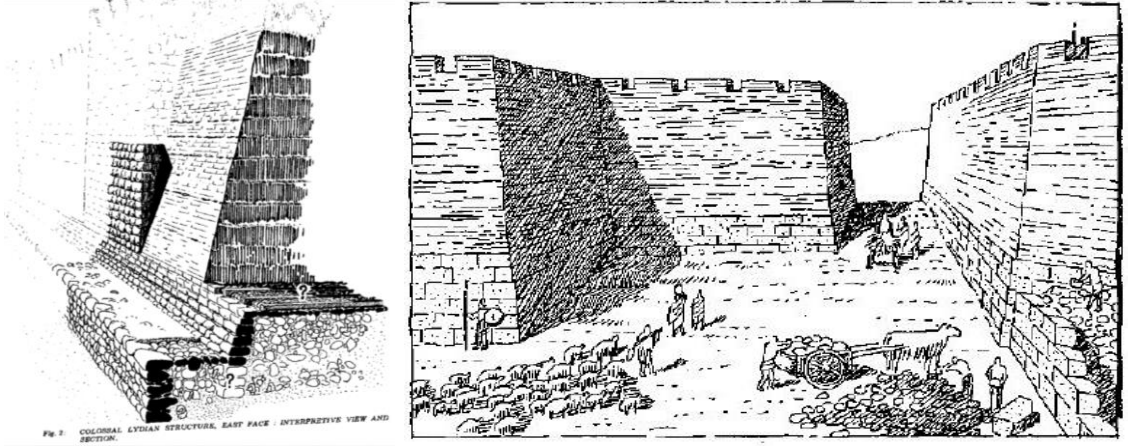
Farklı dönemlerde tahkim edilerek kullanılan sur kentin çekirdek yerleşimini sınırlayan bir yapılanmadır. Farklı dönemlerde onarım geçirmiş olan kent surunun Lidyalılar döneminde inşa edildiği ve farklı dönemlerde geçirdiği onarımlar ile yer yer sınırlarının değiştirilerek kullanıldığı bilinmektedir. Sardis kent suru yaklaşık 150 hektarlık bir alanı çevreleyen, 4100 m. boyunca takip edilen bir yapıdadır. Sur duvarı akropolün bulunduğu dik tepenin yamaçlarından başlayarak Gediz (Hermos) Ovası'nın Güney kesimlerinde ise düz zeminde olmak üzere farklı topografik özellikteki zemin üzerine inşa edilmiştir.

Akropolün Doğu kesiminden düz ovaya doğru dik bir sırtta uzanan sur, buradan yaklaşık 500 metre kadar Sart Çamur Hamamı'na giden yola paralel olarak devam etmektedir. Buradan 676 metre kadar Kuzeye mevcut İzmir Yolu'na doğru devam eden sur İzmir yoluna ulaştığı yerde Batıya doğru 166 metre ilerleyerek tekrar Kuzey yönüne dönmektedir. Yaklaşık 320 metre kadar bu yönde devam eden duvara ait izler bu kesimde belirsizleşse de araştırma çalışmaları ile tespit edilmiş olan veriler doğrultusunda sur buradan hamam yapılarının bulunduğu alana doğru yönelmektedir. Bu kesimde sura ait kalıntılar pek çok defa açı değiştirerek Sart Çayı (Paktolos) kıyısına kadar devam etmektedir. Sart Çayı'na ulaştığı yerde çayın Doğu kıyısı boyunca Güney yönünde 370 metre boyunca ilerleyen duvar burada dik bir dönüş yaparak yaklaşık olarak 195 metre boyunda Doğu yönünde devam etmektedir. Bu kısımda 'Güney Kapısı' olarak adlandırılan bir geçiş ve hemen yanında bulunan küçük bir oda tespit edilmiştir (Zanten vd.1975). Kapı açıklığından 165 metre kadar Doğuya devam eden duvar burada topografyaya göre farklı açılarda zigzaglar çizerek Akropolün Batı kesimindeki dik sırta kadar yaklaşık 530 metre kadar devam etmektedir (Şekil 4.14).

Şekil 4. 14 Kent surları gösterir plan (Chaill tarafından 2012 yılında yayınlanan Sardis Antik Kent Planı üzerinden hazırlanmıştır.)

Sur duvarları özellikle Akropolün çevresinde topografyanın tüm avantajlarını kullanarak inşa edilmiştir. İç kesiminden üzerine ulaşılabilen, ancak dış taraftan oldukça yüksek ve dik görülen duvarın inşasında zeminin oldukça düz olduğu ovada ya da ovaya yakın kesimlerde teraslamalar yapılmıştır (Şekil 4.15). Bu kısımda 5 – 50 metre arasında değişen duvar uzunluklarında duvar açıları 10 – 90 derecelerde değişen zigzaglı bir şekilde inşa edilerek kör noktalar oluşturulmuştur.

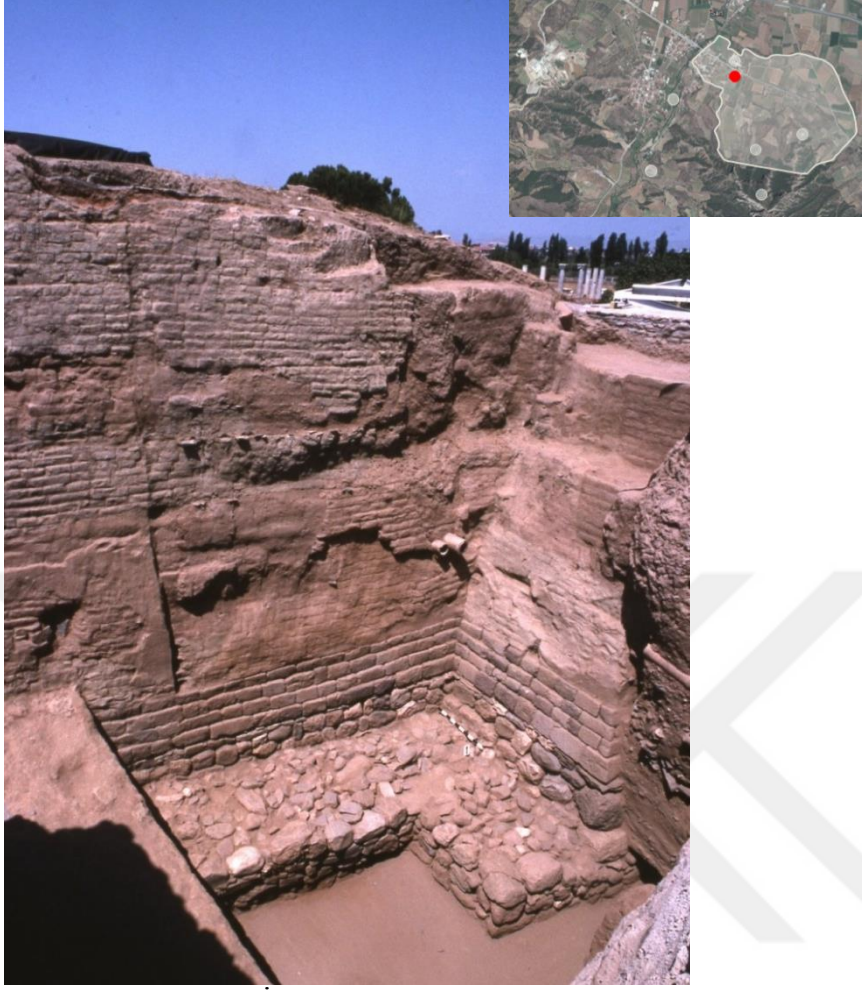

Şekil 4. 15 A. Sur duvarı kesit ve görünüşü gösteren aksonometrik perspektif, (Greenewalt 1982),

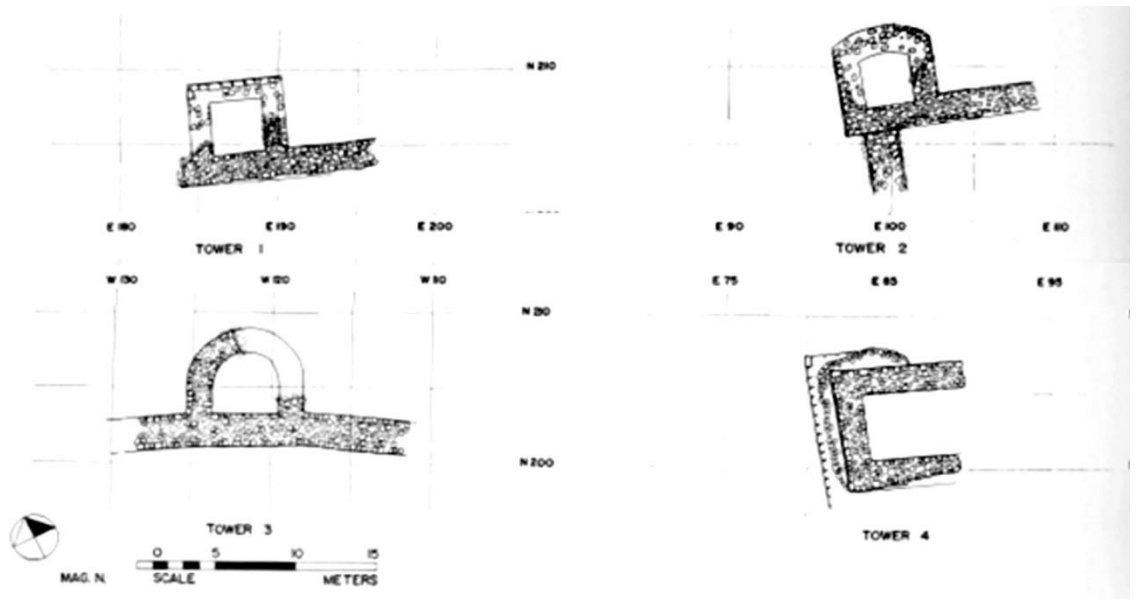
Şekil 4. 15 B. Sur duvarı rekonstrüksiyonu (Greenewalt 1993)

Greenewalt (2010), sur duvarı kalınlığının 20 metre hatta bazı yerlerde 30 metre olduğunu belirtmektedir. Surun temeli, iki yüzü düzgün taş ve içi kireç harçlı moloz duvar olarak inşa edilmiştir (Şekil 4. 15A ve 15B). Temel üzerine doğrudan oturan ana duvar hafif bir açı oluşturarak yükselmektedir. Surun temel seviyesinde ve zemine yakın kısımlarda örgüde kullanılan taş boyutlarının daha büyük olduğu ve düzgün işlendiği gözlenmektedir. Greenewalt'a (1982) göre Lidya döneminde sur inşasında temel seviyesi üzerinde kerpiç tuğlalar ve ahşap karkas kullanılarak düzgün bir örgü yapılmıştır. Duvar yüzeyinde farklı aralıklarla pişmiş toprak künkler yerleştirilerek gerek temel seviyesinde gerek üst kotlarda su duvardan uzaklaştırılmıştır (4.16). Duvar örgüsü tamamlandıktan sonra iç ve dış cephede sıva yapıldığı, özellikle iç cephede sıvanın taş örgü desenler şeklinde yapıldığı tespit edilmiştir (Zanten vd. 1975).

Surun üzerine erişim ve gözetleme amacıyla kullanılan kuleler de inşa edilmiştir. Söz konusu bu kulelerin kare, yuvarlak ve bir kenarı ovalleştirilmiş kare formunda olmak üzere dört (4) farklı tipte plana sahip olduğu belgelenmiştir (Şekil 4.17).

Şekil 4. 16 Eski İzmir – Ankara Karayolu üzerinde bulunan Lidya dönemi sur kalıntıları, (Anonymous 2019a, Erişim tarihi 2019.08.07)

Şekil 4. 17 Sardis sur duvarlarına ait kule planları (Zanten vd. 1975)

4.3.3.2 Akropol

Bozdağ'ın (Tmolos) Kuzey kesiminde daha aşağı kotlarda, sarp bir tepe üzerinde konumlanan akropol, kentin en yüksek ve savunma açısından en uygun noktasında bulunmaktadır. Yukarı şehir ya da iç kale olarak adlandırılabilen bu alan ovadan yaklaşık olarak 300 m kadar yükselen, dik yamaç üzerinde dört yönden manzaraya hakim konumda inşa edilmiştir.

Doğal konumu nedeni ile korunaklı bir mevki olan akropol aynı zamanda bir sığınak işlevi de görmektedir. Yapılan araştırma kazılarında yerinde (in-situ) olarak tespit edilen Lydia, Roma ve Helenistik dönem buluntularına rağmen bugüne ulaşan yapı kalıntılarının büyük çoğunluğu Bizans dönemine tarihlenmektedir. Bu alanda daha geç dönemlerde de kullanılmış olmakla beraber MÖ. 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlen Lidya dönemine ait, çok iyi işlenmiş kireçtaşı ve kumtaşı bloklardan meydana gelen teras duvarı ve devşirme malzemeler özellikle kalenin iç kesimlerinde Kuzey yönü boyunca izlenebilmektedir (Cahill 2010).

Yumuşak konglomera kayaçların üzerinde inşa edilmiş olan akropol duvarları, kayaçların zaman içinde şiddetli erozyona uğraması nedeni ile tahribata açık durumdadır (Şekil 4.18). Halk arasında uçan kuleler olarak adlandırılan Bizans dönemi güçlendirme duvarlarında bu durum açık bir şekilde görülmektedir (Şekil 4.19). Söz konusu bu alanda surların belgelenmesine yönelik çalışmalar duvarın bir yönünün uçurum üzerinde olması nedeniyle şematik düzeyde kalmıştır. 2015 yılı itibari konglomera kaya üzerinde bulunan Bizans dönemi suru insansız hava aracı ve lazer tarama yöntemleri kullanılarak detaylı olarak belgelenmiştir (Cahill 2016).

Şekil 4. 18 Akropol dış duvarı (Orijinal 2015)

Şekil 4. 19 Akropol duvarları “uçan kuleler” (Orijinal 2015)

4.3.3.3 Artemis Tapınağı ve M Kilisesi

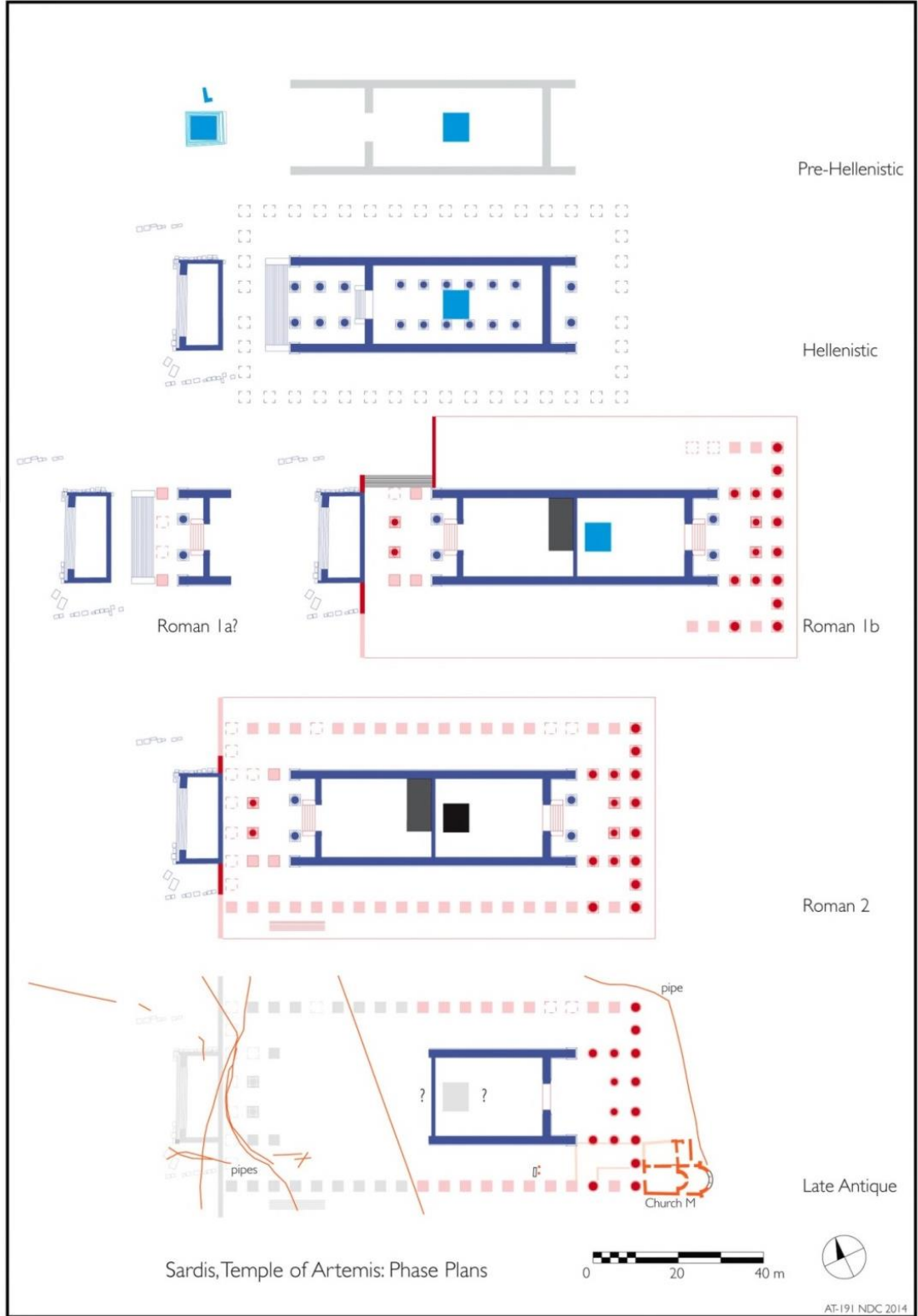
Artemis Tapınağı, Bozdağ'ın (Tmolos) Kuzey kesiminde daha aşağı kotlarda konumlanan kent akropolünün Batı yamaçlarında, Sart Çayı'na (Paktolos) bakan vadide Doğu Batı doğrultusunda konumlanmıştır (Şekil 4.20). Zaman içinde yapının Doğu kısmı Batı kısmına göre daha fazla toprak altında kaldığı için daha iyi korunmuş durumdadır. Buna rağmen tapınağa ait friz, saçak silmesi, alınlık ve çatıya ait mimari parça ya da buluntu yoktur. Artemis Tapınağı İon düzeninde inşa edilmiş çağdaşı olan tapınaklar arasında Dünya'da dördüncü büyük tapınak olarak kabul edilmektedir (Yegül

2010). Yapılan araştırma kazıları yapının üç evreden oluşan farklı aşamalarda inşa edildiğini ancak hiçbir zaman tamamlanmadığını ortaya koymaktadır (Şekil 4.20). Cahill (2011), Hellenistik Dönem’de tapınağın doğal yolla birikmiş olan kum ve çakıl tabakalarından oluşan dolgu üzerine inşaa edildiğini ve burada daha erken dönemlere tarihlenen bir yapı izine rastlanmadığını belirtmektedir.

Şekil 4. 20 Artemis Tapınağı Batı görünüşü (Orijinal 2015)

Artemis Tapınağı, doğu ve batı yönünde sekiz, kuzey ve güney yönünde yirmi sütuna sahip pseudoperipteros plan şemasında inşa edilmiştir (Şekil 4.21). Tapınağın ilk evresinin MÖ 250-200 yıllarına tarihlenen dönem olduğu *Cella* içinde bulunduğu düşünülen kült heykeline ait kaidenin temelinde bulunan 127 sikke ve Kuzeybatı *anta* duvarının iç kısmında kısmen yerinde (in-situ) korunmuş olan yazıt ile belirlenmiştir. Akurgal (1988) yılında Grubel’e atıfta bulunarak bu alanda MÖ 5. yüzyılın sonu itibarı ile Artemis’e adanmış bir sunak olduğunu belirtmektedir. Bu durum kazı çalışmaları sonucunda tespit edilmiştir.

Şekil 4. 21 Artemis tapınağı dönemleme planı (Cahill 2011)

Yegül 2010 yılında yayınladığı Sardis Artemis Tapınağı başlıklı makalesinde tapınağın boyutları ve yapım evreleri hakkında bilgi vermektedir. Buna göre; Peristylusun dıştan dışa boyutları 44,58 m x 97,60 m'dir. 23,0 x 67,52 m ölçülerindeki (yaklaşık 1:3 oranında) cella'nın tabanı sundurmalarından yaklaşık 1,60 m yüksekte bulunmaktadır. Orijinal Hellenistik dönem planına göre, kumtaşı temel blokları üzerinde korunmuş kült heykeli kaidesi cellanın ortasında bulunmaktadır. Konumları sadece mermer temel taşları üzerinde belli olan, iki sıra hâlinde on iki ince uzun sütun tavan aralığını kısaltarak çatıyı desteklemektedir.

Yapının ilk evresinde tapınağın kullanımda olmasına rağmen, etrafındaki sütun dizileri henüz inşa edilmediği, dış sütun sırası, özellikle de Doğu ve Batıda çıkıntı yapan sundurmaların (*pronaos*) Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendiği tespit edilmiştir. MS 2. yüzyılın ikinci yarısı itibari ile yapıya yapılan müdahalelerden biri olan cella'nın iki eşit mekâna bölünmesi ve etrafında bulunmuş Antoninus'lar sülalesinden imparatorlar ile yakınlarına ait portreler tapınağın imparator kültüne adandığını işaret etmektedir. MS 4. yüzyılın sonlarına doğru Hristiyan inancının yayılması ile birlikte terk edilen yapının mermer duvarları üzerinde tespit edilen kabaca kazınmış düzinelerce haç, tapınağı yeni kullanım amacına uygun hâle getirme çabaları olarak görülmektedir. Bu dönemi takip eden süreçte tapınağa ait mermer bloklar, döşemeler, sütunlar, saçak vb. mimari taş elemanlar sistematik olarak Bizans dönemi yapılarında kullanılmak üzere parçalanmış ya da kireç elde etmek için yakılmıştır (www.sardisexpedition.org, Erişim Tarihi: 2019.08.07). Tapınağın büyük bir kısmı MS 9 ve 10. yüzyıllarda olduğu tahmin edilen akropolisten gelen toprak kaymaları nedeniyle derine gömülmüştür. Yapının Doğu kısmı Batı kesimine göre daha derine gömüldüğü belirlenen tapınağın bu kesiminde bulunan sütun, sütun kaideleri ve duvarların daha fazla korunduğu görülmektedir. Yegül (2010) Batı cephesinin tamamının yok olduğunu, Kuzey ve Güney cephelerinin ise değiştirilmiş ya da yarım bırakılmış olduğu tespitini yapmıştır.

Artemis Tapınağı'nın güneydoğu kesiminde, tapınağın dış sütun dizisinin doğusunda, MS 4. yüzyılın sonlarına doğru inşa edildiği düşünülen ve kazı ekibi tarafından M Kilisesi olarak adlandırılan bir yapı bulunmaktadır. Kentte yaşayan Hristiyan cemaat

tarafından MS 7. yüzyıla kadar kullanılan bu yapının iki farklı evrede inşa edildiği düşünülmektedir. İlk evrede 7 m uzunluğunda, 5.6 m eninde dikdörtgen bir plan şemasına sahip olan yapının tuğla ve moloz taş kullanılarak inşa edildiği ve duvarlarının sıvalı ve boyalı olduğu tespit edilmiştir. İkinci dönemde yapının Doğusuna üzerinde üç pencere açıklığı bulunan apsisli bir mekan daha eklenmiştir. Artemis Tapınağı kutsal alanı içine ve yapıya çok yakın konumda inşa edilen kilise Hristiyanlığın yayılmaya başladığı dönemde kentte görülen değişimlerin izlerini taşımaktadır (www.sardisexpedition.org, Erişim Tarihi: 2019.08.07) (Şekil 4.22).

Şekil 4. 22 M Kilisesi Güney görünüşü (Orişinal 2018)

4.3.3.4 Hamam – Gimnasyum Yapı Kompleksi

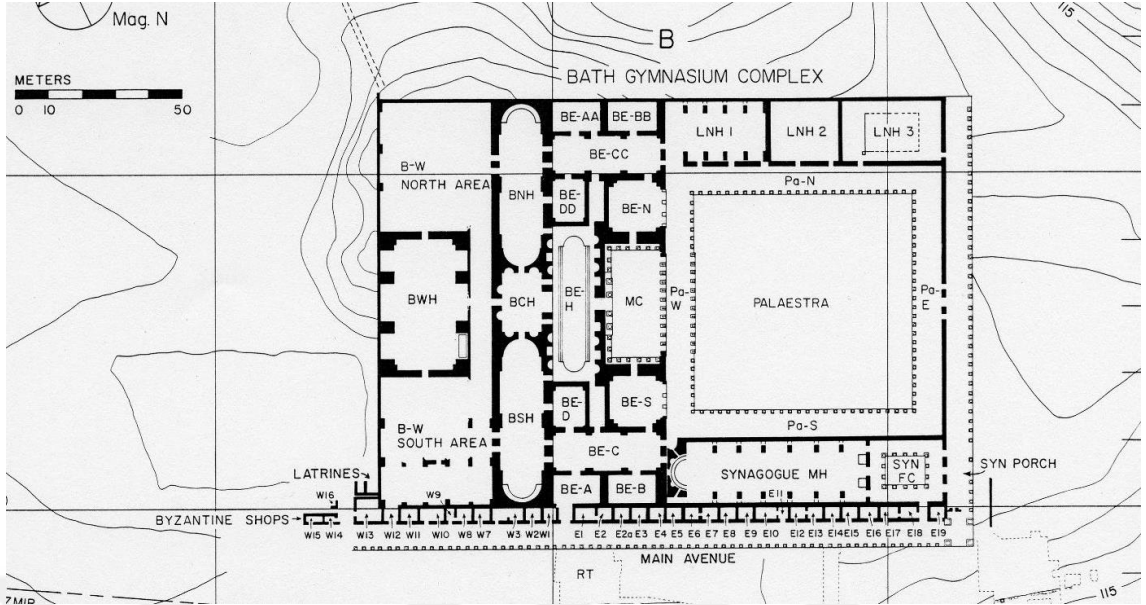
Yegül (2007), hamam – gimnasyum yapı birlikteliğinin boyut bakımından Batı Roma’da bulunan imparatorluk hamamları ile benzer olabileceğini ifade etmektedir. Her iki tip yapının da simetrik ve kurallı bir plana sahip olduğunu belirten Yegül bu yapı kompleksinin çeşitli kültürel katmanlardan gelen kentli nüfusun eğitim, spor ve kültürel

etkinlikler için kullanıldığını bildirmektedir. Batı Anadolu’da MS 17 tarihinde yaşanan depremle Sardis büyük bir tahribata uğramış ve bunu takip eden süreçte Roma İmparatoru Tiberius kentin yeniden inşası için yaptığı yardım ile o dönemde de mevcut olan yolun kenarında hamam-gimnasyum kompleksi inşa edilmiştir. Yapının MS 2. yüzyılın sonu veya 3. yüzyılın başında inşa edilerek 7. yüzyıla kadar kullanıldığı yapılan kazı çalışmaları ile tespit edilmiştir (Yegül 2007), (Şekil 4.23).

Şekil 4. 23 Hamam – gimnasyum ve Sinagog yapıları (Anonymous 2015, Erişim Tarihi 14.04.2020)

Hamam kentin ana caddesi olan sütunlu yol ile doğrudan ilişkilidir. Hamam-gimnasyum kompleksi plan şemasının iki yönde de simetrik olduğu görülmektedir. Kompleks mermer salon ve açık avlunun (palaestra) birleştiği hattan bölündüğünde hemen hemen birbirine yakın büyüklükte diktörtgen iki plan şeması izlenmektedir. Bu aksın doğusunda açık avlu (palaestra) ve bu mekanın kuzey ve güneyinde birbirine simetrik odalar bulunurken, aksın batısında soğuk (frigidarium) ve sıcak (calderium) havuzlarının her iki yanında odalar bulunmaktadır (Şekil 4.24). Bu kesimde tonozlu bir üst örtü olduğu düşünülmektedir (Yegül 2007)

Şekil 4. 24 Hamam-gimnasyum kompleksi planı (Anonymous 2018)

Yegül'e (2007) göre yapının ana duvarları, payeleri ve kemerleri gibi tüm önemli elemanları büyük ve özenle işlenmiş taş bloklar ile oluşturulurken bu birimler arasında kalan ve taşıyıcı nitelikte olmayan alanlarda daha küçük ve kaba işlenmiş moloz taş bir arada kullanılmıştır. Büyük blok taşların kullanımının yanı sıra özellikle kemerlerde tuğla da kullanılmıştır. Mermer salon olarak adlandırılan mekanın yıkanma mekanlarından ayrı olarak Roma İmparatorluk ailesi ve şehir konsülünün önemli aileleri tarafından kullanılan "imparator salonu" (kaisersaal) olduğuna dair bir yazıt bulunmuştur. Bu salon ve iki yanında simetrik olarak yer alan kare planlı salonlar ile birlikte iki katlı, zengin bezemeli, sütunlu olarak inşa edilmiştir. Sütunların üzerinde bulunan arşitravda yazıt bulunmaktadır.

Yapı farklı dönemlerde onarım görmüştür. Geç Antik dönemde yapının güneybatısında cepheye bitişik olarak inşa edilen, iki adet uzun dikdörtgen şeklinde düzenlenmiş tuvalet (latrin) mekanlarının hem hamam tarafından hem de dükkanlar tarafından kullanıldığı tespit edilmiştir.

Mermer Salon'a ait mimari parçaların hemen hemen hepsi birbiri üzerine yıkılarak kırılmış ve bu şekilde kalmışlardır. 1958 yılında antik kentte tekrar başlayan kazı

alışmaları ile yapı kompleksi belgelenmiş ve konservasyon - restorasyon projesi hazırlanmıştır. 1964-1973 yılları arasında T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ın izin ile bir araya geldiğİ tespit edilen mimari elemanlar birleştirilerek ve eksik olan kısımlarda tamamlama yapılarak yapı ayağā kaldırılmıştır (şekil 4.25)

şekil 4. 25 Hamam-gimnasyum kompleksi, Mermer Salon (Orijinal 2015)

4.3.3.5 Sinagog

Hamam – gimnasyum kompleksinin simetrik plan şeması incelendiğinde bu kompleksin bir parçası olan mekanın kentte yaşayan Musevi topluma hitap eden bir ibadet alanı olarak kullanıldığİ görülmektedir. Kentin ana caddesi üzerinden erişimi olan, Doğū – Batı yönünde uzunlamasına bir plan şemasına sahip olan sinagoga giriş Doğū cephesinden sağlanmaktadır. Seager (1972), Hamam – gimnasyum kompleksine ait bir mekan dizisi olan alanın 4 evrede sinagoga çevrildiğini ve bu dönüşümden Musevi cemaatin sorumlu olduğūnu belirtmektedir (şekil 4. 26A ve 26B).

Yapının girişı Doğu yönüde bulunan ortası sütunlarla çerili peristilli ve revaklı avludan sağlanmaktadır. Bu alandan ana salona bağlantı sağlayan üç kapı açıklığı bulunmaktadır. Bu kapılardan ortada olan kapı açıklığı iki yanda olandan daha büyüktür. Yaklaşık 50 metre uzunluğundaki ana salonun Batı yönünde yarım daire formunda üç basamaklı bir apsis, bu apsisin önünde de büyük bir mermer masa bulunmaktadır (Şekil 4.28). Pençelerinde yıldırımlar tutan kartal betimli rölyef mermerin masanın ayaklarında devşirme olarak kullanıldığı tespit edilmiştir (Mitten ve Scorziello 2008). Yapının zemininde bugün de izlenebilen mozaik ve opus sectile yer döşemeleri ile renkli ve desenli mermer kaplamalarının MS 4. ve 5. yüzyıldan yapıya eklendiği tespit edilmiştir. Yapı MS 7. yüzyılın başlarına kadar kullanılmış bu tarihten sonra hamam - gimnasyum ve şehrin bu kesiminde bulunan çoğu alanı gibi terk edilmiştir.

Şekil 4. 28 Sinagog ana salonu bakış (Orijinal 2015)

4.3.3.6 Roma yolu ve dükkanlar

Roma İmparatorluk Dönemi imar faaliyetleri arasında önemli bir yer tutan caddeler yeni kurulacak olan ya da yeniden planlanacak olan kentlerin ana arteleri olarak birbirini dik olarak kesen Kuzey-Güney (cardo) ve Doğu-Batı (decumanus) doğrultulu eksenlerde planlanmıştır. Portikler, dükkan sıraları, kamu yapılarının önüne eklenerek kentin olabildiğince bütüncül bir anıtsal görünüm almasına olanak sağlayan sütunlu caddeler Anadolu'da MS. 2. yüzyıldan itibaren kent planlamasının önemli unsurlarından biri olmuştur (Lyttelton 1974). Anadolu'da bilinen en eski caddelerinden biri olarak kabul

edilen ve Sardis kenti içinde bugün izleri görülen Roma Yolu MS.17'deki depremin hemen ardından aynı yerde bulunan yol üzerine inşa edimiştir (Hanffmann 1975) (Şekil 4.29).

Şekil 4. 29 Roma yolu ve dükkanlar (Hanffmann and Mierse. 1983).

İzmir-Ankara Karayolu'na paralel olarak uzanan ve bir kısmı yolun altında kalan Geç Roma Dönemi'ne tarihlenmiş olan yol, iki yönden sütunlu ve mermer kaplıdır. 2016 yılında yapılan kazı çalışmaları ile caddenin Kuzey yönünde bulunan portikonun mozaik kaplamalı zemini açığa çıkarılmıştır. Cahill tarafından 2010'lu yılların başında yapılan kazı çalışmaları ile bu yolun Lidya dönemine tarihlenen kapı kalıntılarının üzerine inşa edildiği tespit edilmiştir. Yolun sonunda 8,6 m kalınlığında; simetrik olması halinde genişliği yaklaşık olarak 34 m olan devşirilmiş taşlarla inşa edildiği tespit edilen tetrapylon, başka bir ifade ile dört ayakla taşınan, dört cephesinde birer kemer bulunan Roma Dönemi zafer takı (tetrapylon) bulunmaktadır. Birçok defa yenilendiği ya da yeniden inşa edildiği düşünülen bu takım (tetrapylon), kemerlerinden biri üzerinde kilit taşı olduğu düşünülen taşta bulunan yazıttan anlaşıldığı üzere yapının en son MS 2. yüzyılda onarıldığı ya da yeniden inşa edildiği düşünülmektedir. Tak'a (tetrapylon) ait kesme taş mermer bloklar bugün düşmüş ve mermer zemin kaplamasını kısmen parçalamış olarak bulunmuştur (Şekil 4.30)

Şekil 4. 30 Roma yolu, zafer takı ve portiko (Cahill 2014)

Hamam-gimnasyum- sinagog yapı kompleksinin güneyinde yer alan ve kentin ana caddesi olarak kabul edilen bu yol üzerinde yer alan dikdörtgen planlı küçük odalar dizisi MS 5. ve 6. yüzyıllarda ticari mekanlar olarak kullanılmıştır. Doğu – Batı yönünde uzanan caddeye açılan 34 adet mekana girişler arkadlı caddeden sağlanmıştır. Birden fazla odalı dükkanların işlevi kazı buluntuları üzerinden değerlendirilerek bazı mekanların lokanta, bazılarının boya malzemeleri ve hırdavat bazılarının ise cam eşyaların satıldığı mekanlar olduğu düşünülmektedir. Büyük çoğunluğu iki katlı ve çok odalı olan bu dükkanların içinde üst kata çıkan ahşap merdiven bulunmaktadır. Yaşam alanı ya da depo olarak kullanıldığı düşünülen ikinci katlar mekanları caddeyi yukarıdan gören bir konumdadır. Yer döşemeleri mermer ya da karo olan dükkanların duvarlarına kazınmış olarak isimler ve dini semboller tespit edilmiştir (Crawford 1990).

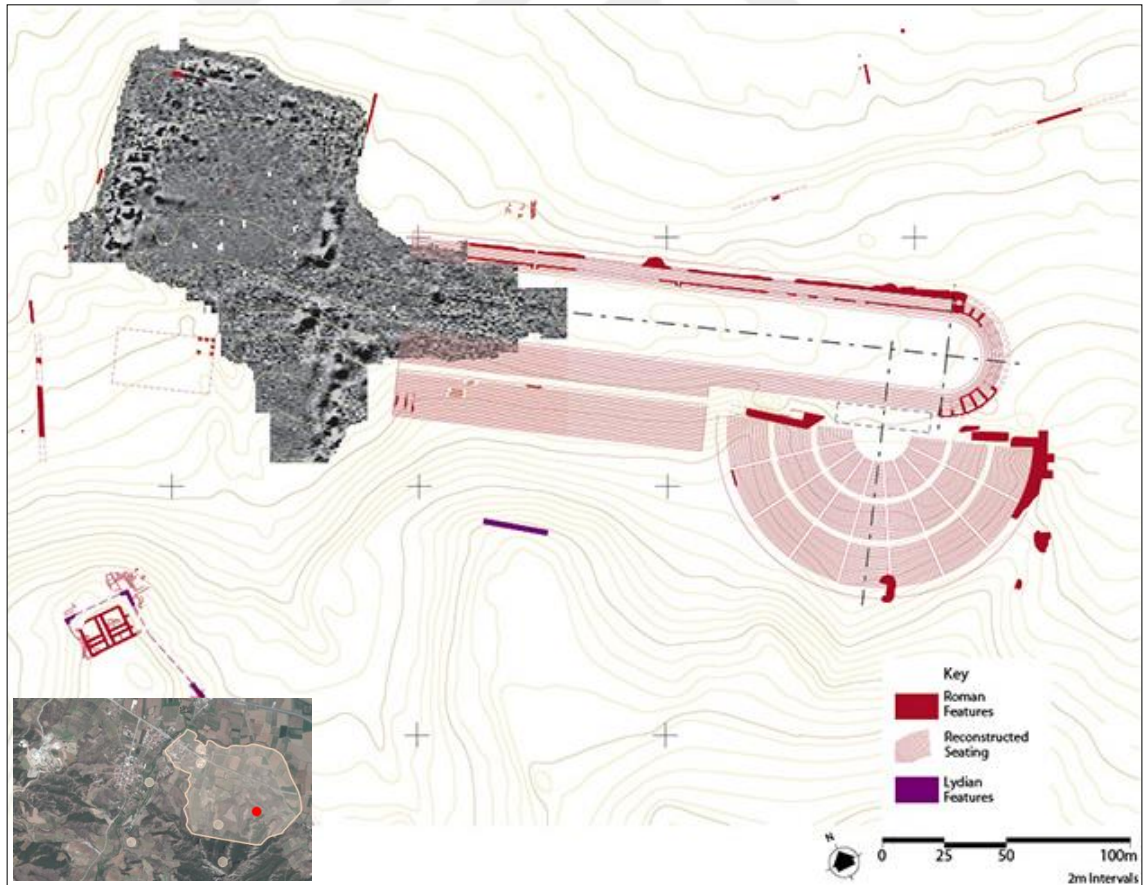
4.3.3.7 Tiyatro – Stadyum

Büyük İskender'in MÖ 334 yılında kenti fethinden sonra kentte başlayan imar hareketlerinden biri de tiyatro – stadyum yapıları olmuştur. Greenewalt (2010), Yunan kültürel kurumlarını temsil eden bu yapılar ile yeni başlayan bu imar sürecini kentin Hellenistik bir polise dönüştürülmesi olarak yorumlamaktadır. Eski İzmir-Ankara

Karayolu'nun Güneyinde bulunan Lidya evlerinin güneydoğu kesiminde bulunan yapı kompleksi hakkında detaylı araştırmalar bulunmamaktadır.

Hanffman (1983) yaklaşık 190 derecelik bir oturma sırası (cavea) olan yapının boyutlarını Doğu – Batı yönünde 136 m. Kuzey-Güney yönünde ise 70 m. olduğunu belirtmiştir. 12.000 ila 15.000 arasında bir oturma kapasitesi hesaplanmış olan tiyatro yapısının Helenistik ve Roma dönemleri boyunca kullanıldığı düşünülmektedir (Şekil 31).

2009 yılında yapılan kazı çalışmaları ile oturma alanının batı kesiminde MÖ 6. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlenen buluntular ve alanda Lidya döneminde teraslama yapılarak konut inşa edildiği tespit edilmiştir (Cahill 2010) .

Şekil 4. 31 Tiyatro – stadyum kompleksi jeoradar tespiti, (Greenewalt, jr. 2003)

4.3.3.8 Metal işleme atölyeleri

Sardis, kentin ortasından akan Sart Çayı'nın (Paktolus) taşıdığı ve akarsu yatağındaki alüvyal birikintilerde bulunan küçük tanecikli altın ve gümüş ile oldukça zengin bir yerleşim alanı olmuştur. MÖ 7. Yüzyıl'da madeni para sisteminin ortaya çıkışı ile altın ve gümüşü ayrıştırarak saflaştırma çalışmaları da başlamıştır. Bu çalışmalar Sardis kent suru dışında, Sart Çayı'nın (Paktolus) Doğu kıyısında MÖ 6. Yüzyıl'ın ortalarına tarihlenen ve metal işlikleri olduğu düşünülen alanda yapılmıştır.

Alüvyal altını zenginleştirmek ve yapısında bulunan gümüşü ayırarak daha koyu sarı görünmesini sağlamak amacı ile yapılan işlemler arkeolojik çalışmalar ile tespit edilmiştir. Greenewalt ve Cahill'i (2010) aktardığı üzere Sardis'te plaser altının içindeki gümüş ve diğer metalleri altından ayırtmak için sementasyon, ergime ve küpelasyon teknikleri kullanılmıştır. Buna göre; saf altını elektrumdan ayırıştırma işlemi sementasyon olarak tarif edilmektedir. Altın ve gümüşün bir arada bulunması ile oluşan elektrumdan altını ayırmak için elektrum şeritleri, tuz ve tuğla tozu ile birlikte seramik bir kaba yerleştirilerek düşük ısıdaki ocaklarda gümüş ve altın ayrışana kadar pişirilmektedir. Ergime ve küpelasyon ise altının ayrıştırılmasından sonra geriye kalan gümüş ve diğer metallerin kullanılan tuğla tozu, tuz ve pişirme kabından çıkartılmasında kullanılan teknik olarak belirtilmektedir. Altının elde edilmesi sonucunda ortaya çıkan Gümüş klorür ile kurşunun külden yapılan ocakta (küpel ocağı) ısıtılması sonucu gümüş karışımından ayrışmaktadır (Greenewalt, jr. 2010).

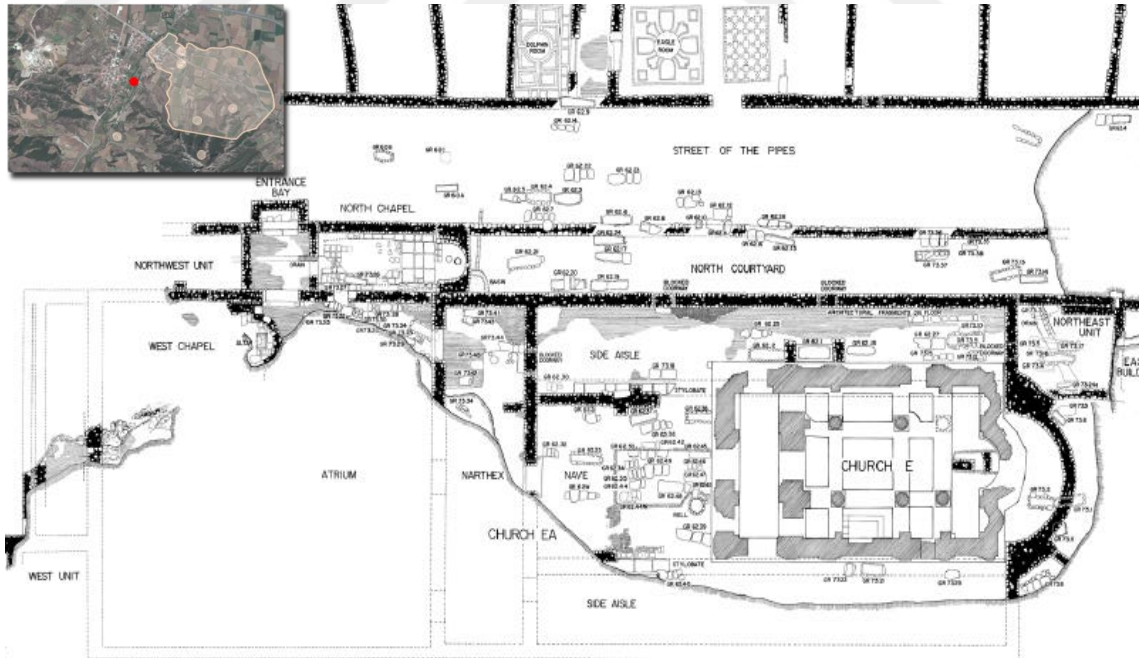
Sözü geçen ayırıştırma işlemlerinin yapılacağı ocak ve fırınların olduğu alanda 1968 yılında kazı çalışmaları yapılmış ancak alanın tamamı ortaya çıkartılmamıştır. 2019 yılı itibariyle alan ile ilgili daha güncel verileri içeren bir yayının hazırlandığı kazı başkanlığı tarafından belirtilmiştir.

4.3.3.9 EA ve E Kiliseleri

Sardis kent suru dışında, Sart Çayı'nın (Paktolus) doğusunda bulunan ve Lidya döneminde metal işleme atölyeleri olarak kullanılan bölgede 1958 yılında tekrar

başlayan kazı çalışmaları ile tespit edilmiş iki kilise yapısı bulunmaktadır (Şekil4.32). Kilise yapıları, Lidya döneminden itibaren konut, hamam ve atölye gibi sivil yapıların bulunduğu bu alanda tespit edilen dar bir cadde üzerinde bulunmaktadır. MS 4. Yüzyıl'a tarihlenen ve kazı başkanlığı tarafında Kilise EA olarak adlandırılan yapıdan bugüne temel seviyesinde izler kalmıştır. Farklı mekanlarının zeminlerinde mozaik ve opus sectile döşeme kaplamaları bulunan yapıya ait pek çok bezemeli taş bulunmuştur. doğu - batı doğrultusunda konumlanmış olan kilise yapısı muhtemelen 7.Yüzyıl'da yıkılmış ve terk dılmış 9. Yüzyıl'da ise yapının doğu ve batısında bulunan ek mekanları dışında kısmen yeniden ayağa kaldırılmıştır (Kiefer ve Ramage 2015).

E Kilisesi, EA Kilisesi orta nefinin doğu tarafında, temel seviyesinin yaklaşık 2 metre üzerine 13. Yüzyıl'da inşa edilmiştir. Merkezi kubbe ile dört köşesinde daha küçük kubbeleri olan kapalı haç plan şemasına sahip olan kilise yapısına 13. Yüzyıl'ın sonunda yeni mekanlar eklendiği ve 1595 yılındaki depremde yıkıldığı düşünülmektedir (Buchwald, 2015).

Şekil 4. 32 E Kilisesi, EA Kilisesi planı (Buchwald 2015)

4.3.3.10 Konutlar

Sardis kent planında şehir surlarının hem içinde hem de dışında farklı tipte konut yapılarına ait yapı kalıntıları kazı çalışmaları ile tespit edilmiştir. MÖ 7. Yüzyıl'a tarihlenen yapıların tek odalı olan mekanlardır. Cahill (2010), bu mekanların konutlar ve ticari/endüstriyel mekânlar olarak iki işlevli olarak kullanıldığını belirtmektedir.

MÖ 6. Yüzyıl'da küçük ve basit plan şemasına sahip olan evlerin yanı sıra bir avlu etrafında düzenlenmiş pişirme ve üretim için mekanlara sahip evler de tespit edilmiştir. Taş temeller üzerine kerpiç duvarlar, toprak zemin ve muhtemelen saz çatılardan oluşan bu yapılarda ince uzun pencere açıklıklarının bulunduğu da tespit edilmiştir (Şekil 4.35). Bazı konutlarda mekan sayısının çokluğu ve kullanılan malzemenin kalitesi ve hatta çatılarda kullanılan kiremitin varlığı bu yapıların önemli kişilere ait olduğunu düşündürmektedir (Cahill 2010).

Şekil 4. 33 MMS açmasında tespit edilen ve Lidya döneminde tarihlenen konutlar (Cahill 2010)

Kazı çalışmaları ile tespit edilen evlerin hemen hepsinde farklı pişirme tekniklerine göre kullanılan pişirme kapları ve aletleri yanı sıra fırınlanmamış kilden ağırşaklar, iğler ve

diğer dokuma aletlerin bulunması hemen her evde yemek pişirildiği ve bunun yanı sıra bir işlik bulunduğu şeklinde yorumlanmaktadır.

MS 7. Yüzyıl'da Pers akınları ile tahrip olan kentte bulunan taş temeller üzerine kerpiç duvarlı ve toprak damlı konut tipi yüzyıllar boyu kullanılmaya devam etmiştir.

4.3.3.11 Nekropol (Mezar) alanları

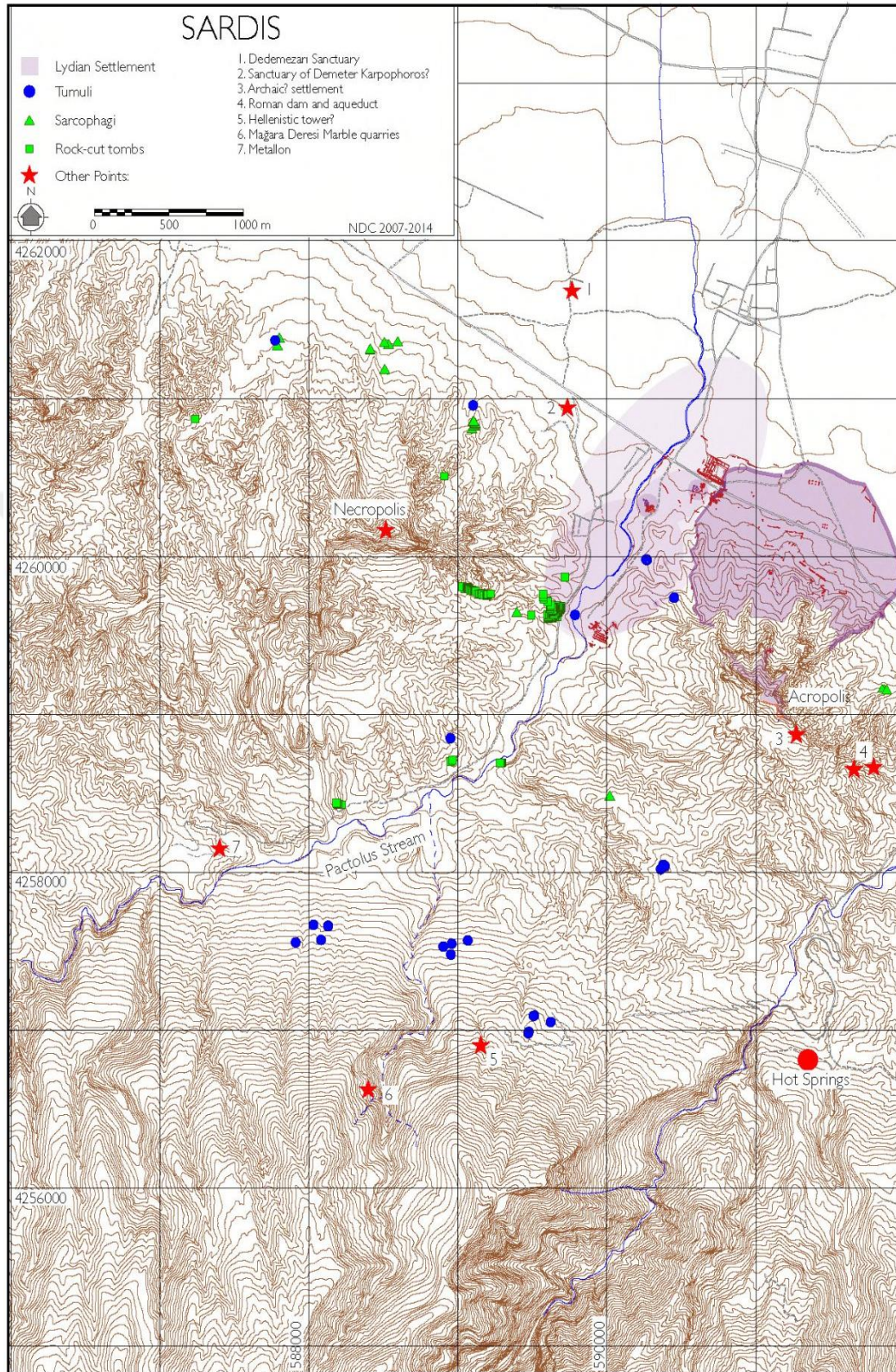
Nekropol alanlarında bulunan farklı gömü gelenekleri sayesinde kentte yaşanan toplumsal statü farklılıkları tespit edilebilirken, her dönemde görülen farklı gömü gelenekleri ile dönemin bezeme özellikleri, kullanılan malzeme ve teknikler ile de döneme ait teknik ve teknolojik veriler elde etmek mümkün olmaktadır. Dolayısı ile bir kentin nekropol alanından o kente ait sosyal, kültürel, etnik ve ekonomik veriler ortaya konabilmektedir.

Sardis'te basit çukur, lahitler ve oda mezarlar olmak üzere üç tip gömü geleneği bir arada ya da ayrı ayrı görülmektedir. Baughan (2010) Lidya'nın en erken gömülerinin Batı Anadolu'da yaygın olarak görülen *pithos* ya da sandık mezar olarak tanımlamaktadır. Sardis'te Sart (Paktalos) Çayı'nın Batı kesiminde MÖ 6. Yüzyıl öncesine tarihlenen gömü alanları tespit edilmiş durumdadır. Burada yumuşak konglomera kayaya oyulmuş tek oda ya da sekili çok odalı kompleksler bulunmaktadır. Söz konusu kaya oyma mezarların bazılarında zeminde bulunan lahitlere, bazılarında ise zeminin oyularak içine oturtulmuş olan küvet şeklindeki lahitte gömü yapılmıştır. Bunun yanı sıra yapılan araştırma kazılarında sekiler üzerine veya sekilere oyulmuş sandıklara ya da çukurlara gömü yapıldığı bilinmektedir. Kazı çalışmaları sonucunda tespit edilen verilere göre bu alanda bulunan mezar odalarının çoğu ikinci defa kullanılmıştır. Bu yapıların inşa edildiği dönemden itibaren tekrar tekrar kullanıldığı ya da kaçak kazılar ile tahrip edildiği yapılan araştırma çalışmaları ile tespit edilmiş durumdadır. Dolayısı ile yüzyıllar boyunca kullanılmış ya da yağmalanmış olan mezar alanlarında tahrip edilmemiş mezar tespit etmek bugüne kadar mümkün olmamıştır (Şekil4.33).

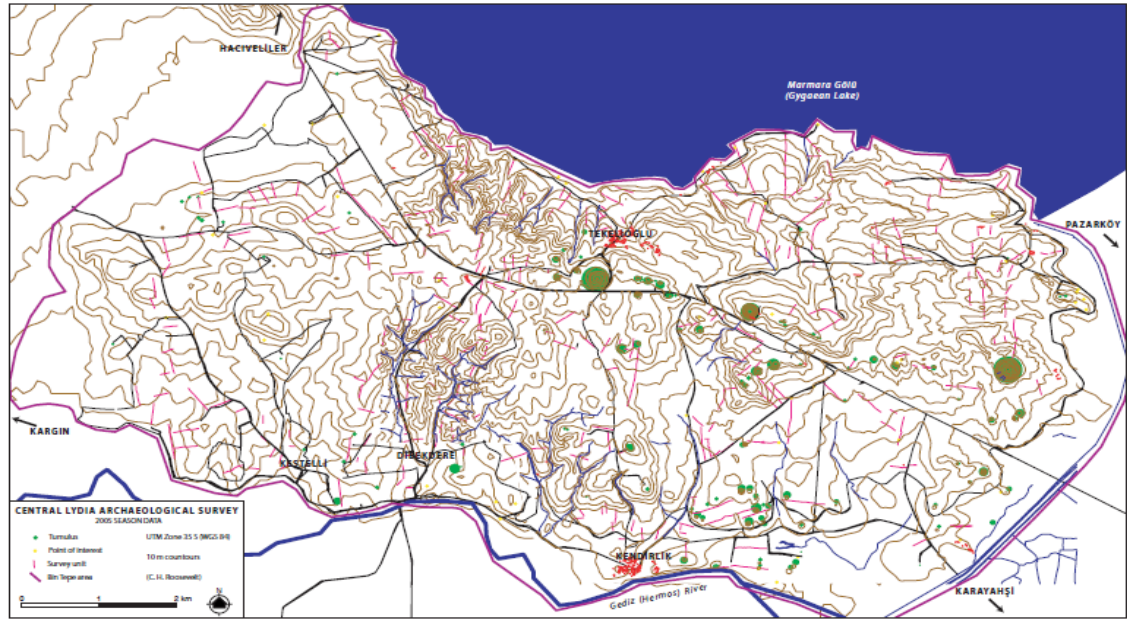
Roosevelt (2017), Lidya sınırları içinde 600'den fazla tümölüs tespit edildiğini, bu yapıların büyük çoğunluğunun ise MÖ. 6. – 5. yüzyıllarda inşa edildiğini belirtmektedir. 6. Yüzyıl'ın ortalarından itibaren tek defn için kullanılan mezarlar yerine birden çok gömü için tasarlanmış ve ilk definden sonrasında üstü kapalı mezar odasına giden bir giriş (*dromos*) yeri yapılmıştır. Bu durum aileler için mezar anıtı işlevinin yanı sıra anıtın yapıldığı konum ile arazi mülkiyeti gösterir bir işaret olarak da kullanılmıştır.

Sardis çevresinde tespit edilen kaya oyma mezarları Lidya tümölüsleri ile benzer özellikler göstermektedir. Birden fazla gömü yapıldığı tespit edilen bu alanlarda mezar odası girişi (*dromos*) bulunmaktadır. Mezarlar içinde gömülerin konumlarında çeşitlilik gözlemlenmektedir. Bazıları klinelere benzeyen, genel olarak bezemesiz, sabit sekiler üzerine veya sekilere oyulmuş sandıklara yerleştirilmiş, bazıları da lahitlere ya da zemin içine oyulmuş çukurlara konmuştur. Bununla birlikte sekiler genel olarak mezar hediyeleri ve sunular için kullanılmıştır (Baughan 2010).

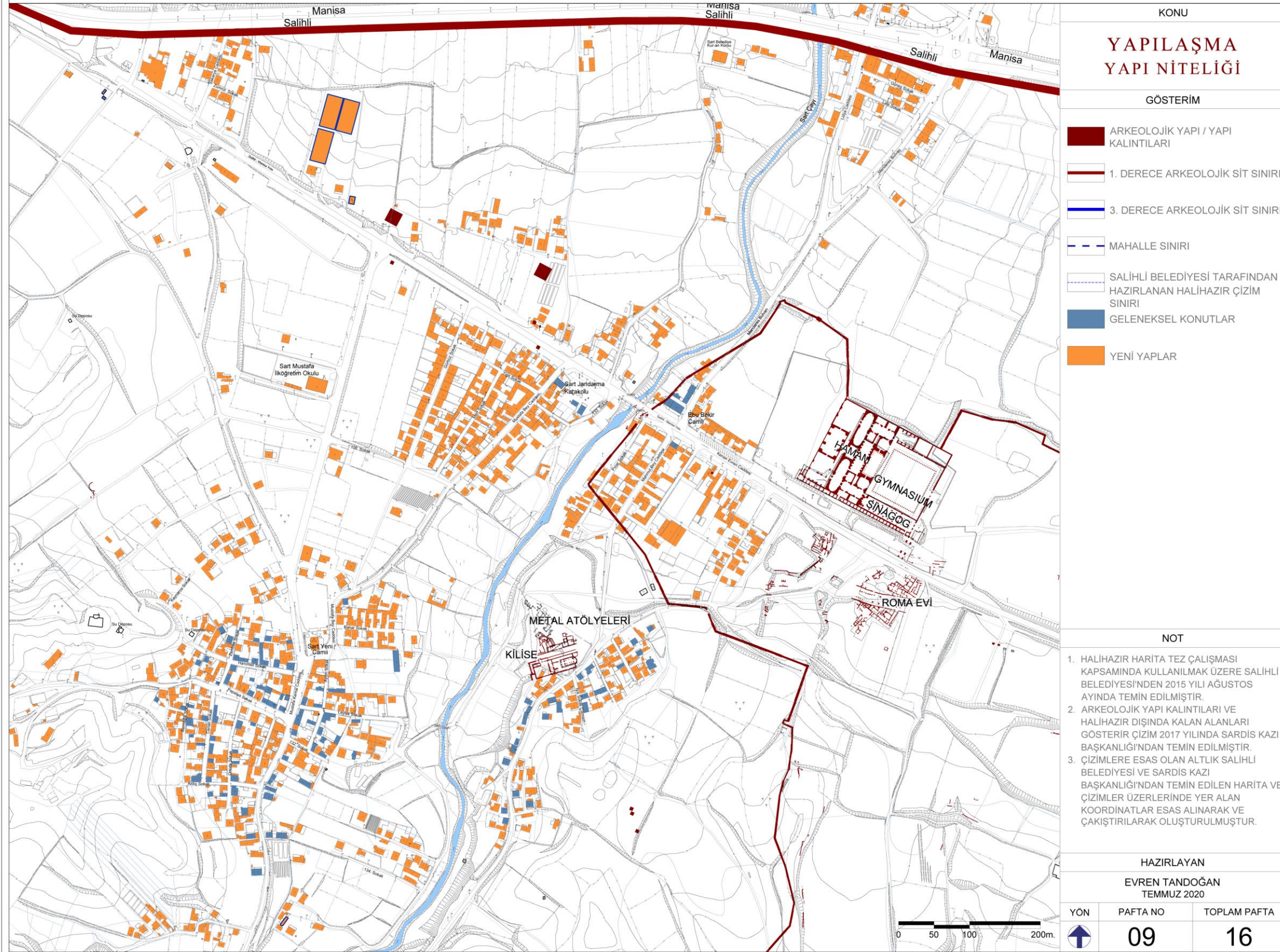
Mezar odasının kesme taş örgü ile inşa edilmesi ve üzerinin yığma toprak ile kapatılması ile oluşturulan tümölüs mezarlar, Lidya hinterlandı boyunca görölmektedir. Roosevelt (2017), mezar odalarının inşasında kullanılan taşların ocaktan elde edilmesi, taşınması ve işlenmesi için gereken işgücü nedeniyle bu mezarların merkezi Lidya ve çevresinde yaşayan üst sınıf Lidyalılara ve yerel toprak sahiplerine ait olduklarını belirtmiştir. Sardis'te en erken dönemlere tarihlenen tümölüs mezarlar kentin Kuzeyinde yer alan Marmara (Gygaie) Gölü güney kesiminde ve Gediz (Hermos) Nehri boyunca, kentten görölebilecek şekilde yer almaktadır. Bin Tepeler olarak adlandırılan bu alanda antik dönemden itibaren bilinen bugün Kocamutaf Tepe, Kırmutaf Tepe ve Karnıyarık Tepe olarak adlandırılan üç büyük tümölüsün yanı sıra yüzden fazla tümölüs bulunmaktadır (Şekil 4.34). Roosevelt (2017), Bin Tepeler'de bulunan tümölüs sayısının 130 civarında olduğundan bahsetmekte, Baughan (2010) ise bu sayıyı yüzün üzerinde olarak belirtmektedir. Sart Amerikan Hafriyat ekibi tarafından yayınlanan web sitesinde ise 1940'lı yıllarda 149 tane tümölüsün varlığı bilinirken bunların çoğu tarımsal faaliyetler sonucu harap edilmiş ve bugüne 115 tümölüsün korunabildiğini belirtilmiştir.

Şekil 4. 34 Sardis kenti çevresinde tespit edilen nekropol alanları (Cahill 2010)

ARKEOLOJİK SİT ALANLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE
KORUMA SORUNLARI:
MANİSA – SARDİS ÖRNEĞİ

Şekil 4. 36 Geleneksel yerleşimler ve Sardis Antik Kenti (Orijinal 2020)

Arkeolojik sit alanı içinde bulunan ve genel olarak 1970’li yıllarda bir kısmının da sonraki dönemde inşa edildiği Hanfmann (1983) tarafından da tespit edilmiş olan geleneksel konutlarda antik kentten devşirilmiş malzemelerin de kullanıldığı görülmektedir (Şekil 4.37).

Şekil 4. 37 Sardis arkeolojik kazı alanı genel görünümü (Hanffman 1983)

Alan içinde yer alan konutlar yapım tekniği ve yapı niteliği açılarından incelendiğinde, yapıların çoğunlukla taş yığma ve kerpiç yığma yöntemlerine bağlı kalınarak inşa edildiği görülmektedir. Kazı başkanlığı tarafından yayınlanan fotoğraflar ile 1970 ve öncesine ait hava fotoğraflarında görülen ve bugün tescilli olan konut, depo ahır, işlik gibi yapıların yığma yapı tekniği ile inşa edildiği görülmektedir. 1. Derece Arkeolojik Sit sınırı içinde bulunan ve tescilli olan bu yapıların seksensekiz (88) adedi Sart Çayı’nın (Paktolus) batısında, otuzbir (31) adedi ise Çay’ın doğusunda bulunan Mahmut Bey Caddesi üzerinde yer almaktadır. Alanda tespit edilen bu tip yapılarda yapının tamamının taştan ya da alt katının taş, üst katının kerpiç olmak üzere iki farklı uygulama bulunmaktadır (Şekil 4.38).

Şekil 4. 38 Yığma taş ve kerpiç sisteminde inşa edilmiş yerel konutlar (Orijinal 2015)

Moloz taş yığma ya da kerpiç yığma tekniği kullanılarak yapılan evler, yöresel malzemeler ve arkeolojik sit alanından devşirilmiş taşlar kullanılarak genellikle iki katlı olarak inşa edilmiştir. Alanda yığma yapıların yanı sıra ahşap karkas sistem arasında kerpiç dolgulu olarak yapılmış yapılar da görülmektedir. Bu konutların bazıları toprak ile sıvalı ve boyalıdır. Alt katları çoğunlukla depo ya da ahır olarak kullanılan bu evlerin ana mekanları üst katta bulunmaktadır. Geleneksel yapım tekniği kullanılarak inşa edilmiş olan iki katlı yığma konut yapılarında üst kata taş merdiven ile bahçeden ulaşılmaktadır. Bu kotta yapının planı ön cephesi açık, üstü kapalı bir sofa ve onun arkasında bulunan iki ya da üç oda olarak şekillenmektedir.

Alanda taş yığma ve kerpiç yığma tekniği kullanılarak inşa edilmiş yapıların yanı sıra özellikle yakın tarihte inşa edilmiş olan betonarme karkas ve tuğla dolgulu yapılan konutlar da bulunmaktadır. Bu tip konutlar sit alanının genelinde ve aynı zamanda 3. Derece Sit Alanı sınırının dışında kalan yeni belde merkezinde de görülmektedir. Betonarme karkas ile inşa edilen konutların büyük bir çoğunluğu bir (1) ve iki (2) katlı olup yeni inşa edilmiş konutlardır. Ancak, özellikle Sart Çayı'nın (Paktolus) Batısında bulunan Mert, Gürbüz ve Yiğit sokaklarında bitişik nizamda ve iki (2) ve üç (3) katlı kütlege büyük, apartman şeklinde yeni binalar inşa edilmiş ve edilmektedir (Şekil 4.39).

Şekil 4. 39 Betonarme karkas yapılar (Orijinal 2015)

Alanda bulunan konutların hemen hemen hepsi duvarlarla çevrili bir bahçe içinde yer almaktadır. Konutun depolama ihtiyacına yönelik olarak bu bahçelerde metal ya da ahşap iskelet sistem ile inşa edilmiş, üzeri örtülü yarı açık mekanlar bulunmaktadır. Bunun yanı sıra bahçelere genellikle çiçekler ve meyve ağaçları dikilmiş olup kimi zaman komşu konutlar ile ortak kullanılan ocak ve çeşmeler de bulunmaktadır.

4.4 Sardis Arkeolojik Sit Alanının Mekansal Özellikleri

Sardis Antik Kenti 1. Derece Sit Sınırı 8612 dönüm ve 3. Derece Sit Sınırı 6371 dönüm alanı kapsamaktadır. Yaklaşık 15.000 dönüm alanı kaplayan sit alanı içinde arkeolojik kalıntıların bulunduğu alanlar, konutlar, ekili ve dikili tarım alanları ve meşcere alanı bulunmaktadır. Bu bölümde araştırma alanı ile ilgili olarak alan; yasal statü ve sınırları, ulaşım, mülkiyet durumu, mevcut alan/arazi kullanımları, yapılaşma özellikleri konu başlıklarında ele alınarak araştırma alanında tespit edilen sorunlara yer verilmiştir.

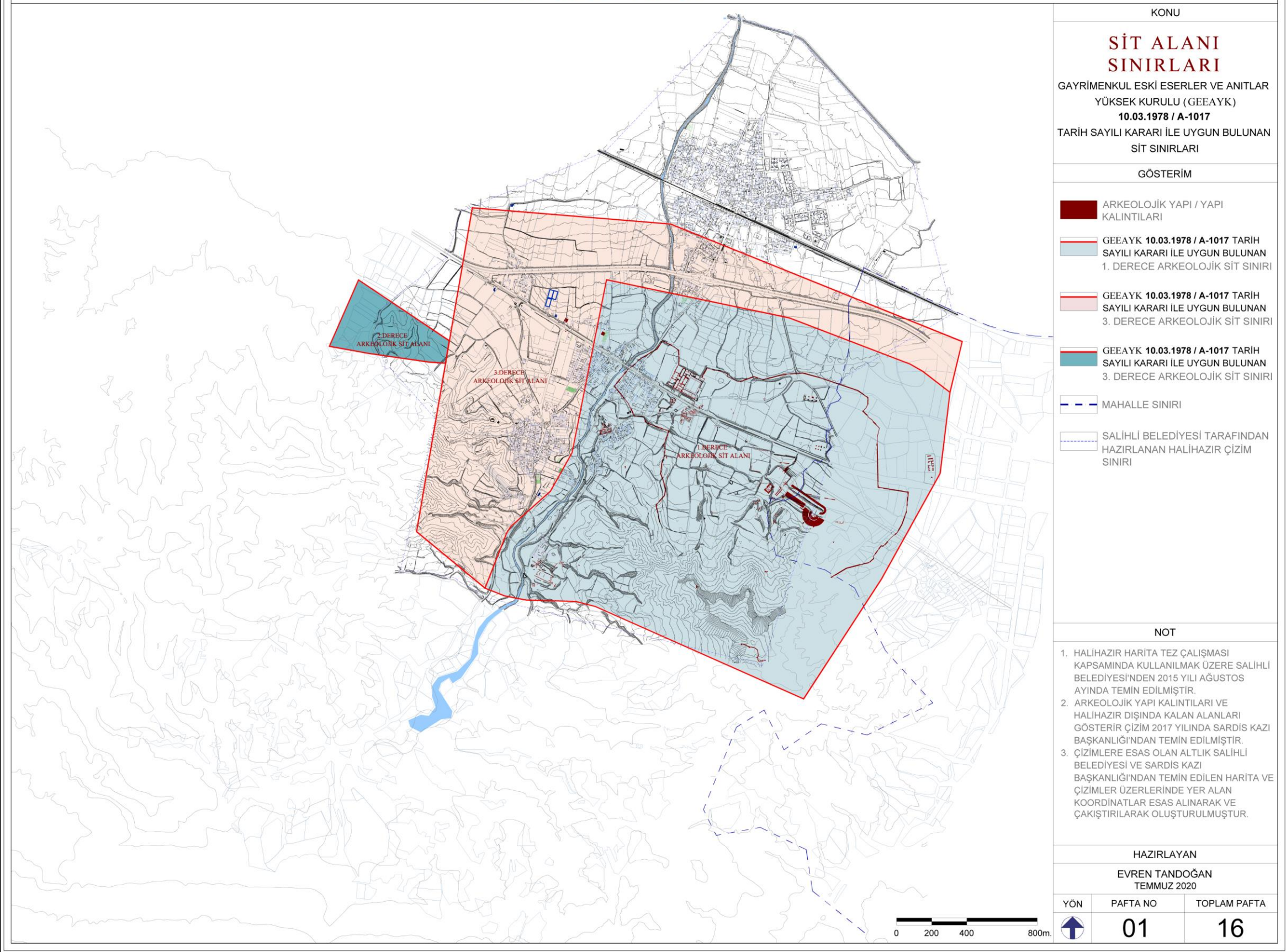
4.4.1 Sit alanı sınırları

Sardis Antik Kenti'ne ait kalıntıların bulunduğu alanda ilk olarak Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun (GEEAYK) 10.03.1978 tarih ve A-1017 sayılı kararı 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit sınırı belirlenmiştir. 1990'lı yıllarda antik kentin batısında bulunan nekropol alanında ortaya çıkan buluntular nedeniyle 3. Derece Sit sınırının doğu kesiminde Eski İzmir – Ankara Karayolu'nun güneyinde bulunan alanda 2. Derece Arkeolojik Sit alanı olarak tespit edilmiştir. Antik kentin Batısında yer alan 1/25000 Türkiye Haritası I20a1 paftası üzerinde Kale Tepesi olarak 467 nirengi noktası

olarak işaretli tepede, Roma Dönemi'ne tarihlenen sarnıç yapısı ile Lidya Dönemi'ne ait bir oda mezarının da içinde bulunduğu yapı kalıntısını içermektedir. Tepenin üst kısmında etrafa yayılmış olarak yüzeyde görülebilen Roma Dönemi'ne ait çatı kiremit parçaları yanı sıra tespit edilmiş olan sarnıç alanın antik dönemde iskân edildiği düşünülmektedir. Bu alan İzmir Numaralı Koruma Bölge Kurulu'nun 07.11.2014 tarih ve 4474 sayılı kararı ile 2. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak belirlenmiştir (Şekil 4.40).

2015 yılında alanda Koruma Amaçlı İmar Planı ve Çevre Düzenleme Projesi kapsamında Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Koruma Kurulu uzmanlarınca mevcut 1., 2. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Sınırlarının yeniden değerlendirilmesine yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Yapılan incelemeler ve T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ilgili birimleri ile alan ile ilgili Manisa Valiliği ilgili birimleri, Salihli Belediyesi, Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanlığı, Devlet Demir Yolları 3. Bölge Müdürlüğü, Manisa Belediyesi, İzmir Orman Bölge Müdürlüğü, Karayolları 2. Bölge Müdürlükleri görüşleri doğrultusunda İzmir 2 Numaralı Koruma Bölge Kurulu'nun 08.12.2016 / 7394 tarih sayılı kararı ile uygun bulunmuştur. 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Sınırı Kurul Kararı'nın eki olarak 1/5000 ölçekli Kadastral Durum Haritası üzerinde gösterilmiştir. Koruma Kurulu kararı ile Kadastral Durum Haritası üzerinde mavi çizgi ile gösterilen alan, 1. Derece Arkeolojik Sit olarak belirlenirken kırmızı çizgi ile sınırlandırılmış olan alan, 3. Derece Arkeolojik Sit olarak tescil edilmiştir.

**ARKEOLOJİK SİT ALANLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE
KORUMA SORUNLARI:
MANİSA – SARDİS ÖRNEĞİ**

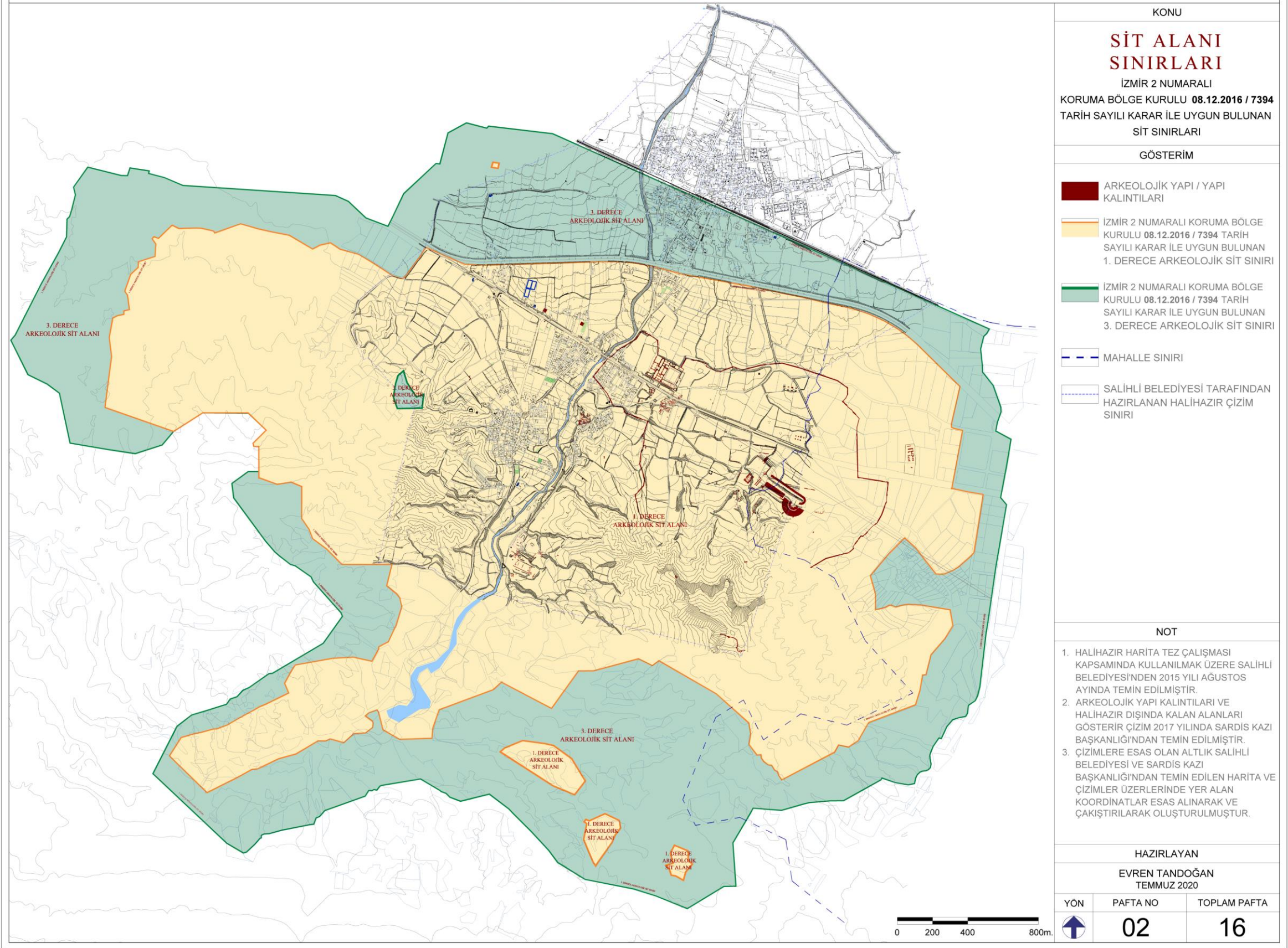
Şekil 4. 40 Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu (GEEAYK) tarafından 10.03.1978 tarih ve A-1017 sayılı kararı belirlenmiş olan 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit sınırı ile 1990'lı yıllarda belirlenen 2. Derece Arkeolojik Sit Alanı Sınırı (Orijinal 2020).

Kararda aynı zamanda daha önceki tarihlerde belirlenmiş olan sit alanı sınırları iptal edilmiştir. Aynı zamanda geçiş dönemi koruma ve kullanma koşullarının 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı'nda alanda kamu yararı kapsamında yapılacak uygulamalarla, 3. Derece Arkeolojik Sit içerisinde üst ölçekli planlarda belirlenen arazi kullanım kararlarına uygun ve uygulama hükümlerine aykırı olamamak koşuluyla; alana ilişkin fiziki ve inşai müdahale gerektiren her türlü talep Müze Müdürlüğü ve Kazı Başkanlığının görüşü alınarak İzmir 2 Numaralı Koruma Bölge Kurulu'nca değerlendirilebileceğine, alanda Koruma Bölge Kurulu izni olmadan hiçbir inşai ve fiziki faaliyette bulunulamayacağı belirtilmiştir. Bunun yanı sıra 2863 sayılı Kanun'un 17. Maddesi'ne vurgu yapılarak koruma amaçlı imar planının ivedilikle hazırlanarak kurula iletilmesine karar verilmiştir.

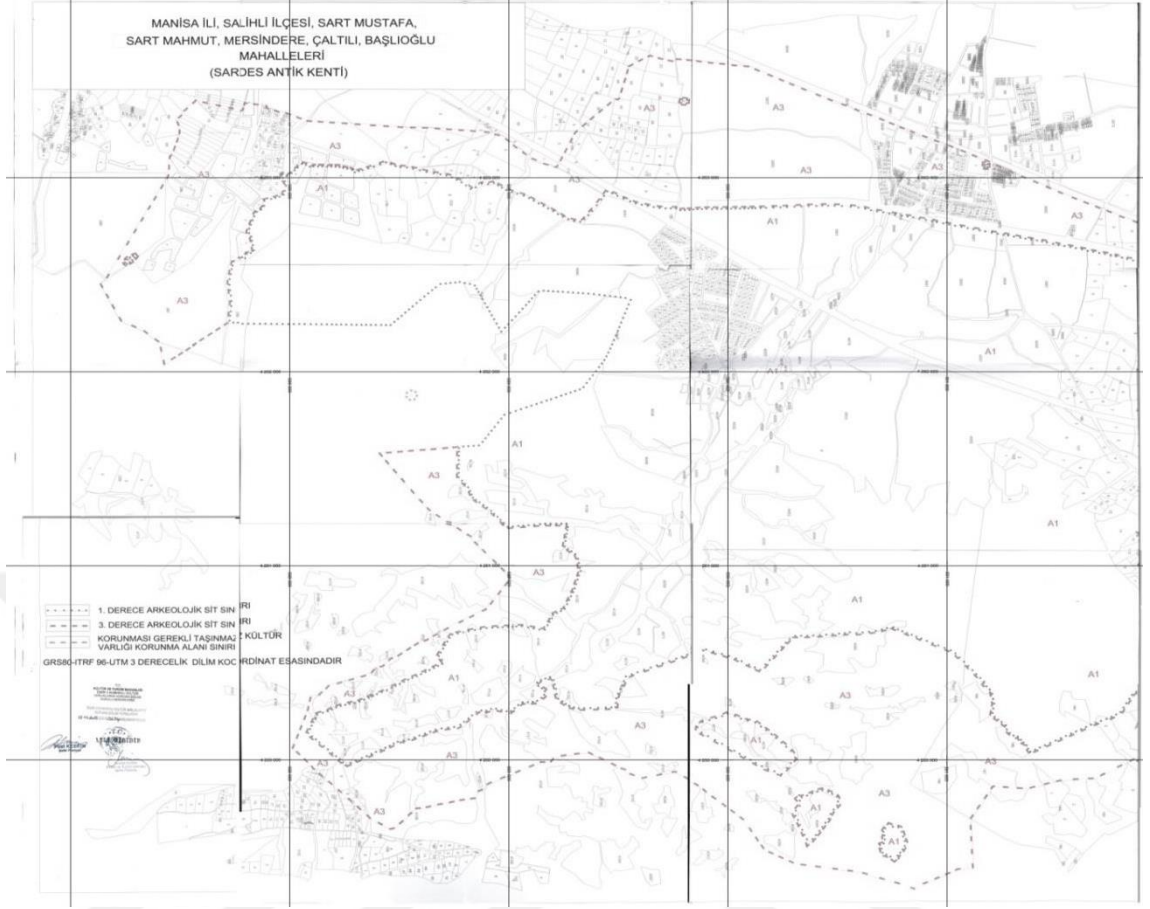
İzmir 2 Numaralı Koruma Bölge Kurulu'nun 08.12.2016 / 7394 tarih sayılı kararı ile tescillenmiş sınırların işaretlendiği pafta taranarak dijital ortama aktarılmıştır. Dijital ortamda taranmış olan bu pafta Autocad programı kullanılarak mevcut halihazır çizimi ile karşılaştırılmış ve tescillenen yeni sınır paftalara aktarılmıştır (Şekil 4.41).

2018 yılında antik kentin batısında yer alan ve 1/25000 Türkiye Haritası I20a1 paftası üzerinde Kale tepesi olarak 467 nirengi noktası olarak işaretli tepede “*plaser madeni işletmesi*” olarak üretim yapan firmanın ruhsat alanı ile ilgili talebi Kültür Varlıkları Koruma Yüksek Kurulu'nun 20.12.2017 tarih ve 869 sayılı kararı ile kabul edilmiştir. Yüksek Kurul tarafından 2016 yılında belirlenen sit sınırlarının tekrar değerlendirilmesi kararı gereği İzmir 2 Numaralı Koruma Bölge Kurulu sit sınırlarını ve maden işletmesi tarafından talep edilen yeni ruhsat sınırlarının bir arada değerlendirilmesi sonrasında Koruma Kurulu'nun 12.01.2018 tarih ve 9274 sayılı karar ile 1. ve 3. Derece Sit Sınırı değiştirilmiştir (Şekil 4.42).

**ARKEOLOJİK SİT ALANLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE
KORUMA SORUNLARI:
MANİSA – SARDİS ÖRNEĞİ**

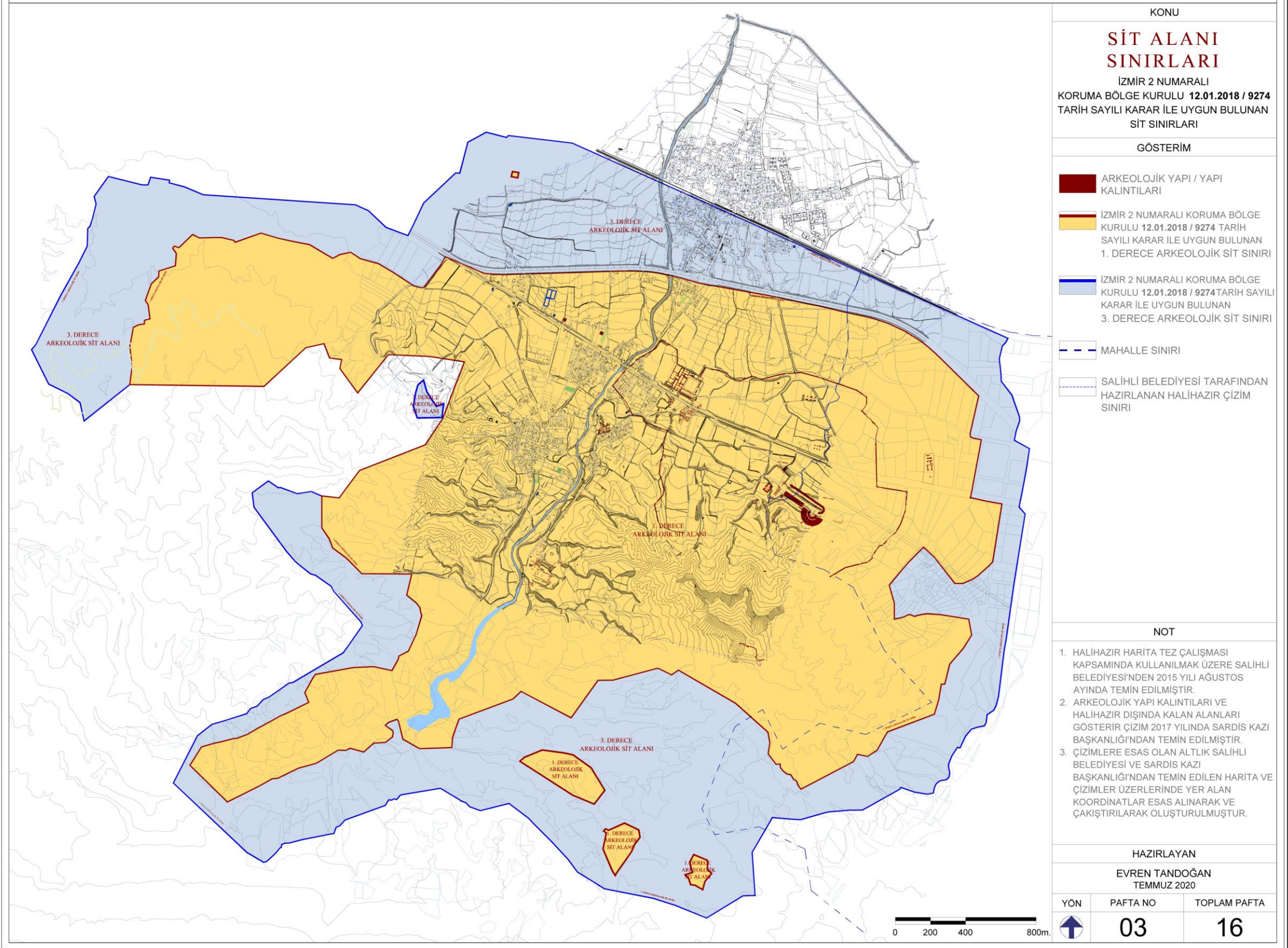
Şekil 4. 41 İzmir 2 Numaralı Koruma Bölge Kurulu 08.12.2016 tarih ve 7394 sayılı kararı ile tespit edilen sit sınırları (Orijinal 2020).

Şekil 4. 42 İzmir 2 Numaralı Koruma Bölge Kurulu 12.01.2018 tarih ve 9274 sayılı karar eki 1/5000 ölçekli pafta (Anonim 2018b).

Koruma kurulunun Ocak 2018 kararında, Kale Tepe üzerinde yer alan sarnıç yapısı korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak belirlenmiş ve yapının merkezi esas alınarak 25 metre yarıçapında bir alanı kapsayan koruma alanı sınırı ile tescillenmiştir. İzmir 2 Numaralı Koruma Bölge Kurulu 12.01.2018 tarih ve 9274 sayılı karar eki paftaya ait doküman dijital ortamda ölçeklendirilerek ve pafta üzerinde verilmiş olan koordinat sistemi kullanılarak 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit sınırları halihazır harita üzerine işlenmiştir (Şekil 4.43).

**ARKEOLOJİK SİT ALANLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE
KORUMA SORUNLARI:
MANİSA – SARDİS ÖRNEĞİ**

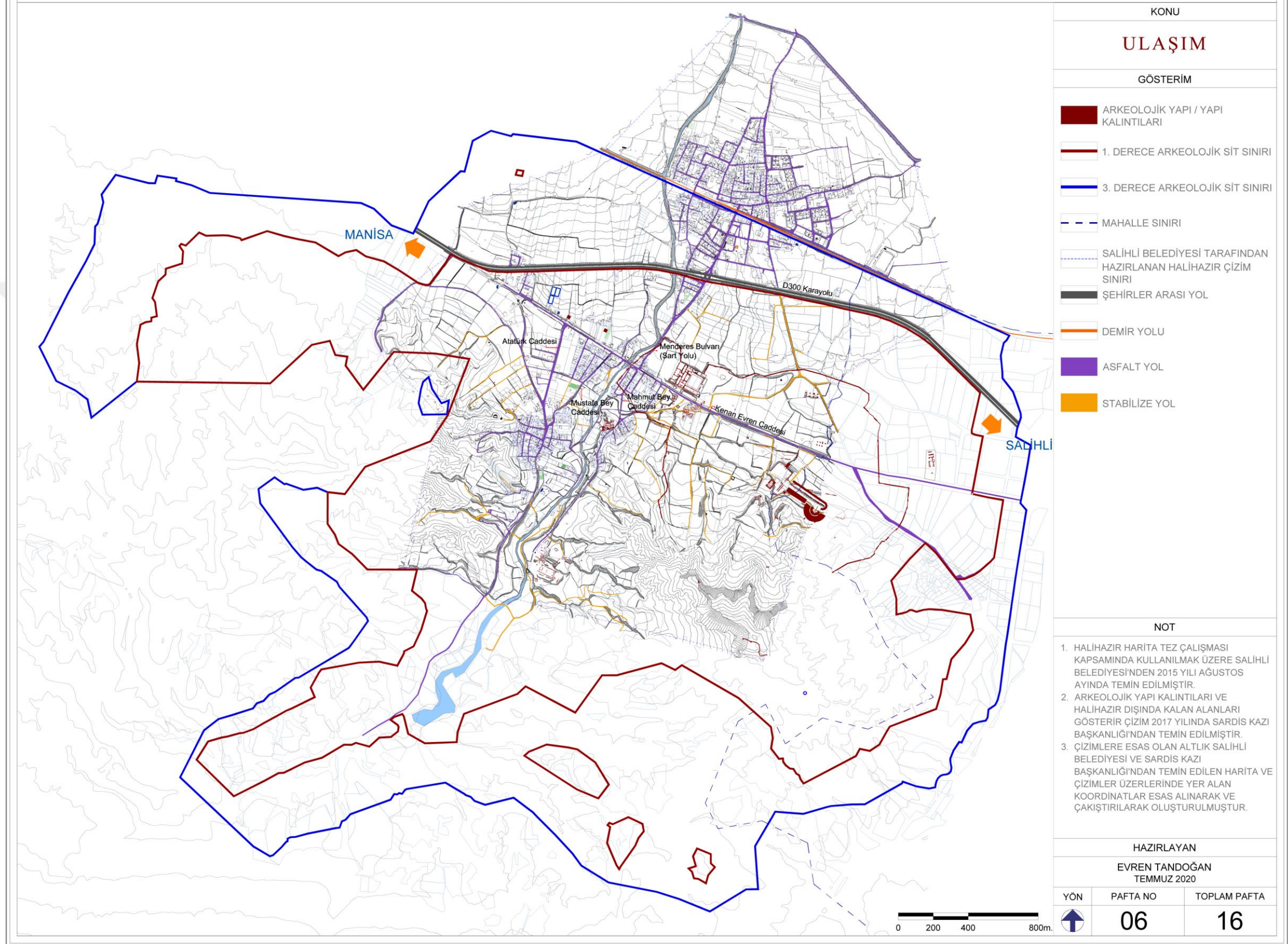
Şekil 4. 43 İzmir 2 Numaralı Koruma Bölge Kurulu'nun 12.01.2018 tarih ve 9274 sayılı kararı ile 1. ve 3. Derece Sit Sınırı (Orijinal 2020)

4.4.2 Ulaşım

Sardis Arkeolojik Ait Alanı ulaşım açısından merkezi bir konumdadır. Alanın Kuzeyinde bulunan Doğu – Batı doğrultulu D300 kodlu bölünmüş devlet yolu 1. Derece Arkeolojik Sit alanın Kuzey sınırını, benzeri şekilde bu bölünmüş yolun daha Kuzeyinde bulunan tren yolu ise 3. Derece Arkeolojik Sit alanın Kuzey sınırını oluşturmaktadır. D300 kodlu bölünmüş yolun daha Güneyinde yer alan, bu yol inşa edilmeden önce Ankara – İzmir Karayolu olarak kullanılan ve bugün Kenan Evren Caddesi olarak bilinen asfalt yol doğu – batı yönünde uzanan ana aks olarak kabul edilmektedir (Şekil 4.44).

Kuzeyde bulunan D 300 yolu ile kuzey - güney yönde devam ederek kesişen caddenin karayolundan Kenan Evren Caddesi'ne kadar olan kısmı Sart yolu, bu yolun Artemis Tapınağı'na doğru devam eden kısmı ise Mahmut Bey Caddesi olarak bilinmektedir. Mahmut Bey Caddesi'nin Batı kesiminde yer alan Sart Çayı'nın da Batısında gelişmiş olan Sart Mahallesi Kenan Evren Caddesi'ne dik uzanan Atatürk Caddesi ile ulaşılmaktadır. Tez çalışma alanı içindeki ulaşım düzeni genel olarak topografyaya uygun kıvrılan, yer yer daralan ve genişleyen yollardan oluşan organik bir yapıya sahiptir. Alanın orta kesimde bulunan sinagog, gimnasyum, konut yapıları, metal işleme atölyesi, Artemis Tapınağı'na ulaşım için asfalt kaplı yol ve yer yer yaya patikası, Doğu kesimde yer alan ve Çamur Hamamı Mahallesi içinde kalan tiyatro stadyum, kazı alanları ve nekropol alanlarına bağ, bahçe arasında gelişmiş olan toprak yol ve yaya patikası, akropol'e toprak yol ve yaya patikası ile sağlanan ulaşım imkânları bulunmaktadır.

**ARKEOLOJİK SİT ALANLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE
KORUMA SORUNLARI:
MANİSA – SARDIS ÖRNEĞİ**

Şekil 4. 44 Sardis antik kenti ve yakın çevresi ulaşım olanakları (Orijinal 2020)

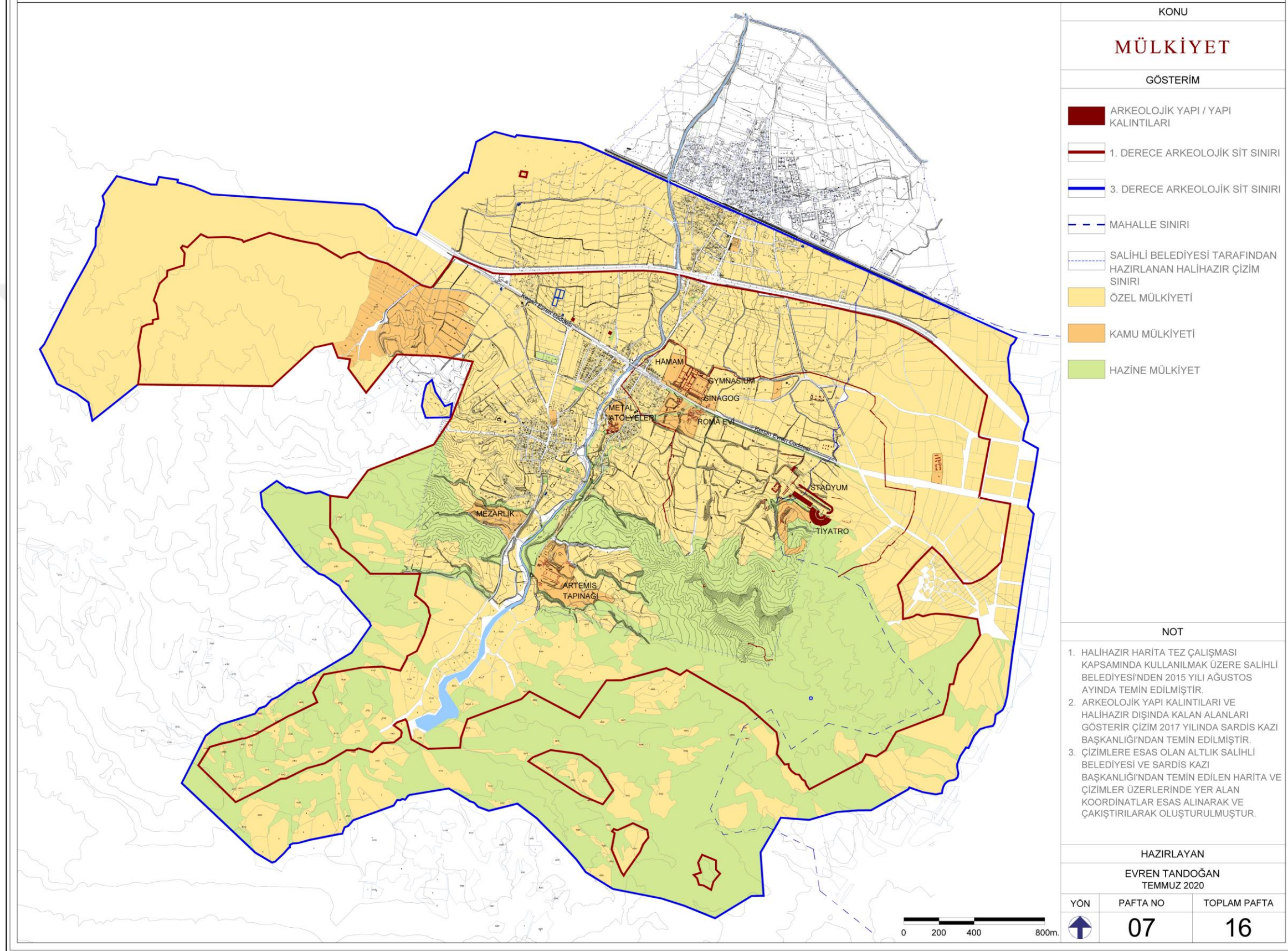
4.4.3 Mülkiyet durumu

Çalışma alanı içerisinde bulunan yapı ve alanların özel mülkiyet, Salihli Belediyesi, ve Maliye Bakanlığı'na ait olduğu tespit edilmiştir. Alanda tespit edilen bu mülkiyet durumları *dwg* formatında ve dijital olarak temin edilen halihazır harita üzerine aktarılarak Şekil 4.45'deki mülkiyet paftası elde edilmiştir.

Alanın mülkiyet deseni, çoğunlukla şahıslara ait olan parseller ve bunların arasında dağılmış olarak Belediye, Maliye Bakanlığı'na ait parsellerden meydana gelmiştir. Kazı çalışmalarının devam edeceği alanların özel mülkiyette bulunması halinde söz konusu parsel Sart Amerikan Hafriyat Ekibi adına belirlenmiş bir temsilci tarafından satın alınarak kamulaştırılmakta ve daha sonrasında da arazi T.C. Kültür Bakanlığı'na hibe yolu ile devredilmektedir.

Bu kapsamda; bilgisayar ortamında yapılan sorgulama sonucunda yaklaşık 15.000 dönüm alanın 8340 dönümünün özel mülkiyette olduğu ortaya konmuştur. Geriye kalan alanın 4513 dönüm Meşcere olarak Hazine mülkiyetinde bulunurken 508 dönüm alan ise başta T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Salihli Belediyesi olmak üzere farklı kamu kurumları mülkiyetine kayıtlıdır.

**ARKEOLOJİK SİT ALANLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE
KORUMA SORUNLARI:
MANİSA – SARDİS ÖRNEĞİ**

Şekil 4. 45 Mülkiyet durumu planı (Orijinal 2020)

4.4.4 Arazi Kullanımı

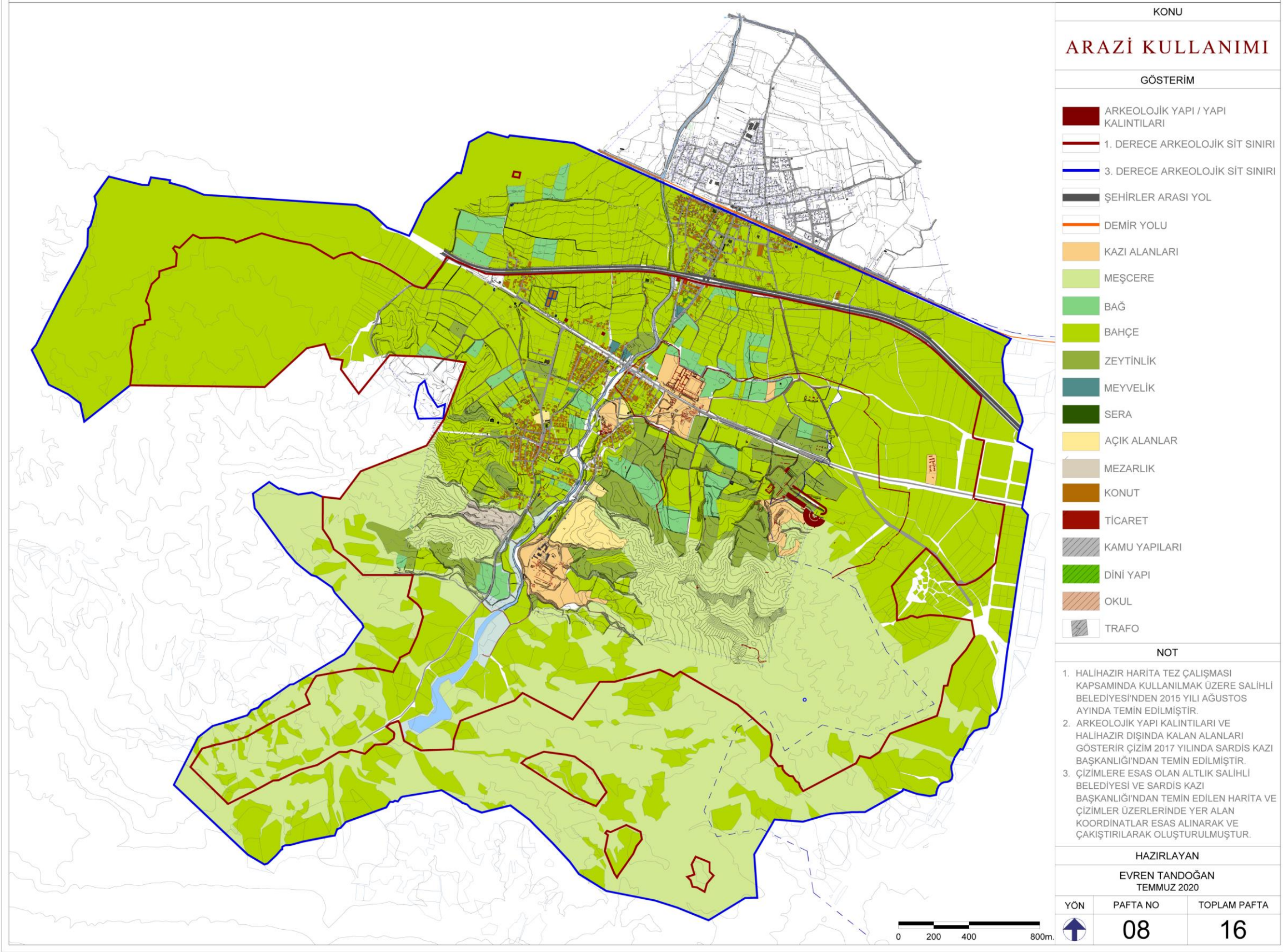
Sardis Antik Kenti 1. Derece Sit Sınırı 8612 dönüm ve 3. Derece Sit Sınırı 6371 dönüm alanı kapsamaktadır. Yaklaşık olarak 15.000 dönüm alanı kaplayan sit alanında farklı zamanlarda yapılan arazi çalışmaları sonucunda, arkeolojik kalıntıların olduğu tanımlanmış alanlar, konut alanları, zeytinlik, bağ, bahçe, meyvelik, mezarlık ve meydan gibi kamu alanları ve meşçere alanı bulunmaktadır (Çizelge 4.7)

Çizelge 4. 8 Arazi kullanımı ve alan büyüklükleri (Orijinal 2020)

ALAN KULLANIMI	
KULLANIM	BÜYÜKLÜK (Dönüm)
BAĞ	361
BAHÇE	7.485
MEYVELİK	7
ZEYTİN	535
MEŞCERE	4.513
MEYDAN	76
MEZARLIK	32
KAZI ALANI	242
YAPILAŞMA	1.732

Çalışma alanında arazi kullanımı gösterir harita, Salihli Belediyesi'nden temin edilen halihazır harita ile Sardis Kazı Başkanlığı'ndan temin edilen çizimler üzerlerinde yer alan koordinatlar esas alınarak ArcGIS - ArcMap 10.6.1 yazılımı kullanılarak bilgisayar ortamında çakıştırılarak oluşturululan altlık üzerinden hazırlanmıştır. Arazi etüt çalışmaları sonucunda belirlenen arazi kullanım özellikleri ArcMap programı aracılığı ile koordinatlı hale getirilen altlık paftalar üzerine aktarılmıştır (Şekil 4.46).

**ARKEOLOJİK SİT ALANLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE
KORUMA SORUNLARI:
MANİSA – SARDIS ÖRNEĞİ**

Şekil 4. 46 Arazi kullanımı gösteren plan (Orijinal 2020)

Sit alanı içinde Sart Çayı'nın (Paktolus) düzlüklerinde ve arazi eğiminin en az olduğu havza tabanında doğal eğime uyumlu, organik bir doku içinde gelişen ve genelde 1 veya 2 katlı, çevresinde bahçesi olan evlerden oluşan konut alanları bulunmaktadır. Yapılan analizlerde yapılaşma alanı olarak tespit edilen bu alanlar toplam 1732 dönümü kaplamaktadır.

7485 dönüm alanı kaplayan bahçecilik kullanımının ağırlık kazandığı alanda bahçeler, 535 dönüm zeytinlik ve 361 dönüm bağlı alan dağınık olarak konutlar ve kültür varlıklarının çevresinde bulunmaktadır. 4513 dönümlük ağaçlık – çalılık olarak nitelendirilen doğal doku Kale Tepe olarak bilinen ve üzerinde akropol kalıntılarının da bulunduğu dik yamaçları kaplamaktadır.

4.4.5 Yapılaşma

Araştırma alanı içinde arkeolojik kalıntıların konutlar ve tarım alanları ile iç içe geçtiği bir doku görülmektedir. Alan içinde bulunan yapılar, bu yapıların durumu ve niteliğinin incelenmesine yönelik olarak farklı tarihlerde arazi etüd çalışmaları yapılmıştır. Arazi etüd çalışmasına hazırlık olarak, yapıların yerinde incelenmesi sırasında kullanılmak üzere yapı niteliği, yapım tekniği, yapı durumu, kat yüksekliği ve yapıların çevre ile uyum durumlarını saptamak üzere listeler hazırlanmıştır. Arazi çalışmaları sırasında doldurulan listeler üzerindeki veriler ArcGIS - ArcMap 10.6.1 yazılımı kullanılarak bilgisayar ortamına aktarılan altlık üzerine işlenmiştir. Oluşturulan veri tabanı üzerinden bilgisayarda yapılan öznitelik sorgulamaları sonucunda alanın yapılaşma verileri yapı niteliği, yapım tekniği, yapı durumu, kat yüksekliği alt başlıkları ile paftalaştırılmıştır.

Araştırma alanı içinde 1150 adet yapı bulunmaktadır. Bu yapılardan üç (3) adedi cami, ikisi (2) okul, biri (1) Tarım Kredi Kooperatifi, biri (1) postane, biri (1) sağlık ocağı, biri (1) benzin istasyonu, biri (1) Jandarma Karakolu, onbeşi (15) su deposu, ondördü (14) trafo ve geri kalan 1111 adedi ise konut yapısıdır. Ana yapıların haricinde konut yapıları ile ilişkili olarak ahır, dam, kümes, depo, samanlık, odunluk, garaj olarak ya da bağ bahçe içinde gölgelik olarak kullanılan toplamda 512 adet sundurma tespit edilmiştir.

Alanda bulunan kahvehane, berber, market ve çeşitli dükkânlardan oluşan ticari yapılar genel olarak iki katlı konut yapılarının zemin katlarında bulunmaktadır.

- **Yapı niteliği - yapım tekniği**

Alanda bulunan geleneksel konutlar, ahşap karkas arası kerpiç ve/veya taş dolgu sistemle ve büyük çoğunluğu sıvalı olarak ya da tamamı moloz taş kullanılarak inşa edilmiştir. Bunlar dışında betonarme karkas ile tuğla ya da briket örgü sistemi ile inşa edilmiş olan yeni yapılar bulunmaktadır. Bilgisayar ortamında yapılan sorgulama sonucunda, alanda inşa edilen 1150 yapıdan 118 adedi geleneksel yapılar, 1032 adedi ise yeni yapı olarak tespit edilmiştir (Şekil 4.47).

Bilgisayar ortamında yapılan sorgulama sonucunda, 1. ve 3. Derece sit alanında inşa edilen 1150 yapıdan 16 tanesi ahşap karkas arası kerpiç, tuğla ya da taş dolgu sistemi ile inşa edilmiş, 12 adedi Sardis Antik Kenti'nden devşirilen taşlarında kullanıldığı moloz taş örgü ile inşa edilmiş olan yığma yapılardır. Bunun dışında alan içinde 1024 adet yeni malzemelerle inşa edilen konut, depo ahır, işlik gibi yığma yapılar ve 15 tane de betonarme karkas sistem ile inşa edilmiş çok katlı yapı bulunmaktadır (Şekil 4.48). Alanda bulunan geleneksel teknik ile inşa edilmiş olan yapıların hemen hemen tamamı ve tüm betonarme yapılar kullanılır durumdadır.

Araştırma alanı içinde bulunan yapılar görsel olarak yapısal ya da malzeme bozulması bakımından incelenmiş ve yapısal olarak bu durum kötü, orta ve iyi olarak değerlendirilmiştir. Buna göre yapıların;

- Cephesinde derin kırılmalar, çatlaklar olması,
- Cephede izlenen yapısal ve mimari elemanlarında deformasyona bağlı olarak form değişikliği olması,
- Yapısal ve mimari elemanlarında kısmen ya da tamamen malzeme kaybı olması,

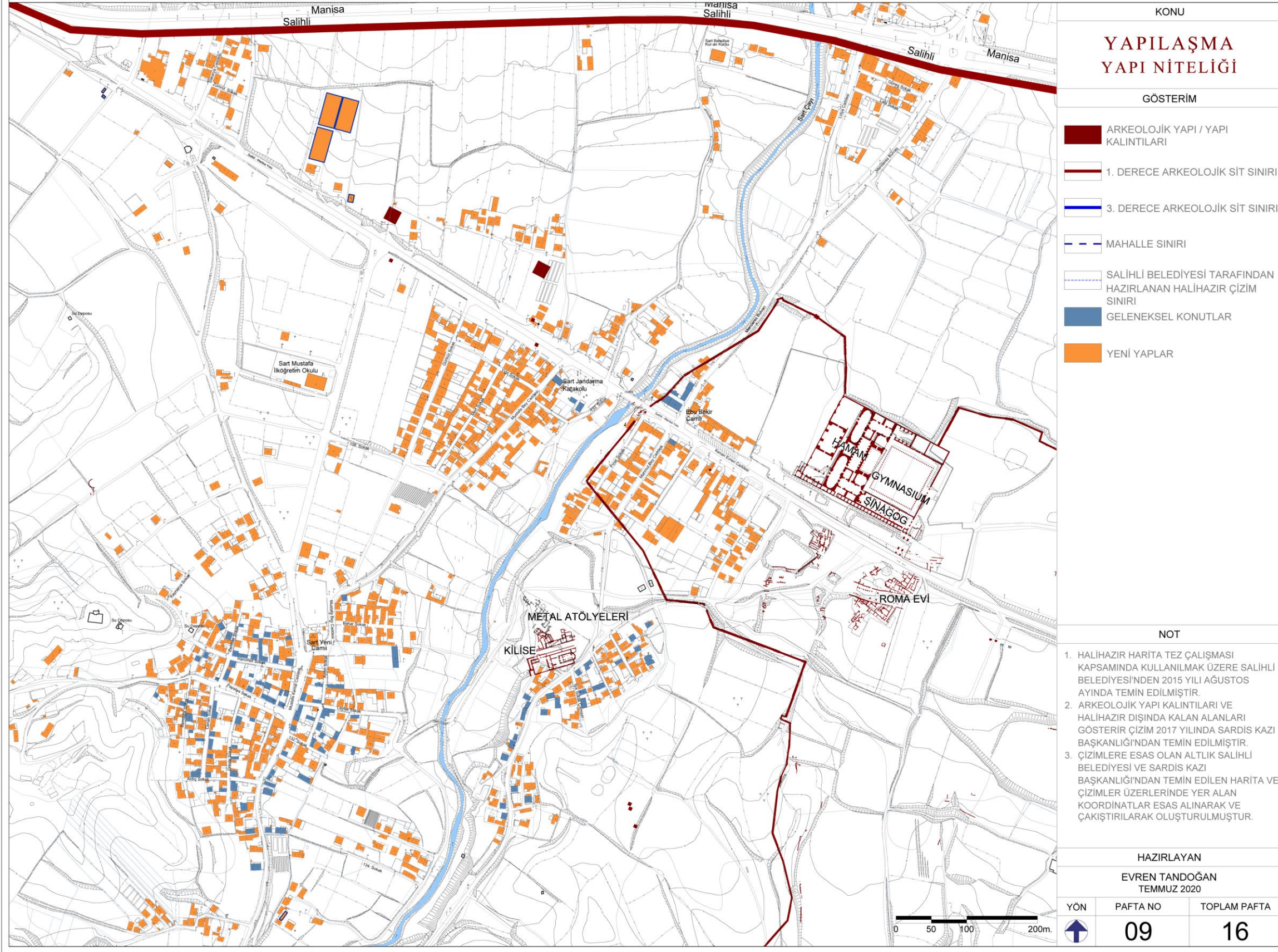
- Sıvalı ve boyalı yüzeylerde görülen kısmi malzeme kaybının fazla olması,
- Yapının bu kriterleri taşıyor olması halinde yapının durumu kötü olarak değerlendirilmiştir.

Alan genelindeki yapıların durumlarının orta olarak tespit edilebilmeleri için bu yapıların;

- Sıvalı ve boyalı yüzeylerde görülen kısmi malzeme kaybının olması,
- Cephesinde bulunan sıva üzerinde derin olmayan çatlakların bulunması,
- Cephede izlenen yapısal ve mimari elemanlarının yüzeyinde kararmalar, birikinti ya da lekeler oluşması,
- Bu maddelere bağlı olarak yapının bakımsız olduğu durumu kabul edilmiştir.

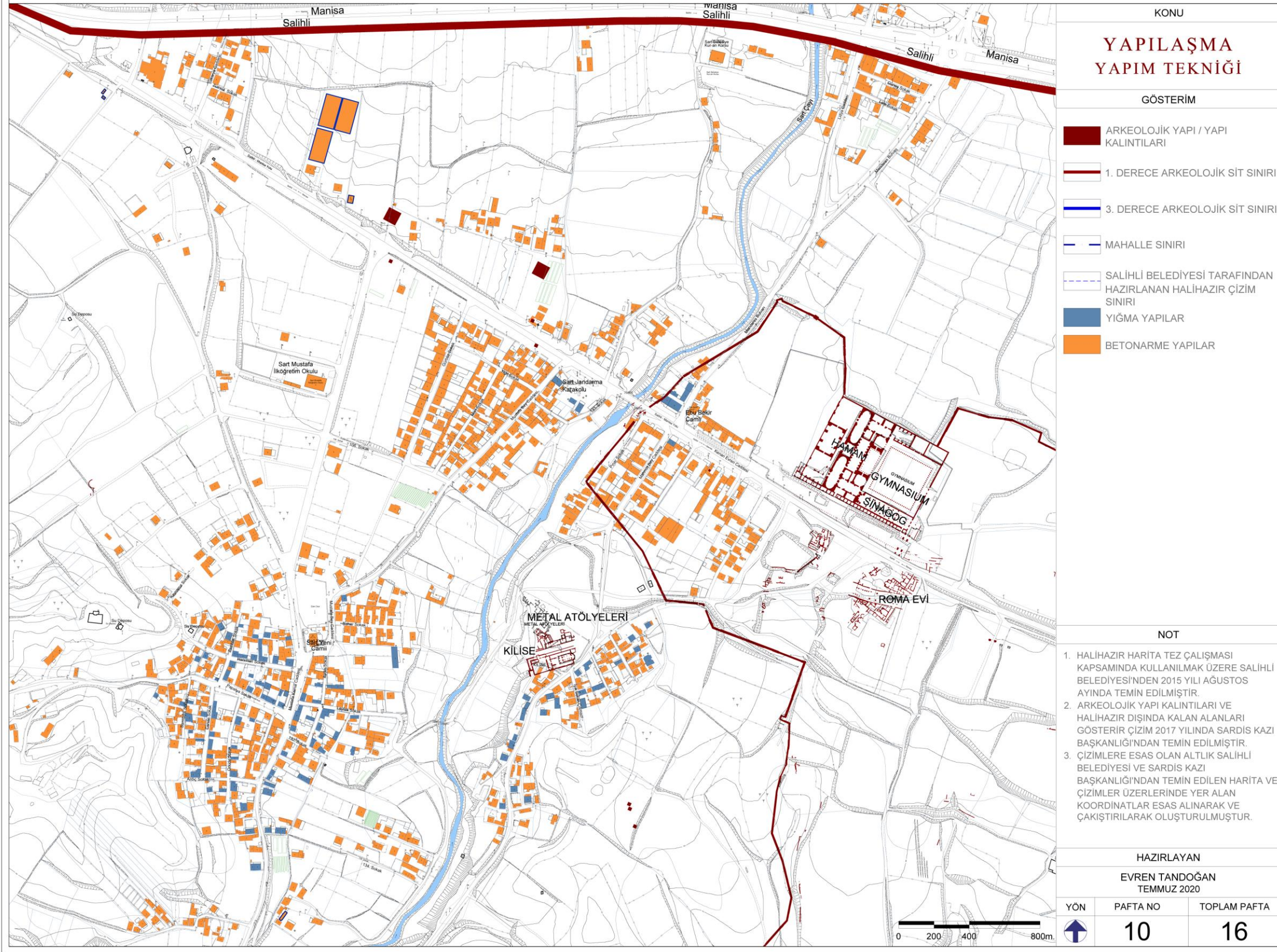
Bu kıstaslar dışında kalan tüm yapılar iyi durumda olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda alan genelinde yapı durumlarına bakıldığında yapıların yapısal anlamda orta ve iyi durumda olduğu gözlenmektedir. Alan içinde terk edilmiş ve kötü durumda olan yapı bulunmamaktadır.

ARKEOLOJİK SİT ALANLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE
KORUMA SORUNLARI:
MANİSA – SARDIS ÖRNEĞİ

Şekil 4. 47 Araştırma alanı içinde bulunan yapıların yapı niteliği paftası, kısmi plan (Orijinal 2020)

**ARKEOLOJİK SİT ALANLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE
KORUMA SORUNLARI:
MANİSA – SARDİS ÖRNEĞİ**

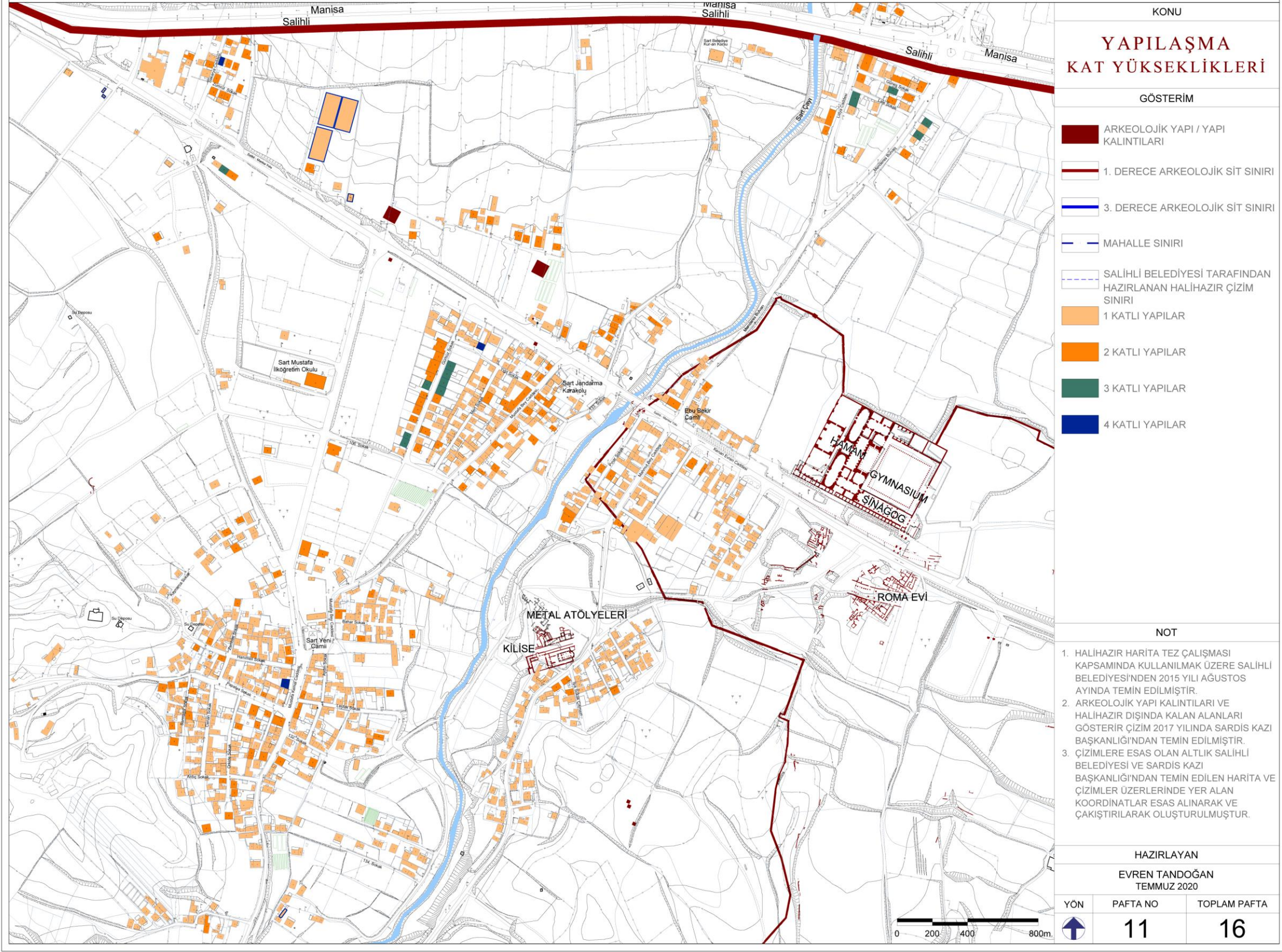
Şekil 4. 48 Araştırma alanı içinde bulunan yapıların yapım tekniği paftası, kısmi plan (Orijinal 2020)

- **Kat Yükseklikleri**

Arazi çalışmaları sonucunda tez çalışma alanı içinde bulunan tüm yapıların görülen en yüksek cephesi esas alınarak kat sayıları belirlenmiş ve bilgisayar ortamına aktarılarak şekil 4.49'da verilen pafta elde edilmiştir. Elde edilen verilerin bilgisayar ortamında sorgulanması sonucunda 1150 adet yapının 980 adeti (% 85)'nin 1 katlı, 155 adeti (% 14)'nin 2 katlı, 12 adeti (% 1)'nin 3 katlı, 3 adeti (%0.26)'nin 4 katlı olduğu ortaya konmuştur. 1. derece sit alanı içinde, Kenan Evren Caddesi'nin güneybatı kesiminde bulunan Mustafa Bey Caddesi ile Atatürk Bulvarı arasında kalan kısımda bulunan yapılar yeni yapılardır. Bunlar arasında özellikle Gürbüz Sokak üzerinde bulunan yirmi yedi yapının yedi tanesi üç katlı, on bir adedi iki katlı olup diğerleri tek katlı ve bahçelidir. İki ve üç katlı yapılar bitişik nizamda inşa edilmiş olup bahçelerinin olmadığı görülmektedir. Bunun dışında Kenan Evren Caddesi'nin Güney kesiminde Sart Mahallesi'nde; Mustafa Kemal Caddesi üzerinde bulunan Sart Yeni Cami karşısında, Gürbüz Sokağı kesen Yiğit Sokak üzerinde ve Kenan Evren Caddesi'nin Kuzey kesiminde, Manisa - Salihli yolu ile kesişen Sakarya Caddesi üzerinde olmak üzere toplam üç (3) adet dört (4) katlı bina bulunmaktadır.

Alanda izlenen geleneksel yapılanma özellikleri gösteren yapılar genellikle bir (1) ve iki (2) katlıdır. Görsel, estetik ve teknik açıdan değerlendirildiğinde alan içinde bulunan dokuya gerek cephe gerekse kitle bakımından üç (3) ve dört (4) katlı yapıların içinde yer aldığı çevre ile uyumsuz olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda bilgisayar ortamında yapılan sorgulamada alanda bulunan bulunan 15 yapının kat yüksekliği bakımından çevre ile uyumsuz olduğu ortaya konmuştur.

**ARKEOLOJİK SİT ALANLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE
KORUMA SORUNLARI:
MANİSA – SARDİS ÖRNEĞİ**

Şekil 4. 49 Araştırma alanı içinde bulunan yapıların kat yüksekliği paftası, kısmi plan (Orijinal 2020)

- **Tescil Durumu**

1. Derece Arkeolojik Sit Alanı içinde arkeolojik kalıntılar dışında toplam 119 adet tescilli yapı bulunmaktadır. Salihli Belediyesi ve İzmir 2 Numaralı Koruma Kurulu verilerinden ulaşılan tescil bilgileri tez çalışması kapsamında ArcGIS - ArcMap 10.6.1 yazılımı kullanılarak bilgisayar ortamında oluşturulan veri tabanına aktarılarak sayısallaştırılmıştır. Bu veriler üzerinden yapılan sorgulamada tescilli olan yapılardan 103 adedinin tek katlı, müstakil, bahçe içi konutlar olduğu, kalan 16 adedinin ise bahçe içinde iki (2) katlı yapılar olduğu ortaya konmuştur. Tescilli yapıların 25 adedinin Sart Çayı'nın (Paktolos) Doğusunda, Kenan Evren Caddesi'nden Artemis Tapınağı'na ulaşan yol üzerinde olduğu görülmektedir. Kalan 85 adet tescilli yapının ise Sart Çayı'nın (Paktolos) Batısında bulunan Sart Mahallesinde ve 9 adedi de Menderes Bulvarı üzerinde yer almaktadır (Şekil 4.50).

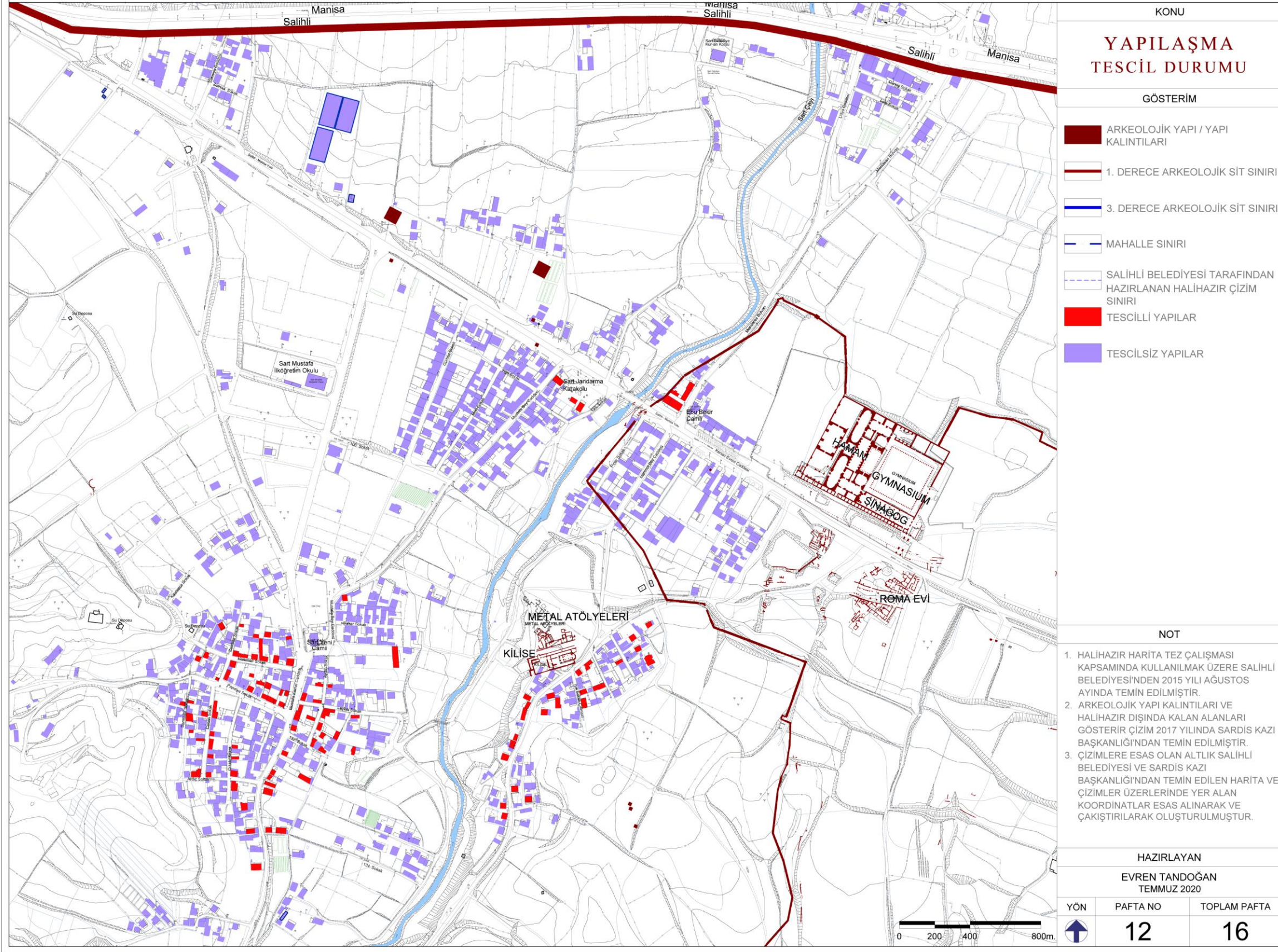
Bahçe içinde yer alan ve hemen hepsi konut olarak kullanılan tescilli yapılardan Kenan Evren Caddesi üzerinde bulunan tek (1) katlı bir yapı Jandarma tarafından kullanılmaktadır (Çizelge 4.8)

Çizelge 4. 9 Araştırma alanı içinde bulunan tescilli yapıların kullanım biçimi (Orijinal 2020)

TESCİLLİ YAPILAR	
Kullanım	Adet
Konut	109
Dam	2
Değirmen	1
Kahvehane	4
Kamu (Jandarma)	1

Eski İzmir – Ankara Karayolu'na cephe veren iki (2) yapıda ve Sart Mustafa Mahallesi merkezinde meydana cephe veren dört tescilli yapıdan ikisi (2) ile ilişkili market, kahvehane gibi ticari işletmeler ve konut kullanımları bir arada görülmektedir.

**ARKEOLOJİK SİT ALANLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE
KORUMA SORUNLARI:
MANİSA – SARDİS ÖRNEĞİ**

Şekil 4. 50 Araştırma alanı içinde bulunan yapıların tescil durumu paftası, kısmi plan (Orijinal 2020)

4.5 Bölgesel Ekonomik Faliyetler

Çalışma alanı Manisa İli, Salihli İlçesi'ne bağlı Sart Beldesi'nin bir parçası niteliğinde olduğundan, burada yaşayan nüfus, beldeye ait ekonomik veriler için ayrı bir çalışma yayınlanmamıştır. Bu durumda Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yayınlanan verilerden Manisa İli, Salihli İlçesi verilerinden Sart ile ilişkili açıklanan kısmi veriler değerlendirilmiştir.

Türkiye İstatistik Kurumu tarafından 2014 yılında yayınlanan Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları verilerinden daha güncel veri bulunmamaktadır. Buna göre Salihli İlçe merkezi ile belde ve köylerinde toplam nüfus 156 861 kişi olarak tespit edilmiştir. Bu nüfus yoğunluğu ile Salihli, Manisa ilinin üçüncü büyük ilçesi konumundadır. T.C. Zafer Kalkınma Ajansı tarafından 2015 yılında yayınlanan Manisa'da Kırsal Turizmin Gelistirilmesi Stratejileri Projesi raporunda TÜİK'in 2014 verilerine dayandırılarak açıklanan Sart Beldesi'nde 5.127 kişi yaşamaktadır.

Sardis 1. ve 3. Derece Arkeolojik sit alanının bulunduğu Sart Beldesi'nde altyapı ağının elektrik, içme suyu, kanalizasyon ve internet alt yapısının tamamlandığı belirtilmektedir (Anonim 2015c). Bunun yanı sıra Gediz Havzası Koruma Eylem Planı kapsamında 2020-2023 yılları arasında katı atık bertaraf, atık su başta olmak üzere altyapı durumunun iyileştirilmesine yönelik çalışmalar planlanmaktadır. Bunun yanı sıra Salihli İlçesi ve yakın çevresinde bulunan tarım ve sanayi üretimine yönelik olarak depolama ve dağıtım faaliyetlerininine yönelik bir merkez kurulması öngörülmektedir (Anonim 2015c).

Sart Beldesi'nde ekonomik hayatın temelini tarımsal faaliyetler oluşturmaktadır. Sulu ve kuru tarımın yapıldığı ve beldenin bağlı bulunduğu Manisa İli, Salihli İlçesi'nde olduğu gibi üzüm, zeytin ve sebze üretimi yüksektir. Son yıllarda Sart ile Salihli arasında kalan alanda ve İzmir - Ankara Karayolu üzerinde kurulan Salihli Organize Sanayi Bölgesi ile sanayi üretiminin de ön plana çıkmaktadır (Anonim 2013c). Tarım ve sanayi üretimine yönelik faaliyetlerin yanı sıra Sart Beldesi'nde bulunan altın yatağının ekonomik açıdan yalnız belde için değil aynı zamanda Manisa İli'nin ekonomik göstergeleri açısından da

önemli bir tesis olduğu belirtilmektedir (Anonim 2015c). Maden 2002 yılından itibaren özel bir firma tarafından işletilmektedir.

Lidya Devleti'nin başkenti olarak kabul edilen Sardis Antik Kenti kalıntıları hem inanç hem de kültür turizm açısından önemli bir merkezdir. Turizm açısından bunların dışında Sardis Antik Kenti'nin güneyinde yer alan Kurşunlu Kaplıca Kaynağı ve çevresinde sağlık turizmi yapılmaktadır. Bu kapsamda kaplıca ve çevresinde Salihli Belediyesi tarafından işletilen 270 yatak kapasiteli tesis ve 4 yıldızlı 208 yatak kapasiteli termal otel hizmet vermektedir (Anonim 2015c).

4.6 Üst Ölçekli Plan Çalışmalarının Değerlendirilmesi

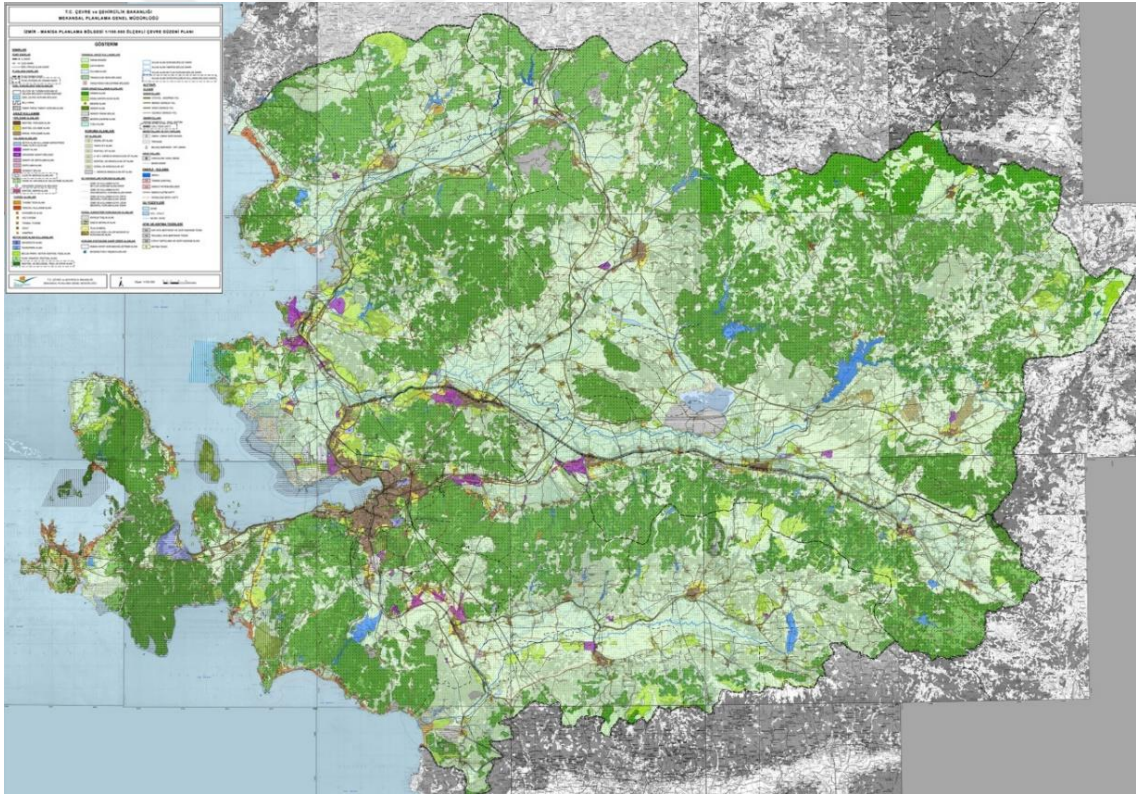
Çalışma alanının gelişimine planlı bir şekilde katkı sağlayabilecek bir planlama yaklaşımı, alan için önemli görülmektedir. Bu kapsamda; kısa, orta ve uzun vadeli olarak çalışma alanının da içinde bulunduğu İzmir-Manisa Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı, Gediz Havza Koruma Eylem Planı, Zafer Kalkınma Ajansı Afyon, Kütahya, Uşak ve Manisa illerini kapsayan TR 33 Bölgesi Stratejik Bölge Planı incelenmiştir.

4.6.1 İzmir - Manisa Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı

T. C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Mekânsal Planlama Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan İzmir - Manisa Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı çalışması İzmir ve Manisa il sınırları bütününde ele alınmıştır. Bir liman kenti olan İzmir'in ve limana yakın konumda bulunan Manisa'nın Gediz ve Bakırçay akarsu havzalarında yayılmış olan konumları bir yönden endüstriyel gelişmeyi ve buna bağlı olarak da kentsel genişlemeyi / büyümeyi desteklerken diğer yönden tarım alanlarının kullanımına ve korunmasına yönelik sorunları beraberinde getirmektedir.

Verimli akarsu havzasında kurulmuş olan İzmir ve Manisa illeri gerek doğal değerleri gerekse tarihin hemen her döneminde yerleşim alanı olarak kullanılması nedeniyle sahip oldukları kültürel mirası ile çok geniş bir ekonomik kaynağa sahiptir. Bu değerlerin

mevcut kullanımında ve değerlendirilmesinde ortaya çıkan sorunların çözümüne yönelik olarak farklı sektörlerin sorunlarına odaklanmış sektörel gelişim planları dışında bütünsel bir yaklaşımla ele alınmamıştır. Bu bağlamda bölgede yaşanan olumsuzlukları bütüncül bir bakış açısı ile ele alarak alanda koruma-kullanma dengesini gözeterek bir yaklaşımla ele almak üzere İzmir - Manisa Planlama Bölgesi 1/100.000 ölçekli çevre düzeni planı hazırlanmış ve 16.11.2015 tarihinde onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Onaylanan planlama çalışması plan açıklama raporu, plan hükümleri ve çizim paftalarından oluşmaktadır. Çizimler 1 / 100000 ölçekli Türkiye haritası üzerinde J17-J21, K16-K22, L16-21 ve M18-20 paftaları üzerinden detaylandırılmıştır. Plan çalışması planın amacına yönelik olarak İzmir ve Manisa il sınırları bütününde, hedefler, ana kararlar, sorunlara yönelik müdahale stratejileri ve alt ölçekli planlara esas olacak önerileri içermektedir (Şekil 4.51).

Şekil 4. 51 İzmir - Manisa Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı (Anonim 2015d).

Planının ana amacı; hızlı ve kontrolsüz gelişen kentleşmenin, kentleşme ve sanayileşmenin kontrollü gelişiminin sağlanması, parçacı ve sektörel planlamanın

yarattığı sorunların ortadan kaldırılması, ekolojik dengeyi bozacak müdahalelerin engellenmesi, gelişmelerin sürdürülebilir kılınması, 2025 yılı hedef alınarak kültürel ve doğal değerlerin korunmasını sağlayacak biçimde kültürel, sosyal, ekonomik ve mekânsal gelişmenin yönlendirilmesi olarak belirtilmiştir (Anonim 2015d). Bu amaç doğrultusunda İzmir - Manisa Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı hedefleri belirlenmiştir. Buna göre;

- Planlama bölgesini oluşturan alan bütününde koruma- kullanma dengesinin sağlanması,
- Doğal, kültürel, tarihsel, sosyal ve ekonomik değerlerin korunarak geliştirilmesi,
- Bölge geneli göz önünde bulundurularak gelişime yönelik fırsatlar doğrultusunda yerleşme düzeninin oluşturulması,
- Sektörel fırsatların değerlendirilmesi ve geliştirilmesi sırasında koruma- kullanma dengesinin gözetilmesi,
- Toprak, su ve hava gibi ortamlarda kirlenmenin giderilmesine yönelik eylemlerin gerçekleştirilmesi ve yeni kirlenmelerin oluşmasını önleyecek kararların geliştirilmesi olarak ortaya konmuştur (Anonim 2015d).

Raporda amaç, kapsam ve hedefler tanımlandıktan sonra planlama yaklaşımı; nüfus yapısı ve gelişimi ile planlama bölgesi için 2025 yılında öngörülen nüfus, mevcut kentsel ve kırsal yerleşimler ve diğer kullanım alanları başlıkları altında değerlendirilmiştir. Diğer kullanım alanları olarak ilgili mevzuat doğrultusunda mevcut onaylı imar planları bulunan büyük sanayi alanları ve bu alanların bitişiğinde önerilen mevcut serbest bölge alanları, ticari ve sanayi depolama alanları, yer seçimi yapılmış organize sanayi bölgeleri, enerji santral alanları, teknopark alanları, gelişme alanları, üniversite yerleşke alanları, kamu tesis alanları, kentsel yeşil alanlar, mevcut ve öneri fuar alanları, rekreasyon alanları, spor alanları, turizm alanları, günübirlik tesis alanları, her ölçekte onaylı planları bulunan turizm-konut tercihli kullanım alanları, askeri alanlar, liman ve tersane, liman gerisi lojistik kullanım alanları, havaalanları, teknik altyapı, atık bertaraf tesisi ve arıtma tesisi alanları olarak tespit edilmiştir (Anonim 2015d).

Planlama bölgesi içinde yaşanan sorunların tespiti ve bunların iyileştirilmesine yönelik çözüm önerilerinin geliştirilebilmesi ve uygulama koşullarının belirlenmesi öncesinde, planlama bölgesi içinde var olan duruma ilişkin elde edilen araştırma verilerine değinilerek, alanın bütüncül bir yapıda irdelenmiş ve mevcut durum net olarak ortaya konmuştur. Bölgede yaşanan sorunların çözümüne yönelik olarak yapılan çalışmalara alan ile ilgili farklı düzeylerde kurumların, meslek odalarının, sivil toplum örgütleri ve yerel halkın katılımının sağlanması, üretilen kararların tartışılarak en uygun çözüm önerilerinin geliştirilmesi plan çalışmasında genel bir yaklaşım olarak kabul edilmiştir. Alan ile ilgili analizler yerel araştırma ve tespitlerin yanı sıra, alan ile ilgili kurumların kurumsal verileri ve literatür bilgilerinin derlenmesi şeklinde ortaya konmuştur. Derlenen verilerin değerlendirilmesi ile sentezler üretilmiş, alan ile ilgili doğal, yasal ve yapay eşikler saptanarak planlama bölgesinde mevcut yerleşmeler ve çevresinde görülen sorunlar ve olanaklar belirlenmiştir. Elde edilen tüm bu verilerin değerlendirilmesi sonucunda alanda koruma – kullanma dengesi de gözetilerek farklı gelişme senaryolarına sahip iki seçenek üretilmiştir. Bu seçeneklerden ilkinde bölgeye en az yatırım ve yapılacak müdahalelerin sınırlı olması dolayısıyla mevcut gelişme eğilimlerinin sürdürülmesi yönünde bir anlayış kabul edilmişken, ikinci seçenekte müdahale yalnızca yatırım kararları olarak değil aynı zamanda koruma kararları açısından da geliştirilen projelerle gelişmenin desteklenmesi anlayışı benimsenmiştir. Söz konusu bu seçenekler alan ile ilgili paydaşların katılımı ile tartışmaya açılmış ve yapılan değerlendirmeler sonrasında “yeni yatırım kararları ile gelişmenin desteklenmesi” ilkesel olarak benimsenmiştir. Tercih edilen ikinci seçenek üzerinden Çevre Düzeni Planı Taslağı oluşturulmuş ve hazırlanan taslak plan üzerinden uygulamaya yönelik olarak yerel yönetimlerin ihtiyaç ve istekleri de değerlendirilerek kesin plan aşamasına geçilmiştir. Bu aşamada planlama alanı içinde yer alan yerleşim merkezlerinin sahip olduğu olanaklar ve yaşanan sorunlar tartışılmış, mevcut potansiyeller ortaya konarak bu potansiyellerin geliştirilmesine ve sürdürülebilirliğine yönelik gelişme kararları oluşturulmuştur.

Çevre Düzeni Planı kararlarının üretilmesi aşamasında, planlama kararlarını doğrudan etkileyen üç adet yasal ve üç adet doğal eşiklerin yanı sıra, planlama aşamasında yer seçimleri ve mekânsal düzenlemeler yapılırken, yerleşim alanlarında kullanım kararlarının mekânsal bütünleşmesini engelleyecek eşikler de yapay eşikler olarak kabul

edilmiştir (Çizelge 4.9). Yerleşme alanlarına bitişik olan sanayi bölgeleri, demiryolu ve karayolu gibi yapay eşik oluşturan etmenler, her yerleşme özelinde yerel olarak ele alınmıştır.

Çizelge 4. 10 Çevre Düzeni Planı doğal ve yasal eşikler (İzmir - Manisa Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı Raporundan derlenerek hazırlanmıştır.)

	I. Derece	II. Derece	III. Derece
Doğal Eşik	Yapılaşma olanağı bulunmayan % 40'ın üzerinde eğimli alanlar	• Yapılaşma maliyeti diğer alanlara göre daha yüksek olan, • Altyapı çalışmasının zor gerçekleştiği % 25-40 arasında eğime sahip alanlar • Depremden etkilenme oranı yüksek olan ve özel inşaat önlemleri gerektiren aktif fay hatlarının bulunduğu alanlar • Taşkın alanları • Sazlık bataklık alanlar	• Yapılaşma açısından ikinci derece eşiklere oranla daha uygun olmalarına rağmen özel önlem ve düzenleme gerektiren % 10-25 arası eğimli alanlar • Alüvyon zeminli alanlar

Çizelge 4. 11 Çevre Düzeni Planı doğal ve yasal eşikler (devam)

Yasal Eşik	Kesin yapılaşma yasağı olan alanlar; • Mutlak tarım alanları • Sulama alanları • Orman alanları • Doğal koruma alanları (Milli Park, Tabiat Parkı vb.) • 1. Derece doğal sit alanları • 1. ve 2. Derece arkeolojik sit alanları • İçme suyu baraj koruma kuşakları • Ramsar Alanı sınırları • Ekolojik koridor niteliğindeki nehir veya nehir havzaları	Kontrollü kullanıma açılabilen ve kullanım kararlarının oluşturulması için farklı kurumsal kararlara gereksinim duyulan alanlar; • 3. ve 4. Sınıf kuru tarım toprakları • Mera alanları • 2.ve 3. Derece doğal sit alanları ve • 3. Derece arkeolojik sit alanları	• Makilik fundalık alanlar • Özel Çevre Koruma Bölgesi olarak belirlenen ve Bölge ilan gerekçesine yönelik özel önlem gerektiren alanlar • Planlanması aşamasında sahip olduğu yapılaşma özelliklerine uygun karar oluşturulması gereken alanlar • Planlama yetkisi Kültür ve Turizm Bakanlığı'na ait olan alanlar • Turizm bölge ve merkezi sınırları
------------	--	--	--

Plan kararlarında gelişme desteklenirken alanda bulunan kaynakların korumasına yönelik kararlarının güçlendirilmesi ve koruma-kullanma dengesinin sağlanmasının önemi vurgulanmıştır. Planlama Bölgesi içinde, çevre düzeni planları ile nazım ve uygulama imar planları dışında onaylanmış olan Milli Parklar Kanunu uyarınca hazırlanan uzun devreli gelişme planı kararlarına göre uygulama yapılacağı, özel çevre koruma bölgelerinde ise ilgili kurum tarafından onaylanmış hâlihazırda mevcut planların ve gelecekte hazırlanacak olan planların uygulanacağı karara bağlanmıştır.

Planlama bölgesi içinde Dikili, Selçuk ve Çeşme ilçelerinde kıyı alanlarını da içeren Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgeleri ile Turizm Merkezleri, jeotermal kaynakların bulunduğu yerlerde termal turizm merkezleri öngörülmüştür. Bu alanlarda, İzmir - Manisa Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı onayı

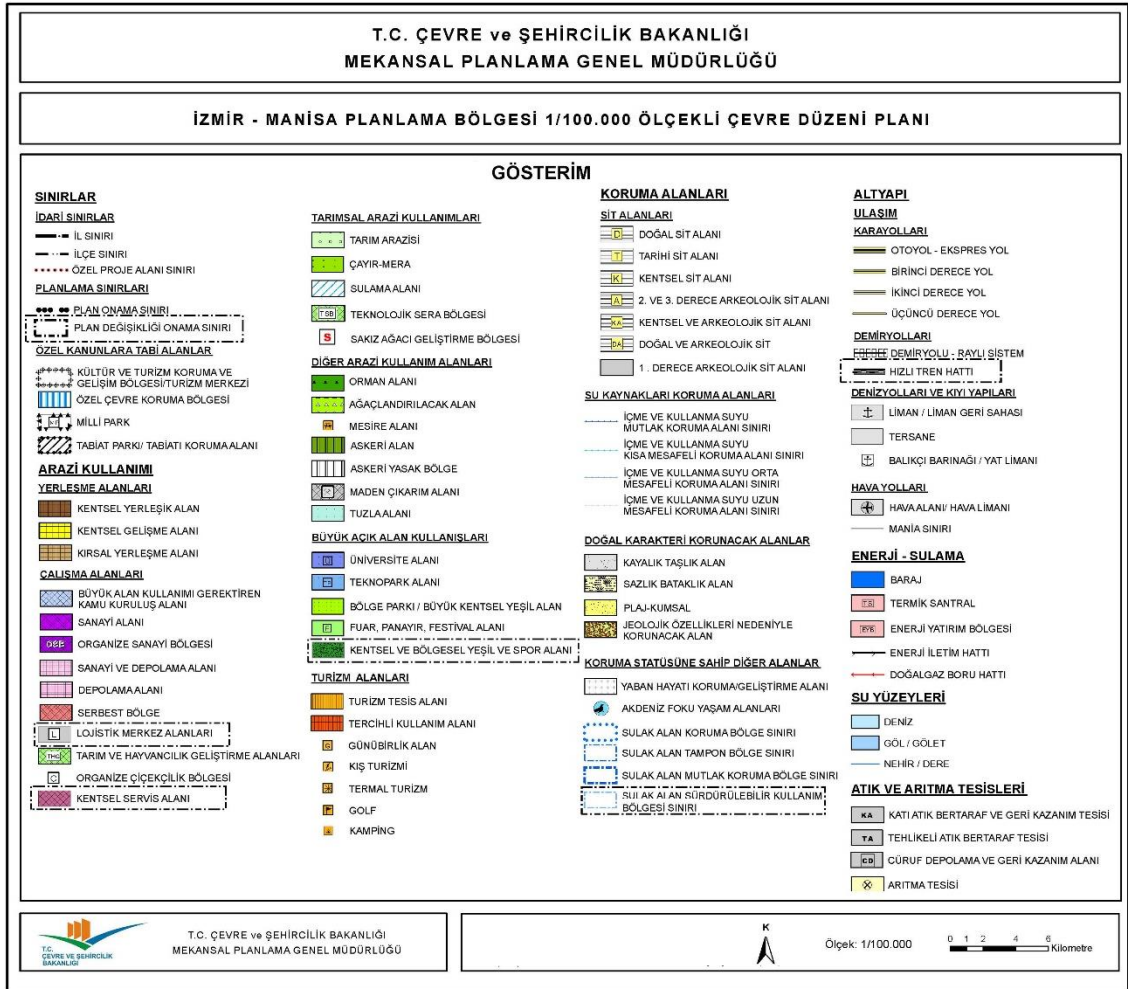
öncesinde hazırlanarak onaylanmış planlar değerlendirilmiş ve çevre düzeni planı kapsamında yeni herhangi bir koruma kararına yer verilmiştir.

Çalışma alanı olarak belirlenen Sardis Antik Kenti'nin bulunduğu alan İzmir - Manisa Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı amaç ve hedefleri doğrultusunda hazırlanan L20 paftasında bulunmaktadır. Planda, Sardis Antik Kenti'nin bulunduğu alan Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu (GEEAYK) 10.03.1978 tarih ve A-1017 sayılı kararı tescillenmiş 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit sınırlarında, Plan lejandına göre 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak boyalı, 2. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak taralı olarak gösterilmiştir. Çalışma alanı aynı zamanda Kültür ve Turizm Koruma Gelişim Bölgesi / Turizm Merkezi olarak Özel Kanuna Tabi alanlar arasında gösterilmektedir. Bunun yanı sıra alanda orman alanı, kırsal yerleşme alanı ve tarım alanı işaretlemeleri yapılmıştır. Alanda aktif olarak çalışan madene ait yazılı bilgi ya da işaretleme harita üzerinde bulunmamaktadır (Şekil 4.52, 4.53).

Manisa İli, Salihli İlçesi, Sart Belde'si sınırları içinde yer alan Sardis Antik Kenti, yakın çevresinde çevre düzeni planı 2025 hedef yılı bağlamında hedeflenen nüfus tahminleri ve gelişimi yönelik tahmini alan büyüklükleri hâlihazırda yürürlükte olan onaylı imar planı ile karşılaştırılmıştır. Çevre düzeni planı analiz ve hedeflerine göre Sardis Antik Kenti'nin içinde bulunduğu Sart Beldesi'nde 2000 yılında 4570 ve 2005 yılında 4907 kişi olan nüfusun 2025 yılında 6395 ila 6500 kişi olacağı öngörülmüştür. Tahmini olarak ortaya konan bu nüfus için gereksinim duyulan gelişme alan büyüklüğü mevcut alan üzerinden 23 hektar artacağı ortaya konmuştur. Yürürlükte olan İmar Plan'a göre 70 hektarlık bir yerleşik alanı bulunan ve bu alana ek olarak 126 hektar alan içinde Planı bulunan Belde de toplam Planlama alanının 196 hektardır. Çevre düzeni planı analiz ve hedeflerine göre öngörülen nüfus artışı ve dolayısıyla ihtiyaç duyulacak kentsel gelişim alan büyüklükleri mevcut imar planı ile karşılanmakta olduğundan planda Sart Beldesi için gelişime yönelik herhangi yeni bir alan tanımı getirilmemiştir.

Şekil 4. 52 İzmir-Manisa Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı paftalarından kısmi gösterim (Anonim 2015d).

Şekil 4. 53 İzmir-Manisa Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı gösterimi (Anonim 2015d).

İzmir - Manisa Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı L20 paftasında bulunan araştırma alanı harita üzerinde incelendiğinde alanda Kültür ve Turizm Koruma Ve Gelişim Bölgesi, tescilli Arkeolojik Sit Alanı, tarım arazileri, orman arazileri, kırsal yerleşme alanı gösterilmiştir. Harita üzerinde yapılan bu tarama ve işaretlemeler plan hükümleri ve plan açıklama raporunda plan bütününe kapsayacak şekilde detaylandırılmıştır. Buna göre;

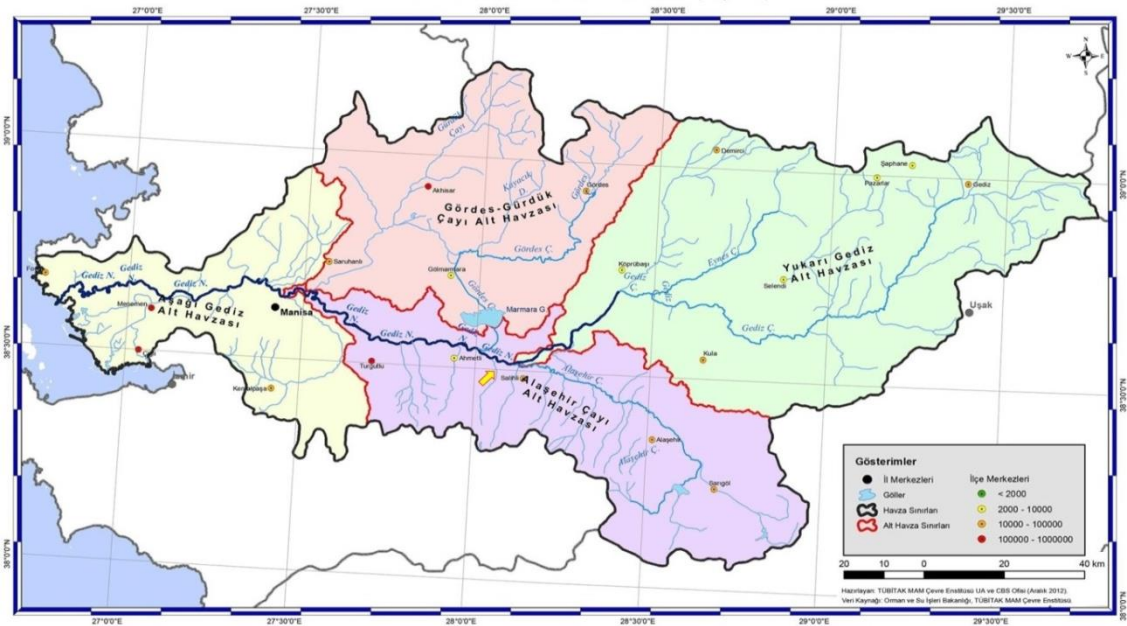
- Araştırma alanı, kültür ve turizm koruma ve gelişim bölgesi olarak belirlenmiştir. Plan hükümleri içinde yer alan tanımlar başlığı altında 4.28 sayılı maddesinde bu tip alanlar “tarihi ve kültürel değerlerin yoğun olarak yer aldığı veya turizm potansiyelinin yüksek olduğu yöreleri korumak, kullanmak, sektörel kalkınmayı ve planlı gelişmeyi sağlamak amacıyla değerlendirmek üzere, 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu uyarınca, sınırları T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın önerisi ve bakanlar kurulu kararıyla tespit ve ilan edilen bölgeler” olarak tanımlanmıştır.
- 1978 yılında tescillenmiş ve planın hazırlandığı ve onaylandığı tarihte yürürlükte olan arkeolojik sit alanı tescilli sınırlar Plan Hükümleri 4.59 sayılı maddede ele alınmıştır. Harita üzerinde arkeolojik sit olarak işaretlenmiş alan “insanlığın varoluşundan günümüze kadar ulaşan eski uygarlıkların yer altında, yer üstünde ve su altındaki ürünlerini, yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik ve kültürel özelliklerini yansıtan her türlü kültür varlığının yer aldığı yerleşmeler” olarak tanımlanmaktadır (Anonim 2015d).
- Harita üzerinde yapılan işaretlemelerde çalışma alanında “toprak, topografya ve iklimsel özellikleri tarımsal üretim için uygun olup hâlihazırda tarımsal üretim yapılan veya yapılmaya uygun olan veya imar, ihya, ıslah edilerek tarımsal üretim yapılmaya uygun hale dönüştürülebilen araziler” olarak tanımlanan tarım arazileri bulunmaktadır (İzmir - Manisa Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı paftaları, Anonim 2015d).

- 6831 sayılı Orman Kanunu uyarınca tespit edilmiş ve tespit edilecek olan orman alanları gösterilmiştir (İzmir - Manisa Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı paftaları, Anonim 2015d).
- Arkeolojik sit alanı olarak gösterilmiş olan sınırların doğu ve batı tarafı ise; planın hedef yılı olan 2025'e ilişkin nüfus kabulleri ile ilke ve stratejilerine göre kentsel yerleşime uygun bulunan kentsel kullanımların geliştirileceği alanlar olarak tanımlanmıştır (İzmir - Manisa Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı paftaları, Anonim 2015d).

İzmir - Manisa Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı'nda planlama alanı içinde yerleşim merkezlerinin sorunlarının çözümünde söz konusu alanın sahip olduğu olanakların çevreyi tahrip etmeden en iyi teknolojiler kullanarak geliştirilmesi ve kullanılması, gelişmenin ve korumanın sürdürülebilirliği ilkeleri göz önünde bulundurularak mevcut koruma kararlarının da güçlendirilmesi planın hedefleri arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda orman ve mera alanlarının, ulusal ve uluslararası mevzuatla belirlenmiş/belirlenecek hassas alan ve ekosistemlerin, flora ve fauna açısından zengin sulak alanların, biyolojik çeşitliliğin, ekolojik açıdan önemli alanların ve nesli tükenmekte olan hayvan ya da bitki türlerinin yaşama ve üreme alanlarının, bitkisel üretimde önemli paya sahip olan tarım reformu uygulama alanları, sulama alanları, arazi toplulaştırma alanları ve diğer tarım toprakları ile su ürünleri üretim yerleri ve çevrelerinin, göl, akarsu ve deniz kıyı ekosistemlerinin, içme ve kullanma suyu ile tarımsal sulama amacıyla kullanılan ve kullanılacak olan barajların, rezervuarların, yeraltı su kaynakları ile kaynak çevresinde belirlenen kaynak koruma alanlarının, su toplama havzalarının, sulama yatırımları gerçekleştirilmiş alanlar ile ilgili kuruluşların yatırım programında yer alan sulama alanlarının, 4915 sayılı Kara Avcılığı Kanunu ve 2873 sayılı Milli Parklar Kanunu uyarınca belirlenen yaban hayatı geliştirme sahalarının, milli parklar, tabiat parkları, tabiat anıtları, tabiatı koruma alanları, doğal ve kültürel peyzaj değeri olan alanların, kültür ve tabiat varlıkları ile sit niteliği taşıyan alanların kentsel gelişme baskılarını azaltacak tedbirlerin alınmasına yönelik kararlar vurgulanmıştır. Ortaya konan bu ilke ve kararlara karşılık 2006 yılında faaliyetlerine başlayan, özel bir firma tarafından işletilen Maden işletmesi ile ilgili herhangi bir veri

Gediz Havzası üzerinde gelişen yerleşim alanları ve çevresi hızla sanayileşmektedir. Havzada süregelen gerek bilinçsiz tarımsal faaliyetler gerekse farklı endüstrilere ait üretim tesislerinde uygun arıtma sistemlerinin olmayışı nedeni ile yoğun kirlilik görülmektedir. Türkiye’de 2000’li yılların ortasından itibaren sürdürülebilir kalkınmanın önemli bileşenlerinden biri olarak su kaynaklarının havzalar bazında korunması ve yönetim planlarının hazırlanması amacıyla çalışmalar yapılmaktadır. Bu çerçevede Türkiye’de bulunan havzalar arasında suyun kalitesi, kirletici kaynakları, korunan alanları ve içme suyu kaynakları göz önüne alınarak yapılan bir değerlendirme ile toplam 25 havza derecelendirilmiş ve Gediz Havzası’nın acil önlem alınması gereken ilk beş havzadan biridir. Gediz Havzası’ndaki kirlilik kaynaklarının daha detaylı incelenmesi, kirliliğin önlenmesi amacıyla kısa, orta ve uzun vadeli önlemlerin belirlenmesi için 2009 yılında T.C Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından başlatılan “Gediz Havza Koruma Eylem Planı” çalışmaları TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi (MAM) tarafından sürdürülmektedir.

Gediz Havzası Koruma Eylem Planı, nehrin doğduğu noktadan Ege Denizi’ne döküldüğü noktaya kadar idari durum, ve havzanın topografik yapısı göz önüne bulundurularak dört alt havza olarak irdelenmiştir (Şekil 4.55).

Şekil 4. 55 Gediz Havzası, alt havzalar haritası (Anonim 2013b)

Havzada bulunan su kaynaklarının mevcut su kalitesinin iyileştirilmesi ve korunması amacı ile arazi kullanımı, erozyon, hidrolojik ve meteorolojik yapı, sediment yapısı, su kullanımları, su kalitesi, akım vb. unsurlar ile ilgili olarak verilerin toplanması, ilişkilerin tanımlanması, sorunların belirlenmesi için analiz çalışması tamamlanmıştır. Bu çalışmanın yanı sıra, 2000’li yılların başından itibaren başta Gediz Nehir Havzası Su Kaynakları Yönetimi ve Kirlilik Kontrolü Pilot Projesi olmak üzere Gediz Havzası’nda kirliliğe neden olan kaynakların tespit edilmesi, belirlenen kirliliğin önlenmesine ve giderilmesine yönelik olarak farklı kurum ve kuruluşlar tarafından hazırlanmış olan tüm raporlar ve projeler dikkate alınarak havza ile ilgili bir veri tabanı oluşturulmuştur (Anonim, 2013). Elde edilen tüm verilerin değerlendirilmesi, havzada bulunan birçok paydaşın görüşleri, sorunlar ve temel ihtiyaçların tespit edilmesini takip eden süreçte koruma-kullanma dengesi gözetilerek kısa, orta ve uzun vadeli koruma ilkeleri belirlenerek korumaya yönelik olarak eylem planı hazırlanmıştır. Gediz Havzasında su kalitesinin iyileştirilmesi hedefine yönelik olarak hazırlanan eylem planının ana temaları;

- Su kalitesini arttırmaya yönelik olarak kirliliğin azaltılması,
- İlgili kurum ve kuruluşların koordinasyonun yapılması ve gerekli işbirliklerinin sağlanması,
- İzleme ve denetim faaliyetlerinin yürütülmesi,
- Havzanın etkileşim ortamlarının irdelenmesi,
- Su kalitenin iyileştirilmesine yönelik olarak kullanılacak kıstasların belirlenmesi amacıyla su kalitesi modellerinin hazırlanması olarak belirlenmiştir.

Belirlenen bu temalar doğrultusunda T.C Çevre ve Orman Bakanlığı ve bakanlığa bağlı ilgili müdürlüklerin yanı sıra T.C İller Bankası Bölge Müdürlüğü, Tarım İl Müdürlükleri, İl Özel İdareleri, Gediz Havzası Çevre Koruma Birliği, ilgili belediyeler ve organize sanayi bölge müdürlüklerinin katılımıyla Gediz Havzası Koruma Eylem Planı’nın içeriği belirlenerek kısa, orta ve uzun vadede yapılması gereken eylemler ortaya konmuştur. Paydaşların görevleri ile uygulanmaya yönelik takvimin de

belirlendiği eylem planında kısa vadede tüm altyapı çalışmalarının ve Manisa İl'inin tamamında atıksu arıtma tesislerinin tamamlanması ve var olanların ıslah edilmesi planlanmışken, orta ve uzun vadeli işler;

- Organik ve iyi tarım uygulamalarının teşvik edilmesi,
- Damlatma, yağmurlama gibi sulama yöntemlerinin teşvik edilmesi,
- Erozyona yönelik çalışmalarının yapılması,
- Yeraltından çekilen suların kontrol altına alınarak su kullanımına yönelik önceliklerinin belirlenmesi,
- Nehir ve derelerin ıslah çalışmalarının yapılması,
- Deşarjların denetiminin yapılması ve izlenmesi,
- Su kalitenin iyileştirilmesine yönelik olarak kullanılacak kıstasların belirlenmesi amacıyla su kalitesi modellerinin hazırlanması olarak tanımlanmıştır.

Gediz Havzası Koruma Eylem Planı çalışmaları hâlihazırda güncellemelerle devam etmektedir. Uygulamaya yönelik çalışmalara 2014 yılı itibariyle başlanmış olup öncelikle altyapı projelerinin tamamlanması öngörülmüştür. Uygulama çalışmalarının yanı sıra 2012 yılında yürürlüğe giren su havzalarının korunması ile ilgili olarak yönetim planlarının hazırlanması hakkında yönetmelik kapsamında Gediz Havzası Yönetim Planı çalışmalarına 2016 yılı itibariyle başlanmıştır. Gediz havza yönetimi çalışmalarında, Gediz Havzası Koruma Eylem Planı'nda olduğu gibi alt havza bazlı yönetim yaklaşımına gidilmiştir. Bu Sart Beldesi'nin de içinde bulunduğu alt havzada kısa (2014-2016), orta (2017-2019) ve uzun (2020-2023) vadeli faaliyet programları açıklanmıştır. Buna göre kısa vadede Alaşehir Çayı'nın ıslah çalışmalarının tamamlanması ve jeotermal deşarjların yönetimi ve bor kirliliğinin izlenmesi, düzensiz depolama alanlarının rehabilite edilmesi, Salihli OSB'nin deşarj standartlarına uyması için gerekli düzenlemelerin tamamlanması, Kavaklıdere, Alaşehir, Salihli gibi jeotermal üretim alanlarında yapılan deşarjların durdurulması, kuyulardan aşırı derecede su çekiminin engellenmesi, tarımsal kaynaklı kirliliğin ve su kullanımının kontrolünün

yapılması, uygun alıcı ortamlara re-enjeksiyon yapılması faaliyetleri gerçekleştirilmiştir (Anonim 2013b).

Hâlihazırda Gediz Havzası Eylem Planı kapsamında orta vadeli (2017-2019) dönem programı çalışmaları devam etmektedir. Bu dönemde tamamlanması planlanan faaliyetler;

- Su kalitesini arttırmaya yönelik olarak hedeflenen nehir suyunun uygun arıtmadan sonra sulamada ve sanayide kullanılabilirliğini kısa vadede çalışmalar yapılması,
- Endüstriyel kaynaklı kirliliğinin engellenememesi durumunda deşarj standartlarını yükselttilerek gerekli mevzuat çalışmalarının yapılması,
- Özellikle zeytinyağı üretim tesislerinde üretimin iki fazlı gerçekleştirilmesinin teşvik edilmesi,
- Manisa 2. Grup ve 3. Grup Katı Atık Birliklerinin sızıntı suyu arıtma tesislerinin işletmeye alınması,
- Jeotermal kaynakların etkin yönetiminin sağlanması,
- Bor kirliliğine yönelik yer altı kaynaklarının izlenme çalışmalarının sürdürülmesi,
- Kaçak kuyuların engellenmesi,
- Alaşehir, Sarıgöl ve Salihli Ovaları'nda tarımsal kaynaklı kirliliğin ve su kullanımının kontrolü çalışmalarının sürdürülmesi olarak planlanmıştır (Anonim 2013b).

2020 – 2023 yılları arasında planlanan uzun vadeli çalışmalarda ise öncelikle orta vadede tamamlanamayan aşamaların tamamlanması ve tamamlanmış olan tüm aşamaların kontrolünün ve takibinin yapılması önerilmektedir. Bunun yanı sıra orta vadede II. sınıf su kalitesine ulaşılması hedefine ve bu suyun, uygun bir arıtmadan sonra

içmesuyu olarak kullanılabilirliğinin değerlendirilmesi için pilot ölçekte çalışmalar yapılması, içinde Sart Beldesi'nin de bulunduğu nüfusu 10.000 den az olan yerleşim yerlerinde altyapı durumunun iyileştirilmesi planlanmaktadır.

4.7 Sardis 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı'nın Sorunlar ve Olanaklar Bakımından Değerlendirilmesi

Sardis Antik Kenti 1. ve 3. Derece Sit alanı sit alanında farklı dönemlerde yapılan arazi etüt çalışmaları ve literatür araştırmaları sonucunda elde edilen veriler değerlendirilerek, araştırma alanı ile ilgili olarak ulaşım sistemi, arkeolojik kalıntıların bulunduğu alanlar, doğal yapı, kentsel dokunun değişmesi ve tarımsal faaliyetlerden kaynaklanan sorunlar irdelenmiştir.

4.7.1 Sardis 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı'nın değerlendirme kriterleri

Lidya Devleti'nin başkenti olan kent kurulduğu coğrafya üzerinde geniş bir alana yayılmıştır. Greenewalt, jr. (2010)'a göre Sardis, Lidya İmparatorluk Dönemi'nde kurulduğu tespit edilen tek şehirdir. Dönem özellikleri bakımından Mezopotamya dışında görülen en uzun şehir koruma duvarına sahip olan kent, dik doğal peyzajın teraslanarak kullanıldığı özgün bir kent kurgusuna sahiptir. İncil'de adı geçen yedi Kilise'den birinin ve musevilerin tarihteki üçüncü sinagogu olduğu kabul edilen yapıların bulunduğu bu kent antik dönemde Anadolu'nun önemli kentlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bugün geleneksel üretim tekniklerine dayanan ekonomik faaliyetler ile yaşantının devam ettiği Sardis Antik Kenti 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı, içinde barındırdığı arkeolojik kalıntılar, doğal değerler, geleneksel öğeleri ile önemli bir kültürel miras alanıdır. Bu değerlerin bütüncül bir yaklaşımla korunması, bununla birlikte Sart Beldesi'nde mevcut turizm faaliyetlerinin geliştirilmesine yönelik olarak alanda mevcut arkeolojik eserler, geleneksel konut yapıları, tarım alanları ve doğal kaynakların bir arada ele alınarak alanın yasal statüsü çerçevesinde yapılabilecek müdahaleler de bu çalışmada tanımlanmıştır.

Tarihi çevrelerin korunması ve sürdürülebilir gelişme konuları ile ilgili ulusal ve uluslararası yasa, yönetmelik, karar, öneri ve kıstaslar doğrultusunda araştırma alanın özgün kimliği ve kültürel değerlerin korunması, turizm etkinlikleri bakımından canlandırılması ve yörenin sahip olduğu kaynakları kullanarak kendine yetebilen bir alan olarak sürdürülebilirliğinin sağlanmasına yönelik temel ilkeler belirlenmiştir. Buna göre;

- Alandaki kültürel ve doğal değerlerin korunmasına karşın alanın turizm, tarım, sanayi gibi farklı amaçlar kapsamında kullanımı sırasında alana özgü taşıma kapasitelerinin zorlanmaması,
- Tarımda kimyasal gübre ve ilaç kullanımının önlenmesi ve eko-tarım olarak adlandırılan üretim yöntemlerinin kullanılması,
- Alanda mevcut geleneksel yapıların gerekli bakım ve onarımlarının yapılarak kullanım ömürlerinin uzatılması,
- Alanda bulunan kültürel miras öğelerinin doğru, nesnel, gerçek bilgiler ile anlatımı ve sunulması,
- Kültürel ve doğal değerlerin korunmasına yönelik olarak geliştirilen kararların Türkiye'deki yasal yönetsel çerçeve ile uygun olması,
- Araştırma alanının Dünya Miras adaylığı nedeni ile alanda bulunan kültürel ve doğal değerlerin korunmasına yönelik olarak geliştirilen kararların Türkiye'nin taraf olduğu kültürel mirasın korunması ile ilgili uluslararası esaslara uygun olması.

Alanın korunmasına yönelik olarak ana temaların belirlenmesinde Dünya Mirası Konvansiyonu'nun Dünya Miras Alanları Yönetim Rehberi'ne ek olarak alan ile ilgili kararlarının oluşturulmasında göz önüne alınan ulusal ve uluslararası belgeler ile ilişkili olarak ortaya konan bu ilkeler doğrultusunda araştırma alanının mevcut durumunun iç ve dış kaynaklı problemleri, alanın zayıf yönleri ve alanı tehdit eden koşulların saptanması, güçlü yönleri ve alan ile ilgili fırsatların ortaya konması bakımından GZFT (SWOT) analizi yapılmıştır. Araştırma alanı için GZFT (SWOT) analizi arazi çalışmaları,

literatür, İzmir 2 Numaralı Bölge Kurulu kararları, İzmir - Manisa Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı, Gediz Havza Koruma Eylem Planı, turizm master planı, TR 33 Zafer Kalkınma Ajansı bölge planı ve Salihli Belediyesi stratejik planı göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmiştir. Buna göre;

● **Güçlü yönler**

- 1800’lü yıllarda keşfedilen antik kentte 1909 yılından itibaren kazı ve araştırma çalışmalarının devam ediyor olması,
- İlk defa 1970’li yıllarda tescil edilen 1. derece arkeolojik sit alanı sınırlarının 2016 yılında genişletilmiş olması,
- Alanda belli bir uygarlığa ait dönem ve mimari özelliklerini yansıtan pek çok yapının bulunması,
- Alanda geleneksel mahalle dokusunun varlığını sürdürmesi,
- Alanının kolay erişilebilir konumda olması,
- Hem mimari hem de dini açıdan önem taşıyan ve bugün hala kutsal hac yeri olarak görülen kilise ve sinagog yapılarının bu alanda olması nedeni ile dünyanın çeşitli yerlerinden ziyaretçilerin gelmesi,
- Turizm açısından kültürel, dini, sağlık ve agro turizm etkinliklerine yönelik potansiyelinin olması,
- Bölgedeki diğer turizm odaklarıyla ulaşım bağlantılarının güçlü olması,
- Belde ve yakın çevresinde tarım, sanayi ve turizm olmak üzere farklı ekonomik faaliyetlerin yoğun olmasıdır.

● **Zayıf yönler**

- Alanda koruma amaçlı imar planının ve alan yönetim planının olmaması,
- Hamam – gimnasyum – sinagog yapı kompleksi, Artemis Tapınağı ve metal işleme atölyeleri dışında kalan diğer kalıntıların çevresinde herhangi bir

koruyucu çit ya da alana erişimi kontrollü hale getirecek sınır elemanlarının bulunmaması,

- Konglomera kayaçların üzerinde inşa edilmiş olan yapıların, kayaçların zaman içinde erozyona uğraması nedeni ile tahribata açık olması,
- Mülkiyet sorunları nedeni ile kazı çalışmalarının sınırlı alanda devam etmesi,
- Estetik açıdan niteliksiz ve çok katlı yapılaşmanın olması,
- Yerel yönetimin alanın korunmasına yönelik çalışmalara yeteri kadar destek sağlamaması,
- Yerel yönetimin kültür varlıklarının korunmasına yönelik koruma, uygulama ve denetim bürosunun (KUDEB) bulunmaması,
- Alanın bütününde fiziksel dokuda yapılaşma, tarımsal faaliyetler ve maden çıkarım sahası olması nedeni ile izlenebilen bozulmalar olması,
- Alan hakkında gerek bölgesel gerek ulusal platformlarda yeterli tanıtımın yapılmaması,
- Turizme yönelik konaklama imkanlarının kısıtlı olması,
- Alanı ziyarete gelenlere yönelik ticari işletmelerin standartlarının düşük olması.

● Fırsatlar

- Alanın UNESCO Dünya Miras Listesi Geçici Listesi'nde yer alması,
- Alanın T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Dünya Kültür Mirası için ulusal öneri listesinde bulunması nedeni ile olası yatırım programları kapsamında olması,
- Alanda cami, kilise ve havra olmak üzere farklı inançlara özgü dini yapılarının olması,
- Alternatif turizm amaçlarına yönelik kullanım potansiyelinin bulunması,
 - Mimari, sanatsal, tarihi değerlerin getirdiği kültür turizmi potansiyeline sahip olması,

- Kazı başkanlığı tarafından M Kilisesi olarak adlandırılan kilise ile havra yapılarının getirdiği turizmi potansiyeline sahip olması,
- Gediz Ovası'nın verimli toprakları ile turizm kullanımının bir arada değerlendirilmesi açısından agro-turizm potansiyeline sahip olması,
- Jeotermal suları nedeni ile sağlık turizmi potansiyelinin bulunması,
- Tarihsel, kültürel özellikleri ve inanç turizmi açısından taşıdığı önem nedeni ile iç ve dış turizmin önemli cazibe merkezlerinden biri olması,
- Alanın tüm değerlerini ele alan koruma ve yönetim planı uygulaması ile gerek alanın gerekse yörenin tanıtımını ve sosyo – ekonomik açıdan gelişimine sağlanacak katkı potansiyelinin olması,
- Bölgede bulunan jeotermal kaynakların ısıtma, enerji, sağlık ve turizm gibi farklı amaçlar ile kullanım potansiyeline sahip olmasıdır.

● Tehditler

- Alanın doğusunda Salihli Belediyesi tarafından tanımlanan ve üst ölçek planlarda sınırları belirlenen organize sanayi bölgesinin genişleme baskısının olması,
- Organize sanayi bölgesi gelişim sürecinde yakın çevrede görülebilmesi olası yeni yapılaşmanın niteliksiz olarak gelişmesi ve özellikle tarım alanlarında işlev değişikliklerinin başlaması,
- Bölgede bulunan doğal kaynakların ekonomik açıdan değerlendirilirken arkeolojik değerlerin önemsenmemesi,
- Alanda bulunan maden işletmesinin ruhsat alanını genişletme isteği ve bu talebin alanın korunması ile ilgili kurum tarafından olumlu görülmesi,
- Maden işletmesinin sıfır deşarj yöntemi ile çalışması nedeni ile ekolojik olarak alanda geri dönülmez bir tahribata neden olması,
- Alanın doğal konglomera kayaç yapısında izlenen ve uzun vadede etkili olacak özellikle agoraya ait duvarlarda düşme, yıkılma tehlikesinin, bozulma ve çözümlerin olması,

- Alanda devam eden tarım faaliyetlerinde zirai ilaçların bilinçsiz kullanımı nedeni ile yeraltı su kirliliğinin artması ve toprak yapısının asidik dengesinin bozulması.

GZFT (SWOT) analizi sonucunda, güçlü yönler için 10, zayıf yönler için 11, fırsatlar için 7 ve tehditler için 7 olmak üzere toplam 34 faktör belirlenmiştir. Alanın kültürel ve doğal değerleri ile bir arada ele alınarak korunmasına yönelik olarak bu faktörlerin birbirleri ile ilişkileri, Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları İlke Kararı göz önünde bulundurularak değerlendirildiğinde;

Güçlü yönler ve fırsatlar bileşeni olarak;

- Sardis Antik Kenti'nin özgün kültürel değerlerin korunmasına, geliştirilmesine, tanıtımına ve sunumuna imkân verecek iç dinamikler ve dış etkenler bir arada değerlendirilerek korumayı ve korumanın sürdürülebilmesini olumsuz yönde etkileyecek olan unsurların tespit edilmesi ve ortadan kaldırılması,
- Sart Beldesi'nde geleneksel konutlar ve tarım etkinlikleri alternatif turizm olanaklarının belirlenerek turizmi kalkınma yönünden faydalı bir girdi olarak kullanılması,

Zayıf yönler ve fırsatlar bileşeni olarak;

- Alanın UNESCO Dünya Miras Listesi'ne alınmasının koşulları arasında bulunan koruma planı ve yönetim planının hazırlanarak uygulanması,
- Alternatif turizm ürünlerinin kalite standartlarının arttırılması,

Güçlü yönler ve tehditlerin bileşeni olarak;

- Sart beldesinde gerçekleştirilecek yatırımlarda ve uygulama çalışmalarında kültürel ve doğal kaynakların korunmasının teşvik edilmesi,

Zayıf yönler ve tehditlerin bileşeni olarak,

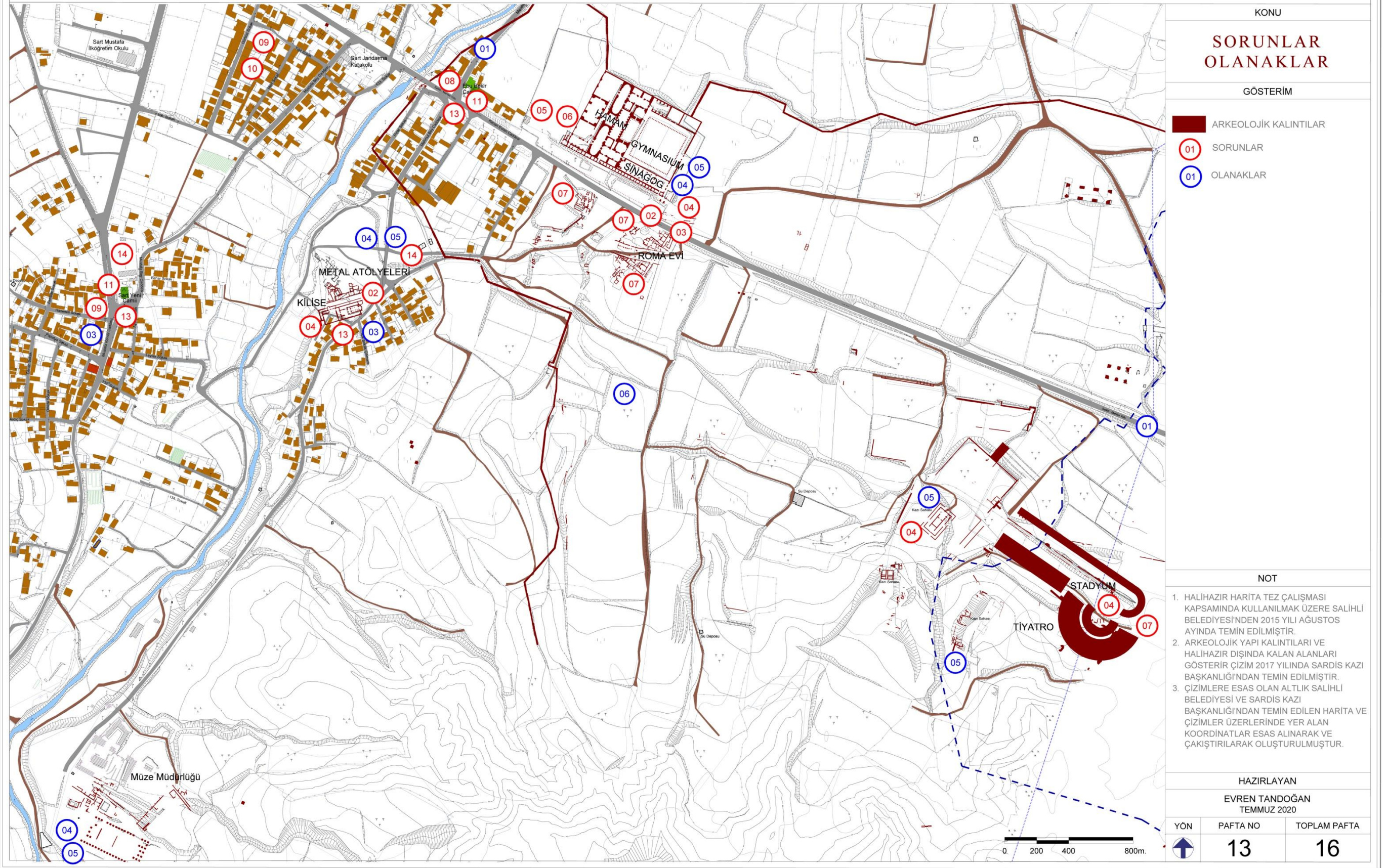
- Alanın bütününde fiziksel dokuda görülen bozulmalar nedeni ile alan ile ilgili tüm paydaşların antik kentin korunması ile ilgili sürece aktif katılımının sağlanması,
- Alanın turizm kullanımlarına yönelik olarak gerek bölgesel gerek ulusal platformlarda tanıtımının yapılmasına yönelik olarak öneriler geliştirilmiştir.

4.7.2 Değerlendirme

Sardis 1. ve 3. derece arkeolojik sit alanının iç ve dış kaynaklı problemleri, alanın zayıf yönleri ve alanı tehdit eden koşullarının genel olarak değerlendirildikten sonra daha detaylı analizler için bu veriler ulaşım, arkeolojik kalıntıların bulunduğu alanlar, geleneksel konutların bulunduğu alanlar, kentsel tasarım, açık yeşil alanlar ve tarım alanları kapsamında alt ölçekte irdelenmiştir. Bu bağlamda alt ölçekte detaylı olarak ele alınan olanaklar ve sorunlar araştırma kapsamında hazırlanan alanın koordinatlı çizimini gösterir pafta üzerinde kod numaraları ile işaretlenerek adreslenmiştir (Şekil 4. 56).

Araştırmanın bu aşamasında Sardis 1. ve 3. derece arkeolojik sit alanın mevcut değerleri ile ilgili olarak yapılan analizlerin ilgili alanlarda kod numaraları ile araştırma kapsamında hazırlanan koordinatlı çizim ve bu çizimle bütünleştirilen veri tabanına aktarılması sonrasında elde edilen bulguların parsel bazında karşılaştırılması ve karşılaştırılmasına yönelik sorgulamalar yapılmıştır. Bu sorgulamalar sonucunda alanda bulunan parsellerin mevcut kullanımlarının 5.11.1999 tarih ve 658 sayılı Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları İlke Kararı'na uyumlu ve uyumsuz durumları tespit edilmesine yönelik değerlendirme çizelgeleri oluşturulmuştur. Araştırma alanı içinde bulunan 1716 parselden arkeolojik kalıntılar, konut, maden ruhsat alanı, tarım alanı içinden seçilen parseller ile bir örnek değerlendirme tablosu çizelge 4.10'da, tüm parseller için hazırlanan değerlendirme çizelgesi ise Ek 6'da verilmiştir.

ARKEOLOJİK SİT ALANLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE
KORUMA SORUNLARI:
MANİSA – SARDİS ÖRNEĞİ

Şekil 4. 57 Sardis antik kenti ve yakın çevresi sorunlar ve olanaklar çizimi (Orijinal 2020)

Çizelge 4. 12 Sardis 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı kapsamında yer alan parseller için örnek değerlendirme çizelgesi (Orijinal 2020)

ARKEOLOJİK SİT ALANLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE KORUMA SORUNLARI: MANİSA – SARDİS ÖRNEĞİ							
DEĞERLENDİRMEYE ESAS SORULAR		4019/16	4019/17	4019/18	4019/19	4019/20	4019/21
1.	Parselin kullanım durumu;	0	0	1	1	0	1
2.	Parsel ve yakın çevresinde kullanım nedeni ile fiziksel yapısında değişiklik olması durumu;	1	1	1	1	1	1
3.	Parsel üzerinde yapılaşma durumu;	1	1	0	0	1	0
4.	Parsel üzerindeki tescilli yapının tescil niteliği;	0	0	0	0	0	0
5.	Parselde bulunan arkeolojik kalıntılar ile ilgili olarak araştırma kazısı ve/veya koruma çalışması durumu;	0	0	0	0	0	1
6.	Parselin yol ile ilişkisi;	0	0	1	1	0	1
7.	Parselin de içinde bulunduğu alan ile ilgili olarak üst ölçekli plan çalışmasında alan kullanımına yönelik hüküm bulunması;	1	1	1	1	1	1
8.	Parselin de içinde bulunduğu alan ile ilgili olarak üst ölçekli plan çalışmasında tanımlanan kullanım kararına uygunluğu;	0	0	1	1	0	1
9.	Harita Genel Komutanlığı'ndan temin edilen, araştırma alanı ile ilişkili olarak 1949, 1954, 1955, 1971, 1987 ve 1995 yıllarında çekilmiş olan hava fotoğrafları temin edilmiştir. Parselin ve yakın çevresinin söz konusu bu yıllardaki kullanımına yönelik veri bulunması;	1	1	1	1	1	1
10.	Parselin ve yakın çevresinin 1987 yıllarında çekilen hava fotoğraflarındaki kullanımı ile uygunluğu, alanın korunmuşluk durumu;	0	0	1	1	0	1
Toplam		9	4	7	7	4	7

Çizelge 4. 13 Sardis 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı kapsamında yer alan parseller için örnek değerlendirme çizelgesi (devam)

DEĞERLENDİRMEYE ESAS SORULAR		4045/1	4042/2	4045/3	4045/4	4045/5	4045/6	4045/7
1.	Parselin kullanım durumu;	1	1	1	1	1	1	0
2.	Parsel ve yakın çevresinde kullanım nedeni ile fiziksel yapısında değişiklik olması durumu;	1	1	1	1	1	1	0
3.	Parsel üzerinde yapılaşma durumu;	0	0	0	0	0	0	1
4.	Parsel üzerindeki tescilli yapının tescil niteliği;	0	0	0	0	0	0	0
5.	Parselde bulunan arkeolojik kalıntılar ile ilgili olarak araştırma kazısı ve/veya koruma çalışması durumu;	0	0	0	0	0	0	0
6.	Parselin yol ile ilişkisi;	0	1	1	0	0	0	1
7.	Parselin de içinde bulunduğu alan ile ilgili olarak üst ölçekli plan çalışmasında alan kullanımına yönelik hüküm bulunması;	1	1	1	1	1	1	0
8.	Parselin de içinde bulunduğu alan ile ilgili olarak üst ölçekli plan çalışmasında tanımlanan kullanım kararına uygunluğu;	1	1	1	1	1	1	0
9.	Harita Genel Komutanlığı'ndan temin edilen, araştırma alanı ile ilişkili olarak 1949, 1954, 1955, 1971, 1987 ve 1995 yıllarında çekilmiş olan hava fotoğrafları temin edilmiştir. Parselin ve yakın çevresinin söz konusu bu yıllardaki kullanımına yönelik veri bulunması;	1	1	1	1	1	1	1
10.	Parselin ve yakın çevresinin 1987 yıllarında çekilen hava fotoğraflarındaki kullanımı ile uygunluğu, alanın korunmuşluk durumu;	1	1	1	1	1	1	0
Toplam		6	7	7	6	6	6	3

Çizelge 4. 14 Sardis 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı kapsamında yer alan parseller için örnek değerlendirme çizelgesi (devam)

DEĞERLENDİRMEYE ESAS SORULAR		4003/1	4003/2	4003/3	4003/4	4003/5	4003/6	4003/7
1.	Parselin kullanım durumu;	1	1	1	1	1	1	1
2.	Parsel ve yakın çevresinde kullanım nedeni ile fiziksel yapısında değişiklik olması durumu;	1	1	1	1	1	1	1
3.	Parsel üzerinde yapılaşma durumu;	1	0	1	1	1	0	0
4.	Parsel üzerindeki tescilli yapının tescil niteliği;	1	0	1	1	1	0	0
5.	Parselde bulunan arkeolojik kalıntılar ile ilgili olarak araştırma kazısı ve/veya koruma çalışması durumu;	1	0	1	1	1	0	0
6.	Parselin yol ile ilişkisi;	0	0	0	0	0	1	1
7.	Parselin de içinde bulunduğu alan ile ilgili olarak üst ölçekli plan çalışmasında alan kullanımına yönelik hüküm bulunması;	1	1	1	1	1	1	1
8.	Parselin de içinde bulunduğu alan ile ilgili olarak üst ölçekli plan çalışmasında tanımlanan kullanım kararına uygunluğu;	1	1	1	1	1	1	1
9.	Harita Genel Komutanlığı'ndan temin edilen, araştırma alanı ile ilişkili olarak 1949, 1954, 1955, 1971, 1987 ve 1995 yıllarında çekilmiş olan hava fotoğrafları temin edilmiştir. Parselin ve yakın çevresinin söz konusu bu yıllardaki kullanımına yönelik veri bulunması;	1	1	1	1	1	1	1
10.	Parselin ve yakın çevresinin 1987 yıllarında çekilen hava fotoğraflarındaki kullanımı ile uygunluğu, alanın korunmuşluk durumu;	1	1	1	1	1	1	1
Toplam		9	6	9	9	9	7	7

Çizelge 4. 15 Sardis 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı kapsamında yer alan parseller için örnek değerlendirme çizelgesi (devam)

DEĞERLENDİRMEYE ESAS SORULAR		103/1	103/2	103/3	103/4	103/5	138/1	138/2
1.	Parselin kullanım durumu;	0	1	0	1	1	0	1
2.	Parsel ve yakın çevresinde kullanım nedeni ile fiziksel yapısında değişiklik olması durumu;	1	1	1	1	1	1	1
3.	Parsel üzerinde yapılaşma durumu;	1	0	1	0	0	1	0
4.	Parsel üzerindeki tescilli yapının tescil niteliği;	0	0	0	0	0	0	0
5.	Parselde bulunan arkeolojik kalıntılar ile ilgili olarak araştırma kazısı ve/veya koruma çalışması durumu;	0	0	0	0	0	0	0
6.	Parselin yol ile ilişkisi;	0	0	0	0	0	0	0
7.	Parselin de içinde bulunduğu alan ile ilgili olarak üst ölçekli plan çalışmasında alan kullanımına yönelik hüküm bulunması;	1	1	1	1	1	1	1
8.	Parselin de içinde bulunduğu alan ile ilgili olarak üst ölçekli plan çalışmasında tanımlanan kullanım kararına uygunluğu;	0	1	0	1	1	0	1
9.	Harita Genel Komutanlığı'ndan temin edilen, araştırma alanı ile ilişkili olarak 1949, 1954, 1955, 1971, 1987 ve 1995 yıllarında çekilmiş olan hava fotoğrafları temin edilmiştir. Parselin ve yakın çevresinin söz konusu bu yıllardaki kullanımına yönelik veri bulunması;	1	1	1	1	1	1	1
10.	Parselin ve yakın çevresinin 1987 yıllarında çekilen hava fotoğraflarındaki kullanımı ile uygunluğu, alanın korunmuşluk durumu;	0	1	0	1	1	0	1
Toplam		4	6	4	6	6	4	6

Çizelge 4. 16 Sardis 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı kapsamında yer alan parseller için örnek değerlendirme çizelgesi (devam)

DEĞERLENDİRMEYE ESAS SORULAR		4019/16	4003/7	4045/6	3993/7	4039/7	4010/3
1.	Parselin kullanım durumu;	1	1	0	1	1	1
2.	Parsel ve yakın çevresinde kullanım nedeni ile fiziksel yapısında değişiklik olması durumu;	1	1	0	1	1	1
3.	Parsel üzerinde yapılaşma durumu;	1	0	1	0	1	1
4.	Parsel üzerindeki tescilli yapının tescil niteliği;	1	0	0	0	1	0
5.	Parselde bulunan arkeolojik kalıntılar ile ilgili olarak araştırma kazısı ve/veya koruma çalışması durumu;	1	0	0	0	0	0
6.	Parselin yol ile ilişkisi;	0	1	1	1	0	0
7.	Parselin de içinde bulunduğu alan ile ilgili olarak üst ölçekli plan çalışmasında alan kullanımına yönelik hüküm bulunması;	1	1	0	1	1	1
8.	Parselin de içinde bulunduğu alan ile ilgili olarak üst ölçekli plan çalışmasında tanımlanan kullanım kararına uygunluğu;	1	1	0	1	0	0
9.	Harita Genel Komutanlığı'ndan temin edilen, araştırma alanı ile ilişkili olarak 1949, 1954, 1955, 1971, 1987 ve 1995 yıllarında çekilmiş olan hava fotoğrafları temin edilmiştir. Parselin ve yakın çevresinin söz konusu bu yıllardaki kullanımına yönelik veri bulunması;	1	1	1	1	1	1
10.	Parselin ve yakın çevresinin 1987 yıllarında çekilen hava fotoğraflarındaki kullanımı ile uygunluğu, alanın korunmuşluk durumu;	1	1	0	1	1	0
Toplam		9	7	3	7	7	5

Hazırlanan çizelgeye göre bir parsel en fazla 10 puan alabilmektedir. Üzerinde arkeolojik kalıntı olduğu bilinen yol ile ilişkisi olmayan, arkeolojik kazı ve korumaya yönelik uygulamaların devam ettiği ve bu hali ile üst ölçekli planda tanımlanan kullanım kararı ile uyumlu olan parseller bu puanı almıştır.

- **10 ile 7 puan** arasında değerlendirilen parsellerin 1978 yılında alanın tescil edildiği dönemden itibaren 658 sayılı Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları İlke Kararı'na uyumlu olarak bilimsel çalışmalar dışında aynen korunduğunun bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Bu parseller giriş kontrollü bir alan içine alınmıştır.
- **6 ile 4 puan** arasında değerlendirilen parsel konumu ve mevcut kullanımı göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir.
 - Mevcut kullanımında arkeolojik kalıntıların yoğun olduğu kesimde yer alan parseller giriş kontrollü bir alan içine alınmıştır.
 - Tarım kullanımı olan ve üzerinde arkeolojik kalıntı da olan parsellerde bu kullanımın devam ettirilmiştir.
 - Mevcut kullanımında geleneksel dokunun içinde bulunan parseller için kentsel arkeolojik sit önerisi getirilmiş, bu alan içinde bulunan tescilli yapıların bakım onarımlarına yönelik kıstaslar ortaya konmuştur.
 - Mevcut kullanımında doğal kaynakların çıkartıldığı ve işletildiği alan içinde kalıyorsa yeşil alan kullanımı önerilmiştir.
- **3 ile 0 puan** arasında değerlendirilen parsellerde ise parselin mevcut kullanımının değiştirilmesi ve parselin kullanımının alanın bütünü ile uyumlu olarak değiştirilmesi, tarımsal faaliyetler ya da reklamasyon (rekültivasyon) kapsamında değerlendirilmesi önerilmiştir.

4.7.2.1 Ulaşım sisteminden kaynaklanan sorunlar

İzmir Ankara Karayolu'na doğu ve batı yönlerinde bağlanan ve Sardis Antik Kenti'ne erişimi sağlayan Kenan Evren Caddesi bugün kullanıldığı durumuna farklı dönemlerde güzergahında yapılan değişiklikler ile ulaşmıştır. Cadde, 1949 yılında bugün sinagog

olarak bilinen yapının güneyinden Roma Dönemi'nde de kullanılan cadde üzerinden, gimnazyumun batı ucunu takip ederek kuzeye doğru kıvrılarak devam eden stabilize bir yoldur (Şekil 4.58). 1954 tarihli hava fotoğrafında aynı yolun eski konumuna göre bir miktar güneyden Kuzeybatı - Güneydoğu aksında olasılıkla şose olarak kullanıldığı görülmektedir. Benzeri şekilde bugün Adnan Menderes Bulvarı olarak bilinen Sart Çayı'nın (Paktolos) Doğusundan İzmir - Ankara D300 bölünmüş yoluna bağlanan güzergah da hava fotoğraflarından izlenebilmektedir. Bu yol 1949 ve 1954 yılında stabilize yol iken 1955 yılından itibaren şose olarak kullanılmaktadır. Bugün asfalt kaplanmış olan bu iki yolun arkeolojik kalıntıların üzerinden geçtiği yakın dönemde yapılan arkeolojik kazı çalışmaları ile de ortaya konmuştur.

Şekil 4. 58 1949 Tarihli hava fotoğrafı (Anonim 1949)

Alan genelinde bahçelerin ve bağların arasında yer alan stabilize yollar ve akropol, stadyum, konut, tapınak ve tiyatro kalıntılarına erişimi sağlayan toprak yollar ve asfalt kaplama yollardan oluşan üç farklı yol tipi bulunmaktadır. Farklı tarihlerde çekilmiş olan hava fotoğrafları üzerinden alandaki yollar irdelendiğinde toprak yollar ihtiyaç dahilinde gelişmekte ve zaman içinde de stabilize yola dönüşmektedir. Bu durumda yaklaşık olarak 15.000 dönümlük sit sınırı içinde büyük çoğunluğu şahıs mülkiyetinde olan ekili dikili arazi ve hali arazi statüsünde olan alanların mülkiyetin değişmesi, farklı nedenlerle bölünmesi sonucunda yeni yollar açılabilir.

Alan içinde Sardis Antik Kenti'ni ziyaret edenlerin kullanımına yönelik olarak Kenan Evren Caddesi üzerinde bir otopark alanı tanımlıdır. Bu alan en fazla beş araç ile iki otobüsün park edebileceği niteliktedir. Bunun yanı sıra Artemis Tapınağı giriş kısmında mevcut olan alan tanımlı bir otopark olmamakla birlikte bu ihtiyaç için kullanılmaktadır.

Görgülü vd. (2013)'de trafik titreşimlerinin, titreşimle birlikte trafik nedenli hava kirliliğinin tarihi yapılar üzerinde olumsuz etki yaptığını ve büyük kasalı, ağır tonajlı araçların dar yapılı geleneksel sokaklarda kullanımının uygun olmadığını belirtmiştir. Yukarıda açıklanan mevcut duruma göre araştırma alanında kullanılagelen yollar yıllar içinde, plansız olarak ve yoğunlukla yerel halkın kullanımları doğrultusunda gelişmiş ve şekillenmiştir. Bu durumda alanda ulaşımdan kaynaklı olarak tespit edilen sorunlar;

- D300 (E96) Karayolundan yaklaşık 700 metre güneyde bulunan Kenan Evren Caddesi karayolu ile aynı doğrultuda olup ve yer yer Sardis Kenti'ne ait arkeolojik kalıntıların üzerinden geçmektedir.
- Yoğunlukla arkeolojik kalıntıların üzerinden geçen ya da yapı kalıntılarının çevresindeki doğal patikaların zaman içinde dönüşmesi ile oluşan, dolayısı ile plansız gelişen yeni güzergâhlar olduğu görülmektedir.
- Araştırma alanı içinde özellikle yerel halk tarafından tarla, bağ, bahçe erişimi için kullanılan yollarda yaya erişimi kadar bisiklet, motosiklet, otomobil, minibüs, otobüs, kamyonet, kamyon, arazi taşıtları, her türlü iş makinası, traktör ve römork araçları da kullanılmaktadır. Bu yollarda kullanılan farklı büyüklüklerdeki araçların neden oldukları ağırlık ve basınç, hızlı ağırlık / basınç değişimleri yer altında ve yerüstünde olan kalıntılar üzerinde olumsuz etkilere neden olmaktadır.
- Alanda süregelen trafik nedeni ile meydana gelen eksoz kirliliği özellikle yağış ile birleşerek atmosferde bulunan sülfür, kükürtdioksit, karbonmonoksit ve nitrojendioksit ile birlikte arkeolojik kazılar ile ortaya çıkartılmış olan yapı ve yapı kalıntıları üzerinde siyah tabaka olarak da bilinen kir tabakasının oluşumuna neden olmaktadır.

- Yol kenarında herhangi bir koruma ile çevrelenmemiş olan yapı kalıntıları her türlü çarpma etkisine açık durumları nedeni ile meydana gelecek bir araç kazası sonucu oluşacak tahribata da açık durumdadır.
- Yol ve meydanlarda bütüncül bir çevre düzenlemesi yapılmamış olduğu tespit edilmiştir.

4.7.2.2 Arkeolojik kalıntıların bulunduğu alanlarda saptanan sorunlar

Bugün Sart Beldesi mahalleleri ile iç içe geçmiş olan Sardis Antik Kenti'ne ait yapı kalıntıları oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Bulunduğu konumları, toprak altında olması ya da kazı çalışmaları ile ortaya çıkmış olması gibi etkenler nedeni ile arkeolojik kalıntıların birbirleri ile ilişkisinin kurulması uzman olmayan ziyaretçiler için kolay değildir.

Amerikan Hafriyat ekibinin alada araştırma kazısı yapabileceği yapı kalıntıları, mülkiyeti T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı uhdesinde bulunan kamuya ait parselleri kapsamaktadır. Bunun dışında kalan alanların şahıs mülkiyeti olması nedeni ile bu parsellerde olası araştırma kazısı, sondaj tarama vb. çalışmalar kiralanmadığı veya satın alınmadığı takdirde ancak mülk sahibinin izni alınarak yapılabilmektedir. Bu şekildeki satın alımlar ve kira giderleri ekibin ana hedefi olan araştırma ve korumaya yönelik çalışmaların bütçesi içinden pay ayrılmasına neden olmaktadır.

- Araştırma alanı içinde kamulaştırmaya yönelik bir uygulama yapılmadığı saptanmıştır. Bu durumda arkeolojik araştırmalar da üç kamu parselini kapsayan kısıtlı alanlarda devam etmektedir.
- Alanda bulunan arkeolojik kalıntıların tamamı için kısmi de olsa araştırma kazısı yapılmadığı saptanmıştır.
- Alanda bulunan kazısı kısmen yapılmış olan ya da kazı çalışmaları devam eden kalıntıların tamamında korumaya yönelik onarım çalışmaları yapılmadığı görülmüştür.

- Ziyaretçiler için alanın tümünü kapsayan gezi güzergâhı bulunmamaktadır.
- Hamam – gimnazyum - sinagog kompleksi ile Artemis Tapınağı'nda güvenlik ve görsel amaçlı yapılmış olan aydınlatmalar dışında arkeolojik kalıntıların bulunduğu alanlarda özel bir aydınlatma yapılmamıştır.
- Artemis Tapınağı ve Sardis olarak iki farklı yönü gösteren üç kahverengi tabela dışında arkeolojik kalıntılar ile ilgili yönlendirme levhası bulunmamaktadır.
- Alana gelen ziyaretçileri karşılama, antik kent ile ilgili tanıtımın yapıldığı bir alan ve kısa süreli bir dinlenme yeri olarak tanımlanabilecek bir ziyaretçi merkezi bulunmamaktadır.
- Bilet kontrollü girilen alanlar dışında alan genelinde bulunan arkeolojik kalıntıları için bilgi içeren yazılı ve görsel nitelikli panoların ya da tabelaların olmadığı görülmüştür.
- Hamam – gimnazyum – sinagog yapı kompleksi, Artemis Tapınağı ve metal işleme atölyeleri dışında kalan diğer kalıntıların çevresinde herhangi bir koruyucu çit ya da alana girilmesini kontrollü hale getirecek engeller bulunmadığı tespit edilmiştir.
- Alan içinde bulunan arkeolojik kalıntıların üzerinde oluklu levha, çelik strüktür üzeri PVC kaplı membran ve dökme beton olmak gibi farklı ve birbiri ile uyumsuz örtüler bulunduğu görülmüştür.
- Sart Mustafa Mahallesi'nden Çaltılı Mevkii'ne erişim için kullanılan Kenan Evren Caddesi arkeolojik kalıntıların üzerinden geçtiği saptanmıştır.
- Sart Mustafa Mahallesi'nden Çaltılı Mevkii'ne erişim için kullanılan Kenan Evren Caddesi güneyinde bulunan arkeolojik kalıntılar ile cadde arasında herhangi bir bariyer bulunmadığı tespit edilmiştir.
- Araştırma alanı 1978 yılından itibaren 1. ve 3. derece arkeolojik sit alanı olarak tescil edilmiş olmasına rağmen yapılaşmadan korunamadığı tespit edilmiştir.

4.7.2.3 Doğal yapıdan kaynaklanan sorunlar

Sardis Antik Kenti, Bozdağ eteklerinde bulunan dik yamaçların Lidya Dönemi'nden itibaren teraslanarak kullanıldığı bugün kazı çalışmaları ile ortaya konmuştur. Akropolün bulunduğu tepenin yumuşak kayaç yapısı işlenmesini kolaylaştırmıştır. Bu tepenin kuzey yönünde ve akropole göre daha alt kotlarda konut, saray ve / veya kutsal alan ile ilişkili yapı / yapı kalıntıları tespit edilmiştir. Tepenin güney eteklerinde ise kazı başkanlığı tarafından akropol tünelleri olarak adlandırılan ve bugün ancak bir kısmı tespit edilmiş olan tüneller bulunmaktadır.

Konglomera ya da çakıltaşı olarak bilinen yapı 2-5 mm taneli kum ve çakılın yüksek basınç altında birleşmesi ile oluşan sedimanter kayaç yapılarıdır. Konglomera kayaçların yumuşak yapısı atmosferik koşullarda hızlı ve şiddetli olarak erozyona uğramasına neden olmaktadır (Atalay vd. 2015). Akropol ve 1910 yılında H.C. Butler (1910 - 1914) tarafından tespit edilen ve büyük nekropol olarak adlandırılan Lidya Dönemi gömü alanı yumuşak konglomera kaya üzerinde bulunmaktadır. Akropol'ün bugüne ulaşan dış duvarlarının ana kaya ile birleştiği kısımlar konglomera kayanın şiddetli erozyon sonucunda erimesi nedeni ile açığa çıkmıştır (Şekil 4.59). Baughan (2010), büyük nekropol alanı olarak tanımlanan alanda Butler tarafından tespit edilen mezarların da benzeri şekilde tahrip olduğu ve bir kısmına da erişimin zorlaştığı bildirmektedir.

Şekil 4. 59 Akropol dış duvarları (Orijinal 2020)

Konglomera doğal kaya üzerinde bulunan yapı kalıntıları için tespit edilen sorunlar;

- Ana kaya yapısının atmosferik koşullar nedeni ile aşınması sonucunda incelemek ve kesit kaybı nedeni ile de taşıyıcı gücünü yitirecektir.
- Süregelen aşınma nedeni ile özellikle akropol duvarlarının zemin ile birleştiği kesimler açığa çıkmıştır. Aşınmanın devam etmesi ile duvarın zemine oturduğu kısım boşalacak ve dolayısı ile yapıyı taşıyacak bir zemin kalmayacağı için duvar da yıkılacaktır.

4.7.2.4 Doğal kaynakların çıkartılması ve işletilmesinden kaynaklanan sorunlar

Sart Çayı (Paktolos) ve çevresinde bulunan altın kaynakları ile Lidya Döneminden itibaren kullanılmaktadır. Bugün Sart Çayı'nın (Paktolos) Batısında kalan tepede ağır mineral ve altın çıkartılmasına yönelik olarak çalışan bir işletme bulunmaktadır. Benzeri şekilde Sardis 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit sınırının doğusunda kalan bölge su kaynakları ile dikkat çekmektedir. Hâlihazırda bu bölgede mevcut içme suyu dolum tesisi ve kaplıca işletmesi bulunmaktadır. Bu alanlarda, farklı kurumlar tarafından verilen çalışma izinleri ve ruhsat sınırları Sardis Antik Kenti koruma sınırları ile çakışmaktadır.

- Jeotermal kaynak işletme alanı

Sardis 3. Derece Arkeolojik Sit Sınırının doğusunda kalan Çaltılı Mevkii'nde Sardis kazı başkanlığı tarafından önceki yıllarda tespit edilmiş bir nekropol alanı bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Akropol'ün güney kesimlerinde yamaçlarda kazı başkanlığı tarafından Akropol tünelleri olarak adlandırılan tüneller bulunmaktadır. Bahsi geçen bu arkeolojik kalıntıların güneydoğusunda Çamurhamamı Kaplıcaları bulunmaktadır. Bu kaplıcaların yanı sıra Sardis 3. Derece Arkeolojik Sit Sınırının doğusunda kalan Çaltılı ve Caferbey Mahalleleri arasında kalan alanda bölgenin jeotermal bakımdan yüksek potansiyele sahiptir. Bu bölge jeotermal enerjiden elektrik üretimine yönelik yapılacak olan yatırımlarda I. derece öncelikli alanlar arasında yer almaktadır. TR 33 Bölge Planı kapsamında alanda jeotermal elektrik santrali (JES)

yapımına yönelik başvuru süreci devam ettiği belirtilmektedir (Anonim 2015c). Bu doğrultuda Manisa İli, Salihli İlçesi 178 No’lu Jeotermal Kaynak İşletme Ruhsat sahası hakkında proje tanıtım dosyası 2017 yılı sonu itibari ile Manisa Valiliği’ne sunulmuştur (Şekil 4.60).

Şekil 4. 60 178 No’lu Jeotermal Kaynak İşletme Ruhsat sahası uydu görüntüsü (Mim Mühendislik 2017)

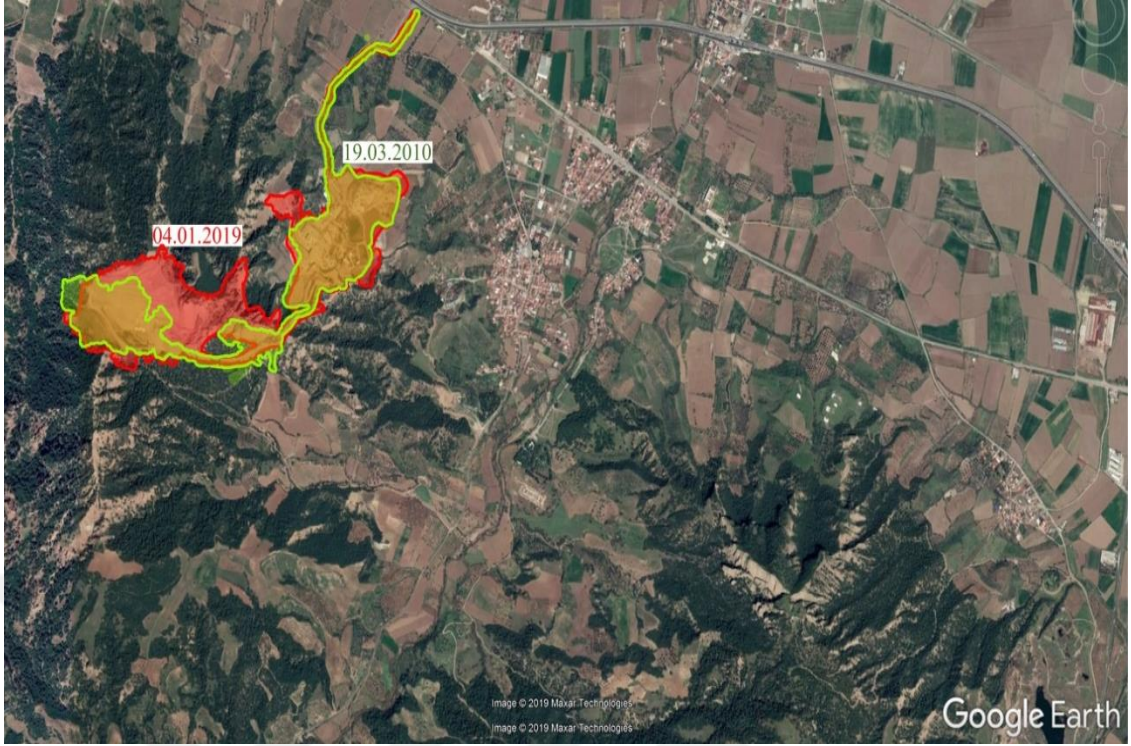
Salihli Belediyesi’ne ait olan bu ruhsat alanı özel bir firma tarafından 30 yıl süre ile satın alınmıştır. Proje tanıtım dosyasında 178 No’lu jeotermal kaynak sahasının tanıtılmasını içeren “İnceleme alanının yeri, coğrafi özellikleri ve ulaşım” başlığı altında etüd alanı detaylı olarak tarif edilmiş ve alan içinde yapılması planlanan 77 adet jeotermal derin arama sondajına yönelik yöntem ve teknik altyapı bilgileri verilmiştir. Manisa Valiliği görüşüne sunulan proje tanıtım dosyası, valilik tarafından incelenerek Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği’nin 17. maddesi doğrultusunda uygun bulunmuştur. T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı verilerine göre ruhsata konu olan alan ile ilgili Çevresel Etki Değerlendirme çalışmaları devam etmektedir.

2017 yılında hazırlanarak farklı kurumların görüşüne sunulan 178 No'lu Jeotermal Kaynak İşletme Ruhsat sahası hakkında proje raporunda ruhsat alanının Sart Harabeleri'ne yakın olduğu bilgisini veren kısa bir cümle bulunmaktadır. Ruhsat sahasının 2016 yılında sit sınırı genişletilerek değiştirilen Sardis 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit batı yönünden sınır komşusu olduğundan bahsedilmemektedir.

- Maden işletme alanı

Sart Çayı'nın (Paktolos) batısında bulunan, H. C.Butler (1910 - 1914) tarafından tespit edilen ve büyük nekropol olarak adlandırılan Lidya Dönemi gömü alanının bulunduğu tepe üzerinde 2002 yılında ruhsat alarak çalışmalarına başlamış özel bir plaser madeni işletmesi bulunmaktadır. Yapılan analizler sonucunda Sart plaser yatağında altının yanı sıra zirkon, liminit, kasiterit, almandin, ilmenit, hemeatit, rutil minerallerinin de bulunduğu tespit edilmiştir. Bu ağır mineraller sahada cevher hazırlama tesisi kurularak çıkartılmaktadır. İşletme, plaser yatağında bulunan bütün maddelerin değerlendirildiği sıfır deşarj olarak bilinen yöntem ile çalışmaktadır. Sart tesisinde altının yanı sıra ağır mineral, mikronize kuvars ve öğütülmüş pomza da üretilmektedir (Anonim 2019b, Erişim tarihi 23.08.2019).

Sart Beldesi için 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren hava fotoğrafı temin edilemediği için alandaki değişim Google Earth uygulaması üzerinden elde edilen uydu görüntüleri üzerinden irdelenmektedir. Bu bağlamda 2002 yılında faaliyete başlayan maden işletmesinin ruhsat alanının değişimini irdelemek üzere uygulama üzerinden 2010 - 2019 yılları arasında çekilmiş uydu görüntüleri incelenmiştir (Şekil 4.61).

Şekil 4. 61 2010 - 2020 yılları arasında maden çalışma alanının değişimi (Google Earth uygulaması üzerinden temin edilen uydu görüntüleri üzerinde hazırlanmıştır. Orijinal 2020).

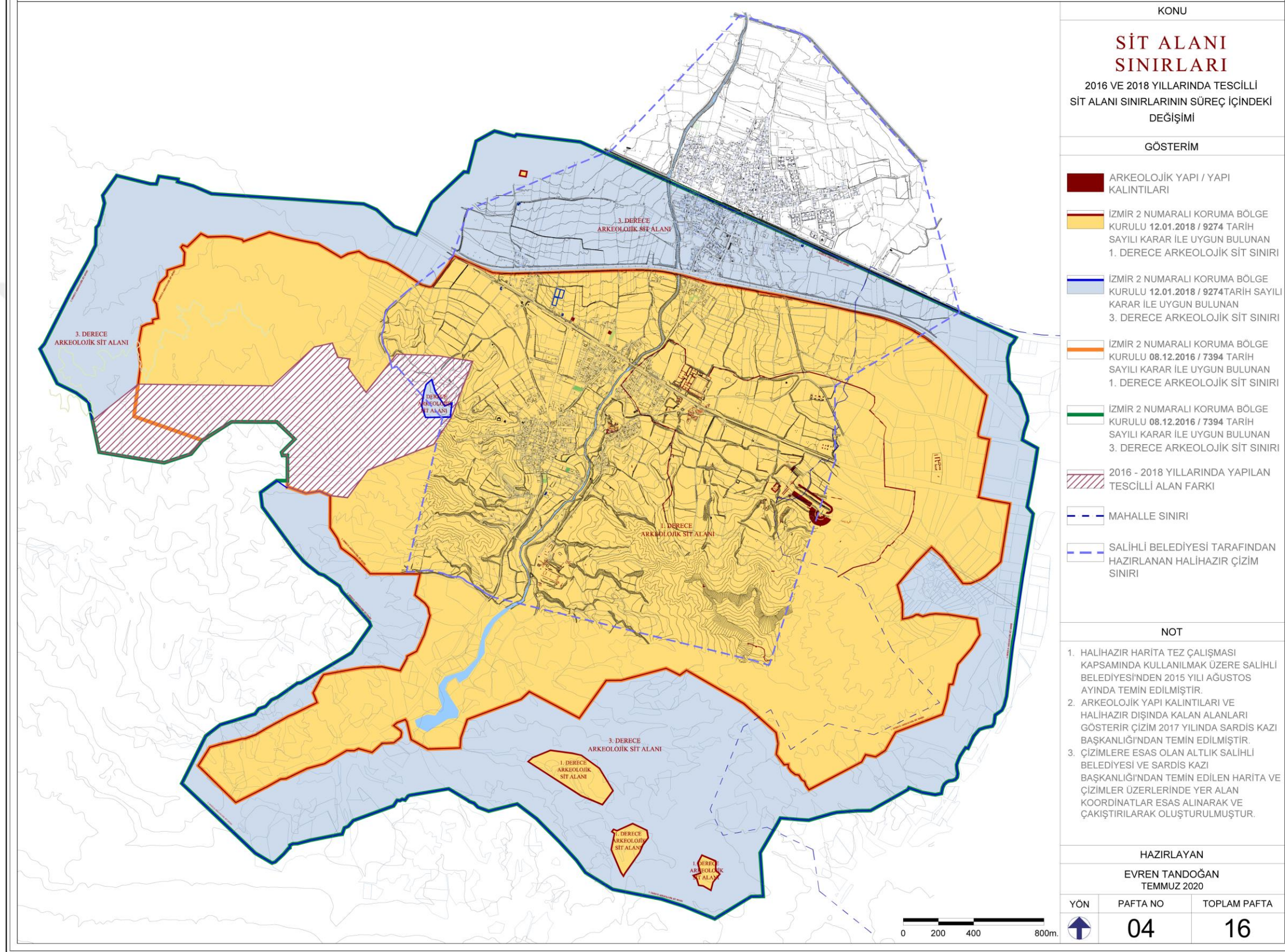
İşletmenin İR-4358 numara ile ruhsat sahibi olduğu alanda 2014 yılında, cevher çıkartma çalışmaları sırasında antik döneme tarihlenen kalıntılar bulunması üzerine İzmir 2 Numaralı Bölge Kurulu tarafından yerinde tespit yapılmış ve alan 1/5000 ölçekli kadastral üzerine işaretlenerek belirlenmiş ve 1. Derece Arkeolojik Alan olarak tescillenmiştir. Kurul üyeleri tarafından 07.11.2014 tarih ve 184 sayı ile uygun bulunan tescil kararı eki olan tescil fişinde, tepe çevresinin tescil edilen alan ile aynı özellikler göstermesi nedeni ile maden ocağı olarak kullanılmasının tehlikeli olduğu ifade edilmiştir (Ek 4).

İşletmenin çalışmalarının devam ettiği süreç içinde T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı çalışmaları ile 2016 yılında arkeolojik sit sınırı tescil alanı genişletilmiştir. İşletmenin ruhsat alanının yeni arkeolojik sit sınırı ile çakışması nedeni ile firma tarafından yapılan tesisin sit alanı sınırları dışına çıkarılması talebi kabul edilmiştir (Şekil4.60). İzmir 2 Numaralı Koruma Kurulu tarafından itiraza konu olan sit sınırları değerlendirilmiş ve sınırlar yeniden belirlenmiştir. İzmir 2 Numaralı Koruma Bölge Kurulu'nun 12.01.2018

tarikh ve 9274 sayılı kararı ile yeniden belirlenen sit sınırına göre maden işletmesinin ruhsat alanı içinde kalan ancak yeni belirlenen sit sınırları ile ilişkisi kesilen sarnıç yapısı ise korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilmiş ve sarnıcın korunma alanı sınırı, sarnıç merkezi esas alınarak 25 metre yarıçaplı daire olarak belirlenmiştir. Kararda devam eden maden çalışmaları sırasında herhangi bir kültür varlığına rastlanması durumunda 2863 sayılı Kùltür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununun “Haber Verme Zorunluluğu” hükmü hatırlatılmıştır.

Bu karar ile 2016 yılında 9355 dönüm olarak tescillenmiş olan 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı 2018 yılında 8612 dönüme düşmüştür. Daha önce tescile konu olmuş 862 dönüm alan 1. derece arkeolojik sit tescilinden çıkartılmıştır (Şekil 4.62).

**ARKEOLOJİK SİT ALANLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE
KORUMA SORUNLARI:
MANİSA – SARDİS ÖRNEĞİ**

Şekil 4. 62 İzmir 2 Numaralı Koruma Bölge Kurulu’nun 12.01.2018 tarih ve 9274 sayılı kararı ile değişen 1. ve 3. Derece Sit Alanı Sınırı (Orijinal 2020)

Araştırma alanı doğal kaynaklar açısından zengin bir konumdadır. Bu kaynakların ekonomik olarak kullanımı amacı ile kurulan ya da kurulması öngörülen işletmeler bulunmaktadır. Söz konusu bu çalışmalar ile ilgili olarak tespit edilen olumsuz durumlar / sorunlar;

- Maden işletmesinin sıfır deşarj yöntemi ile çalışmasının ekolojik olarak alanda geri dönülmez bir tahribata neden olduğu saptanmıştır.
- 2002 yılından itibaren yapılan maden çıkarım işlemleri sırasında maden ruhsat alanının topoğrafyası, toprak özellikleri değişmiş ve ekolojik yapısı bozulmuştur.
- Jeotermal ruhsat alanı ile arkeolojik sit sınırları çakışmaktadır. Hâlihazırda arkeolojik sit içinde alanın ilk yerleşim gördüğü günden itibaren kullanıldığı farklı dönemlerin izlerini taşıyan kalıntıların ancak çok az bir kısmı ortaya çıkartılmıştır. Antik kentin korumasına yönelik olarak belirlenmiş olan mevcut sınırlar alanda yapılan gözlemler ve incelemeler doğrultusunda saptanmıştır. Alanda devam eden araştırma çalışmaları ile bu sınırın içinde ve dışında yapı kalıntılarının bulunma ihtimali vardır. Bu durum nedeni ile koruma sınırı yakın çevresinde tali bir koruma sınırı belirlenmektedir. Etkileme geçiş sahası olarak 2863 Sayılı Kanun ve bu kanun ile ilişkili yönetmelik ve ilke kararlarında da bulunan bu koruma sınırı “gerek yoğunluk gerekse yerleşme düzeni bakımından sit alanına bağlı olarak gelimesi öngörülen alanlar” olarak tanımlanmaktadır. Kanun uyarınca bir alanın sit statüsü belirlenmesini takip eden üç aylık süre içinde ilgili bölge koruma kurulu tarafından alanda koruma amaçlı imar planı yürürlüğe girinceye kadar geçerliliği olacak “geçiş dönemi koruma ve kullanma esasları” belirlenmelidir. Kanunun yanı sıra Koruma Yüksek Kurulu tarafından yayınlanan 420 numaralı Planlama Sırasında Etkileme Geçiş Alanı Olarak Gözönüne Alınması Gerekli Görülen Alanlara (Planlama Sınırları) İlişkin Esaslar konulu ilke kararı gereği sit alanı ile doğrudan etkileşim içinde bulunan geçiş bölgesinin korunması ve planlanmasının sit alanı uyumlu olarak ele alınması zorunluluğu bulunmaktadır.

Sardis 1. ve 3. derece arkeolojik sit sınırının çevresinde bir etkileşim geçiş sahası hâlihazırda belirlenmemiştir. Tanımlanacak olan geçiş sahası da jeotermal alanın arkeolojik sit sınırları ile kesişmesi, maden işletme alanının da arkeolojik sit sınırı ile bitişik konumda olması nedeni ile çakışacaktır. 2863 sayılı kanunda da belirtildiği üzere etkileme geçiş sahası siti bütünleyen bir alandır. Bu noktada başta 420 numaralı Planlama Sırasında Etkileme Geçiş Alanı Olarak Gözönüne Alınması Gerekli Görülen Alanlara (Planlama Sınırları) İlişkin Esaslar İlke kararı ve 658 sayılı Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları İlke Kararı doğrultusunda değerlendirmelidir. Söz konusu bu iki karara göre koruma kurulu tarafından alanda genel sondaj kararı verilebilir. Ancak alanda;

- Geçiş dönemi yapılanma koşullarının belirlenmesinde mevcut ve olası arkeolojik varlıkların korunması ve değerlendirilmesini sağlayacak bir biçimde çözümler getirilmeli,
- Yerleşime açılmış kesimlerde koruma amaçlı imar planı yapılmalı,
- Bu alanlarda toprak, kum, taş vb. alınmamalı, maden, kum, tuğla, kireç, mermer, taş vb. ocakların açılmamalı, çöp, cüruf, sanayi atığı ve toprak gibi malzeme dökülememelidir (Anonim 1999).

4.7.2.5 Kentsel Doku

Sart Çayı'nın (Paktolos) batısında bulunan Sart Mahallesi 1978 yıllarda ilan edilen 3. Derece Arkeolojik Sit sınırları içinde bulunmaktadır. Söz konusu bu alan 2016 yılına kadar 3. Derece Arkeolojik Sit alanı içinde gelişmiştir. 1949 yılında çekilmiş hava fotoğrafına göre bugün Sart Mahallesi'nin merkezi olarak kabul edilen meydan ve çevresinde yerleşim bulunmaktadır (Şekil 4.63, Mustafa Bey Caddesi ile Atatürk Caddesi'nin kesişiminde olan bu alan hava fotoğrafı üzerinde kırmızı ile işaretlenmiştir). Atatürk Caddesi'nin Kenan Evren Caddesi'ne ulaştığı kısımda ise hiç

konut yapısı bulunmamaktadır. (Şekil 4.63’de yer alan fotoğraf üzerinde mavi ile işaretlenmiştir). 1954 ve 1955 yıllarında çekilen hava fotoğraflarında da Sart Mahalle merkezinde yerleşimin bir miktar genişlemesine rağmen bu durumun korunduğu izlenmektedir.

Şekil 4. 63 Sart Beldesi 1949 tarihli hava fotoğrafı (Anonim 1949)

Kentsel dokunun 1971 tarihli hava fotoğrafında değiştiği görülmektedir. Sart Çayı’nın (Paktolos) doğu ve batısında bugün Kenan Evren Caddesi olarak kullanılan ana caddenin güney kesiminde daha yoğun olmakla birlikte iki yönde de yerleşim gelişmeye başlamıştır (Şekil 4.64). Bu tarihte yerleşimin Sart Mahallesi merkezine erişimi sağlayan ve bugün Atatürk Caddesi olarak bilinen cadde üzerinde ve Sart Çayı’nın (Paktolos) Batısında Artemis Tapınağı’na erişimi sağlayan sokak üzerinde organik olarak gelişmiştir.

Şekil 4. 64 Sart Beldesi 1971 tarihli hava fotoğrafı (Anonim 1971b)

Yerleşimin bu bölgelerde gelişerek devam ettiği 1987 yılında çekilen hava fotoğrafı ile de tespit edilmiştir. 1987 yılında Sart Çayı'nın (Paktolos) batısında Kenan Evren Caddesine yakın kesimlerde bulunan bağ ve bahçe alanlarının konut alanlarına dönüşmeye başladığı görülmektedir.

1995 yılına ait hava fotoğrafında ise Sart Çayı'nın (Paktolos) doğusunda ve batısında Kenan Evren Caddesi'ne yakın kesimlerde yerleşim dokusu sıklaşmıştır (Şekil 4.64). Bu dönemde özellikle Sart Çayı'nın (Paktolos) doğusunda kalan kesimde bugün Atatürk Caddesi olarak bilinen caddenin Kenan Evren Caddesi'ne yakın kısımlarında birbirini dik kesen yeni sokaklar tanımlanmıştır.

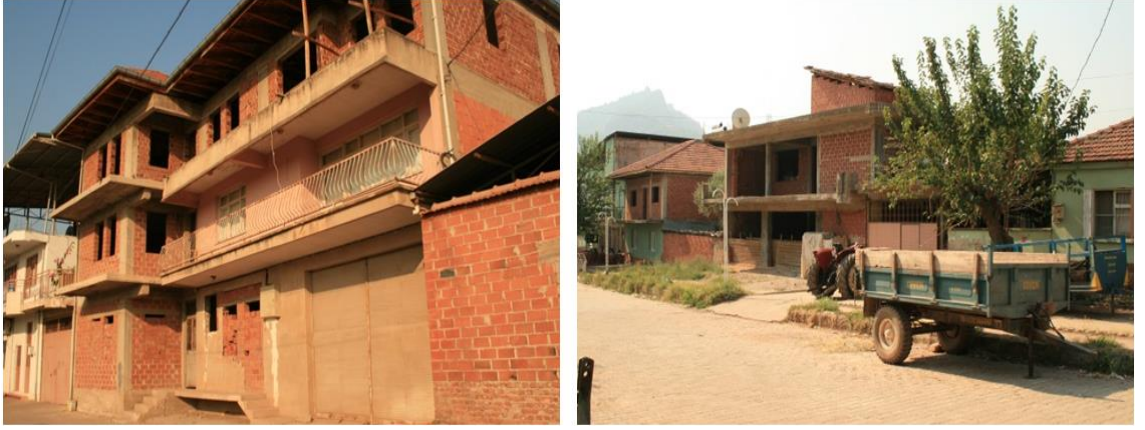
1990'lı yılların ikinci, yarısından itibaren alan ile ilişkili hava fotoğrafı temin edilememiştir. Bu tarihten itibaren Belde'nin kentsel dokusunu incelemek üzere faydalanılan en yakın tarihli görsel Google Earth uygulaması üzerinden elde edilen uydu görüntüleridir (Şekil 4.65). Uygulama üzerinden 2010 - 2019 yılları arasında çekilmiş uydu görüntüleri irdelendiğinde yerleşim dokusunun 1995 yılı hava fotoğrafındaki ile benzer olduğu yalnız yerleşim dokusunun sıklaştığı görülmektedir. Uydu fotoğraflarında Sart Beldesi'nde kentsel doku bakımından gelişimin, bir kısmı

bugünkü koruma sınırı dışında kalan Sart Mahmut Mahallesi'nde devam ettiği izlenmektedir.

Şekil 4. 65 Sart Beldesi 2019 uydu görüntüsü (Google Earth, Erişim Tarihi 22.08.2019)

2016 yılında değişen 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Sınırları nedeni ile Sart Çayı'nın (Paktolos) Batısında ve Doğusunda, Kenan Evren Caddesinin Güneyinde Sart Mahallesi'nde gelişen kentsel doku bugün 1. Derece Arkeolojik Sit Sınırları içinde bulunmaktadır. 2016 yılına kadar Mahallenin 3. Derece Arkeolojik Sit içinde bulunmasından dolayı farklı sokaklarda pek çok yeni yapının inşasına devam edilmiştir. Bugün bu yapıların bazıları inşaat halinde bazıları da kısmen tamamlanmış durumdadır (Şekil 4.66).

Şekil 4. 66 Sit alanı içinde bulunan ve inşası devam eden yapılar (Orijinal 2020)

Alanda kentsel dokuya ilişkin tespit edilen sorunlar;

- Yapılaşmanın yoğun olduğu Mahmut Bey, Atatürk ve Mustafa Bey caddelerinde tarihi ve geleneksel doku ile uyumsuz yapılar bulunduğu saptanmıştır.
- Kenan Evren Caddesi'nin güney kesiminde yer alan Mustafa Bey Caddesi, Mert, Gürbüz ve Yiğit sokaklarında bulunan bitişik nizamda inşa edilmiş 2 ve 3 katlı niteliksiz yapıların son katlarında yeni kat yapılmak üzere bırakılmış filiz bulunduğu tespit edilmiştir.
- 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı içinde hemen hemen hepsi kullanılır durumda yapılarda gerek kullanım nedeni ile eskime olduğu gerekse kullanıcı ihtiyaçları doğrultusunda niteliksiz eklemeler yapıldığı belirlenmiştir.
- Sart Mustafa ve Sart Mahmut mahallelerinde bulunan tescilli konutların bakımsız olduğu, bu yapılarda basit onarım ve / veya restorasyon kapsamında çalışmaların yapılması gerektiği tespit edilmiştir.
- Alanda bulunan yapıların kütle, gabari, cephe gibi tüm nitelikleri ile irdelenerek alana özel kıstasların belirlendiği Koruma Amaçlı İmar Planı bulunmadığı saptanmıştır.
- Araştırma alanında altyapı ağının genel olarak ihtiyaçları karşılamasına rağmen ortalama kentsel standartların altında olduğu saptanmıştır.

- Elektrik alt yapısı alan içinde muhtelif yerlerde bulunan kutu tipi transformatör merkezleri (trafolara) üzerinden beton ve/veya demir tipi direklerle dağıtıldığı belirlenmiştir.
- Araştırma alanı içinde yer alan cadde ve sokaklarda sokak aydınlatması için metal iskeletli üç farklı tasarıma sahip direkler ve beton direkler olmak üzere farklı tasarım ve malzemelerin bir arada kullanıldığı saptanmıştır.
- Haberleşme ve bilişim alt yapısı ise alanın genelinde kutu tipi merkezler üzerinden ahşap direklerle dağıtıldığı saptanmıştır.
- Araştırma alanı içinde yer alan cadde ve sokaklarda muhtelif yerlerde farklı tasarım ve malzemelerin bir arada kullanıldığı ve görsel estetik bakımından uyumsuz tasarıma sahip çöp konteynerleri bulunmaktadır.
- Antik kente ve beldeye gelenlerin ya trafiğin doğal akışı ya da günlük alışveriş nedeni ile kullandığı Kenan Evren Caddesi'nin üzerinde, Güney'de Mahmut Bey, Kuzey'de Lidya Caddesi ile kesiştiği alanda bulunan açıklığın meydan niteliğinde olmamasına rağmen gerek kullanım gerekse konumu nedeni ile bu alan meydanlaşmıştır.
- Kenan Evren Caddesi üzerinde bulunan güneyde Mahmut Bey ve kuzeyde Lidya Caddesi ile kesiştiği meydanlaşmış olan alanın niteliği ortalama kentsel standartlarının oldukça altında olduğu belirlenmiştir.
- Kenan Evren Caddesi'ne cephe veren yapıların hemen hepsinde bulunan market, berber, kahvehane, lokanta ya da tamirci gibi işletmelerin cephe düzenlemeleri, niteliksiz tabelaları ve brandaları görsel kirlilik yaratmaktadır.
- Alan içinde otobüs, minibüs ve bisiklet durakları bulunmadığı görülmüştür.
- Mahalle sakinlerinin kullanımına yönelik olarak park alanı ve meydan olarak belirlenmiş alanların düzenlemelerinde yeterli kentsel donatı elemanları bulunmamaktadır.

4.7.2.6 Tarımsal faaliyetlerden kaynaklanan sorunlar

Gediz havzasının bereketli toprakları üzerine kurulmuş olan Sardis Antik Kenti içinde ve çevresinde yüzyıllardır tarım yapıldığı kazı çalışmaları ile de ortaya konmuştur. Beldede ekonomik hayat büyük ölçüde tarım sektörüne dayanmaktadır. Arkeolojik sitler, koruma ve kullanma koşulları ile belirlenmiş olan ilke doğrultusunda 1. Derece Arkeolojik Sit olarak tescil edilmiş olan alanlarda yeni tarımsal alanların açılmayacağı ancak var olan tarımsal alanlarda toprak sürülmeden, yeni ağaç dikimi yapılmadan, mevcut ağaçlardan ürün almak koşulu ile faaliyetlerin sınırlı olarak devam ettirilebileceği kararı bulunmaktadır. Bugün Sardis 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit sınırı içinde tarım faaliyetleri yoğun olarak izlenmektedir. Bunun yanı sıra alanda hazine arazisi olarak bilinen tepe eteklerinde bozulmuş orman arazileri ve / veya makilik ya da boş araziler bulunmaktadır. Bu alanlarda kimi zaman tarla açmak amacıyla arazinin düzeltilmesi söz konusudur. Bu durumda da düzeltilen alanda arkeolojik katmanlar tahrip edilmektedir (Şekil 4.67).

Şekil 4. 67 Nekropol alanında üzerinde mezar girişi tespit edilmiş bir alanın tarla açılmak üzere düzeltilmesi (Orijinal 2015)

Bugün Sardis 1. ve 3 . Derece Sit Alanı içinde kalan topraklarda üzüm, zeytin, çeşitli meyve ve sebzeler ile yer yer pamuk ve tütün yetiştiriciliği yapılmaktadır. Toprağın uzun zamandır devamlı kullanımından kaynaklanan, toprakta azalan besin maddelerinin

neden olduğu verim düşüklüğü yaşanmaktadır. Gerek verimin arttırılması gerekse bu ürünlerin yetiştirilmesi sürecinde çeşitli hastalık ve zararlılardan kaynaklanan ürün kayıplarının önlenmesine yönelik olarak zirai mücadele çalışmalarının düzenli olarak yapıldığı Gediz Havzası Koruma Eylem Planı çalışmaları kapsamında hazırlanan raporlar ile ortaya konmuştur (GHEP, 2013). Bölgede söz konusu bu zirai mücadele çalışmaları doğal yöntemlerden ziyade kimyasal ilaçlama şeklinde sulama ve püskürtme yolları ile yapılmaktadır. Kullanılan kimyasal malzemeler Gediz Nehri kirliliğinin nedenleri arasında yer almaktadır. Yıkanarak toprağı karışan bu kimyasallar toprak altında buluna yapı, yapı kalıntıları ve küçük buluntuların da farklı tuz birikimlerine maruz kalmasına ve kimyasal açıdan dengesi bozulmuş bir sistem içinde bulunmasına neden olmaktadır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Arkeolojik alanlar kimlik, artistik, teknik, enderlik olarak tanımlanan değerlerin yanı sıra politik, ekonomik, eğitim, işlevsel değerleri de bir arada barındıran alanlardır (Feilden ve Jokilehto, 1993). Türkiye'nin de bağlantılı olduğu uluslararası kuruluşlar, bu değerlerin saptanması, tanımlanması, belgelenmesi, korunması, sergilenmesi ve gelecek kuşaklara aktarılmasının insanlığın ortak sorumluluğunda olduğunu bildirmektedir. 12 bin yıllık geçmişi ile Anadolu toprakları pek çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Antik dönemlerden itibaren yerleşim görmüş olan Anadolu'da bugün kadim medeniyetlerin izlerini taşıyan arkeolojik alanlar kültürel ve çevresel gelişimin baskısı altındadır.

Belge niteliği taşıyan ve yenilenmesi mümkün olmayan arkeolojik alanlar, bilimsel, tarihi araştırmaların temel çalışma konusu olarak insanlığın ortak hafızasıdır. Söz konusu bu arkeolojik alanların korunması ve sürekliliğinin sağlanarak gelecekte yapılacak araştırmalara katkıda bulunması, bu kültür varlıklarının gelecek nesillere aktarılması açısından bir zorunluluktur.

Arkeolojik alanlarda yapılan araştırma çalışmaları, turizm kullanımları, çevre ve iklim şartları hassas yapıda olan arkeolojik alanların tahribata uğramasına neden olmaktadır. Bu bağlamda alanın özgün niteliğini oluşturan değerlerin tespit edilerek bu değerlerin korunması için bütüncül ve sürdürülebilir koruma, yönetim ve geliştirme politikalarının oluşturulması gerekmektedir. Arkeolojik alanlarda koruma ve yönetim politikaları doğrultusunda alana gerçekleştirilen nitelikli uygulama çalışmaları sonucunda arkeolojik alanlar önemli birer destinasyon ve bir cazibe merkezi haline gelmektedir. Kültürel turizm açısından cazip hale gelen bu alanlarda, alanın cazibe merkezi olmasının bir getirisi olarak sosyal, kültürel ve ekonomik gelişim izlenmektedir. Turizm, kültürel miras alanlarında varlıkların ekonomik değerinden yola çıkarak hem o varlıkların tanıtılmasında hem de korunmasına yönelik olarak ihtiyaç duyulan maddi kaynakların sağlanmasına katkıda bulunabilmektedir. Birbirini destekleyen bu çift eksenli gelişim bir süre sonra alanın sahip olduğu taşıma kapasitesi üzerinde kullanılması riskini de beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda arkeolojik alanlar için

taşıma kapasitesinin tespit edilmesinde alanın sahip olduğu değerler, açık – kapalı alan ilişkileri ile alanın sosyal ve fiziksel ilişkileri göz önünde bulundurulmalıdır. Taşıma kapasitesi üzerinde kullanılan alanlarda alanın doğal yapısından kaynaklanan eskimiş ve tahribata açık olma durumu nedeni ile bozulma artmaktadır. Bu durumda alan genelinde taşıma kapasitesinin belirlenmesine yönelik olarak sürekli izleme ve sayım yapılarak ziyaretçilerin yoğunluğunun ve etkinliklerinin kayıt altına alınması gerekmektedir. Sürekli izleme ve değerlendirme yoluyla kesinleştirilecek genel taşıma kapasitesi bazında alana gelen ziyaretçi sayısının kapasitenin üzerinde olması durumunda ziyaretçilerin alana girişi alanı terk eden kişi sayısı ile eşit olacak şekilde kontrollü olarak gerçekleştirilmelidir.

Bulundukları konum ve sahip oldukları fiziki, coğrafi, kültürel özellikleri ile farklı dinamiklere sahip olan arkeolojik alanların her biri kendi özelinde ele alınması gereken alanlardır. Gerek toprak altında gerekse toprak üstüne çıkarıldığı andan itibaren başta çevre şartları olmak üzere farklı etkilere maruz kalarak bozulan arkeolojik alanların korunması için yapılan uygulamaların yanı sıra o alan ile doğrudan ilişkisi bulunan yerel halkın koruma sürecine katılımının gerekliliği, korumanın başarısı ve devamlılığı bakımından en önemli konular arasında görülmektedir.

Arkeolojik Sit Alanlarının Değerlendirilmesi ve Koruma Sorunları: Manisa – Sardis Örneği başlıklı bu araştırmada, Sardis 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı ve yakın çevresin ele alınmış, alanın doğal ve kültürel değerler belgelenecek bir envanter oluşturulmuş, alanda bulunan, taşınmaz kültür varlıklarının, arkeolojik kazı alanlarının, geleneksel yerleşimin, tarımsal üretim yapılan alanlar bütünsellik içinde ele alınarak değerlendirilmiş, sürdürülebilirlik kavramı çerçevesinde alanın kültürel miras alanı olarak korunması ve değerlendirilmesine yönelik olarak öneriler geliştirilmiştir. Bu öneriler geliştirilmesinde;

- Sardis Antik Kenti ve kalıntılar ile iç içe geçmiş olan geleneksel dokunun tarihi ve kültürel kimliğinin korunması,
- Alanın turizm potansiyeli,

- Antik kentin bütünü ve barındırdığı tüm kültürel miras alanları ile ilgili kararlar göz önünde bulundurulmuştur.

5.1 Öneriler

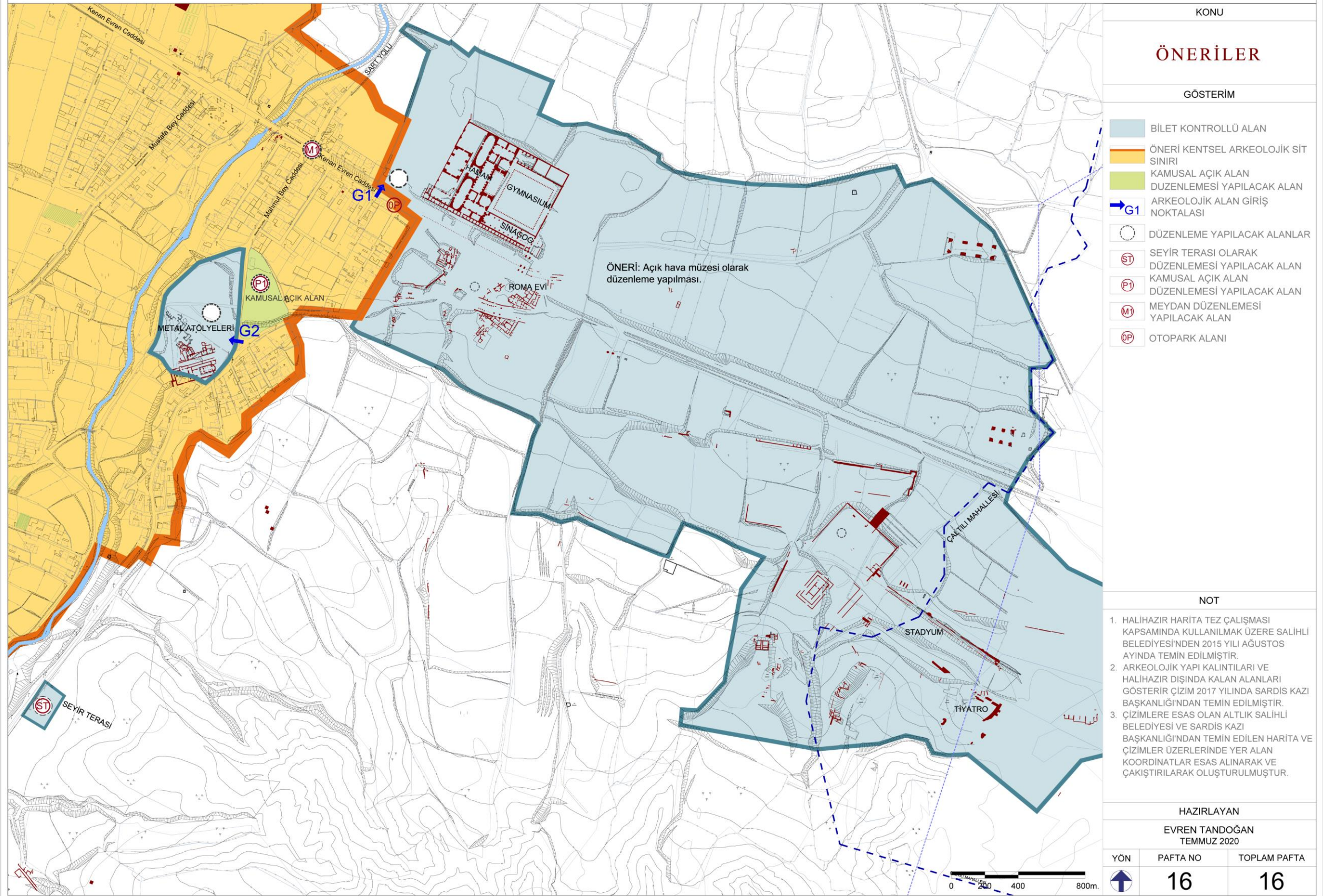
Bu araştırma kapsamında öncelikle Manisa İli, Salihli İlçesi sınırları içinde bulunan Sardis Arkeolojik Sit Alanına ilişkin doğal ve kültürel değerler belgelenerek bir envanter oluşturulmuş, alanda bulunan, taşınmaz kültür varlıklarının, arkeolojik kazı alanlarının, geleneksel yerleşimin, tarımsal üretim yapılan alanlar bütünsellik içinde ele alınarak değerlendirilmiş, sürdürülebilirlik kavramı çerçevesinde alanın kültürel miras alanı olarak korunması ve değerlendirilmesine yönelik olarak öneriler geliştirilmiştir. Bu bağlamda Sardis Antik Kenti 1. ve 3. Derece Sit Alanı'nda gerçekleştirilen arazi etüt çalışması ve literatür araştırmaları sonucunda alan ve yakın çevresinde, alan ölçeğinden tek yapı ölçeğine kadar mevcut duruma yönelik araştırmalar yapılmıştır. Elde edilen veriler bütünlük koruma yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilmiş, araştırma alanı ile ilgili olarak alanın içinde barındırdığı mimari, sosyal, tarihi, arkeolojik değerleri ile Türkiye için önemli bir konumda olmasına rağmen, alanın gerek fiziksel çevresinden kaynaklanan nedenlerden gerekse kendi koşullarından dolayı zayıf noktalarının ve benzeri şekilde alanda farklı nedenlerle oluşan tehditler var olsa da alanın güçlü yanlarından kaynaklanan fırsatlara da sahip olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda araştırma alanının mevcut durumu tespit edilerek sorunların tanımlanması ve bu sorunların çözümüne yönelik önerilerin geliştirilmesi amacı ile alanda yapılan arazi etüd çalışmaları, literatür ve veri araştırmaları sonucunda elde edilen veriler doğrultusunda alanın zayıf yönlerinin güçlendirilmesi, tehditlerin ortadan kaldırılması ya da en düşük seviyeye indirilmesi, güçlü yönlerin ortaya çıkartılarak fırsatların değerlendirilmesine imkan verecek analizler yapılmıştır. Bu analiz ve araştırma bulgularının ulusal ve uluslararası koruma ilkeleri doğrultusunda irdelenmesi sonucunda Sardis 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit alanının özgün niteliklerinin korunması, bir süreklilik oluşturulması, önemli bir turizm destinasyonu haline gelmesine, alanın planlanmasına ve peyzaj tasarımına yönelik öneriler geliştirilmiştir. Bu kapsamda, Sardis Antik Kenti ve yakın çevresinde gerçekleştirilen arazi-etüd çalışmaları ile literatür araştırmaları sonucunda elde edilen belgeler üzerinde yapılan GZFT (SWOT) analizi ve değişimlik analizi

verilerinin parsel bazında ele alınması ve bu analizlerin 658 sayılı Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları İlke Kararı'na uygun olarak alanda bulunan arkeolojik değerlerin korunmasını esas alan bir yaklaşım doğrultusunda değerlendirilmesi sonucunda bu verilerin ortak sonuçlarda bulunduğu sentez paftası elde edilmiştir. Sentez paftası üzerinden birbirleriyle ilgili olan verilerin çakıştırılması ve karşılaştırılması ile yapılan sorgulamalar sonucunda alanın yasal koruma statüsü ile ilişkili olarak ulaşım, arkeolojik kalıntıların bulunduğu alanlar, geleneksel konut alanları, kentsel tasarım, açık yeşil alanlar ve tarım alanlarına yönelik önerilerin yanı sıra arkeolojik sit alanı sınırlarına yönelik öneriler geliştirilmiştir. Bu öneriler geliştirilmesinde;

- Sardis Antik Kenti ve kalıntılar ile iç içe geçmiş olan geleneksel dokunun tarihi ve kültürel kimliğinin korunması,
- Alanın turizm potansiyeli,
- Antik kentin bütünü ve barındırdığı tüm kültürel miras alanları ile ilgili kararlar göz önünde bulundurulmuştur.

Ulaşım olanakları bakımından merkezi konumunda olan araştırma alanı, tarım faaliyetlerinin yoğun olduğu bir bölgedir. Antik kentte ziyaretçiye açık olan kalıntılar araştırma alanı içinde hemen hemen merkezi bir konumunda ancak birbiri ile ilişkisi görsel olarak kurulamayan parçalı bir yapıdadır. Alan geneli ticaret ve sosyal kullanımlar bakımından kentsel bir karaktere sahip değildir. Alanın merkeze göre batısında yer alan Sart Mahallesi konut kullanımı ile öne çıkmakta geriye kalan kesimlerde arkeolojik kalıntılar ile iç içe geçmiş olarak tarımsal kullanımın devam ettiği görülmektedir. Bu bağlamda araştırma alanı içinde temel kullanım konuları, alan farklılaşmaları göz önünde bulundurularak her bölgenin kendi karakterini devam ettireceği kullanımlar ile alt ölçeklere tanımlanmıştır. Bu kullanımlara göre araştırma alanı (i) Arkeolojik kalıntıların olduğu alanlar, (ii) Kentsel arkeolojik alanlar, (iii) Tarımsal alanlar, (iv) Doğal kaynakların çıkartıldığı ve işletildiği alanlar olmak üzere dört alt alanda irdelenmiştir. Bu dört alt konu dışında kalan alanın yasal koruma statüsü ile ilişkili olarak sınırlar, araştırma alanın bitkisel dokusu, kentsel donatı ve ulaşım konuları tüm alt alanları da ilgilendiren genel başlıklar olarak değerlendirilmiştir (Şekil 5.1).

**ARKEOLOJİK SİT ALANLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE
KORUMA SORUNLARI:
MANİSA – SARDİS ÖRNEĞİ**

Şekil 5. 1 Sardis Antik Kenti'nin korunmasına yönelik olarak geliştirilen öneriler, kısmi plan (Orijinal 2020)

5.1.1 Ulaşım

Ulaşım olanakları bakımından merkezi konumunda olan araştırma alanı içinde bugün kullanılan ulaşım şemasının gelişimi hava fotoğrafları ve Google Earth imajları üzerinden analiz edilmiş, çoğunlukla halkın kullanımı doğrultusunda süreç içinde, plansız olarak geliştiği tespit edilmiştir. Alanda mevcut ulaşım şemasına ilişkin sorunlar ve olanaklar belirlenerek Sardis Antik Kenti ve kalıntılar ile iç içe geçmiş olan geleneksel dokunun tarihi ve kültürel kimliklerinin korunması ana fikri doğrultusunda parsel bazında değerlendirilerek öneriler geliştirilmiştir.

Ulaşım bakımından erişimi kolay bir konumda olan Sardis Antik Kenti Doğu-Batı doğrultulu D300 (E96) Karayolu üzerinde biri Çaltılı Mevkii'nde diğer ikisi Sart Mevkii'nde olmak üzere üç farklı kavşaktan erişim olanağı bulunmaktadır. Ulaşım şeması irdelendiğinde alternatif güzergâh oluşturma imkanları olduğu görülmüştür.

Öneriler;

Sardis 1. ve 3. derece arkeolojik sit alanı içindeki mevcut ulaşım sistemi değerlendirildiğinde mevcut yapı büyük ölçüde korunmuş ancak arkeolojik kalıntıların korunması kapsamında ulaşım sistemine yönelik de yeni öneriler geliştirilmiştir. Buna göre;

- Kenan Evren Caddesi olarak adlandırılan, batı ve doğu yönlerinden D300 (E96) Karayoluna bağlanan caddenin kuzey-güney yönlü Sart Yolu'ndan yaklaşık 200 metre doğusundan Çaltılı Beldesi batı yönlü girişine kadar yaklaşık olarak 500 metresi trafiğe kapatılmalıdır. Söz konusu bu alanın kuzey yönünde Roma Dönemi'ne tarihlenen arkadlı yolun bir kısmı izlenebilirken yolun güney kesiminde ise Lidya Dönemi'nden itibaren farklı dönemlerde inşa edilmiş konut yapılarına ait kalıntılar izlenebilmektedir. Bugün mevcut olan izlerden anlaşıldığı kadarı ile Kenan Evren Caddesi'nin altında da bu kalıntıların devamı niteliğinde kalıntılar bulunmaktadır. Dolayısı ile caddenin bu kesiminin trafiğe kapatılması parçalı bir şekilde ortaya çıkartılan kalıntıların en azından belli bir kesim içinde bir bütün olarak ele alınması açısından oldukça önemlidir.

- Kenan Evren Caddesi'nde yaklaşık 500 metrelik yolun araç trafiğine kapatılması ile caddenin bu kesiminden ulaşılan tarla, bağ ve bahçelere erişim için Sart Yolu üzerinden ulaşılan D300 (E96) Karayolu'ndan Çaltılı Belde'si yönüne ve bu güzergâh üzerinden de tarla, bağ ve bahçelere erişim sağlanacaktır.
- Alan içinde kullanılmakta olan mevcut yol sistemi olabildiğince korunmalı ve yeni araç yolları açılmamalıdır. Ancak gereksinimler doğrultusunda bağlara, bahçelere ya da zeytinliklere erişimin sağlanması amacı ile yeni yollarının oluşturulmasında sakınca bulunmamaktadır.
- Artemis Tapınağı'na erişim için kullanılan asfalt kaplamalı yol aynı zamanda geleneksel konut yapılarının arasından geçmektedir. Bu güzergâhta yol, bugünün teknolojisi ve dokusu ile uyumlu olan asfalt kaplama yerine geleneksel doku ile daha uyumlu ve aşınmaya karşı dayanıklı, beton veya sert doğal taş kaplama ile kaplanmalıdır.
- Antik kent ile bütünleşmiş yapıda bulunan Sart Mustafa Mahallesi'nde kullanılan asfalt kaplı yollar geleneksel doku ile daha uyumlu ve aşınmaya karşı dayanıklı, beton veya sert doğal taş kaplama ile kaplanmalıdır.
- Sardis Antik Kenti'nin bulunduğu Sart Beldesi'nin Sart Mustafa Mahallesi'ne erişimin sağlandığı, D300 (E96) Karayolu üzerinde bulunan ve Sart Yolu ile bağlanan kavşak üzerinde Sardis ile ilgili tanıtım, bilgilendirme ve yönlendirme amaçlı düzenlemeler yapılmalıdır.
- Ulaşım sisteminde mevcut olanlarının ıslahına yönelik olarak yapılacak tüm çalışmalar Salihli Belediyesi tarafından İzmir 2 Numaralı Koruma Bölge Kurulu bilgisi dahilinde, kazı – sondaj uygulaması gerekli olması durumunda Manisa Müzesi denetiminde yapılmalıdır.

5.1.2 Arkeolojik kalıntıların bulunduğu alanlar

Sardis Antik Kenti'nde Lidya ve Roma dönemine tarihlenen kalıntılar bulunmaktadır. Bunların dışında, araştırma alanı içinde arkeolojik kalıntılar üzerinde gelişmiş olan geleneksel doku içinde yer alan tescilli yapılar ile alanın kültür varlıkları açısından dönemsel ve yapısal zenginliğini artıran unsurlar olmaktadır. Bugüne ulaşmış ve

Lidyalılar tarafından kurulduğu bilinen antik kentte bulunan farklı dönemlere tarihlenen ve alan içinde birbirinden uzak konumlarda bulunan arkeolojik kalıntılar alanın temel kaynak değerini oluşturmaktadır. Bu kalıntıların birbirleri ile uyum içinde korunmaları ve sergilenmeleri önemli bir konu olarak ele alınmalıdır.

Öneriler;

15.000 dönüm alana yayılmış olan Sardis Antik Kenti'ne ait kentsel yapı kalıntılarına erişim imkanları olsa da alandaki bilgilendirme ve yönlendirme levhalarının yetersiz olması ve gezi güzergâhına yönelik bir düzenleme yapılmadığı için ziyaretçiler sadece hamam, gimnazyum ve sinagogun olduğu alanı ve görevliler tarafından bilgilendirilmiş oldukları takdirde Artemis Tapınağını da ziyaret ettikten sonra Sardis antik kenti ziyaretlerini tamamlamaktadırlar. Oysa Dünya'da farklı inanç sistemleri tarafından hac merkezi olarak kabul edilen kilise ve sinagog yapıları, altının - gümüşün artırılarak paranın ilk darp edildiği metal işleme atölyeleri ve Lidya Döneminde inşa edilerek yüzyıllar boyunca kullanılmış kerpiç ve taş işçiliği ile öne çıkan kent duvarı bugün de varlıklarını sürdüren ve görülmeye değer yapılardır.

- Mülkiyeti T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı uhdesinde bulunan kamuya ait parsellerin kısıtlı olması nedeni ile kamulaştırma yapılmalıdır.
- Alanda T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı adına kazı başkanlığı tarafından sürdürmekte olan araştırma, kazı ve koruma-onarım çalışmaları alanda mevcut yapı kalıntılarının birbiri ile ilişkisinin ve algılanabilirliğinin arttırılması bakımından genişletilerek sürdürülmelidir.
- Sardis 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı'nın korunmasına ve yönelik öneriler kapsamında arkeolojik kalıntıların sunumuna yönelik olarak bilet kontrollü girilen alanın kapsamının hamam, gimnazyum, sinagogun olduğu alandan, Roma evi ve çevresindeki kalıntılar, tiyatro, stadyum ve 49 numaralı kazı alanının bulunduğu Sart Mustafa Mahallesi 4000/1, 4000/2, 4000/3, 4000/4, 4000/7 ve Çaltılı Mahallesi'nde bulunan 108/1, 108/2, 108/3, 107/6 ada/parsel numaralı parselleri kapsayacak şekilde genişletilmesi önerilmektedir. Bu öneri doğrultusunda Kenan Evren Caddesi'nin hamam, gimnazyum, sinagog alanının

karşısında bulunan 4019/16 numaralı parselin batı ucundan Çaltılı Mahallesi yoluna kadar olan kısmı bilet kontrollü alanın içinde kalmaktadır (Şekil 5.3).

- Arkeolojik kalıntıların olduğu alanlarda doğal olarak gelişen ot ve otsu bitkiler için düzenli bitki temizliği yapılmalıdır. Ancak bu durum sadece kamu parsellerinde bulunan arkeolojik kalıntılar için mümkün görünmektedir. Dolayısı ile yerel halk ile işbirliği yapılarak Sart Mustafa Mahallesi'nde bulunan 4000/1, 4000/2, 4002/15, 4002/22 ve Çaltılı Mahallesi'nde bulunan 108/1, 108/2, 108/3 ve 153/1 ada/parsel numaralı şahıs mülkiyetinde olan parsellerde de arkeolojik kalıntıların çevresinde gerekli bakımlar yapılması için girişimlerde bulunulması gerekmektedir.
- Sardis 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı yaklaşık olarak 15.000 dönüm alan kaplamaktadır. Geniş bir alana yayılan antik kentin üzerinden ve yakınından taşıt yolu geçmektedir. Bu durumda yol kenarında bulunan yapı kalıntılarının aktif trafik nedeni ile araçların fiziksel temasını engellemeye yönelik olarak yol boyunca eserleri korumak üzere set, bariyer gibi engelleyici, önleyici düzenlemeler önerilmektedir. Bu bağlamda araçların yoldan çıkmasını önlemek, onları yavaşlatmak veya yola döndürmek amacıyla ahşap veya kompozit malzemeler kullanılarak modüler yol kenarı bariyeri yerleştirilmelidir.
- Yol kenarında bulunan ve üzeri atmosfer koşullarına karşı korunması amacı ile tamamen oluklu levha ile kapatılmış olan arkeolojik kalıntıların farklı koruma tedbirleri bir arada düşünülerek ele alınması ve oluklu levha kaplamaların kaldırılarak gerekli koruma onarım çalışmaları yapılarak ziyarete açılması ve olası üst örtü gereksinimi halinde Roma Evi olarak adlandırılan kalıntıların üzerinde bulunan çelik strüktür üzeri PVC (polivinil klorür) kaplı membran ile uyumlu üst örtü projelendirilmesi yapılmalıdır.
- Atmosfer koşullarına açık durumda bulunan tüm arkeolojik kalıntıların düzenli olarak görsel izlemeleri ve takipleri yapılarak bozulma ve tahribata karşı gerekli tedbirler alınmalıdır. Bu tedbirlerin kapsamı kalıntıların korunması, ömürlerinin uzatılması için gerekli asgari müdahaleler olarak tanımlanabilir. Buna göre; alandaki arkeolojik kalıntıların çökme, yıkılma, dağılma ve dolayısıyla bütünlüklerini kaybetme sürecinin durdurulmasına yönelik olarak destekleme ve

sağlamlaştırma-dondurma yoluyla dayanıklılıklarının artırılması ve sınırlı oranda tamamlamayı içeren uygulamalar yapılması önerilmektedir.

- Alanda bulunan Artemis Tapınağı, sinagog, metal atölyelerine göre hakkında daha az çalışma yapılmış olan ve gerek tarihi gelişimi gerekse mimarisi hakkında kısıtlı veri bulunan tiyatro ve stadyum yapıları üzerine daha detaylı araştırmalar yapılmalı ve bu yapıların fiziksel olarak korunmasına yönelik destekleme ve sağlamlaştırma-dondurma yoluyla gerekli onarım müdahaleleri yapılmalıdır.
- Sardis Arkeolojik Sit Alanı girişinden itibaren farklı noktalarda bulunan yapı kalıntıları için yönlendirme yapılmalıdır.
- Güvenlik ve tedbir amacı ile alana gelen ziyaretçilere yönelik yerleştirilecek uyarı levhaları ve kontrol elemanları bir arada kullanılmalıdır.

Ziyaretçi merkezi

Sardis 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı içinde bugün izlenebilir durumda olan yapı kalıntıları Bozdağ eteklerindeki Gediz Ovası ve tabanına yakın tepeler üzerinde ve yaklaşık olarak 15.000 dönümlük bir alana yayılmış durumdadır. Ziyaretçiler Sardis'e geldiklerinde Artemis Tapınağı ve hamam, gimnazyum, sinagogun olduğu ve çevresi koruyucu çit ile çevrili olan iki farklı alana girmek için bilet almaktadır. Hamam, gimnazyum, sinagogun olduğu alan girişinde bilet gişesi ve bekçi kulübesi olarak kullanılan tek katlı bir yapı bulunmaktadır. Bilet alınarak erişim sağlanan alanda ziyaretçilerin toplandıkları, ziyaretçilere alandaki tarihi ve kültürel değerlerin tanıtıldığı, ziyaretçilerin dinlenmeleri ve bilgilendirilmeleri amacı ile düzenlenmiş bir alan ya da ziyaretçi merkezi bulunmamaktadır.

Sardis 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı'nın korunmasına ve yönelik öneriler kapsamında arkeolojik kalıntıların sunumuna yönelik olarak bilet satışının yapıldığı alanın kapsamının genişletilmesi önerilmektedir. Bu kapsamda ziyaretçilerin Kenan Evren Caddesi yönünden otobüs, özel araç veya yaya olarak vardıkları ilk yer mevcut durumda da hamam, gimnazyum, sinagogun bulunduğu alana giriş için kullanılan kapı

olacaktır. Bu giriş alanında bilet satış gişesi ve kontrol noktasını içeren giriş elemanlarının yanı sıra güvenlik, su - meşrubat türü içeceklerin satıldığı büfe, ziyaretçilerin ihtiyaçlarını karşılayacakları tuvalet ve ilk yardıma yönelik hizmetlerin verileceği mekânlar ile alan hakkında güncel bilgiler doğrultusunda hazırlanmış broşür, harita, kitap ve kitapçık gibi yayınların, alana özel hediyelik eşya satışının yapılacağı mekânları kapsamalıdır. Bu yapı sığ temelli, hafif çatıyla ve tek katlı olarak inşa edilmelidir.

Ziyaret güzergahı

Ziyaret güzergâhları Sardis Antik Kenti'ne gelen ziyaretçilerin alanda geçirecekleri zamana göre farklı içerik ve yönelimleriyle kısa ve uzun tur olarak belirlenmiştir (Çizelge 5.1 ve 5.2). Tur güzergahı kazı çalışmaları sonucunda ortaya çıkartılmış olan kalıntıların gezilmesi ve tanıtılması amacı ile önerilmiştir. Her iki turda da gezi güzergahı restorasyon çalışması en ileri seviyede olan, dolayısı ile ziyaretçiler tarafından kolay algılanabilir yapıda olan hamam, gimnazyum ve sinagog yapı kompleksi ile başlatılmış ve tapınak yapısı ile tamamlanmıştır. Ayrıca her iki tur güzergahında da tanımlanmış olan seyir terası ve dinlenme alanında antik kentin batısında bulunan büyük nekropol alanı ve Bintepe Tümülsüleri'nin izlenebileceği ve antik kentin girişinden itibaren katedilen mesafe göz önünde bulundurularak ziyaretçiler için tur güzergahında duraklayıp, dinlenecekleri bir alan önerilmiştir.

Çizelge 5. 1 Sardis Antik Kenti'ne gelen ziyaretçiler için uzun tur güzergahı önerisi

Durak sırası	Açıklama
1	Tur başlangıç noktası olarak belirlenen ziyaretçi merkezinde bir araya gelerek alan hakkında genel bilgi edinecek,
2	Roma yolu ve dükkânlara yönlendirilecek,
3	Hamam, gimnazyum ve sinagogu ziyaret edilecek,
4	Tiyatro, stadyum yapılarının bulunduğu alan ve çevresindeki Roma Dönemi'ne tarihlenen konut kalıntılarına yönlendirilecek,

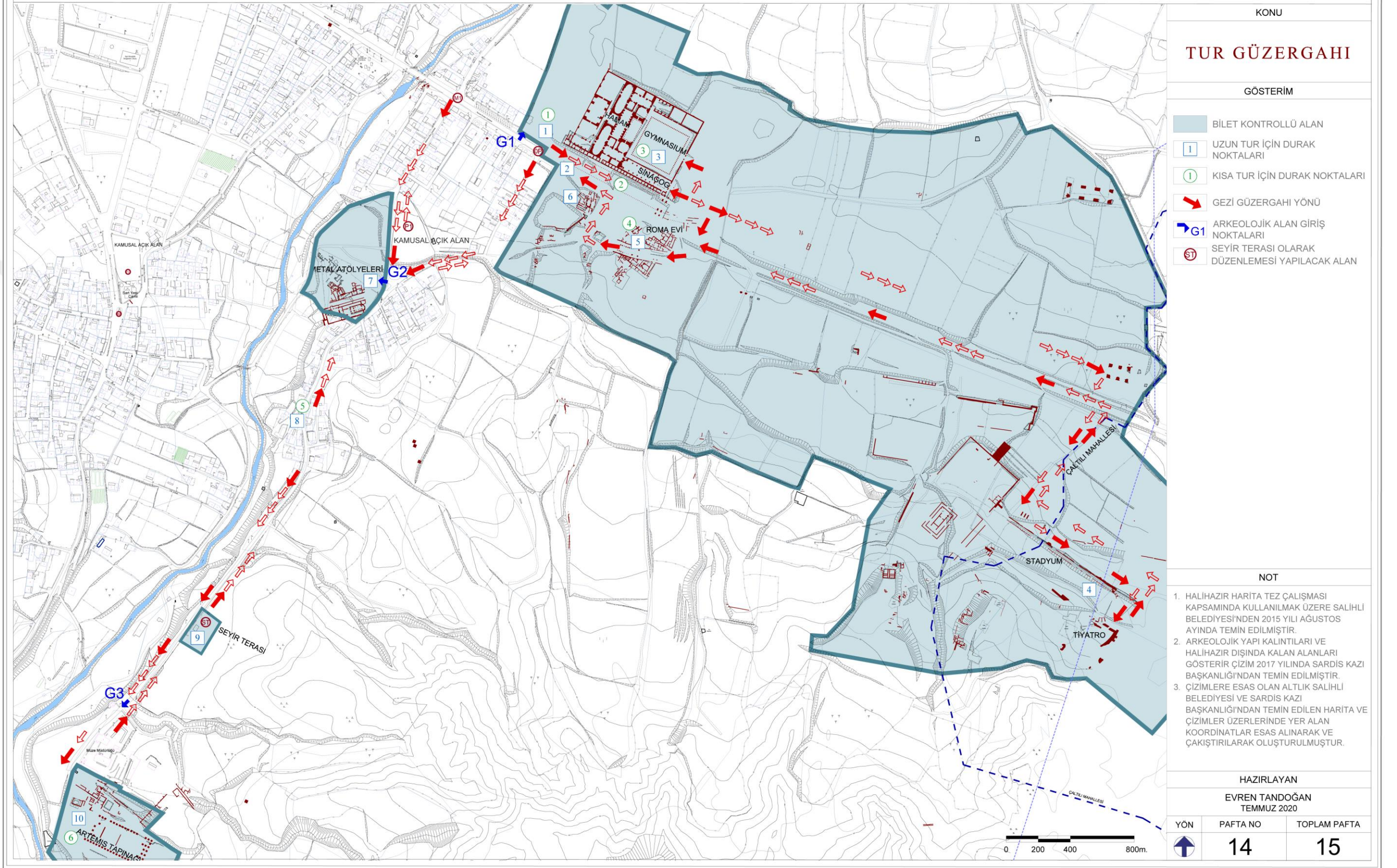
Çizelge 5. 2 Sardis Antik Kenti'ne gelen ziyaretçiler için uzun tur güzergahı önerisi (devam)

5	Tiyatrodan geri dönülerek giriş kapsına yakın konumda bulunan, kazı başkanlığı tarafından Rome evi (Bronz ev) olarak adlandırılan kalıntıların bulunduğu alan gezilecek,
6	Lidya ve Roma dönemlerine tarihlenen sur duvarları ve konut kalıntıları izlenecek,
7	Bilet kontrollü alanın dışına çıkılarak Artemis Tapınağı'na erişimi sağlayan Mahmut Bey Caddesi üzerinde metal atölyeleri ve Bizans Dönemi'ne tarihlenen kiliselere ait kalıntılar ziyaret edilecek,
8	Mahmut Bey Caddesi üzerinde bulunan geleneksel konut yapılarını izleyecek,
9	Seyir terası ve dinlenme alanı üzerinden Sart Çayı'nın (Paktolos) batısında bulunan büyük nekropol olarak adlandırılan Lidya Dönemi gömü alanı ve Bintepeleer Tümölüsleri ayaklı seyir dürbünleri ile izlenecek, (Alanı gezen ziyaretçilerin bir araya gelerek, rehberlerinden Artemis Tapınağı, Sardis Antik Kenti nekropol alanları ve Bintepeleer Tümölüsleri hakkında bilgi alacakları bir alan olarak 4052/1 parsel üzerinde yarı açık / yarı kapalı, sığ temelli elamanlar ile hafif çatkılı bir seyir terası önerilmektedir. Bu alanda parselin kuzeybatı yönüne, ayaklı seyir dürbünleri yerleştirilerek Bintepeleer Tümölüsleri ve antik kentin batısında bulunan büyük nekropol alanının izlenmesine yönelik bir düzenleme yapılmalıdır.)
10	Artemis Tapınağı'nı ziyaret edecek,
11	Tapınlaktan geri dönerek ziyaretçi merkezine ulaşacak ve turlarını tamamlayacaklardır.

Çizelge 5. 3 Sardis Antik Kenti'ne gelen ziyaretçiler için kısa tur güzergahı önerisi

Durak sırası	Açıklama
1	Tur başlangıç noktası olarak belirlenen ziyaretçi merkezinde bir araya gelerek alan hakkında genel bilgi edinecek,
2	Roma yolu ve dükkânlara yönlendirilecek,
3	Hamam, gimnazyum ve sinagogu ziyaret edilecek,
4	Rome evi (Bronz ev) olarak adlandırılan kalıntıların bulunduğu alanı izleyecek,
5	Mahmut Bey Caddesi üzerinde bulunan geleneksel konut yapılarını izleyecek,
6	Seyir terası ve dinlenme alanı üzerinden Sart Çayı'nın (Paktolos) batısında bulunan büyük nekropol olarak adlandırılan Lidya Dönemi gömü alanı ve Bintepeler Tümülüsleri ayaklı seyir dürbünleri ile izlenecek, (Alanı gezen ziyaretçilerin bir araya gelerek, rehberlerinden Artemis Tapınağı, Sardis Antik Kenti nekropol alanları ve Bintepeler Tümülüsleri hakkında bilgi alacakları bir alan olarak 4052/1 parsel üzerinde yarı açık / yarı kapalı, sığ temelli elamanlar ile hafif çatklı bir seyir terası önerilmektedir. Bu alanda parselin kuzeybatı yönüne, ayaklı seyir dürbünleri yerleştirilerek Bintepeler Tümülüsleri ve antik kentin batısında bulunan büyük nekropol alanının izlenmesine yönelik bir düzenleme yapılmalıdır.)
7	Artemis Tapınağı'nı ziyaret edecek,
8	Tapınaktan geri dönerek ziyaretçi merkezine ulaşacak ve turlarını tamamlayacaklardır.

**ARKEOLOJİK SİT ALANLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE
KORUMA SORUNLARI:
MANİSA – SARDİS ÖRNEĞİ**

Şekil 5. 3 Öneri ziyaret güzergahı – Uzun tur (Orijinal 2020)

5.1.3 Geleneksel konut alanları

Kentsel doku alan etüd analiz çalışmaları, hava fotoğrafları ve Google Earth imajları üzerinden analiz edilmiş, Atatürk Caddesi ve Sart Çayı'nın (Paktolos) Batısında Artemis Tapınağı'na erişimi sağlayan sokak üzerinde organik olarak geliştiği, Atatürk Caddesi'nin Kenan Evren Caddesi'ne yakın kesimlerinde ise birbirini dik kesen sokaklarda bitişik nizamda geliştiği tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra Sart Mustafa ve Sat Mahmut mahallelerinde koruma ve onarım çalışmaları yapılarak yaşatılması gereken tescilli yapılar ve bakımsız konutlar bulunmaktadır. Bu konutların korunarak sürekliliğinin sağlanmasına yönelik olarak basit onarım, esaslı onarım, bakım gibi uygulamalarına yönelik öneriler geliştirilmiştir. Bu doğrultuda alanda yapılabilecek uygulamaların neler olduğu T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu 660 sayılı Taşınmaz Kültür Varlıklarının Gruplandırılması, Bakım ve Onarımları İlke Kararı ile belirlenmiştir (Şekil 5.2).

Öneriler;

- Araştırma alanı içinde tescilli ya da yeni inşa edilmiş olan ve hemen hemen hepsi kullanılır durumda yapılar bulunmaktadır. Gerek zamanın yıpratıcı etkisi gerek kullanım nedeni ile eskime gerekse kullanıcı ihtiyaçları doğrultusunda alanda bulunan yapılarda bakım, onarım ve değiştirme / ekleme müdahaleleri görülmektedir. Bugün kullanılmakta olan yapılara müdahaleler olmuşsa da alanın 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı içinde tescilli yapıların kütle ve cephelerini değiştirmeye yönelik herhangi bir müdahale yapılmamalıdır.
- Araştırma alanında bulunan tescilli yapılarda koruma kapsamında yapılacak her türlü koruma-onarım, sağlamlaştırma ya da güçlendirme müdahalesi için 2863 sayılı Koruma Kanunu ve Yüksek Kurul İlke Kararları çerçevesinde, 1/50 ve/veya gerekli ölçeklerde belgeleme (rölöve) çalışması, dönemleme (restitüsyon) araştırması ile koruma-onarım (konservasyon-restorasyon) projeleri hazırlanarak İzmir 2 Numaralı Koruma Kurulu uygun görüşüne sunulmalıdır. Ancak mevcut olan yapıların kullanımı devam ettiği süre boyunca yerel halkın ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde basit onarım müdahalelerinin yapılabilmesi

gerek kullanıcıların konfor koşullarının iyileştirilmesi bakımından gerekse görsel ve estetik olarak daha iyi bir çevre yaratılması bakımından önemlidir. 660 sayılı Taşınmaz Kültür Varlıklarının Gruplandırılması, Bakım ve Onarımları İlke Kararı'na göre yapının bozulmuş olan bölümlerinin, eksik öğelerinin aynı malzeme ve biçimle değiştirilmesi, yenilenmesi basit onarım müdahalesi yapılmalıdır. Bu bağlamda Sart Beldesi, Sart Mustafa ve Sart Mahmut mahallelerinde bulunan tescilli yapılarda yapılacak olan basit onarımlar alanda bulunan yapıların yerel mimari görünümünü etkilemeyecek ve özgün elemanlarını bozmayacak uygulamalar olarak proje ve proje onayı alınmasına gerek olmayan, sadece yapıların çatılarında, cephelerinde ve bahçelerinde yapılabilecek bakım ve tamirat işleri gerçekleştirilebilmektedir. Bu uygulamalardan bazıları;

- Çatı onarımı ve/veya üst örtüsünün aktarılması,(Şekil
- Düşey ve yatay yağmur oluk ve derelerinin tamir edilmesi veya yenilenmesi,
- Cephelerin taş ve tuğla örgülerinde sınırlı düzeyde olmak şartıyla çürütme yoluyla sorunlu malzemenin alınması ve aynı vasıftaki malzeme ile yenilenmesi.
- Cephe duvarlarının taş ve tuğla örgülerinde derz tamiri yapılması,
- Cephelerde sıva raspası ve yenileme yapılması,
- Cephe yüzeylerinin temizlenip altlık tamirleri yapıldıktan sonra boyanması veya badanalanması,
- Kapı, pencere doğramalarının tamir edilmesi veya özgün malzeme kullanılarak yenilenmesi,
- Dış zemin kaplamalarının tamir edilmesi veya kısmen ya da tamamen yenilenmesi,
- Yapı dışı elektrik ve sıhhi tesisat tamiratları,

- Bahçe sınırlarındaki duvar, it vb koruyucu elemanların tamiri veya yenilenmesi olarak önerilmektedir.
- Alanda mevcut geleneksel dokuda yapılacak basit onarım kapsamındaki her türlü uygulama Sart Beldesi'nin bağlı bulunduğu Salihli Belediyesi bünyesinde Koruma Uygulama ve Denetim Bürosu - KUDEB olmadığı için Salihli Belediyesi ve/veya Manisa Müze Müdürlüğü denetiminde, İzmir 2 Numaralı Koruma Kurulu onayı doğrultusunda yapılmalıdır.
- Bir yapıda belirtilen onarım işlerinden çoğuna gereksinim duyulması durumunda, yapılacak müdahaleler basit onarım sınıfında değil esaslı onarım sınıfında ele alınmalıdır. Bu durumda yapının esaslı onarımları için gerekli belgeleme ve projelendirme aşamalarının tamamlanarak İzmir 2 Numaralı Koruma Bölge Kurulu uygun görüşü alınması gerekmektedir. Esaslı onarım kapsamında yapılacak projelendirme ve uygulamalarda yapılacak müdahaleler yapının geleneksel yapım tekniği, formu, oranı, boyutları, malzemesi ile özgün dokuya uyumlu olmalıdır. Bu müdahaleler ulusal ve uluslararası düzeylerde benimsenen koruma ilkeleri çerçevesinde tanımlanmalı ve uygulanmalıdır.
- 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı içinde konut, işyeri, depo, bağevi gibi farklı kullanım amaçlarına hizmet edecek yeni yapı yapılmamalıdır. Betonarme karkas yapılar arasında özellikle Kenan Evren Caddesi'nin güney kesiminde yer alan Mustafa Bey Caddesi, Mert, Gürbüz ve Yiğit sokaklarında bulunan bitişik nizamda inşa edilmiş 2 ve 3 katlı nitelsiz yapıların son katlarında yeni kat yapılmak üzere bırakılmış olan kolonların kaldırılması ve bu yapılarda yeni kat eklenmesine izin verilmemesi gerekmektedir.
- Sardis Antik Kenti, Sart Beldesinin geleneksel dokusu ile doğal-kültürel peyzajın bir arada oluşturduğu siluetini korunmasına yönelik olarak alanın bütününü ele alan, bu bütünlük içindeki tüm yapıların kütle, gabari, cephe gibi

tüm nitelikleri ile irdelenerek alana özel kıstasların belirlendiği koruma amaçlı imar planının hazırlanarak uygulanması gerekmektedir.

- Alanda bulunan yapıların korumasının basit onarım, esaslı onarım, sağlamlaştırma / dondurma, bakım gibi uygulamalar ile sürdürülebilir olmasının sağlanması, mevcut tarımsal ve turizm kullanımlarda koruma anlayışını öncelikli dengesinin kurulmasını da kapsayan bir yönetim planı hazırlanarak uygulanmalıdır.

5.1.4 Kentsel Tasarım

Sart Mustafa ve Sart Mahmut mahallelerinde teknik altyapıya ait elemanlar, açık alan düzenlemeleri ve kentsel mobilyalar ortalama kentsel standartların altında olduğu tespit edilse de, genel olarak ihtiyaçları karşılamaktadır. Sardis Antik Kenti'nin de içinde bulunduğu Sart Beldesi Sart Mustafa ve Sart Mahmut Mahallelerinde yapılan etüd çalışmalarında kent halkı tarafından günlük hayat içinde kullanılagelen kente ait tüm kamusal öğeler, teknik altyapıya ait elemanlar, açık alan düzenlemeleri ve kentsel mobilyalar değerlendirilmiş, görsel ve estetik açıdan iyileştirilmesine yönelik öneriler geliştirilmiştir (Şekil 5.2).

Öneriler;

- Antik kente gelen yerli ve yabancı ziyaretçiler tarafından alana dair ilk görsel algı mekanı olarak gelişen Kenan Evren Caddesi, Mahmut Bey Caddesi ve Sart Yolu kesişiminde oluşan meydana bulunan ticari yapıların cephelerinde kullanılan gölgelik ve pergolalarda metal profiller ve oluklu levhalar yerine, dış mekan koşullarına uygun ahşap çatkı, mafsallı ya da kasetli tente çözümlerinin kullanılması önerilmektedir.
- Meydanların düzenlenmesinde kullanılan niteliksiz giriş takı, heykel gibi tasarım unsurları kaldırılmalıdır.
- Kenan Evren Caddesi, Mahmut Bey Caddesi ve Sart Yolu kesişimindeki meydan ile Atatürk Caddesi ve Mustafa Bey Caddesi kesişimindeki her iki meydanın da

bazı özel günlerde toplanma / tören alanı işlevi üstlenen önemli bir kentsel mekân olarak tasarlanmalıdır.

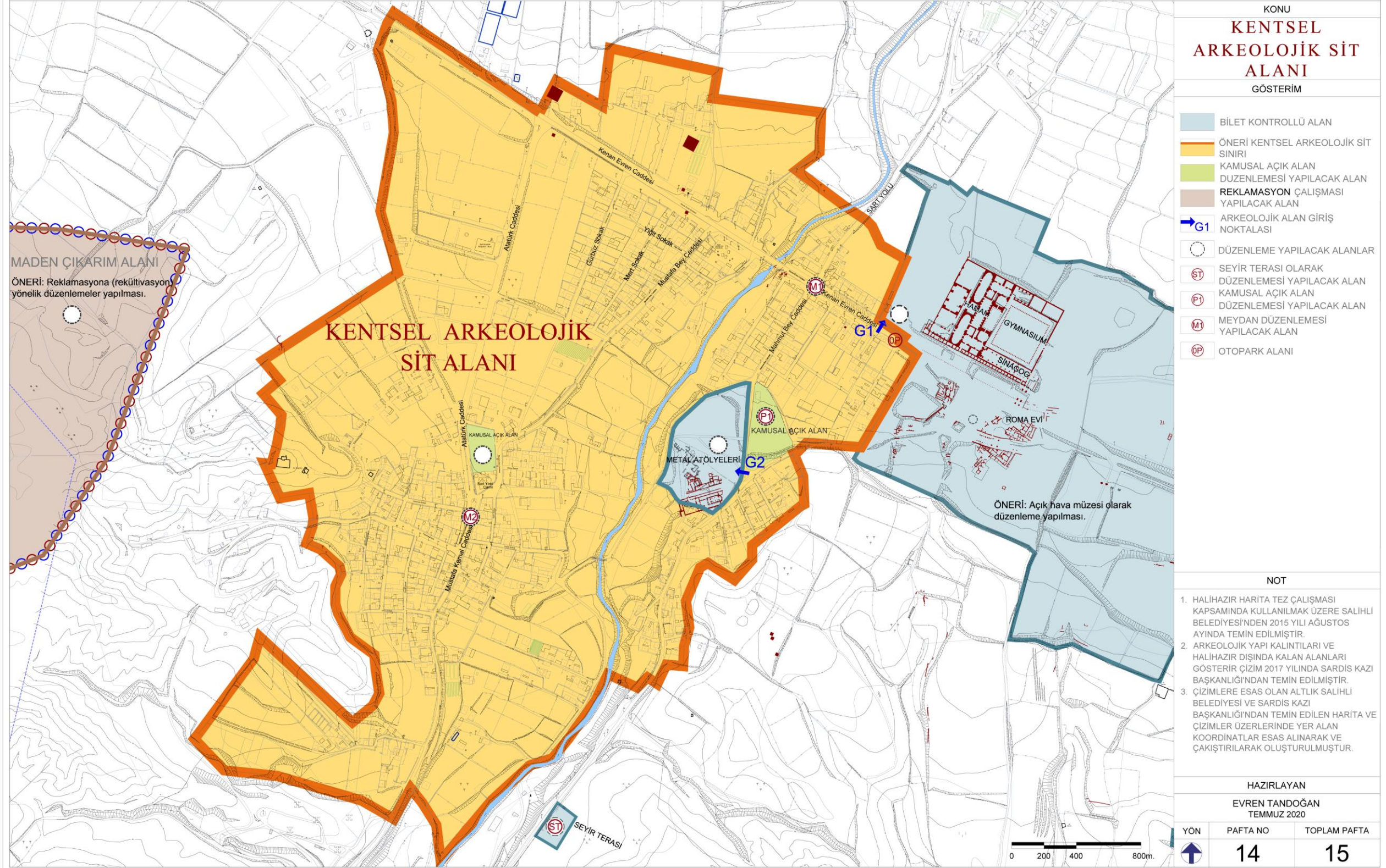
- Meydanlara komşu parselde yer alan yarı açık / yarı kapalı mekânlar park ve dinlenme alanı olarak düzenlenerek gerek yerel halkın gerekse antik kente gelen yerli yabancı ziyaretçilerin kullanacağı hizmet alanları oluşturulmalıdır.
- Kenan Evren Caddesi'nin güneyde Mahmut Bey ve kuzeyde Sart Yolu ile kesiştiği alanda en az iki pano Sardis Antik Kenti hakkında genel bilgiler içerecek şekilde düzenlenmelidir.
- Merkez niteliğindeki meydanlarda, gerek yerel halkın günlük ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik, gerekse alana gelen ziyaretçilere yönelik gastronomik tesisler ile hediyelik eşya satış birimleri yer almalıdır.
- Süreç içinde meydanaşmış olan Kenan Evren Caddesi, Mahmut Bey Caddesi ve Sart Yolu kesişimindeki alanda ve alan bütününde tarihi doku ile uyumlu olacak şekilde doğal taş kaplama yapılmalıdır.
- Araştırma alanı içinde zemin kaplamalarının onarılması ve yenilenmesine yönelik olarak gerçekleştirilecek her türlü çalışmada zeminin altında bulunan arkeolojik katmanların tahrip olması ihtimaline karşın İzmir 2 Numaralı Koruma Bölge Kurulu bilgisi dahilinde ve Manisa Müzesi denetiminde gerçekleştirilmelidir.
- Mevcut durumda tarım alanları arasında bulunan ve yerel halk tarafından yoğun olarak kullanılan toprak patikalar stabilize edilmelidir.

- Arkeolojik kalıntıların alan içinde farklı konumlarda bulunması nedeniyle gerek ziyaretçiler gerekse yerel halk tarafından kullanılacak dinlenme noktaları düzenlenmelidir. Bu alanların düzenlenmesinde kullanılacak dış mekan mobilyaları açık hava koşullarına dayanıklı ve az bakım gerektiren, işlevsel nitelikte ve alanın dokusu ile uyumlu tasarımlara sahip olmalıdır.
- Durak gibi bekleme alanlarında ya da parklarda gölgelik yaratmak amacıyla yüksek pergolalar oturma elemanları ile bir arada ele alınmalıdır. İnsanların altında oturmaları, vakit geçirmeleri için gölge verecek yükseklikte ve genişlikte ele alınması gereken bu pergolalar doğal bitki örtüsü ile uyumlu ve Orman Bölge Müdürlüğü tarafından alanda tespit edilmiş bitkiler arasında bulunan *Hedera helix* (sarmaşık), *Vitis vinifera* sp. (asma) gibi sarılıcı bitki türleri ile bir arada kullanılarak gerek görsel estetik gerekse daha yeşil bir ortam sağlanmalıdır.
- Çocuklar için oyun grubu yerleştirilmiş olan açık alanlarda kullanılan donanım yenilenmelidir.
- Araştırma alanı içinde özellikle konut dokusunun yoğun olduğu kesimde tüm sokaklarda bulunan farklı tasarımdaki çöp konteynerlerinin bakımı ve temizliği kolay, ihtiyaca göre farklı büyüklükler sahip olan tek bir modelde elemanlar ile yenilenmelidir.
- Alan içinde özellikle ziyaretçiler tarafından kullanılmak üzere arkeolojik kalıntıların bulunduğu alanlarda kalıntıların görsel bütünlüğüne etki etmeyecek uygun noktalara, temizliği kolay alanın genelinde kullanılan konteynerler ile takım çöp kutuları yerleştirilmelidir.
- Araştırma alanı içinde gerek güvenlik gerekse görsel amaçlı olarak yapılacak arkeolojik kalıntıların aydınlatmalarında kullanılacak ışık kaynaklarının

mümkün olduğunca gizlenmesi, ekonomik çözümlerin geliştirilmesi, hırsızlık ve vandalizm bakımından insanlar tarafından erişilemez, tahrip edilemez armatürler seçilmesi gerekmektedir. Arkeolojik kalıntıların aydınlatılmasına yönelik olarak yapılacak çalışmalar aydınlatma elemanlarının hangi tiplerinin uygun olacağı, arkeolojik kalıntılar ile nasıl ilişkilendirileceği konusunda uzman ekipler tarafından ele alınmalıdır.

- Alan genelinde güvenlik gerekçesiyle yapılan ve genel aydınlatma için de kullanılan farklı tasarımdaki aydınlatma elemanları ihtiyaca göre çok yönlü, iki yönlü, tek yönlü, kısa tipleri olmak üzere tek bir model olarak yenilenmelidir.
- Çok yönlü, tek yönlü direk ya da yerden tipi aydınlatma elemanları alan genelinde özgün doku ile uyumlu bir şekilde, yeterli sayıda ve alanın geleneksel dokusuna ait özellikleri vurgulayacak şekilde kullanılmalıdır.
- Alanda yapılması gereken teknik alt yapı çalışmalarının İzmir 2 Numaralı Koruma Bölge Kurulu, Manisa Müzesi ve Sardis Kazı Başkanlığı'nın bilgisi dahilinde ve Manisa Müzesi denetiminde yapılması alanda bulunan arkeolojik katmanların zarar görmemesi bakımından oldukça önemlidir.
- Alanı ve yakın çevresinde gerçekleştirilmek üzere yapılacak olan her türlü çevre düzenleme ve altyapı çalışmalarında yerleştirilecek olan yeni şebekeler alanın silüetini etkilemeyecek şekilde yeraltına döşenmelidir.
- Yeraltında uygulanacak her türlü kentsel altyapı çalışmasında altyapı hatlarının geçeceği yerlerde olası arkeolojik katmanların tahrip olması ihtimaline karşın GPR – yeraltı taraması ve değerlendirmesi yapılmalıdır. Alt yapı çalışmalarının tamamı İzmir 2 Numaralı Koruma Bölge Kurulu, Manisa Müzesi ve Sardis Kazı Başkanlığı'nın bilgisi dahilinde ve Manisa Müzesi denetiminde yapılmalıdır.

**ARKEOLOJİK SİT ALANLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE
KORUMA SORUNLARI:
MANİSA – SARDİS ÖRNEĞİ**

Şekil 5. 2 Öneri Kentsel Arkeolojik Sit Alanı (Orijinal 2020)

5.1.5 Açık yeşil alanlar ve tarım alanları

Yapılan literatür taramaları kapsamında P.H. Davis editörlüğünde yayımlanan Türkiye ve Doğu Ege Adaları Florası (Flora of Turkey and The East Aegean Islands) bitki atlası taramalarından tespit edilen veriler doğrultusunda araştırma alanı içinde endemik bitki türleri bulunduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra araştırma alanın genel silüetinde meşe (Quercus), çam (Pinus) türleri ile karışık zeytin, ahlat, böğürtlen, yaban mersini, alıç gibi meyve ağaçları peyzaj öğeleri olarak yer alırken açıklıklarda ise tarım alanları bulunmaktadır.

Öneriler;

Bugün Sardis ve çevresi için yapılan vejetasyon araştırmalarında 2012 yılında Orman Genel Müdürlüğü'nün Salihli ilçesi bazında yaptığı saha araştırmaları, Davis editörlüğünde 1966-1985 yılları arasında yayımlanan Türkiye ve Doğu Ege Adaları Florası (Flora of Turkey and The East Aegean Islands) bitki atlası taramalarından tespit edilen veriler ile Sullivan (1989) tarafından karot sondaj üzerinden yapılan polen analizleri sonucunda tespit edilen veriler ile örtüşmektedir. Bugün alanın florasında mevcut doğal vejetasyonun yanı sıra yerel halkın ekonomik kazanç sağlamak amacıyla sürdürmekte olduğu tarımsal faaliyetler ile değişim görülse de literatür verileri ile bölgenin antik dönemden itibaren benzer bir florası olduğunu ve değişmediğini ortaya koymuştur.

Araştırma kapsamında parsel bazında yapılan değerlendirmelerde alanın arkeolojik sit alanı olmasının yanı sıra Gediz Havzası koruma planı kapsamında yer alması göz önünde bulundurulmuştur. Bu bağlamda araştırma alanı içinde bulunan parsellerde arkeolojik varlıkların bulunması nedeni ile koruma, araştırma ve turizm kullanımları dışında tarımsal kullanımın geliştirilmesi önemlidir.

- Araştırma alanı ve yakın çevresinde mevcut vejetasyonun korunması ve sürekliliğinin sağlanması gerekmektedir.
- Değerlendirme aşamasında parsel bazında yapılan sorgulamalarda, parselin arkeolojik kalıntı bulundurması ve konumu nedeni ile arkeolojik kalıntıların

yoğun olduğu kesimde konumlanması durumunda bilet ile girilen kontrollü bir alan içine alınmıştır. Araştırma alanında üzerinde arkeolojik kalıntı bulunan ve aynı zamanda tarım kullanımı devam eden ancak alan içinde kalıntıların yoğun olduğu bölgede yer almayan parsellerde tarım kullanımı devam ettirilmiştir. Bunun dışında alan içinde hâlihazırda devam eden doğal kaynakların çıkartıldığı ve işletildiği ruhsat alanları içinde kalan parsellerde yeşil alan kullanımı önerilmiştir.

- Alanda endemik tür olarak tespit edilmiş olan *Ziziphora taurica* subsp. *cleonioides* (çöl reyhanı) ve *Scrophularia depauperata* 'nın (koru sıracotu) korunmasına ve tanıtımına yönelik çalışmaları yapılmalıdır.
- Orman Genel Müdürlüğü Amenajman Dairesi tarafından yapılan çalışma sonucunda alanda bulunan korunun yapısı bozuk olarak nitelendirilmiştir. Tam bir kapalılık göstermeyen bu yapı doğal koşullar ya da yeni tarım alanı açılması amacı ile tahrip edilmektedir. Arkeolojik sit alanı içinde bulunması nedeni ile bu alanda yeni ağaç dikimi yapılmadan düzenli olarak inceleme ve gerekli bakım çalışmaları yapılmalıdır.
- Sart Beldesinin D300 Karayolu üzerinde bulunan batı ve doğu yönlü girişinde, aynı karayolu üzerinden güneydeki Sart ve Sart Mahmut Mahalleleri ile kuzeyde bulunan belde merkezini birbirine bağlayan orta kavşakta yöre iklimine uygun, ağaç ve çalı formunda doğal peyzaja özgü bitkiler ile alanın algılanmasına yönelik görsel olarak iyileştirme sağlanmalıdır.
- Sardis Antik Kenti ve yakın çevresini kapsayan Sart Beldesi'nin ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanmaktadır. Üzüm, zeytin, çeşitli meyve ve sebzeler ile yer yer pamuk ve tütün yetiştiriciliğinin yapıldığı yörede ürünün verimini arttırmak, çeşitli hastalık ve zararlılardan korunması amacı ile kimyasal ilaçlama şeklinde zirai mücadele çalışmaları yapılmaktadır. Gediz Havzası Koruma Eylem Planı kapsamında hazırlanan raporlara göre zirai mücadele kapsamında yoğun olarak kullanılan kimyasal malzemeler Gediz Nehri kirliliğini arttırmaktadır. Alandaki tarımsal kaynakların ve doğal floranın korunması amacıyla zararlılarla mücadele ve daha nitelikli ürün gelişiminin sağlanması kapsamında ekolojik yöntem ve tekniklerin kullanımı teşvik edilmelidir. Bu bağlamda 03.12.2004 tarih ve 25659 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan

Organik Tarım Kanunu ve T. C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından 11.07.2002 tarih ve 24812 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Organik Tarımın Esasları ve Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik kapsamında Salihli Ziraat Odası, Salihli Kaymakamlığı ve Salihli Belediyesi tarafından yürütülecek ortak bir çalışma ile yerel halk bu konuda bilinçlendirilmeli ve çiftçiler teşvik edilmelidir. Ekolojik olarak yürütülen tarımsal faaliyetler ile Gediz Havzası’nda tarımsal kaynaklı kirliliğin azaltılmasına katkı sağlandığı gibi ekolojik üretim ile katma değeri daha yüksek ürün yetiştirilerek yörede ekonomik kazanç arttırılabilecektir.

- 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı içinde az sayıda da olsa sera bulunmaktadır. Sera yöntemi ile sürdürülen tarımsal faaliyet genel olarak ciddi bir görsel ve kimyasal kirlilik yaratması nedeni ile bu alan içinde sera kurulmaması gerek havza bazında kirliliğin önlenmesi gerekse görsel estetik açısından önemlidir.
- Alan genelinde devam eden bahçecilik, bağcılık ve zeytin yetiştiriciliğinin ve diğer tarımsal faaliyetlerin vasıflarının arttırılması gerek ekonomik kazanç gerekse sürdürülebilir tarım için oldukça önemlidir. Bu bağlamda Salihli Belediyesi ve Salihli Ziraat Odası’nın öncülüğünde kamunun ve sivil toplum kuruluşlarının desteği ile tarımsal faaliyet sürdürülmeli; bakımsız durumdaki bahçeler ıslah edilmelidir.
- Gediz Havzası’nda kirlilik kontrolü açısından beldede jeotermal kaynaklardan çıkan sular tarımsal üretimde kullanılmamalıdır.

5.1.6 Doğal kaynakların çıkartıldığı ve işletildiği alanlar

Alanda 2002 yılından itibaren aktif olarak çalışan maden işletmesinin sıfır deşarj yöntemi ile Sart yatağından altının yanı sıra zirkon, liminit, kasiterit, almandin, ilmenit, hemeatit, rutil minerallerinin çıkarttığı, bu üretim sırasında ortaya çıkan kum ve çakılın da elde edilen mineraller gibi ticari bir ürün olarak değerlendirildiği firma yetkilisi tarafından aktarılmıştır. Farklı tarihlerde yapılan araştırma çalışmaları da söz konusu alanda herhangi bir işletmenin ancak benzeri bir yol ile ekonomik verim elde edilebileceğini teyit etmektedir. Ancak bu durum alanda ciddi bir tahribatı da beraberinde getirmektedir.

Google Earth uygulaması üzerinden maden alanının faaliyette bulunduğu 2010 - 2019 yılları arasında çekilmiş uydu görüntüleri incelenerek alanda devam eden açık ocak madenciliğinin alanın doğal dokusunu yok ettiği araştırma bulguları kapsamında ortaya konmuştur. yanı sıra maden işletmesinin ruhsat alanı içinde, Roma dönemine tarihlenen sarnıç ile Lidya oda mezarının da yer aldığı birçok eski yapı kalıntısı, yüzeyde Roma Dönemine tarihlenen çatı kiremit parçaları ve sarnıç İzmir II numaralı Koruma Bölge Kurulu tarafından tespit edilerek Kurul'un 07.11.2014 tarih ve 4474 sayılı kararı koruma altına alınmıştır. Bu veriler doğrultusunda sıfır deşarj yöntemi ile çalışan maden işletmesinin ruhsat alanının genişletilmesi arkeolojik, kültürel ve doğal değerlerimizin korunması açısından yanlıştır. Burada süregelen çalışmalar durdurulmalı ve açık ocak madenciliği sonucunda tahrip olmuş doğal dokunun iyileşmesine yönelik olarak gerekli reklamasyon (rekültivasyon) projeleri hazırlanarak uygulanmalıdır.

Maden işletme alanı için öneriler;

2002 yılından itibaren yapılan maden çıkarım işlemleri sırasında maden ruhsat alanının topografyası, toprak özellikleri değişmiş ve ekolojik yapısı bozulmuş durumdadır. Bu alanın iyileşmesine ve yeniden doğaya kazandırılmasına yönelik olarak gerekli olarak alanda yapılması gereken çalışmalar;

- Plaser maden işletmesinin çalışmaları gerek ekosisteme verdiği zarar gerekse kültür katmanlarını tahrip etmesi nedeni ile durdurulmalıdır.
- Maden ruhsat alanı ve yakın çevresi yapılacak olan detaylı envanter çalışmaları ile belgelenerek, alana ait topoğrafya, jeoloji, iklim, toprak yapısı, hidrojeoloji, erozyon ve sediment özellikleri ile alanda bulunan flora ve fauna türlerine ait durumun tespit edilmesi gerekmektedir.
- Maden ruhsat alanı ve yakın çevresinin mevcut durumunun kapsamlı olarak araştırılmasını kapsayan aşamanın tamamlanmasını takiben elde edilen verilerin değerlendirilerek alanın yeniden düzenlenmesine yönelik olarak reklamasyon (rekültivasyon) proje çalışmaları uygulamaya yönelik olarak hazırlanmalıdır.
- Hazırlanan proje kapsamında alanın uygun şekilde basamaklanması, yeniden bitkilendirilmesi öncesinde toprağın iyileştirilmesine yönelik olarak koruyucu destek vejetasyon yapılmalıdır.

- Hazırlanan projesine uygun olarak yapılan bitkilendirme çalışmalarını takip eden süreçte de düzenli olarak izleme, kontrol ve bakım uygulamaları yapılmalıdır.

5.1.7 Arkeolojik sit sınırları

Sardis Antik Kenti'ne ait kalıntıların bulunduğu alan 1978 yılında Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun (GEEAYK) kararı ile sınırları belirlenen 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak tescil edilmiştir. Tescile konu olan alan ile ilişkili olarak 1990'lı yıllarda yapılan yeni tespitler doğrultusunda 2. Derece Arkeolojik Sit Alanı belirlenmiş ve bu alan 2014 yılında güncellenmiştir. Parçalı olarak ele alınan ve antik kente ait pek çok kalıntının tescillenmiş alan dışında kalarak münferit tescillere konu olması durumu da göz önünde bulundurularak T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün ilgili birimleri tarafından yerinde tespit çalışmaları yapılmış ve yapılan değerlendirmeler sonucunda sit sınırları ile statüleri 2016 yılında İzmir 2 Numaralı Koruma Bölge Kurulu tarafından uygun bulunarak kabul edilmiştir. Ancak Sardis Antik Kenti'nin korunmasına yönelik 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı sınırları İzmir 2 Numaralı Koruma Bölge Kurulu tarafından 12.01.2018 tarih ve 9274 sayılı karar ile güncellenmiş ve bugünkü halini almıştır.

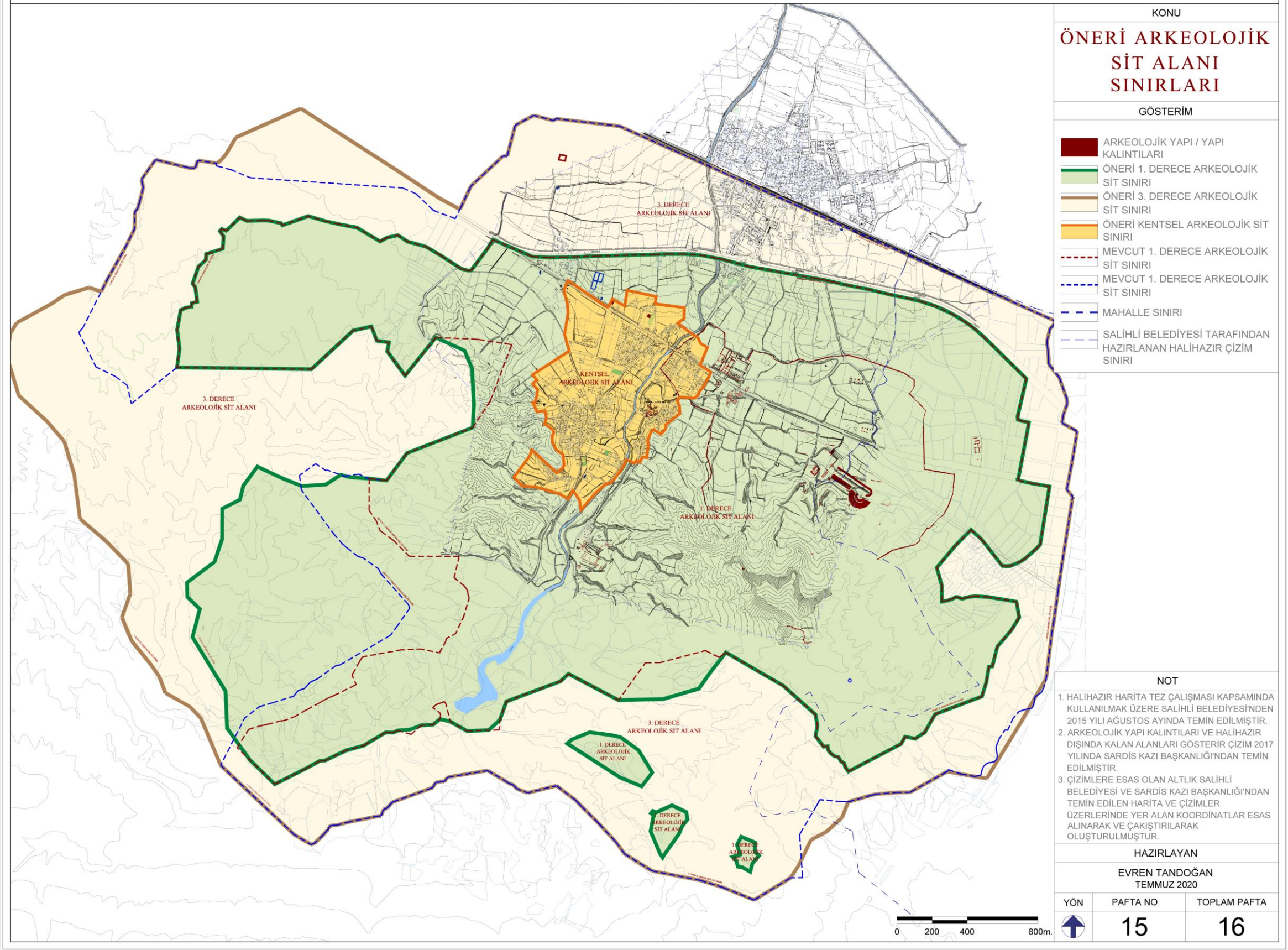
Bugün yaklaşık 15.000 dönüm alanı kapsayan bu sit sınırlarının, 2016 yılında kentin batı yönünde daha geniş olduğu araştırma bulguları ile ortaya konmuştur. Kale Tepe üzerinde bulunan "plaser madeni işletmesi"nin 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Sınırı ile ruhsat alanının çakışması sonucunda, ruhsat alanın kapsadığı alanın sit statüsünün değiştirilmesi yönündeki talebi İzmir 2 Numaralı Koruma Bölge Kurulu tarafından uygun bulunmuştur. Bu karar ile 2016 yılında 9.355 dönüm olarak tescillenmiş olan Sardis 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı 2018 yılında 8612 dönüme düşmüş, daha önce tescile konu olmuş 862 dönüm alan 1. derece arkeolojik sit statüsünden çıkarılmış ve bu alan "plaser madeni işletmesi" olarak üretim yapan özel bir firmanın ruhsat alanına dahil edilmiştir.

2018 yılında tescil edilen 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı sınırının batısında kalan ve yukarı Nekropol olarak kabul edilen alanda "plaser madeni işletmesi" olarak üretim yapan özel bir firmanın çalışma alanı içinde, Roma dönemine tarihlenen sarnıç ile Lidya

oda mezarının da yer aldığı birçok eski yapı kalıntısını bulunmaktadır. Tepenin üst kısmında etrafa yayılmış olarak yüzeyde görülebilen Roma Dönemi'ne ait çatı kiremiti parçaları ve tespit edilmiş olan sarnıç alanın antik dönemde iskan edildiğini göstermektedir. Bu alandaki yapı kalıntıları, İzmir II numaralı Koruma Bölge Kurulu tarafından tespit edilerek Kurul'un 07.11.2014 tarih ve 4474 sayılı kararı ile 1. derece arkeolojik sit olarak belirlenmiştir. Söz konusu tescil sınırı alanda olması muhtemel diğer yapı kalıntılarını değil, yalnız yüzeyde tespit edilmiş olan kültür varlıklarını kapsamaktadır. Bu alanda yapılacak detaylı bir çalışma ile başka mezarların ya da yerleşime ait izlerin bulunması mümkün görülmektedir. Bunun dışında Güneybatı Nekropolü olarak tanımlanan alanda bulunan mezarlar, Sart Çayı (Paktolos) boyunca uzanan yola sırt veren kaya yüzlerini ve Bozdağ'dan Hypaipa'ya gittiği düşünülen antik yol boyunca devam etmektedir. Burada belirgin olarak izlenebilen ana kaya üzerine oyulmuş mezarlarının yanı sıra, tek tek tarlalara yayılmış halde lahitler de görülmektedir. Bu alanda tespit edilmiş lahitler kazı başkanlığı tarafından bölge olarak tespit edilerek gerekli tescil işlemlerinin yapılabilmesi için T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ilgili birimlerine farklı yıllarda gerek yazılı gerekse araştırma sonuç raporları ile bildirilmiştir. Bu tespitler ve çalışma alanı ile ilgili yapılan literatür araştırmaları, arazi etüd araştırmaları ve alanın potansiyeli bir arada değerlendirilmesi sonucunda arkeolojik sit sınırlarının yeniden tanımlanması gereği ortaya çıkmaktadır. Bu yeni sınırın çizilmesi sırasında aşağıda ifade edilen kıstaslar tanımlanmış ve bu kriterler doğrultusunda öneri bir sit sınırı belirlenmiştir (Şekil 5. 3). Buna göre;

- Kültürel öğeler: Taşınır ve taşınmaz kültür varlıkları
- Doğal sınırlar: Topografya, kaya formasyonu, dere yatağı
- Kadastral durum ve mülkiyet: Mevcut parseller ve mahalle sınırı
- Mevcut kullanımlar: Yeşil alan kullanımları (doğal çamlık alanlar ve peyzaj tasarımı yapılmış kentsel açık ve yeşil alanlar) ile mevcut ulaşım sistemi.

**ARKEOLOJİK SİT ALANLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE
KORUMA SORUNLARI:
MANİSA – SARDİS ÖRNEĞİ**

Şekil 5. 3 Sardis antik kenti öneri sit sınırları (Orijinal 2020)

Ortaya konan kriterler doğrultusunda 1. derece arkeolojik sit alanı Sardis kazı başkanlığı tarafından yürütülen araştırma çalışmaları kapsamında tespit edilmiş olan yerleşim dokusu ve yapı kalıntılarını içerecek şekilde belirlenmiştir.

Kentsel arkeolojik sit alanının belirlenmesinde ise Kültür ve Turizm Bakanlığı Koruma Yüksek Kurulu'nun 15.04.2005 tarih ve 702 sayılı ilke karar ile Resmî Gazetede 13.03.2012 tarih ve 28232 sayı ile yayımlanarak yürürlüğe giren Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıklarının ve Sitlerin Tespit ve Tescili Hakkında Yönetmeliğin 3. Maddesi "e" bendi esas alınmıştır. Buna göre bir alanın kentsel arkeolojik sit olarak tanımlanabilmesi için 2863 sayılı Kanun kapsamına giren arkeolojik sit alanları ile bir bütün olarak korunması gereken kentsel yapıları içermesi ve alanın dokusal bakımdan bütünlük göstermesi gerekmektedir. Söz konusu bu tanımdan yola çıkılarak 1. Derece Arkeolojik Sit alanı içinde kalan konut dokusunun yoğun olduğu, Sart Çayı'nın (Paktolos) batısında kalan kesim için kentsel arkeolojik sit statüsü önerilmiştir. Alanın kentsel arkeolojik sit olarak kabul edilmesi için bugün geleneksel üretim tekniklerine dayalı yaşamın devam ediyor olması en önemli nedendir. Bu öneri ile kentsel arkeolojik sit sınırları içinde kalan alanda bulunan arkeolojik değerlerin korunması yanı sıra alanda geleneksel yaşamın devam etmesine yönelik olarak gerekli altyapı hizmetlerinin de sağlanması için projelendirme ve uygulamaların çerçevesi belirlenmektedir. Bu bağlamda alanda yapılacak uygulamalar için Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu tarafından yayınlanmış olan Kentsel Arkeolojik Sit Alanları Koruma ve Kullanma Koşulları kapsamında, alandaki arkeolojik değerlerin detaylı olarak belgelenmesi, alanda mevcut ve kazı çalışmaları sonucunda tespit edilmesi muhtemel arkeolojik değerlerin korunmasını ve sunumunu sağlayacak çözümlerin geliştirileceği gerekli tüm ölçeklerde planlama çalışmalarının yapılarak bu planların onaylanmasını takiben uygulamaya geçilebileceği belirtilmektedir.

3. Derece Arkeolojik Sit Alanı, Sardis Kazı Başkanlığı tarafından yürütülen araştırma çalışmaları kapsamında tespit edilmiş olan bütün arkeolojik kalıntıları çevreleyen 1. Derece Arkeolojik Sit Sınırı'na paralel olarak ve bu sınırdan, tam sınır hattında gerçekleştirilecek olası arkeolojik kazı çalışmalarının güvenliğinin ve ulaşılabilirliğinin

sağlanması yönelik olarak en az 5 metre mesafe olacak şekilde, doğal eşikler, kadastral durum ve mülkiyetler göz önünde bulundurularak belirlenmiştir. Önerilen bu yeni 1. ve 3. derece arkeolojik sit ve kentsel arkeolojik sit sınırlarını alanın arkeolojik değerlerinin korunmasına ve aynı zamanda bir yerleşim yeri olarak sürdürülebilirliğine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak;

Sardis Antik Kenti, yakın çevresi ile birlikte sahip olduğu, geçmiş ve bugüne ait tüm kültürel ve doğal değerleriyle bir kültür mirası olarak korunmalı; koruma - kullanma dengesi kurularak kültür ve doğa turizmi çerçevesinde kullanım olanakları geliştirilmelidir. Gediz Havzası'nın verimli toprakları üzerinde kurulmuş olan antik kent ve Sart beldesinde eko-turizm, agro-turizm gibi tarıma dayalı konaklamalı ve günübirlik turizm kullanım olanakları sağlanmalıdır. Turizm aktivitelerinin çeşitlendirilerek yerel halkın ekonomik olarak kalkınmasına katkı sağlayacak turizm kullanımlarına yönelik nitelikli servislerin sağlanması için gerek Salihli ve Manisa Büyükşehir Belediyesi tarafından gerekse ilgili bakanlıklar tarafından gerekli alt yapı ve tesis ihtiyaçlarının tamamlanması gerekmektedir. Bu bağlamda turizme yönelik gerekli altyapı çalışmalarının hem Salihli ve Manisa Büyükşehir Belediyesi tarafından hem de ilgili bakanlıklar tarafından tamamlanması gerekmektedir. Bunun yanı sıra gerek Salihli Belediyesi gerek Manisa Büyükşehir Belediyesi gerekse T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde hazırlanan turizm eksenli planlarda bu ilişkinin kurulması ve vurgulanması oldukça önemlidir.

Sardis Antik Kenti'nin içinde bulunduğu Sart Beldesi arkeolojik, geleneksel ve doğal değerler bakımından zengin bir yapıdadır. Bu yapısı nedeni ile alan farklı kurum ve kuruluşların kapsamında değerlendirilen çalışmalara da konu olmaktadır. Antik kentin de içinde bulunduğu Sart Beldesi'ni kapsayan farklı üst ölçekli planları farklı kamu kurumları tarafından ele alınmış, ancak yapılan bu üst ölçekli planlarda beldenin mevcut durumu, toprak altında ve üstünde bulunan tüm değerleri ve potansiyelleri ile ele alınmamıştır. Aynı zamanda farklı kurumlar tarafından ele alınan çalışmaların birbiri ile

ilişkilendirilmediği de görülmüştür. Bu durumda ulusal ya da bölgesel düzeyde hazırlanan stratejik planlarda ya da gelişim planlarında Sart Beldesi'ni ve Sardis Antik Kenti'ni etkileyen kararlar oldukça yüzeysel kalmaktadır. Benzeri şekilde, yapılan tüm planlarda sit sınırları ile ilgili güncellemeler yapılmalıdır. Değişen, güncellenen bu koruma sınırları, sınırın yasal statüsündeki ve coğrafi boyutlarda kapladığı alandaki değişiklikler kimi durumlarda kullanımları kısıtlarken kimi durumlarda da kullanıcıya yeni haklar kazandırmaktadır. Ancak kurumlar arası iletişimin yeterli düzeyde olmadığı ve bu tip güncellemelerin ancak olası bir talep, farkındalık durumunda ilgili kurumlar arasında süregelen uzun yazışmalar sonunda yapılması nedeni ile hem zaman hem de kaynak israfı yaşanmaktadır. Bu israfın önüne geçilebilmesi için kurumlar arası eşgüdümün sağlanması gerekmektedir. Bu bağlamda alan ile ilgili tüm paydaşların eşgüdümlü olarak çalışabilmesi, alanda mevcut değerlerin koruma kullanma dengesi çerçevesinde kullanımlarının uluslararası bir standarta çıkarılmasına yönelik olarak stratejilerin geliştirilerek yöntemlerin belirlenmesi, uygulamaya yönelik mali kaynakların tespit edilmesi, gerekli olduğu hallerde yeni kaynak yaratılmasına yönelik oluşturulacak politikalar ve stratejiler için kısa – orta – uzun vadeli programların ortaya konarak alan yönetim planı yapılmalıdır.

Alanın korunmasına yönelik olarak gerekli üst ölçekli çalışmaların yapılması en öncelikli konular arasındadır. Bu çalışma aynı zamanda Sardis Antik Kenti'nin 2013 yılından itibaren yer aldığı UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi (UNESCO World Heritage Tentative List) kapsamından ana listeye geçebilmesi için de zorunlu koşulların başında gelmektedir. Bu kapsamda Sardis 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanında kullanımlara ilişkin gereksinimler, kültürel turizm bağlamında fırsatlar, farklı seviyelerdeki sorunlar ve riskler ortaya konarak değerlendirilmeli ve bütüncül bir koruma anlayışı ile alanın korunması ve kullanılmasına yönelik olarak ulusal, uluslararası kıstaslar bakımından geçerli koruma amaçlı imar planının ivedilikle hazırlanması gerekmektedir.

Bu araştırma kapsamında Sardis 1. ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı ve yakın çevresinin korunmasına ve değerlendirilmesine yönelik olarak yapılagelenler

irdelenmiştir. Bu bağlamda Lidya Devleti'nin başkenti ve bugün Lidya ile doğrudan ilişkili olan tek kent olarak kabul edilen Sardis Antik Kenti'nin ve yakın çevresinde koruma amaçlı imar planının ve benzeri şekilde alan yönetim planının da olmadığı görülmüştür. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 2018, 2019 ve 2020 yatırım programında yer almayan Sardis Antik Kenti için çevre düzenleme projesi, koruma amaçlı imar planı ve alan yönetim planı çalışmalarının da kısa vadede yapılmayacağı görülmektedir. Yapılan araştırmada Sardis Antik Kenti'ne ait arkeolojik kalıntılar, antik kent ile iç içe geçmiş olan geleneksel doku, doğal ve ekonomik değerler koruma – kullanma dengesi çerçevesinde ele alınarak bugün olduğu kadar gelecekte de kullanılmasına yönelik öneriler geliştirilmiştir. Araştırma özelinde Sardis ile ilgili öneriler geliştirilirken genel olarak arkeolojik alanlarda koruma sınırı, mülkiyet, arkeolojik kazı, araştırma ve koruma uygulamaları, bu alanların sergileme ve sunum olanakları açısından benzer sorunları olduğu literatür araştırmaları kapsamında saptanmış, kuramsal temeller başlığı altında irdelenmiştir. Buna göre;

- Türkiye’de arkeolojik alanların korunmasına yönelik politikalar ve kararlar, arkeolojik alanın ekonomik kazanım potansiyeli olan bir alan ile ilişkisi olması durumunda korumanın aleyhine etkilenmektedir.
- Arkeolojik alanlar ile iç içe yaşayan yöre halkının gerek alan hakkında gerekse yürütülen çalışmalara karşı ilgisi oldukça sınırlıdır. Ancak konu şahsi mülkiyetleri ile ilişkilendiği takdirde ilgi düzeyi artmaktadır.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı uhdesinde bulunan arkeolojik alanlarda farklı kamu kurumlarının işbirliğini gerektiren sorumluluklar bulunmaktadır. Türkiye’de farklı kamu kurumları tarafından hazırlanan üst ölçekli planlama çalışmalarında (Turizm Gelişim Planı, Çevre Planı, Jeotermal, Amenajman Planı gibi) kurumlar arası iletişim ve eşgüdüm eksikliği nedeni ile arkeolojik alanlara ait güncel koruma sınırları ve bu sınırların statüleri, alanların büyüklüğü doğru olarak işlenmemektedir. Bu durumda plan çalışması kapsamında geliştirilen kullanım kararları da arkeolojik alanların koruma statüsünün 1. derece olması ve bu alanlarda bilimsel araştırmalar dışında hiçbir çalışmaya izin verilmemesi nedeni ile çelişmektedir.

- Arkeolojik alanların korunmasına yönelik olarak geliştirilen kararlar alanın tüm değerleri göz önünde bulundurulmadan, kısıtlı paydaş katılımı ile alınmaktadır.
- Arkeolojik alanların korunması yalnız arkeologlar, antropologlar, koruma uzmanları ve mimarların yaptığı çalışmalar ile değil pek çok farklı meslek disiplininin bir arada ve eşgüdümlü olarak çalışması ile mümkündür.
- Arkeolojik alanlarda yapılacak olan her türlü onarımın veri kaybına sebep olabileceği göz önünde bulundurularak arkeolojik kalıntıların malzemesi, boyutu ya da inşa tekniği ne olursa olsun özgün doku, yapı ile uyumlu, geri dönüşlü teknik ve malzeme kullanılarak, alanında uzman kişiler tarafından yapılmalıdır.

KAYNAKLAR

- Ahunbay, Z. 1996. Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon. YEM Yayınları, 119 s., İstanbul.
- Ahunbay, Z. ve İzmirli, Ü. 2002. (Ed.) Management and Preservation of Archaeological Sites. Side Foundation for Education Culture and Art Yayını 109 s., İstanbul.
- Akgül, S. 2009. Gediz Havzasında Su Bütçesi Elemanlarındaki Değişimin Tarımsal Su Kullanımına Etkisi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi.
- Akpınar, N. 1994 Açık Kömür Ocaklarında Çevresel Etki Değerlendirmesi ve Doğa Onarım Çalışmalarının Milas-Sekköy Açık Kömür Ocağı Örneğinde İrdelenmesi, Doktora tezi, Ankara: Ankara Üniv. Fen. Bil. Enstitüsü, sf. 30-42.
- Aksoy, A., Enlil, Z., Ünsal D., Pulhan, G., Dinçer, İ., Gülersoy, N., Ahunbay, Z., Köksal, G. 2012. Kültürel Miras Yönetimi. Anadolu Üniversitesi Yayınları Yayın No: 2573, 173 s., Eskişehir.
- Aksu, Ö. V. (2012), Kent Mobilyaları Tasarımında Özgün Yaklaşımlar. İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi, Cilt: 2, S. 6, s. 373-386.
- Akurgal, E. 2014. Anadolu Kültür Tarihi. Phoenix Yayınları, 432 s. Ankara.
- Akurgal, E. 2014. Anadolu Uygarlıkları. Phoenix Yayınları, 624 s. Ankara.
- Alanyurt, U. 2009. Türkiye’de Koruma ve Onarım Üzerine Analiz. Masrop E-Dergi, Sayı 4, 29-55. http://masrop.org/wp-content/uploads/2016/04/turliyedekoromaveonar%C4%B1mazerineanaliz09_09_19_55.pdf, Erişim Tarihi 12.04.2020.
- Anlaş, S., Haas, F. ve Tezcan, S. 2010. Dermaptera (Insecta) fauna of Bozdağlar Mountain, Linzer biologischen Beiträge, 42 (1): 389-399
- Anonim 1935. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672) 9. Cilt, İstanbul Devlet Matbaası.
- Anonim 1949. Harita Genel Komutanlığı Hava Fotoğrafları Arşivi.
- Anonim 1971a. Avrupa Birliği, Avrupa Yerel Yönetimler Konseyi Tarihi Öneme Sahip Kentlere İlişkin Split Bildirisi(The Split Declaration On Towns Of Historic Interest) 23 Ekim 1971, <http://www.alanbaskanligi.gov.tr/evrak/turkce/1971-Avrupa-Konseji-Split-Bildirisi.pdf>, (Erişim Tarihi 14.04.2020)
- Anonim 1971b. Harita Genel Komutanlığı Hava Fotoğrafları Arşivi.
- Anonim 1979. Manisa-Salihli-Sart Plaser Altın Yatağı Teknolojik Değerlendirme Çalışmaları Raporu, 1979, Mta Maden Analizleri Ve Teknoloji Dairesi Başkanlığı, Rapor No 6430, Ankara
- Anonim 1983. T. C. Resmi Gazete, 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, Kabul Tarihi 21/7/1983, Yayımlandığı Resmi Gazete: Tarihi 23/7/1983, Sayı 18113, Yayımlandığı Tertip 5, Cilt 22, Sayfa 444, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2863.pdf>, (Erişim Tarihi 14.04.2020)

- Anonim 1995. Harita Genel Komutanlığı Hava Fotoğrafları Arşivi.
- Anonim 1999. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu 658 Numaralı İlke Kararı, Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları. Toplantı No. 60, Toplantı Tarihi 5.11.1999, Toplantı Yeri Ankara, Karar No.658 ve Karar Tarihi 5.11.1999.
- Anonim 2004. Çatalhöyük Yönetim Planı, Çatalhöyük Araştırma Projesi.
- Anonim 2005a T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu 702 Numaralı İlke Kararı, Kentsel Arkeolojik Sit Alanları Koruma ve Kullanma Koşulları. Toplantı No. 68, Toplantı Tarihi 15.04.2005, Toplantı Yeri Ankara, Karar No.702 ve Karar Tarihi 15.04.2005.
- Anonim 2005b. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Arkeolojik Kazılarda Ve Kazı Alanlarında Yapılacak Düzenleme, Restorasyon Ve Konservasyon Proje Ve Uygulamalarında Uyulacak Usul Ve Esaslara İlişkin Yönerge. 27.06.2005 Tarih ve 89406 Makam onayı ile yürürlüğe girmiştir. <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-14728/arkeolojik-kazilarda-ve-kazi-alanlarinda-yapilacak-duze-.html> (Erişim 14.04.2020).
- Anonim 2007a. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu 728 Numaralı İlke Kararı, Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulunun Doğal (Tabii) Sitler, Koruma Ve Kullanma Koşulları İle İlgili İlke Kararı. Toplantı No. 75, Toplantı Tarihi 19.06.2007, Toplantı Yeri Ankara, Karar No.728 ve Karar Tarihi 19.06.2007.
- Anonim 2007b. Maden ve Petrol İşletmeleri Genel Müdürlüğü, Madencilik Faaliyetleri İle Bozulan Arazilerin Doğaya Yeniden Kazandırılması Yönetmeliği. Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi 14 Aralık 2007, Sayı 26730, <http://www.mapeg.gov.tr/mevzuat/yonetmelik-dok/26730yonetmelik.pdf>, (Erişim Tarihi 14.04.2020)
- Anonim 2008a. Alan Yönetimi, Korumada Yeni Tanımlar Yeni Kavramlar, Çatalhöyük Atölye Çalışması, Emre Madran, Ela Bozkurt (Ed.), TMMOB Mimarlar Odası, 271 s., Ankara.
- Anonim 2008b. Toprak ve Arazi Sınıflaması Standartları Teknik Talimatı ve İlgili Mevzuat. T. C. Gıda Tarım Ve Hayvancılık Bakanlığı.
- Anonim 2008c. T. C. Resmi Gazete, Bazı alanların turizm merkezi olarak ilanı için Bakanlar Kurulu Kararı. Yayımlandığı Resmi Gazete: Tarihi 13/03/2008, Sayı 26815, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/03/20080313-1.htm>, (Erişim Tarihi 14.0.2020)
- Anonim 2010a. Yerelden Ulusala Ulusaldan Evrensele Koruma Bilincinin Gelişim Süreci. Çekül Vakfı, 91s.
- Anonim 2010b. Maden Tetkik Arama Enstitüsü Manisa İli Maden ve Enerji Kaynakları Raporu
- Anonim 2011a. Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya-Manisa-İzmir-Antalya-Karaman-Adana-Halep-Şam-Kudüs-Mekke-Medine, 2011. Hazırlayan; S.A. Kahraman, 9. Kitap 1. Cilt, sayfa: 60-61

- Anonim 2011b. T.C. Manisa Valiliği, Çevre Ve Şehircilik İl Müdürlüğü Manisa İl Çevre Durum Raporu
- Anonim 2011c T.C. Manisa Valiliği, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Manisa İl Çevre Durum Raporu.
- Anonim 2012a. T. C. Resmi Gazete, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıklarının ve Sitlerin Tespit ve Tescili Hakkında Yönetmelik. Yayınlandığı Tarih 13 Mart 2012, Resmî Gazete Sayı 28232 <https://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.15958&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=sitler>, (Erişim Tarihi 14.04.2020)
- Anonim 2012b. T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Orman Genel Müdürlüğü Amenajman Dairesi Orman Genel Müdürlüğü, Salıhlı Orman İşletme Şefliği Amenajman Planı ve Raporu.
- Anonim 2013a. Salıhlı - Bozdağ (Manisa - İzmir) Jeotermal Ruhsat Alanları Jeolojik Etüt Raporu, Dr. Ramazan DEMİRTAŞ – Adil ÖZDEMİR – Fahri ARABACI – Bilgehan ŞAHİN, Jeotermik Enerji Ltd. Şti, Ankara
- Anonim 2013b. TÜBİTAK MAM Çevre Ve Temiz Üretim Enstitüsü (ÇTÜE), Gediz Havzası Havza Koruma Eylem Plan Nihai Raporu
- Anonim 2013c. Çatalhöyük Neolitik Kenti Yönetim Planı. <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/Eklenti/57316,catalhoyuk-neolitik-kenti-yonetim-planipdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi 14.04.2020)
- Anonim 2013c. Türkiye İstatistik Kurumu, Bölgesel Göstergeler TR33 Manisa, Afyokarahisar, Kütahya, Uşak
- Anonim 2014a. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu 271 Numaralı İlke Kararı, Tarihi Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları İle İlgili İlke Kararı. Toplantı No. 20, Toplantı Tarihi 16.01.2014, Toplantı Yeri Ankara, Karar No.271 ve Karar Tarihi 16.01.2014.
- Anonim 2014b. T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Maden Sahaları Rehabilitasyon Eylem Planı 2014-2018.
- Anonim 2014c. Efes Yönetim Planı 2014-2019. <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/Eklenti/57319,efes-yonetim-planipdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi 14.04.2020)
- Anonim 2014d. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, İzmir 2 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü 07.11.2014 tarih ve 184 sayılı kararı. <https://korumakurullari.ktb.gov.tr/Eklenti/35736,manisa---salihli---allahdiyen-mahallesi-hudutlarinda-ka-.pdf?0>, (Erişim Tarihi 14.04.2020)
- Anonim 2015a. Bergama Belediyesi, Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzajı Alan Yönetim Planı, 2016-2020
- Anonim 2015b. http://cografyaharita.com/haritalarim/4l_manisa_ili_haritasi.png www.cografyaharita.com, (Erişim Tarihi 14.04.2020)

- Anonim 2015c. T.C. Kalkınma Bakanlığı, T.C. Zafer Kalkınma Ajansı, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Manisa İl Koordinatörlüğü, IPARD Programı İle Manisa'da Kırsal Turizmin Geliştirilmesi Stratejileri Projesi
- Anonim 2015d. T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Mekansal Planlama Genel Müdürlüğü, İzmir-Manisa Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı (J-17, J-18, K-17, K-18, K-20, L- 16, L-17, L-18, L-19, L-20 paftaları ve plan hükümleri.
- Anonim 2016a. Bergama Belediyesi, Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzajı Alan Yönetim Planı 2016-2020.
<http://www.bergama.bel.tr/Images/files/unesco/16062016alanplan.pdf>, (Erişim Tarihi 14.04.2020)
- Anonim 2016a. T. C. Resmi Gazete, Bazı Ovaların Büyük Ova Koruma Alanı Olarak Belirlenmesine İlişkin Karar. Yayınlandığı Tarih 12 Aralık 2016, Resmî Gazete Sayı 9620 <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/01/20170121M1-1.pdf>, (Erişim Tarihi 14.04.2020)
- Anonim 2016b. T.C. Zafer Kalkınma Ajansı, TR 33 Bölgesi 2014-2023 Bölge Planı.
- Anonim 2016c. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, İzmir 2 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü 08.12.2016 tarih ve 7394 sayılı Kurul Kararı.
<https://korumakurullari.ktb.gov.tr/Eklenti/49542,manisa-salihli-sardes-antik-kenti-hk-1-ve-3-der-ark-sit-.pdf?0>
- Anonim 2017a. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu 681 Numaralı İlke Kararı, Kentsel Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları İle İlgili İlke Kararı. Toplantı No. 47, Toplantı Tarihi 25.01.2017, Toplantı Yeri Ankara, Karar No.681 ve Karar Tarihi 25.01.2017.
- Anonim 2018a. Bursa - Deliballılar Köyü Sit Alanı İlanı ile ilgili haber 26.01.2018.
<https://www.haberturk.com/sit-alani-ilan-edilen-bursanin-deliballilar-koyu-bos-kaldi-1811763>, (Erişim Tarihi 14.04.2020)
- Anonim 2018b. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, İzmir 2 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü 12.01.2018 tarih ve 9274 sayılı kararı.
<https://korumakurullari.ktb.gov.tr/Eklenti/56756,manisa-salihli-sardes-antik-kenti-kale-tepe-uzerinde-ye-.pdf?0>, (Erişim Tarihi 14.04.2020)
- Anonim 2019a. T.C. İçişleri Bakanlığı, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı Deprem Dairesi Başkanlığı, Türkiye Deprem Tehlike Haritası.
<https://deprem.afad.gov.tr/deprem-tehlike-haritasi>
- Anonim 2019b. <https://www.pomzaexport.com/hakkimizda.html>, (Erişim Tarihi 23.08.2019).
- Anonim 2020a. T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Meteoroloji Genel Müdürlüğü, Manisa İli Genel İstatistik Verileri, <https://www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/il-ve-ilceler-istatistik.aspx?k=A&m=MANISA>

- Anonymous 1954. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention, The Hague, 14 May 1954, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13637&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html, (Erişim Tarihi 14.04.2020)
- Anonymous 1982a. Historic Gardens (The Florence Charter 1981) Adopted By Icomos In December 1982. https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/gardens_e.pdf, (Erişim Tarihi 14.04.2020)
- Anonymous 1982b. Charter For The Preservation Of Quebec's Heritage, Deschambault Declaration, Adopted By The Conseil Des Monuments Et Des Sites Du Qu  bec, Icomos Canada French-Speaking Committee, April 1982. <https://www.icomos.org/en/support-us/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/192-the-deschambault-charter>, (Erişim Tarihi 14.04.2020)
- Anonymous 2010a. Lidya Devleti yaklaşık sınırları g  sterir harita. Archaeological Exploration of Sardis. <http://sardisexpedition.org/tr/images?page=2&q=Lidya> , (Erişim Tarihi 14.04.2020)
- Anonymous 2011. Guidance on Heritage Impact Assessments for Cultural World Heritage PropertiesA publication of the International Council on Monuments and Sites. https://www.icomos.org/world_heritage/HIA_20110201.pdf, (Erişim Tarihi 14.04.2020)
- Anonymous 2013. The Australia ICOMOS Charter for the Conservation of Places of Cultural Significance - (*The Burra Charter*1981 updated in 2013. <https://australia.icomos.org/wp-content/uploads/The-Burra-Charter-2013-Adopted-31.10.2013.pdf>, (Erişim Tarihi 14.04.2020)
- Anonymous 2015a. Opinion on the proposal for a European Parliament and Council Decision establishing a Community action programme in the field of cultural heritage Raphael. No C 256/38, 5.6.1995, Brussels <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:51995AC0805&from=EN> (Erişim Tarihi 14.04.2020)
- Anonymous 2015. Hamam – gimnasyum ve Sinagog yapıları (Bath-Gymnasium Complex, and Lower City). Archaeological Exploration of Sardis. <http://sardisexpedition.org/en/essays/about-sardis>, (Erişim Tarihi 14.04.2020)
- Anonymous 2018. Hamam-gimnasyum kompleksi planı (Plan of the Bath-Gimnazyum Complex and adjacent structures). <http://sardisexpedition.org/en/essays/about-bath-gym>(Erişim Tarihi 14.04.2020)
- Anonymous 2019a. View of the Lydian fortification of Sardis. Archaeological Exploration of Sardis. <http://sardisexpedition.org/en/essays/about-sardis> (Erişim Tarihi 14.04.2020)
- Asatekin, N.G. 2004 K  lt  r ve DoĒa Varlıklarımız Neyi Ni  in Nasıl Korumalıyız. T. C. K  lt  r ve Turizm Bakanlığı K  lt  r Varlıkları ve M  zeler Genel M  d  rl  Ē  Yayınları, 184 s., Ankara

- Asatekin, N.G.1995. Restorasyon Teriminin yüklendiği Yeni Anlam, Mimarlık 95/261 sf.66-69.
- Atalay, İ., Soykan, A., Cürebal, İ. Poyraz, M., Fural, Ş. 2015. Köprü Çayı Havzasında Konglomeralar Üzerinde Karstlaşma ve Ekolojisi (Antalya), IV. Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu, Samsun.
- Cahill, N.D., ed. 2010. Lidyalılar ve dünyaları / The Lydians and Their World. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cahill, N.D. 2010. "The City of Sardis / Sardeis şehri." In Lidyalılar ve dünyaları / The Lydians and Their World, edited by N.D. Cahill, 74–105. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cahill, N.D. 2010. "The Persian Destruction of Sardis / Sardeis'teki Pers Tahribi." In Lidyalılar ve dünyaları / The Lydians and Their World, edited by N.D. Cahill, 339–361. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cahill, N.D. 2011. Sardis, 2009. Kazı Sonuçları Toplantısı Sayı 32: 358-367.
- Cahill, N.D. 2012. Sardis, 2010. Kazı Sonuçları Toplantısı Sayı 33: 209-229.
- Cahill, N.D. 2013. Sardis, 2011. Kazı Sonuçları Toplantısı Sayı 34: 147-160.
- Cahill, N.D. 2014. Sardis, 2012. Kazı Sonuçları Toplantısı Sayı 35, Cilt 3: 119-135.
- Cahill, N.D. 2015. Sardis, 2013. Kazı Sonuçları Toplantısı Sayı 36, Cilt 2: 413-430.
- Cahill, N.D. 2016. Sardis, 2014. Kazı Sonuçları Toplantısı Sayı 37, Cilt 3: 147-164.
- Cahill, N.D. 2016. "Kral Kroisos'un Altınını Yeniden Değerlendirme." In Lidya: Altın Ülke. Uluslararası Katılımlı Altın, Gemoloji ve Kuyumculuk Sempozyum. 9-10-11 Ekim 2015, Salıhlı, 61–66. Salıhlı: Salıhlı Belediyesi Kültür Yayınları.
- Cahill, N.D. 2017. The Satrapy of Sardis." In Persler: Anadolu'da Kudret ve Görkem / The Persians: Power and Glory in Anatolia, edited by K. İren, Ç. Karaöz, and Ö. Kasar, 308-329, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Cahill, N.D. 2018. Sardis, 2016. 39. Kazı Sonuçları Toplantısı 3: 327-344.
- Cahill, N.D., and C.H. Greenewalt, jr. 2016. The Sanctuary of Artemis at Sardis: Preliminary Report, 2002-2012. American Journal of Archaeology 120: 473-509
- Celep, Z., Kumbasar, N., 2004. Deprem Mühendisliğine Giriş ve Depreme Dayanıklı Yapı Tasarımı, Kişisel Yayın, 596 s., İstanbul,
- Crawford, J.S. 1990. The Byzantine Shops at Sardis. Sardis Monograph 9. 358pp. Cambridge, Mass.: Harvard University Press
- Çırak, İ. F. 2011. Yığma Yapılarda Oluşan Hasarlar, Nedenleri ve Öneriler, Süleyman Demirel Üniversitesi International Technologic Science Vol. 3, No 2, February 2011 pp. 55-60
- Dağıstan Özdemir M. Z. 2005. Türkiye'de Kültürel Mirasın Korunmasına Kısa Bir Bakış, Planlama Dergisi 2005(1), 20-25s.
- Davis, P.H. (ed.) 1965-1985. Flora of Turkey and the East Aegean Islands. Vols. 1-9. Edinburgh: Edinburgh University Press.

- Dinçer, İ. ve Akın, O. 1994. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kapsamında Koruma Planı ve İdari Yapısı. 2. Kentsel Koruma Yenileme ve Uygulama Kollokyumu, İstanbul, 127-131.
- Dönmez, O. 1985. Türkiye'deki Eski Eser Hukuku, Ankara Barosu Dergisi, 198(3), af. 434-466
- Erder, C. 1975. Tarihi Çevre Bilinci. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, 255s. Ankara
- Erdoğan, E. ve Erdiñ, L., 2009. Peyzaj Yapıları Ders Kitabı. ISBN: 978-975-482-807-8. Ankara Üniversitesi Yayınevi, 146, Ankara.
- Erdoğan, E., 2006. Perge Arkeolojik Sit Alanı, Peyzaj Özellikleri ve Koruma Sorunları. Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, cilt:8, sayı:10, 36-47s, Bartın.
- Erdoğan, E., 2013. Mimarlık Bilgisi Ders Kitabı. ISBN: 978-605-136-108-6. Ankara Üniversitesi Yayınevi, 231, Ankara
- Ergül, T. 1986. Sardes/Salihli Kaynakçası, Şafak Basım ve Yayın Tic. Ltd. Şti., Manisa
- Erkan, E.N. 2012. Enbiye Nizamnamelerinden Şehir Planlama Teorisine Uzanan Yol: İstanbul'da Şehir Planlama, Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt 21, Sayı 4, sf.1-14
- Ersen, A. 2010. Cesare Brandi (1906-1988) ve Restorasyon Teorisi, IBB KUDEB Restorasyon konservasyon Dergisi, sayı 7 sf.03-11.
- Ersen, A. 2011. Taş Korumada Son 20 Yıldaki Gelişmeler ve Yenilikler, Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Sayı 10, 3-19 s.
- Eskici, B. 1997. Taş Eserlerin Korunması Üzerine Notlar, Türk Arkeoloji Dergisi, Sayı 31, sf. 383-392, Ankara
- Eskici, B. 2005. Side Liman Hamamı Sıva ve Duvar Resimlerini Koruma Çalışmaları, 20. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM Basımevi, sf. 27-37, Konya
- Eskici, B. 2009. Tarihi Bina Onarımlarında Cephe Temizliğinin Önemi ve Yöntem Sorunları Üzerine, Uluslararası Katılımlı Tarihi Eserlerin Güçlendirilmesi ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu – 2 Bildiri Kitabı, sf. 257-268
- Feilden, B. M. ve Jokilehto, J., 1998 Management Guidelines for World Cultural Heritage Sites.156 pp., ICCROM Press, Italy.
- Feilden, B. ve Jokilehto, J. 1993. Management Guidelines for World Heritage Sites, ICCROM, Roma
- Fielden, B. M. 1982 Conservatin of Historic Buildings., 387 pp. Burlington: Elsilver Press
- Foss, C. 1976. Byzantine and Turkish Sardis. Sardis Monograph 4. 240 pp., Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Game, P. 2011. <https://pbase.com/travelgame/image/136343014>, Erişim Tarihi: 09.04.2020

- Greenewalt, C.H., jr. 1982. Sardis, 1979. *Türk Arkeoloji Dergisi* 26: 95–109.
- Greenewalt, C.H., jr. 1983. Sardis, 1982. *Anatolian Studies* 33: 259–260.
- Greenewalt, C. H. jr. 2003. Sardis: Archaeological Research and Conservation Projects in 2001. *Kazı Sonuçları Toplantısı, Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM Basımevi*, 24: 149-158.
- Greenewalt, C.H., jr. 2010. “Introduction / Giriş.” In *Lidyalılar ve dünyaları / The Lydians and Their World*, edited by N.D. Cahill, 7–36. Istanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Greenewalt, C. H. jr. 2010 “Gold and Silver Refining at Sardis / Sardeis’te Altın ve Gümüş Arıtımı.” In *Lidyalılar ve dünyaları / The Lydians and Their World*, edited by N.D. Cahill, 134–141. Istanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Güler, M., Ekinci, Y. 2010. Tarihi Çevre Korumanın Yönetmel Boyutu ve Alan Yönetimi Çağdaş Yerel Yönetimler, *Cilt 19 Sayı 3 Temmuz 2010*, sf.47-57.
- Günel, N. 1995. Gediz Havzasının İklimi. *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı 30, s. 67-96, İstanbul
- Güneş, G., 2011. Korunan Alanların Yönetiminde Yeni Bir Yaklaşım: Katılımcı Yönetim Planlar, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, Cilt 3, No 1, sf.1-14
- Güneş, S, Güneş, C. (2012). Jeotermal Kaynaklı Arseniğin Yeraltı Suyu ve Yüzeysel Sulardaki Jeokimyasal Davranışı: Birlikte Çökelme, Adsorbsiyon, pH-Eh. *Dokuz Eylül Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Fen ve Mühendislik Dergisi*, 14 (2) , 43-64. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/deumffmd/issue/40821/492528>
- Hanffmann, G. M. A and W.E. Mierse. 1983. Sardis from Prehistoric to Roman times. Results of the archaeological exploration of Sardis, 1958-1975. 466pp., Harvard University Press, Cambridge..
- Hanffmann, G.M.A. 1975. From Croesus to Constantine. 127 pp., The University of Michigan Press.
- KA.BA Eski Eserler Koruma ve Değerlendirme - Mimarlık Ltd. Şti., yayınlanmamış fotoğraf arşivi, Ankara
- Kayın, E. 2008. Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı Türkiye Koruma Tarihindeki Kırılmalar, *MİMARLIK* 343 Eylül – Ekim 2008, <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=354&RecID=1970>
- Kayın, E. 2012. Bir “Kültürel Manzara-Kültürel Peyzaj” Ögesi Olarak Kırsal Yerleşimlerin Korunmasına Yönelik Kavramsal ve Yasal İrdelemeler, *MİMARLIK* 367, Eylül-Ekim 2012 <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=381&RecID=2998>
- Kejanlı, D.T., Akın, T., Yılmaz, A. 2007. Türkiye’de Koruma Yasalarının Tarihsel Gelişimi Üzerine Bir İnceleme, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* , 6 (19) , 179-196 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esosder/issue/6133/82249>

- Kuban, D. 2000. Tarihi Çevre Korumanın Mimarlık Boyutu: Kuram ve Uygulama. YEM Yayın, 207s. İstanbul
- Kuter, N. 2014. Terk Edilmiş Açık Ocak Maden Sahalarında Doğaya Yeniden Kazandırma Çalışmaları. Ulusal Mermer ve Taş Ocakları Onarım Teknikleri Sempozyumu, 18-20 Eylül 2014, Isparta, s: 354-367.
- Kuter, N., Düzgün, H.Ş., 2009. Peyzaj Onarımı Çerçevesinde Açık Ocak Maden Sahalarında Doğaya Yeniden Kazandırma. III. Madencilik ve Çevre Sempozyumu, 11-12 Haziran 2009, Ankara, s: 285-298.
- Levent, S. Y. 2009. Koruma-Planlama Süreçleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Soli-Pompeiopolis Örneği, Planlama Dergisi, 2009/3-4, sf. 43-61.
- Levent, S. Y. 2009. Tarihi Çevre Koruma Mevzuatına Genel Bir Bakış, Dosya Tarihi Çevrede Koruma: Yaklaşımlar, Uygulamalar-1 14.1, TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, 62-68 s., Ankara.
- Lyttelton, M. 1974. Baroque Architecture in Classical Antiquity., 366 pp. Thames & Hudson Press.
- Madran, E. 2002. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tutumlar ve Düzenlemeler:1800-1950. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, 232 s., Ankara
- Madran, E. 2009. Tarihi Çevrenin Tarihi, Osmanlıdan Günümüze Tarihi Çevre: Tavırlar-Düzenlemeler, Dosya Tarihi Çevrede Koruma: Yaklaşımlar, Uygulamalar-1 14.1, TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, sf. 6-15,
- Madran, E. ve Özgönül, N. 2005. Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması. TMMOB Mimarlar Odası Yayınları, 189s., Ankara.
- McKercher, B. ve du Cros, H. 2002. Cultural Tourism: The Partnership Between Tourism and Cultural Heritage Management, The Haworth Hospitality Press, 284 pp., New York
- Mercan, T., Keskin, B., Tezcan, S. 2004. Bozdağ (Ödemiş, İzmir)'ın Tenebrionidae (Coleoptera) Faunasının Çukur Tuzaklarla Belirlenmesi Üzerinde Bir Araştırma. Ekoloji Dergisi (Açık Erişim), Issue 53, Pages: 44-48.
- Mertens, D. 1995. Planning and Executing Anastylis of Stone Buildings, Conservation on Archaeological Excavations with Particular Reference to The Mediterranean Area, Edited By N. P. Stanley Price, sf. 113-135, ICCROM Press, Rome.
- Mitten, D.G., and A.F. Scorziello. 2008. "Reappropriating Antiquity: Some Spolia from the Synagogue at Sardis." In Love For Lydia: A Sardis Anniversary Volume Presented to Crawford H. Greenewalt, jr, edited by N.D. Cahill, 135-146. Sardis Report, 4. Cambridge, Mass.: Archaeological Exploration of Sardis.
- Ölgen, M.K., Erdal, Ü., Sökmen, Ö. 2009. Cbs Yardımıyla Orta Gediz Havzasında (Turgutlu – Salihli Arası) Tarımsal Amaçlı Ekolojik Bölgeleendirme, Tmmob Coğrafi Bilgi Sistemleri Kongresi,

- Özen, T, Tarcan, G. 2009. Caferbey ve Sart-Çamur (Salihli) Jeotermal Alanlarının Hidrojeokimyasal İncelenmesi. Türkiye Jeoloji Bülteni, 52 (3) , 297-324 Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tjb/issue/28365/301585>
- Özgönül, N. 1996. Turizm ve Geleneksel / Tarihsel Yerleşmelerin İlişkilerinin Yeninden Yapılandırılması için bir Metot: Alaçatı Yayınlanmamış Doktora Tezi, ODTÜ, sf. 58-72
- Özgünel, C. 2007 Kültürel Mirasın Korunması Üzerine Düşünceler. Kent ve Planlama Geçmişi Korumak Geleceği Tasarlamak (Ed) Ayşegül Mengi, 47-53 s., İmge Kitabevi Yayınları
- Roosevelt, C.H. 2010. "Lydia Before the Lydians / Lidyalılardan Önce Lidya." In Lidyalılar ve dünyaları / The Lydians and Their World, edited by N.D. Cahill, 37-73. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Roosevelt, C. H. 2017. Gyges'ten Büyük İskender'e Lydia Arkeolojisi. İstanbul: Koç University Press.
- Safkan, S., Hamarat, H., Duran, Z., Aydar, U., Çelik, M. F., Yersel Lazer Tarama Yönteminin Mimari Belgelemede Kullanılması, V. Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Sempozyumu (UZAL-CBS 2014), 14-17 Ekim 2014, İstanbul
- Saltuk, S. 1993. Arkeoloji Sözlüğü. İnkılap Kitapevi, 254 s., Ankara.
- Sarı, D. 2012. İlk Tunç Çağı Ve Orta Tunç Çağı'nda Batı Anadolu'nun Kültürel Ve Siyasal Gelişimi, MASROP E-Dergi, sayı 7 yıl 2012, ISSN 1307-4008
- Seager, A.R. 1972. The Building History of the Sardis Synagogue. American Journal of Archaeology 76: 425-435.
- Strassler, B. R. 2009. The Landmark Herodotus 953pp., Anchor Books; Reprint edition.
- Sullivan, D. G. 1989. "Human – Induced Vegetation Change in Western Turkey: Pollen Evidence from Central Lydia" Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of California, Berkeley.
- Şener, Y. S. 2012 Arkeolojik Alanda In Situ (yerinde) Mozaik Koruma Yöntemleri, Uludağ University Journal of Mosaic Research, Volume 5, sf.201-220
- Şener, Y. S. 2013. Arkeolojik Alanda Yapı Malzemelerinin Korunması: Temel Yaklaşımlar, Yöntem Ve Uygulama Biçimleri, Orhan Bingöl'e 67. Yaş Armağanı. (Ed) Gökem Kökdemir, sf. 611 – 625
- Şimşir, F, Pamukçu, Ç, Özfirat, M. 2007. Madencilikte Rekültivasyon Ve Doğa Onarımı. Dokuz Eylül Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Fen ve Mühendislik Dergisi, 9 (2) , 39-49. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/deumffmd/issue/40864/493368>
- Tapan, M. 2007. Soru ve Cevaplarla Koruma. Mimarlar Odası Yayınlar, 63 s., İstanbul
- Tekeli, İ. 2006. Türkiye'de Kent Planlaması Düşüncesinin Gelişimi, Yapı Dergisi 291, Şubat 2006
- Torunlar, H, Tuğaç, M, Depel, G, Kaya Özdoğan, D, Dereköy, N. 2019. Jeotermal Kaynakların Tarımsal Sulama Suyu Kirliliği ve Kalitesi Üzerine Etkilerinin Belirlenmesi. Toprak Su Dergisi , (32-45). DOI: 10.21657/topraksu.654783

- Tunçer, M., Madran, E., Özgönül, N., Alp, S., Kılıççöte, N. C., 2012. Kültürel Miras Mevzuatı, (Ed.) Akpolat, M., Anadolu Üniversitesi, Tarihsel Çevre Koruma Programı Kitabı, Anadolu Üniversitesi Yayınları Yayın No: 2600, 156 s., Eskişehir.
- Türk, K., 2007. Yayınlanmamış kişisel fotoğraf arşivi.
- Uluslan, E. 2016. Türkiye’de Kültürel Miras Alanlarında Yönetim Planlaması Deneyimi. İdealkent, 7 (19), 372-401.
- Uzkut, İ, Semerkan, O. 1980. Salihli - Sart Plaserlerinde Ağır Mineral Dağılımı ve Değerlendirilmesi. Bilimsel Madencilik Dergisi, 19 (4), 5-25.
- Wycherley, R.E. 1993. Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 215 s.
- Yegül, F.K. 2007. Antik Çağ’da Hamamlar ve Yıkanma. 352 s. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Yegül, F.K. 2010. “The Temple of Artemis at Sardis / Sardeis Artemis Tapınağı.” In Lidyahılar ve dünyaları / The Lydians and Their World, edited by N.D. Cahill, 362–388. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yücel, C. 2005. Korunacak Kentsel Alanların Planlanmasında Güncel Yaklaşımlar. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 18, 2005/1 sf. 223-235
- Zakar, L ve Eyüpgiller, K. K. 2015 Mimari Restorasyon Koruma Teknik ve Yöntemleri Restorasyon Uygulamalarında Kullanılan Çağdaş Yöntemler, 193 s. İstanbul.
- Zeren, T. M., Uyar, O. 2010. Arkeolojik Alanlarda Koruma Çatıları ve Gezi Platformlarının Düzenlenmesi Kriterleri, Dokuz Eylül Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, Cilt 12 Sayı 2, sf. 55-64
- Zeyveli, F., 2010. Yayınlanmamış kişisel fotoğraf arşivi.